

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

Ч. 39

Митрополит Іларіон
(Проф. д-р Іван Огієнко)

ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ
СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том II

Е — Л

Накладом Товариства „Волинь”

ВІННІПЕГ

— 1982 —

КАНАДА

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN
No. 39

Metropolitan Ilarion

ETYMOLOGICAL AND SEMANTIC
DICTIONARY
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Edited by
G. MULYK-LUTZYK

Vol. II

Е — П

Published by Society of Volyn

WINNIPEG

— 1982 —

CANADA

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ
Ч. 39

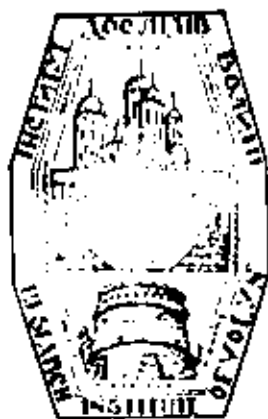
Митрополит Іларіон

ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

За редакцією
ЮРІЯ МУЛИКА-ЛУЦИКА

Том II

Е — Л

Накладом Товариства „Волинь”

ВІННІПЕГ

— 1982 —

КАНАДА

Редакційна Колегія ІДВ й Т-ва „Волинь”:

*д-р ІО. Мулик-Луцки, д-р С. Радзук,
інж. І. Ошубрійзук, ред. М. Подворняк,
д-р Іраїда Тарнавська, о. д-р С. Ярмусь
м. прот. С. Кіцюк*

© Copyright by Research Institute of Volyn

Всі права застережені ІДВ.

Обкладинка мистця Ростислава Глуска

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Man., Canada

Е

Е — сьома буква української азбуки. У старослов'янській азбуці зветься „єсть” — е. Старослов'янське цифрове значення: 5.

Е! — вигук легкої зневаги. Е, що́ там знаєш!

Е! — вигук легковаження, недовір'я й т. ін. Поширена форма „е г'є!” — вигук притакування, так. Звідси ст'єкати.

Єва — жіноче ім'я, що є грецькою версією д. євр. Хавва (Хая).

Ця назва постала так, як і далі постали усі назви: з своєї істоти. Перша жінка була мати всього живого, живе — чаї, через це й перша жінка зветься *Chavvah* чи *Chajjah* (у семітських мовах звуки *v* та *j* вільно чергуються між собою), з чого греки зробили *Єву* (бо греки не могли віддати д. євр. ані *ch*, ані *j*). Отже Хавва — Хая — Єва — це „мати всього живого”, чи докладніше: життя, жива; гр. *Zoé*, лат. *Neva*.

Евер, д. є. *Ever*, гр. *Ever*, лат. *Neber* — прабатько євреїв, що від нього вони й свою назву отримали. В 1 М. 10. 22-24 читаємо: „Сини Симові: Елам... і Арпахшад. А Арпахшад породив Шелаха, а Шелах породив Евера”.

Євнух, з гр. *eunouchos* — кастрат, оскоплений (вихолощений) мужчина, цебто мужчина з усуненими (шляхом операції) статевими залозами.

Гр. *eunouchos* походить від *eupē* — лігво, ложе, кушетка, та *echo* — мати, завідувати чим.

У мусульманських володарів і вельмож (напр., у Туреччині) євнухи завідували гаремами.

„**Єврика!**” — „**єврика!**” — так скрикнув великий грецький математик Архімед (287-212 до Хр.), коли знайшов легкий спосіб виміряти розмір витисненої з посудини води. По-гр. *eurika* — знайшов.

Европа — назва, що походить від назви давнього божества хліборобства. Європа — дочка фінікійського царя Агенора, сестра Кадма. Зевс з'явився їй білим би-

ком, викрав її, заніс на острів Крит, де вона й породила йому сина — Міноса.

Греки Європою спочатку звали тільки саму континентальну Грецію, а Азією вони звали тільки острови Егейського моря та Йонійського побережжя Малої Азії.

Удавнину Азія й Європа (від семітських „асу” й „ерев”, цебто світло й темрява, або схід і захід) спочатку окреслювалися малими землями, а пізніше річкою між ними вважали Танаїс (Дон). І тільки з XVIII ст. кордоном між Азією й Європою почали вважати Урал.

Вимова Європа є західньоукраїнською; східньоукраїнська вимова цієї назви звучить Європа.

Европéйський — еврóпський. — Наше „європейський” витворили ми за російським „европейскій” та за польським „europejski”. (Болгарське також „европейски”). Форма „европейський” не слов’янська, утворена за німецьким europeisch. Слов’янська українська форма мусіла б бути тільки „європський”, пор. чеське evropský, сербське европски. Чеські стилісти форму evropejský вважають за помилкову і радять писати тільки evropský. Жива східньоукраїнська мова завжди українізує початок цього слова, цебто приставляє й: Європа, європейський. (Див. „Рідне Писання” §§ 277, 284). Тому правильна українська форма звучала б: європський. Але в нас уже втерлося слово „європейський”, і так воно вже стало літературним.

Евфемізм — уживання в мові чемнішого вислову. Напр., замість „не брешіть” кажемо „не вигадуйте”. Це слово походить з гр. euphemismos: eu — добре, phemi --- говорю; цебто говорити про щось чи когось добре.

В українській мові є дуже багато прикладів евфемізму. Напр., український народ часто не називає чорта його іменем, а замінює його іншими словами, напр. дідько, той, той що греблі рве, не при хаті згадуючи і ін. Також заміняють назви хворіб іншими. Заміняють і всякі недобрі слова евфемічними у сфері давніх вірувань (Див. Табу).

Пор. ще білоруську евфемічну назву горобця: „сляпец”, — щоб він став сліпцем (не бачив), і не видзьобував зерна, посіяного на городі й на полі.

Евфрат, гр. Euphrátēs (від euphraino — радію). Для грека це ніби радісна чи весела річка.

Евфрат — це найдовша річка на західніх просторах Азії. Вона починається в Туреччині, пливе великими рівнинами Сирії та Іраку. Ріки Евфрат і Тігр зливаються (в Іраку — на віддалі 120 миль від Перської затоки, в спільне русло, і так разом становлять собою одну ріку — Шатт аль Араб, що вливається в Перську затоку.

Евхологіон, з гр. *euchologion* — молитовник. Слово походить від гр. слів *eucholé* — молитва і *logos* — слово.

У християн це слово означає ту книгу, що також відома як Требник, цебто книга Священничих Молитов, Церковних Служб, Обрядових Чинів, а також пов'язаних з цим пояснень та поучень. (Див. „Требник”).

Назва Могілянського Требника (з 1646 р.): „Евхологіонъ албо Молитвословъ или Требникъ”.

„О чомъ в Евхологіяхъ Священници науку мають описаную. Катих. 1645 р. 42. Яко навчають Евхологія церковне. (Там само, 45).

Егіда — щит Зевса, що метав (кидав) блискавки; з гр. *aigis* — щит. Переносно: бути під егідою — бути під захистом.

Егіда — ст. укр. покров. Звідси укр. Св. Покрова (Мати Божа).

Едем, з д. е. *Eden* — Рай. У Біблії написано, що він десь у східній стороні від Палестини. Пор. Буття 2. 8: „І садна насадив Бог ув Едемі на Сході, і там помістив Чоловіка, що його вформував”.

Гр. *Edem* з д. є. *eden* — приємний, ніжний. Пор. ще Іс. 51. 3. Єз. 31. 9. Йому засадили всі еденські дерева, що в Божому Садку.

Едом — біблійне ім'я, що його Яків надав Ісавові. Ст. сл. Едомъ, з д. євр. *Edom* — червоний.

Буття 25. 30: „І сказав Ісав до Якова: „Нагодуй мене отим червоним - червоним (*min haadom / haadom*), бо змучений я”. Тому то той кликнув ім'я йому „Едом”. Тут же (25. 25) розповідається, що Ісав народився червонуватим (*admoni*).

Ездра — ім'я старозавітного священика й ученого. (Див. „Книга Езри” в Біблії).

Ст. сл. Ездра походить з гр. *Esdras* - - з д. євр. *Ez'ra*, від д. е. *Ez'riel*, що означає: „поміч Божа”; у грецькому *Esdras* звук *d* вставлений греками. У д. євр. оригіналі (*Ez'ra*) його немає.

Ездра (Ezra) прибув до Єрусалиму коло 458 чи може 397 р. перед Н. Хр.

Езопова мова — мова неясна, натяками, алегорична мова. Ця назва постала від імені давнього грецького байкаря Езопа. Езоп був рабом і тому мусів писати часто натяками, оминаючи ясність навмисне, щоб уникнути кари. Езоп жив коло 620-560 рр. перед Н. Хр.

Ейфелева вежа — назва тієї вежі, яку в Парижі поставили за проектом, що його зладив інженер Олександр Ейфель (1832-1923). Цю вежу (висотою 984 стопи) спорудили з нагоди Світового Ярмарку, що відбувся в Парижі 1889 р.

Екза́мен, -ну — іспит, випробовування. Походить з лат. *examen*, давніша форма якого була *exagmen*, що означало: „язичок рівноваги” (у вазі). Пор. лат. *exigere* — міряти; *exactus* — точний, докладний, зміряний.

Екза́менувати в Україні — це тільки випробовувати знання, а в західних країнах Європи це слово, крім цього, має ще й інші значення: провіряти стан зодорв'я і досліджувати щось узагалі. У З. У. замість „екзамен” традиційно казали „іспит”.

Еклезі́яст — назва одної з книг Старого Заповіту. Ст. сл. Еклезіа́сть походить з гр. *Ekklesiastes*, що є перекладом з д. євр. *Kohelah* — „той, хто промовляє на зборах”, а також — „проповідник”. „*Ekklesiastes*” походить від гр. слова *ekklesia*, значення якого такі: збір (цебто збори, сходи), місце збору, Церква. Звідси лат. *Ecclesia* — Церква.

Лекс. 1627. 243: Еклезіа́ст — церко́вник, імя́ Книзѣ́ Соломони о́ суетѣ́.

Екклесіа́рх — управляючий Церквою і Богослужбами. Слово походить з гр. *ekklesiarches*: *ekklesia* — Церква та *arche* — управа, влада, адміністрована ким територія, початок чогось.

Еконо́м — управитель дому; з гр. *oikonomos* (*oikos* — дім, *neto* — управляю).

В Україні в державних межах Польщі економом називали управителя фільварку; рос. управляющий, пол. *gządca*.

Лекс. 1627. 406: Иконо́м — зри строитель дома.

Економія — дуже велике господарство, фільварок; господар стан країни (краще б: економіка); наука про економіку країни. Слово з гр. *oikonomia*. (Див. **е к о н о м**).

Лекс. 1627. 406: Икономія — сл. Господарство, зри строєніє и смотреніє.

Лекс. 1627. 246: Смотрѣніє, вочеловѣченіє Господне, икономія, діпенсаціо лат., ряженъе Божеє всеѣм свѣтом.

Експресивний — виразний, ясний, значущий, сильний своїм самовираженням.

Слово з лат. *expressus*, що походить з прийменних **е х** — з та дієслова *presso* — я стискаю.

Екстра́кт, -ту — витяг есенції з чогось; витиснення з якоїсь речовини (напр. есенція чаю); витяг з твору всього того, що в ньому є суттєвим.

Слово з лат. *extractus*, що походить з **е х** — з **і т р а** **к** **т** **о** — я тягну.

Лекс. 1627 р. 361: „Перепис з книг, екстракт, копія”.

Ел — загальна назва Бога в д. євр. мові.

Загальною назвою Бога не тільки свого, але й чужих богів у давніх євреїв було слово **Ел**. Воно часте в Біблії, по-нашому: Бог. Походження й значення слова неясне; його рівняють з *elal* — сила, *el* — бути спереду, передувати, *ajin* — провідник (баран) і ін.

Це було частим на початку власних біблійних імен або на їх кінці, напр.: Ел'азар, Емануїл, Гавриїл, Михаїл і т. ін. (На кінці імен в єврейській мові слово *el* в українській вимові звучить ї л, ї л ь). В українській мові це давнє -ел, -їл змінилося в живій вимові ще й на -ло: Михайло, Данило, Гаврило й т.ін.; тут це -ло — це Ел, Бог.

Єврейське **Елі** значить „Боже мій”: **Ел** — Бог, **і** — мій. В Євангелії Мат. 27.46 читаємо: „А коло години дев'ятої скрикнув Ісус сильним голосом, кажучи: „Ілі, Ілі, лама савахтані?” цебто: „Боже Мій, Боже Мій, нащо мене Ти покинув?” (Тут подано текст Псалтиря 22.2: *Елі, Елі, lama azavtani*). Христос виголосив у цьому одне слово не по-єврейському (*azavtani*), а сказав він його своєю рідною мовою — арамейською: *šavachtani*.

Вираз **Елі** (Боже мій) близький до арамейського імені *Elijahu*. (Ілля, давня форма *Elijahu*, скорочена жива народня форма *Elijah*; початкове **Е**- тут у слов'янській мові це **І**-); тому Євангеліст (Мт. 27. 47, 49) далі подає:

„Дехто з тих, що стояли були там, це почули й казали, що він кличе Іллю. Інші казали: „Чекай но, побачимо, чи прийде Ілля визволяти Його”.

Це саме Євангелія за Марком 15.34 передає трохи в іншій формі: „О годині ж дев'ятій Ісус скрикнув голо-сом сильним, кажучи: „Елої, Елої, лама савахтані”, що в перекладі значить: „Боже мій, Боже мій, нащо мене Ти покинув?” Тут Ісус скликує по-рідному, по-арамейсько-му. Елої — це Elohi — Боже мій, замість д. євр. Елі. Але Elohi вже далше від імені Elijah, Ілля, а тому свідчення Марка 15.35, що дехто думав: „Ось Він кличе Іллю!” не спирається на такий звуковий близькості слів, як у Матвія.

Елезар див. Лазар.

Елемент — складова частина такої цілості, що є складеною.

Слово з лат. *elementum*, що означає: перший прин-цип. У староримській філософії *elementa* — це стихії (природи): земля, вода, повітря, вогонь. В англійській мо-ві і тепер стихію (польське *żywiol*) називають словом *element*.

Лекс. 1627. 458: Стихія — початки, елементи.

Лекс. 1627. 249: Живіол, то ест елемент.

Елізія — відпадання в слові кінцевого голосного зву-ка перед голосним звуком чергового слова. З лат. *elisiō* — відштовхування, відпад. Значок відпаду ' (як перетин-ка, апостроф). Пор. в укр. мові: д' останку == до останку.

Елогім — одна з назв Бога в давніх євреїв: Elohim.

Закінчення -ім — це закінчення множини, отже Ело-гім форма множинна, але зо значенням однини. Це мно-жина має статична. Значення Елогім — „застраш-шаючий”. Часом подибується й форма однини Eloha, але рідко. Греки слово Елогім перекладали Theos, римляни Deus, слов'янське Бог.

Слово Елогім, як форма множини, визначає Богів і показує, що давні євреї вірували в багатьох богів. Біблія розпочинається (третє слово) цим Елогім. Цікаве місце Буття 20.13: „І сталося, коли Боги (Elohim) вчинили ме-не блудячим з дому батька мого”. Тут hit'u Elohim — Бо-ги вчинили блудячим, цебто при множині Елогім дана множина й присудка, а це ясно вказує на многобожжя давніх євреїв. І хоч вони пізніше визнали Одного Бога,

давня втерта множинна форма Елогім все таки позосталася незмінна, але вже в значенні однини.

Елпідіфór — чоловіче ім'я (ст. сл. Елпидифоръ), гр. Elpidiphoreus — „приносячий надію”; з гр. слів elpis — надія, phereō (phereō) — несу.

Елпидифоръ у Лекс. 1627 р. 498: „надежденосецъ”.

Емануїл — чоловіче ім'я (ст. сл. Еммануїль), з д. євр. Emmanuel (Immanuel), що означає: „з нами Бог” (ЕІ).

У Ст. Заповіті це ім'я згадує пророк Ісаїя (7.14 і 8.8), який звіщав прохід Христа. У Новому Заповіті (Матв. 1.23) ім'я Емануїл відноситься до Христа.

Лекс. 1596. 12: Еммануїль — съ нами Богъ.

Еміграція — масове переселення в іншу країну. Це слово також означає сукупність емігрантів. Слово з лат. emigrare — переселятися.

Емір — титул східних князів.

Слово emir арабське; воно означає: підвищений, займаючий високе становище, князь.

Корінь цього слова є не тільки в арабів, але й в інших народів семітської раси. Напр., д. євр. слово amog означає піднесений, підвищений.

Емоція — душевне хвилювання, зворушення; напр., почуття радості, гніву, страху, смутку і т. ін. з фр. émotion (звідси й емоціональний), що походить з лат. emotio (із слів: e (ex) — з, movere — рухати).

Емпайр Стейт Билдінг — найвищий у світі будинок (у Нью-Йорку). Висота цього 102-поверхового хмародера (хмарочоса) — 1,250 стіп. А висота телевізійної вежі на ньому — 222 стопи.

На його верху є 4 могутні рефлектори, що називаються „Світлами Свободи”.

Будування цього хмародера було закінчене 1931 р.

Емульсія — рідина, в якій є мікроскопічно-малі краплинки іншої рідини. Прикладом емульсії є молоко. У фототехніці емульсія — це желатиновий розчин з частинками солей срібла. (Цей препарат дуже вразливий на світло).

Слово походить з лат. emulsus — видоєний.

Молоко було першою емульсією, що її почали досліджувати.

-енко, як суфікс українських чоловічих прізвищ молодих осіб, розвинувся дуже рано, і в XV ст. він уже був такий живий, яким він є й тепер. Прізвищеве закінчення на - е н к - о розвинулося найбільше на східних українських землях, головню в середніх наддніпрянських говорах. Говори західньоукраїнські знають це - е н к о дуже рідко, а більшість з них і зовсім не знає його.

Ця форма прізвищ вдавнину була, хоч і дуже рідко, відомою й на землях білоруських та російських, а тому вважаємо її дуже старою, ще спільною східнослов'янською формою.

Закінчення - ё н к - о не відразу постали, а перейшли стадію молодих, що в писанні кінчалися юсом малим (тепер я): вовча, курча (ст. укр. вовчя, курчя). Батько був Пилип, а синок його звався Пилипча (ст. укр. Пилипчя). Пор. Полтавські Акти 1665 р. ст. 53: Пилипча. Пор. Іванча, Супруня і т. ін.

Пізніше цих форм зародилися прізвища молодят на - е н - я (юс малий — си); напр., Луцька Книга 1572 р.: Коропчення 93, Книга Володимирська 1582 р.: Маско Микитеня Пащеня 114, Федко Поценя 115, Левченя 115.

Поруч із цими формами, хоч і пізніше їх, зародилася нова форма на - е н к о. Вона так само визначала найперше хлопця тієї чи іншої особи взагалі, і вже другою — родове прізвище.

У канцелярійних актах ця жива форма прізвищ на - е н к о добре відома й часта вже в XV віці, і пам'ятки часто подають її. Ось трохи прикладів: Грамота 1480 р. литов. Князя Казимира: Дворянина нашого Сенька Полозенка (Акти ЮЗР том II ч. 78). Опис Київських замків 1552 р. має багато прізвищ на - е н к о: Іваненко, Косаченко, Кисиленко, Ванюшенко, Супруненко, Кравченко, Кузьменко, Дехтяренко, Савченко й багато інших. Багато тут і таких прізвищ, які показують дорогу розвитку їх; напр., Шульга й Шульценко, Шелест і Шелестенко, Сироватка й Сироватченко.

У Полтавських Актах 1669-1671 років знаходимо повно цих форм, і вони звичайно змінні: Роздайбеденка 209, Тимченка 161, Ладикшиченку 171 й багато т. ін.

В українській мові прізвищеві закінчення на - е н к о глибоко ввійшли в життя та в живу мову, тому вони зав-

жди змінюються за відмінками: у Шевченка, з Мар'яненком і т. ін.

У мові російській — навпаки, українські прізвища на -енко тепер чуються чужими, тому не змінюються за відмінками: „Кобзар” Тараса Шевченко. А то ці форми приймаються за форми жіночого роду, і змінюються: мой Шевченка — у Шевченки --- с Шевченкой.

Enfant terrible — жахлива людина, яка бентежить своєю безтактною непосередністю. Дослівне значення цього французького вислову — „жахлива дитина”, читається „анфан терібль”.

Ено́с — чоловіче ім'я; походить з д. євр. *Енош*, що означає: чоловік.

Ено́х — старозавітня постать; у Біблії перше сказано, що Енох був сином Каїна (Буття 4.17, 18), а потім, — що він був сином Яреда, та що він прожив 365 років (Буття 5.18).

У переказах сказано, що Енох був узятий живим на Небо.

В Етіопії збереглися так звані „Книги Еноха” (що походять з кінця II ст. перед Н. Хр. і з початку I ст. по Н. Хр.), написані на основі переказів (не на основі Біблії).

Українська версія переказів про Еноха збереглася записаною з 1679. Приблизно з того самого часу походить і болгарська записана версія про Еноха.

Епіго́нат — наколінник, з гр. *epigonation*: *epi* — на, *gonu*, *gonatos* — коліно.

Епіго́н — спізнений, дрібного типу представник кожної такої течії (наукової, мистецької, літературної, політичної і т. ін.), яка вже загально вважається за віджилу.

Слово походить від гр. *epigonos* — нащадок; *epi* — на, *gonos* — народження.

Епігра́ма — слово, що походить від гр. *epigramma* (напис), яким давні греки називали напис на будинках, пам'ятниках, мемуарних речах і т. ін., щоб пояснити їхнє значення. Згодом епіграмою почали називати короткого сатиричного вірша. Слово не складене: *epi* — на, *gramma* — буква.

Епігра́фіка — наука про стародавні написи чи надписи на камені, дереві і т. ін. матеріялах.

Слово походить з гр. *epigraphē* — напис на будинку, пам'ятнику і т. ін., а також цитата, що вжита як мотто на книжці, чи на одному з розділів її.

Слово це складене: *epi* — на, *grapho* — я пишу.

Епіде́мія — пошесть, моровиця (поморок), масове поширення заразливої недуги. Слово походить з грецького — *epidemos* (*epidemios*) — те, що поширене між людьми, *epi* — на, між, *demos* — народ, люди.

Епіта́фія — напис на надгробнику; з гр. *epitaphion*; *epi* — на, *taphos* — гріб, могила.

Гр. *epitaphios logos* — надгробне слово.

Лекс. 1627 р. 63: „Епіта́фіон — надгробный напис”.

Епіті́мія — заборона згідно з законом, законна кара.

Ст. сл. *епитиміа* — церковна кара.

Слово з гр. *epitimia* — користування цивільними правами; догана; кара. Слово це складене: *epi* — на, *tímios* — оцінений, осуджений.

Епіті́мія — исправлення, з гр. *epitimesis*. Лекс. 1627. 75.

Епітрахі́ль — та частина священичого та архиерейського облачіння, що накладається на шию.

Слово з гр. *epitrachelion*; *epi* — на, *trachelos* — шия.

Слово це в греків також означає дияконського **Ора** — лентоподібну частину духовного облачіння, що зігнута вдвоє (тепер, звичайно, зшита), що накладається на шию. Ст. сл. слово *патрахиль* або *петрахиль* було іменником жіночого роду.

Ера́зм — чоловіче ім'я; з гр. *erasmios* (*erastos*) — любий, милий, бажаний.

Це ім'я в історії стало популярним головню тому, що найбільший християнський учений гуманіст доби Відродження (Ренесансу) називався **Еразмом**. (Роттердамським): *Erasmus Desiderius* (1466-1536).

Ера́ст — чоловіче ім'я; з гр. *erastos* (*erasmios*) — милий, любий, бажаний. (Дав. Еразм).

У Лекс. 1627 р., ст. 400: „Ера́сть: милый, вдячный, пріємный, роскошный або желательный”.

Ермі́та, арх. — герміт, пустинник, відлюдник, анахорет (гр. *anachoretēs*).

Слово з гр. *eremites* — самітник, відлюдник — від слова *erēmos* — пустиня.

У Християнстві герміт (анакорет) — це чернець (монах), що живе на відлюдді й ні з ким не говорить.

Лекс. 1596. 5: Безмовник — ерими́та, который не в гуку.

Естёр, ст. сл. Есѳирь — жіноче ім'я, що походить від імені вавилонської богини Istar. Єврейське ім'я її було Hadussah — мирт (Ест. 27).

Ет! — вигук розчарування досади, легковаження. „Ет, цього вже не буде!”

Як і більшість вигуків, цей вигук є прасловом.

Ета́т — службове державне становище; затверджений офіційними чинниками склад працівників якоїсь установи, що характеризується своєю структурою, числом посад, рангами працівників, ставками їхніх платень і т.д.

Слово це вживається в Зах. Україні, куди воно через польську мову проникло з фр. état — держава; звідси й е т а т о в и й.

У С. Укр. — штат, штатний, що проникли туди через російську мову з німецького Staat — держава.

Етимоло́гія — визначення первісного значення слова; та частина мовознавства, що займається досліджуванням значень коренів слів та історією їх розвитку.

Е т и м о л о г і є ю колись називали ту частину граматики, що займається звуками (фонетика) й будовою слів (морфологія).

Слово це походить від гр. etymón — істина (правда) і logos — слово, думка, наука.

Лекс. 1627 р., ст. 328: „Церковь обведена цырклем, от которого слова и е́тимон свой, то ест ві́вод мае”. Тут етимом — вивід, походження.

Етнографі́я — наука про побут народу й про народню культуру. Від гр. éthnos — народ і grapho — пишу.

Етноні́м, -му — назва народу чи племені. Етноніми часто походять від назв тотемних звірів. Напр., назва „башкир”, можливо, походить від слів „баш курд” — великий вовк.

Слово це походить з гр. слів éthnos — народ і ónoma — назва, ім'я.

Ефа́ — міра ваги в давніх євреїв, Etah. (Див. числа 28. 5).

Ефѣкт — процес діяння будь-якої причини; наслідок, вислід (результат).

Від лат. *effectus* — дія, від *efficio* — я виконую; корінь той самий, що в слові *facio* — я роблю.

Лекс. 1596. 266: **Страсть** — взрушѣнье, ефѣкт.

Ефективний — діювий продуктивно; та дія, що дає наслідок. Від лат. *effectivus* — продуктивний.

Ефіопія див. Абіссія.

Ефір, ру — „прозора, вища верства повітря”; „ясне небо”. Так пояснюється гр. *aither*, що з цього слово „ефір” походить. Словом „ефір” також називається розвівна рідина, що в медицині вживається при анестезії (знечуленні тіла).

Колись вірили, що космічний простір виповнений прозорою, проникливою субстанцією, яку називали словом „ефір”.

Гр. *aithér* походить від слова *aitho* — я засвічую.

У Сх. Укр. вимовляють це слово як „ефір” на основі ст. сл. ефіръ.

У З. У. вимовляють його як „éter” на основі такої польської вимови (*éter*), яка є наслідкуванням західньо-европейського *ether*, що походить з гр. *aither*.

Ефод — старозавітні первосвященнічі шати; д. евр. *Efod* (2 М. 39. 2).

У нас колись це слово також вимовляли як „Ефуд”.

В Алфавиті XVII в. сказано:

„Ефуд толкується бѣ во евреех плат исткан златыми нит'ми и хитростно устроен. Образ його (тут і поданий!) четвероуголень, мѣрою єдинья пяди в долготу, пяди же и в ширину, и посреди имяше аки звѣзду, всю злату. И обоюду два изморѣгда имущи по шести оба полы, написаніє имущи двунадесять племен Израилев. Между же двема зморѣгдама камень адамант. Да егда убо хотяше Святитель вопрошати Бога о коей любо вещи, привязываше его на рамицю посреди персей и подлагаше руцы под него, и розпростирашеся над дланію акидьска изрядна Ефуд. И вопрошаше Бога о вопросѣ. Аще будет угоден Богу вопрос, то абіє (зараз) восіяваше адамант, и свѣтом блещашеся. Аще ли не бѣш годно — пребываше во своем чинѣ камык. Аще ли хотяше Бог на мечь предати люди, бываше кровав. Аще ли смерть паити

хотяне, чери б'вваше. Толкуетжеса Ефуд вопрос" (Алфавит п. XVII в.).

Еффата́ — відчинися, відкрийся.

Давнє евр. дієслово *irpatach* (відчинися, відкрийся) греки вимовляли як *erphata*. Звідси ст. сл. „еффата”.

В Єв. Марка 7. 34 читаємо (по-старослов.), що Христос сказав до глухонімого: „Еффава, еже есть разверзися”.

Ех! — звуконаслідувальний вигук розчарування, жалю, суму, вагання і т. ін.

„Ех, якби то знаття, що в кума пиття!” (Народ. приказка).

Ехо — лунá, відгомін, відголос.

Це слово грецького походження вживається в російській мові. У нас воно мало вживається.

Давні греки вірили, що одна з німф з безнадійного кохання до Нарцісса (Нарциса) зачахла, і по ній тільки відгомін її голосу (*Echo*) залишився.

Є

Є — восьма буква української азбуки. Постала вона з початкової круглої слов'янської букви Є.

Єв — на початку іншомовних імен чи слів — це гр. *eu-* — добро-, красно-, ст. сл. *eu-* чи *ev-*; напр. Євтіх — з гр. *eutychés* — щасливий.

Єва — жіноче ім'я.

Назву своїй помічниці перший Чоловік — Adam (це д. євр. слово означає людину взагалі) — давав двічі, — до гріхопадіння 2. 24 й по нім 3. 20. Перша назва була Iššah, Чоловічиця, цебто — жінка. Про це читаємо (Буття 2. 21-23) таке: „І вчинив Господь Бог, що на Чоловіка був зійшов міцний сон, — і заснув він. І Він узяв одне з ребер його, і тілом замкнув замість нього. І розбудував Господь Бог те ребро, що був узяв з Чоловіка, на жінку (*le iššah*), і привів її до Чоловіка. І сказав Чоловік: „Цим разом вона — кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона Чоловіковою (Чоловічицею, Iššah) буде зватися, бо взята вона з Чоловіка (*me iš*)”.

Отже, перша назва першої жінки була загальна: Iššah, цебто Чоловічиця, Чоловікова, Жінка. Тут автор уживає гри слів, що їх на нашу мову не можна перекласти. Подавньоєврейському „чоловік”, „муж” — *iš*, а свою помічницю, створену з нього ж, а не з пороку землі, він назвав словом, що має той сам пень: *iššh* (жінка), ніби чоловічиця. Ця гра слів зберігається в польському: *mąż* (*iš*) — *mężatka* (*iššah*); у нас це б було: чоловік — чоловічиця, бо в нашій мові чоловік (*iš*) — жінка (*iššh*) — різні корені.

Другу, вже власну, назву Чоловік дав своїй помічниці по гріхопадінні. Про це розповідає Книга Буття 3. 20: „І вимовив Чоловік ім'я своїй жінці: Хавва (*Vajjik'ra ha-adam šem iš'to: Chavvah*), бо вона була матір'ю всього живого (*chaj*)”.

Тут ця назва постала так, як постали всі назви: з своєї істоти. Перша жінка була матір'ю всього живого, живе

— *chaĵ*, через це й перша жінка зветься *Chavvah* чи *Chaj-jah* (в семітських мовах звуки *v* та *j* вільно чергуються між собою), з чого греки зробили *Єву* (бо греки не могли віддати д. євр. ані *ch*, ані *j*).

Отже *Хавва* — *Хая* — *Єва* — це: „мати всього живого“, чи докладніше: життя, жива. Західньоукр. вимова: *Ева*.

Євангеліста, арх. — Євангеліст.

Ст. сл. слово *євангеліст* у нас у XVI-XVII вв. часто вимовляли „Євангеліста“ під впливом польського *Ewangelista*.

Але згодом у нас знову повернулися до своєї його форми: *Євангеліст*.

У Ст. Матєєя *Євангелісты*. Катех. 1645 р., 296.

Мірко *Євангелісты*. Катех. 1645 р., 28. Іоань *Євангеліста*, 286.

О немь *Євангеліста* пишеть. Катех. 1645 р. 39.

Єв́ангелі́я — Книги *Євангелістів* у Священному Писанні Нового Заповіту. Тому що ця назва походить від грецької назви *Euangélion*, яка є іменником середнього роду, то її ст. слов. версія також була (і досі є) іменником середнього роду: *Євангеліє*.

Але з ходом часу, хоч і дуже пізно, цю старослов. назву українізували - так, що її середній рід змінили на жіничий: *Євангелія*, *Євангелія*.

В українській богословській літературі перші прояви цієї зміни були вже наявні в XVI в. У нашій літературі XVII в. вони вже дуже часті.

Ось приклад:

Єв́ангелі́а так свѣдчит. Катех. 1645 р. 226.

Тая *Єв́ангелі́я* сее помножене свое брала. Катех. 1645 р. 396.

Значення грецького слова *euangelion* — „добра вість“; по-старослов. — „благая вѣсть“, а з цього походить наше слово „благовістити“, цебто звіщати добро — проповідувати Слово Боже.

Грецьке слово „*euangelion*“ походить від слів *eu* — добре, і *angelio* — я привошу пістку (новину).

Євгѐн — чоловіче ім'я, що означає „благородний“, „шляхетний“, „щедрий“; таким є значення гр. *eugenés*, від якого це ім'я походить.

До нас це ім'я прийшло почерез його ст. сл. форму: Євгеній. У С.У. вимовляють Євген, у З.У. — Євген.

Євгенія — жіноче ім'я, що означає: благородна, шляхетна, щедра. Див. Євген.

Євграф — ч. ім'я; воно прийшло до нас із ст. сл. Єуграфъ, що означає: „краснописець”, це зн. той, хто гарно чи добре пише; таке значення має грецьке слово eugrāphos, від якого це ім'я походить. Слово це складене: eu — добре, grapho — пишу.

У С.У. вимовляють Євграф, у З.У. — Евграф.

Євдокім — ч. ім'я (ст. сл. Євдокимъ); воно походить від гр. Eudókimos, що означає: шанований, поважаний, славний. Слово це складається з eu -- добре і dokimos — позитивно оцінений, шанований.

Східньоукр. вимова його: Євдоким, західньоукр. - - Ейдоким.

У Лексиконі 1627 р. 401: „Еудокіма: благоискусенъ или благоиспытатель”.

Євдокія — ж. ім'я (ст. сл. Євдокія) з гр. Eudókia — доброзичливість (ст. сл. благоволеніє).

Народні форми: Докія, (пестливе Доця), Вівдя, Явдоха, Ївдоха, Ївдошка.

Євдокія в східньоукр. вимові, Евдокія — в західньоукр.

Євдóксій — ч. ім'я (ст. сл. Єудоксій) з гр. Eudóchos — доброславний, славний своїми добрими прикметами. Гр. eu — добре, добро; doxa — слава, опінія, судження (думка).

Євдóксія — ж. ім'я (ст. сл. Єудоксія). Значення див. Євдóксій.

Євлáмпій — ч. ім'я (ст. сл. Єулампій) з гр. Eulámpios (добросвітлий): eu — добре, (добро), lampos — світлий (від lampo — я свічу; пор. lampas — світло).

Євлампій у східньоукр. вимові; в західньоукр. — Евлампій.

Євлáмпія — ж. ім'я (ст. сл. Єулампіа); означає: добросвітла. Див. Євлампій.

Євлóгій — ч. ім'я (ст. сл. Єулогій) з гр. Eulógos — доброслівний, відомий з добрих слів; (eu — добре, добро та logos — слово).

Східньоукр. Євлогій, західньоукр. Евлогій.

Євмѐн — ч. ім'я (ст. сл. Євменій) з гр. Eumenés — добродушний; eu - - добре (добро), menés — настроєний.

У С.У. Євмен, у З.У. Евмен.

У Лекс. 1627 р. 402: „Єуменій — милосердъ або милостивен, тихъ, доброхотный”.

Євнїкїя — ж. ім'я (ст. сл. Єуннкія) з гр. Euníkiá — добрепереможна; eu — добре, níke — перемога.

Євнух див. евнух.

Лекс. 1596. 12: Євнух — скóплений члк (человѣк).

„Євнұх, рѣзанец, вѣлах”. Лекс. 1627. 95.

Євостѐй — син Саула; ст. сл. Іевосеєй; д. євр. Iś-Bošet — чоловік сорому. Певне, було перше Iś-Baal — чоловік Ваала чи чол. господаря, а пізніше, з установленням вірування в одного Бога, перероблено на Iś-Bošet — син сорому.

Євнрѣксїя - - ж. ім'я; ст. сл. Єупраксіа, з гр. Eurpaxía — добродійка; eu - - добре (добро), praxís (-: pragma) — дія, діло, чин, акція, здійснення.

Єврѐй — жнд.

Ця назва, мабуть, походить від Евера. Евер, д. є. Ever, був правнуком Сима (1 М. 10.24). Це означало б, що євреї — це потомки Евера.

(Початкове е змінилося на є на східньослов'янському ґрунті). Слово „єврєй”, д. є. iv'ri, стрічається вже в 1 М 14. 13, де читаємо, що Абрам був євреї, iv'ri.

Поширена ще така думка, що слово „євреї” постало від слова ever — той бік, друга сторона, заріччя, цебто єврєї — „зарічани”, зайорданці, або заєфратівці. (Пор. авог — переправлятися). Від арамейської назви ibrai postало гр. ebraiós, лат. hebraeus.

З н. гр. ebraiós постало ст. сл. єврєй, що колись прийшло з старо-церковно-слов'янською мовою в Україну, та існувало тут виключно в церковних книгах. (Але й у церковних книгах були — поруч назви „єрей” — назви „іудей” (юдей) та „жид”).

У світській сфері - - поза сферою церковною — в Україні з давніх-давен була тільки назва „жид” (Див. жид та юдей).

Європа див. Европа.

Європєйський (східньоукр.) - прикметник, що походить від назви „Європа” (західньоукр. Европа). Напр.,

говоримо про європейські країни, цебто про країни Європи (Європи). Отож, послідовно, говоримо, напр., про західньоєвропейські країни, цебто про західні країни Європи. Говорити ж про „країну західньої Європи” — нелогічно, бо ж немає „двох Європ” — „Західньої Європи” і „Східньої Європи”. Європа є одна.

Євсєвій — ч. ім'я; ст. сл. Єусєвій; походить з гр. Eusebés — побожний; ст. сл. благочестивий. Це грецьке ім'я походить від слів eu — добре (добро) і sebo — я починаю, плакаю й практикую релігію.

Див. благочестивий.

Євсєвія — ж. ім'я; щодо походження й значення цього жіночого імені — див. Євсєвій.

Євста́фій — ч. ім'я; див. Остап.

Євстра́т — ч. ім'я; ст. сл. Єустратій з гр. Eustratios — добрий військовий, добрий вояк; походить від eu — добре (добро), stratios — військовий, военний.

Євті́хій — ч. ім'я; ст. сл. Єуті́хій з гр. Eutychés — щасливий; той, кому щастить; eu — добре (добро), týche — нагода, щастя, щасливий випадок.

Укр. народньо-розмовне: Євту́х (або Явту́х), Євті́х, Ївту́х, Ївті́х.

Євті́хія — ж. ім'я; ст. сл. Єуті́хія. Див. Євтихій.

Євфі́м — ч. ім'я; ст. сл. Єуфемій з гр. Euphemos — добровіщий; eu — добре (добро), rhémos — той, хто говорить такі слова, що справджуються. Ст. сл. благовѣщій.

У Лекс. 1627 р. 401: „веселій, охотній або благодушєнь”.

Євфі́мія — ж. ім'я; ст. сл. Єуфемія. Походження значення його — див. Євфемій.

Народньо-розговірні його вимови: Хима, Химка, Юхія, Юхима.

У Лекс. 1627 р. 401: „Єуфемія — достохвалная або доброславная”. А на ст. 402 „Єуфемія — благославна”.

Євфросі́н — ч. ім'я; Єуфросі́ній з гр. Euphrosýnos — життєрадісний; eu — добре (добро), phrosýnos — настроєний, сповнений якимись почуваннями.

У Лекс. 1627 р. 403: радість приносячий.

Євфросі́нія — ж. ім'я; ст. сл. Єуфросинія. Див. Євфросі́н.

Народно-розговірні форми його: Фросіна, Пріська.
Напис 1161 р.: Покладаєть Офросинья.

У Лекс. 1627 р. 403: „Радость, албо доброе веселіє”.

Єгова — правдиве Ім'я давньоєврейського Бога. Єгова, з д. євр. Jehovah. У Біблії воно дуже часте, — вжите 6823 рази. Давнє єврейське письмо було без голосних звуків, цебто писалися тільки приголосні, тому Боже Ім'я писалося JHVH, чому й звалося по-грецькому Тетраграматон (Чотирилітерним).

Ніхто ніколи, під страхом смерті, не смів голосно вимовляти це Боже Ім'я, — наказано було замість нього вимовляти Адонай; цебто скрізь, де написано Єгова, читали Адонай, як це в єврейському світі робиться й сьогодні. І власне через це з бігом віків зовсім забулася правдива вимова цього JHVH, чи це Jehovah, чи Jahveh; науково більше підстав за Ягве, але більше поширене Єгова.

Боже Ім'я Єгова чи Ягве затвердилося з часу Мойсея, десь за 15 віків до Христа. Про значення й походження цього Імені Книга Вихід 3. 13-15 розповідає так: „І сказав Мойсей до Бога: Ото я прийду до Ізраїлевих синів та й скажу їм: Бог ваших батьків послав мене до вас, то вони скажуть мені: Як же Ім'я Його? Що я скажу їм? І сказав Бог (Елогім) Мойсееві: Я Той, хто буде. І сказав: Отак скажеш Ізраїлевим синам: Ехејех послав мене до вас... А це Ім'я Моє навіки, і це пам'ять про Мене з роду в рід”.

Отож, значення слова „Єгова” пояснено: „Той, хто буде”, в оригіналі: ehje ašer ehje, по-старослов'янському: „Я єсмь Сущій”. Зате ж у вислові „Ехејех послав мене до вас” слово ехејех визначає „буду”. Греки переклали слово „Єгова” як „Kyrios”, по-латинському „Dominus”, по-старослов'янському „Господь”, але наше слов'янське „Господь” не передає істоти єврейського Імені „Єгова”, а тільки функцію Його.

У Пророка Ісайї підтверджене Боже Ім'я: „Я Єгова, це Ім'я Моє!” (42. 8).

Боже Ім'я „Jehovah” своїм початком або кінцем часте в гебрійських власних назвах, — на початку часте як Йо- або Єго-, а вкінці як -jahu або -jah.

У давньоєвропейській мові було багато таких власних імен, що на їх початку було „Jehovah” - - Господь; це Јевова з ходом часу в живій народній мові скороти-

лося на Jeho-, а пізніше навіть на Je- або на Jo, що в нашій мові дає початкове Є- або Йо- (старослов'янське Ie-, Io-), напр.: Єровоам, Єгошуя, Йонатан, Йоаким, Йосафат і т. ін.

„Jehovah” — Господь часом додавалося на кінці власних імен; воно скоротилося на -jahu або народне -jah; у нашій мові це закінчення перемінилося в -я або -й, напр.: Azar'jahu, Chanah'jah, Jirmejahu, Ješajahu дали: Азарія, Ананій, Єремія, Ісайя і т. ін.

Євреям не вільно вимовляти Імені Божого (Jehovah), бо Воно Найсвятіше. Тільки єврейський Первосвященик раз на рік (у Судний День) вимовляв його в Храмі. Читаючи Біблію, євреї замість Jehovah кажуть „Elohim” (Бог).

Єгипет, -ту - - назва власна одної з країн Близького Сходу. Вона має різні назви. Своя назва - „Хеме” чи „Кеме” (або „Хіме”) - чорний, бо чорна земля, куди виливається річка Ніл. Давньоєвр. назва „Міцраїм”, але ця назва тільки в Біблії. Назва ця походить від назви Хамового сина, що звався Міцраїм (1 М. 10. 6), і він ніби став родоначальником єгиптян. Форма „Міцраїм” — двійня: Єгипет подвійний — горішній і долишній, а саме це слово визначає землю, сторону, область, а по-гр. й по-лат. Aegyptus (вимова Єгіптос). Ця назва походить від назви міфологічного сина Бела: його син звався Єгіптос, — він завойював цю землю й надав їй своє ім'я. Від гр. й лат. назва „Єгипет” поширилася по всій Європі. Греки часто звали Єгипет також назвою „Хе(і)мія”. Див. Хімія. Пор. санскр. agrypta — огорожений, як і євр. масаг. Див. Соляр. I. 513-514.

Єгонатан, див. Натан.

Єгомóсь, місц. — священик, панотець; це слово вживається тільки в народній мові в Галичині. Це слово польське — jegomoś, що походить від „jego miś”. Колись воно було висловом пошани до високопоставленої особи. Але слово „jegomoś” уже затратило це своє давнє значення. Тепер його часом уживають для вказання даної дорослої особи чоловічої статі - замість слів „пан” чи просто „мужчина”.

Єдваб, арх. — шовк, з польського jedwab; проникло в нашу мову десь ще в XVI ст., і почало суперничати в нас зо словом „шовк”.

Але згодом у нас знову повернулися до слова „шовк”, яке існувало в нас з давніх-давен, бо воно було вже відоме в ст. слов. мові: шелкъ. Давні греки називали китайця словами *seres*, а звідси й грецька назва шовку — *seron* (латинське *sericum*), бо шовк колись був тільки в китайців. У давній англосаксонській мові шовк звали словом *seolc* (тепер по-англ. *silk*); нім. *seide*, фр. *soie* або *crêpe de Chine* — китайська крепа.

У Лекс. 1627 р. 218: Сірик — едwab. Гиацінт — синій едwab.

Лекс. 1627. 307: Шолк — едwab.

Єдинорóдний, арх. — народжений як єдиний син своїх батьків; одинак; ч. *jedínorodný*, *jedínorozený*; рос. єдинородный. Слово ст. сл. походження: єдинородьнъ.

„Єдинорóдний — єдинороженъ або одинак. Господь наш єще нарицається”. Лекс. 1627. 89.

Лекс. 1627 р. 61: „Єдиночáдный — тоє ж, що и єдинородный”.

Єднáти — налаштувати зв'язок кого з ким, або когось з ким годити; духово зближувати когось з ким; зводити на мірову дорогу ті особи, що посварилися.

Пор. ст. сл. єдиненіє.

Священники людей з Богомъ єднають. Катих. 164f р. 81.

Лекс. 1627. 189: Заступаю, єднаю.

Лекс. 1596. 315: Ходатай — посередник, идная. Ходатайствую — иднаю, сиравюю. Христос нас з Богом поиднал.

Єзавéль — ж. ім'я; ст. сл. *Iezaveľ* з д. євр. *Izevel* — „непорочна”, „чиста”.

Д. є. *Zevel* означає: сміття, нечистість, неморальність; *Izevel* — все те, що чисте, моральне, непорочне.

Єзекі́ль — ч. ім'я; ст. сл. *Iezekinľ* з д. євр. *Iezhezkel*, що означає: „Нехай могутнім буде Бог!” Ім'я „Єзекі́ль” часто перекладають фразою „Богом зміцнюваний”.

У Лекс. 1627 р. 396: Єзекінль: „Моць Божаа”.

Єзекія — ч. ім'я; ст. сл. *Єзекія* з д. євр. *Chiz'kijjah* (і *Chiz'kijjah*), що означає „моя сила — Господь”. Д. є. *Chz'ki* — моя сила, *Jahu* — Господь.

Єзус-Марія, місц. — польський вислів здивування (*Iezus-Maria*). З польської мови він у минулому почав

був проникати в мову українців у Галичині. Але по Першій світовій війні там його цілком усунули з укр. мови, і заступили його українським традиційним „Господи Боже!” або „Мати Божа!”.

Єй, арх. — їй (у східньоукр. формулі клятви „їй Богу!” народньо-розговірне „їйбо”). У З.У. замість цього кажуть „бігме”. „Єй” — слово старослов'янське, що означає „так”. (Див. амінь).

Слово „ей” колись було словом присяги.

Лекс. 1627 р. 61: „Єй — так конечно, певне, заправды”.

Єкатери́на, див. Катерина.

Єлеза́р — ч. ім'я; ст. сл. Єлеза́ръ походить з д. евр. й означає: „Божа поміч”.

Єлевфе́рій - ч. ім'я, ст. сл. Єлеуѳерій з гр. Eleutherios — благородний, шляхетний, вільна людина.

Лекс. 1627 р. 397: „Єлеуѳерін: Любочестенъ, або нескупъ, тищив, або волний, свободный, почестный, уродивый, щирый, або статечный, почтивый”.

Єле́й, арх. — олій, олива. Ст. сл. еле й у нас зберігалось в значенні священної оливи — для миропомазання. „Елей” походить з гр. eíleon. (Лат. oleum).

Лекс. 1627 р. 72: Єле́й — олива, ольї.

Єлиса́вета (Єлизавета) — ж. ім'я; ст. сл. Єлиса́вееъ, Єлиса́ветъ, Елісаветъ — з гр. Eleisabeth, а це з д. евр. Elišega, що означає: „почитаюча Бога”.

Народньо-розговірне: Лисавета, Савета; пестливе: Ліза.

У Лекс. 1627 р. 398: „Єлиса́вееъ — Єлисаветъ: Богъ присяги, або сытости, або Божая семеракост, або Божій покой”.

Єлисѳ́й — ч. ім'я; ст. сл. Єлисѳ́й з д. евр. Elišea (скорочено: Eliša), що означає: „його спасіння (чи поміч) — Бог”.

Д. є. Елі — Бог мій, ieša — поміч, рятунок, спасіння.

У Лекс. 1627 р. 398: „Єлиссей: Божее здорове або Бог спасаай”.

Єпа́рхія — округа єпископської адміністрації; із ст. сл. епархія, а це з гр. eparchia — всяка підвладна округа, область; ст. укр. волость. Слово походить з гр. ері — на, arche — влада. Гр. eparchos — губернатор.

Епархія у нас — це тільки єпископська округа, цебто область єпископської юрисдикції.

У західніх країнах Європи замість гр. слова *eparchia* вживають таких слів: у Франції — *diocèse*, в Англії — *diocese*, в Німеччині — *Diöces*; у Польщі — *diecezja*. Усі ці слова походять з гр. *dióikesis*, що означає домоуправу, управу взагалі, владу, область (провінцію).

Єпископ — духовний вищого сану, що управляє епархією, і кандидатів висвячує на Священиків. Згідно з канонічним принципом апостольського переємства, кандидата на Єпископа (який мусить прийняти чернечий сан — згідно з канонами Церкви Христової) висвячують (хіротонісують) тільки єпископи, які уповноважені до цього своїм переємством (сукцесією, наслідством) від Апостолів. Тому що тільки Єпископ висвячує достойних цього мужчин на Дияконів і на Священиків, то його також називають Святителем.

Слово „Єпископ” походить від гр. *Episkópos* — наглядач (єрі — на, *skópeo* — дивлюся).

В Україну в минулому (XVI-XVII вв.) почало було проникати польське слово „біскуп” (єпископ).

Бискупы рымскіи. Крех. Ап. 1560 р. 632.

Єпистіма — ж. ім'я; ст. сл. Єпистіміа з гр. *Epísteme* — „знаюча”. Народньо-розговірні форми:

Пестіна, Опистіна, Лепестина, гр. знаюча.

У Лекс. 1627 р. 399: „Єпистими: художество. Єпистіміа: хитрость (мистецтво) ремесло”.

Єпітрахіль, див. Єпітрахіль.

Єпіфан — ч. ім'я; ст. сл. Єпіфаній з гр. *Epíphanés* — об'явлений, відкритий людям, славний.

Єралаш, -шу — хаос, безладдя, безпорядок, мішанина. Походить з кримсько-татарського „аралаш”. Пор. рос. „ералаш”.

Єремія (Єремій) — ч. ім'я; ст. сл. Ієремія з д. євр. *Iřmejahu* (*řagim* — нехай стане високим, *Iahu* — Господь).

Ім'я „Єремія” звичайно перекладають описово: „По-вищений Богом”.

Народньо-розговірна форма — Ярема.

Лекс. 1627. 413: Ієремѣя ... выскость Пашка, або въвышшаючій пана.

Єресь — те вчення, що не згідне з наукою Церкви; ст. сл. єресь з гр. *heresis* — інакомислення (*hereo* — я вибираю собі).

Розними герезіями Церков мажучи. Катих. 1645 р. (Передмова).

Єретік — той, що проповідує єресь; ст. сл. єретікъ з гр. *heretikós* (*eretikós*). Див. єресь.

Єрик або єр — старослов'янська назва букви ь, а п а є р и к або йор — букви ъ.

Єрихон — місто, що росташоване на північ від Мертвого моря, в арабській державі Йорданії. Воно вже існувало в 6000-1400 рр. перед Н. Хр. У Біблії сказано, що ізраїлитяни розвалили його мур з звуками своїх бойових труб.

Лекс. 1627. 413: Ієріхон — луна, або мѣсяц, або запах его, восхожденіє.

Єрмак, див. Єрмолай.

Єрмолай — ч. ім'я; ст. сл. Єрмолай з гр. *Ermoláos* (*Hermaláos*) — вісник, вістун.

Народно-розговірне Ярмолай, а ще давніше — Єрмак.

У Лекс. 1627 р. 400: „Єрмолай: „Сила людей или речисть людскій”.

Єровоам — ч. ім'я; ст. сл. Ієровоамъ з д. євр. *Jarov'am* — „Нехай мпожиться народ!”

Єронім — ч. ім'я; ст. сл. Ієронімъ з гр. *Ieronýmos* — священноіменний; *iegos* — священний, *опота* — ім'я.

Єрофей — ч. ім'я; Єрофей або Ярош; ст. сл. Ієрофій і Ієрофей з гр. *Ierothéos* — освячений Богом (*iegos* — священний, освячений, *theos* — Бог).

Лекс. 1627. 413: Ієрофей — освящен от Бога или освящен Богу.

Єрунда — несенітниця, небилиця. Слово постало в Сх. Україні в духовних семінаріях, як перерібка латинського *egudio* — я вчу.

З України це слово перейшло і в Росію.

Єрусалім — найбільше місто в Палестині — головно відоме в Християнстві з того, що там був расп'ятий Христос.

Ст. сл. Ієрусалимъ (рідше: Ієрусалима) з д. євр. *Ierušalem*, а рідше (молодша форма) *Ierušaljim*. Значення

цієї назви (яка, здається, є хеттицького походження) не відоме.

Це місто спочатку звалось Євус. Завоював його для Єзраїля цар Давид. (Див. Суд. 19. 10 і I Хр. 11. 4).

Місто Єрусалим, за давнім народнім повір'ям, середина світу. Це повір'я ґрунтується на Біблії, — пор. Єз. 5. 5: „Цей Єрусалим — Я поставив його в середині народів”.

Лекс. 1627. 413: Іерусалим, а власне Асарамель — Благословенство люду Божого, або (стежка), слід обрїзання.

Есeй (Ессeй) — ч. ім'я; ст. сл. Іессeй з д. евр. Ііśś; значення його не в'яснене. У Солярського II. 238 сказано, що воно означає: „Бог є Суцний, Живий”.

Есеєм звався батько біблійного царя Давида.

Лекс. 1627. 414: Іессeй — меч, або трваючий, або дар (преподобность).

Если, арх. — якщо; ст. сл. если (з есть + ли). Це старе слов'янське слово збереглося в укр. мові в Галичині. Рос. если, польське jeśli, чеське jestli.

А если бы ихъ не услухалъ... Катих. 1645 р. 38.

У Лекс. П. Беринди 1627 р. завжди если.

Ефреїтор, див. фреїтер.

Ефре́м — ч. ім'я; ст. сл. Ефремъ з гр. Ephraim (лат. Ephrem) з д. евр. Ef'raim, що означає розмноження. (Див. Кн. Буття 41. 52).

Укр. народне Охрим.

У Лекс. 1627 р. 403: „Ефремъ — урожайный, плодovitъ, плодоносень”.

Ешурун — друга поетична назва Ізраїля, д. евр. ja-šar — простий, справедливий, тому Іešurun — праведник, див. Второзак. 32. 15, 33. 5, 26, Іс. 44. 2. Вульгата перекладає Іešurim через dilectus (вибраний) або rectissimus (найсправедливіший). Назва Ешурун протиставиться назві Яків (дехто ім'я Іааков перекладає словом „ошуканець”).

Ж

Ж — дев'ята буква української азбуки, в ст. сл. азбуці зветься „живіте”. Цифрового значення в ст. сл. азбуці вона не має, бо такої букви немає в азбуці грецькій, на якій основана наша ст. сл. азбука.

Ж — частка, що в реченнях виконує три функції: 1. функція протиставності (напр. „Він ішов до міста, вона ж — з міста”. Це значить: Він ішов до міста, а вона (ішла) з міста”); 2. функцію вираження тотожності, цебто ідентифікування (напр., „Та ж (таки) жінка...” означає: „Та сама жінка...”; англ. the same); 3. функцію на тиску, підкреслення (емфази), — напр.: „Ходи ж сюди!” означає: „Та ходи сюди!”

Частка ж також виступає з протетичним (підтримуючим) е — же (ст. сл. же), але тільки тоді, як попереднє слово кінчається приголосним звуком (а в цьому й звуком й), — напр.: „Він же йде до міста”.

У народній мові в Галичині частка же також вживається як синонім займенників х т о, щ о. Напр., у приказці (яку записав М. Номис): „Добре того страшить, же ся боїть”.

Ж-ж-ж! — вигук для гарячого. Див. жїжа.

Жаба маленьке створіння з роднии водних плазунів. Слово це — всеслов'янське; ст. слов. ж а б а. У чеській мові поруч слова „žába” є його чеський синонім „sko-kan”. У рос. мові старе слово „жаба” почало усуватися новішим його рос. синонімом „лягушка”. Здрібніла форма: жабка, маля, жабеня, жабенятко; прикметник: жаб'ячий, жабиний.

Народне „жаба щіцьки дасть” означає: в т о н е, а далі в м р е взагалі.

Словом „жаба” зневажливо чи сердито прозивають дитину: „Ти жаба мала!”

Жаданий — вимаганий; від дієслова ж а д а т и (вимагати); ст. сл. ж я д а т и, ч. žádati, п. žádać, рос. требовать.

Лекс. 1627. 452: Саул — потрібований, жаданий.

Жаден (жадний), арх. — жоден, ні один. Жадна пташка не прилетіла. Жаден з них не прибав на збори. Димін. жаднісінький. Поль. *żadny*; англ. *none*; рос. ни один.

Абы жадень въ гнѣвъ не былъ. Катих. 1645 р. 506.

„На жадних перешкоды не дбаючи”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Нѣмаш (=нема) в жадном нишом збавеня. Катих. 1645 р. 156.

Лекс. 1627 р. 337: „Не будучій в жадном небезпеченствѣ”.

Жадний (жаден) — відчуваючий сильну потребу заспокоїти своє бажання мати те, чого йому дуже бракує. Уживається з іменником, що визначає предмет, у родовому відмінку; напр., у народньому вислові про вбогу людину: „Він куска хліба жадний (жаден)”.

Пор. Слово о п. I. 1187 р.: „Жадни веселия”.

Друге значення слова „жадний” („жаден”) — загребущий „зажерливий” (п. *chciwy*). У цьому випадку воно уживається з іменником, перед яким ставиться прийменника *na*. Наприклад, „Він жадний на гроші”.

Це друге значення слова „жадний” добре ілюструє така народня приказка:

„Очі завидующі, руки загребуші”. Це характеризує жадну людину.

Жажда, арх. — спрага; ст. сл. жяжда; рос. жажда; п. *pragnienie*.

Слово о п. I. 1187 р.: Жаждею имь лучи (луки) съпряже 39.

Лекс. 1596. 126: Жажда — прагненье. Жажду — прагну, пити хочю.

Жайворонок — мала пташка з родини „співучих”, що звичайно злітає високо — переважно над полями, староукр. жайворонок (ця форма зберігається в укр. пам'ятках XV в.); ст. сл. скворьць; п. *skowronek*; болг. *сколовранец*; рос. жаворонок; англ. *skylark*.

Жак, див. дяк.

Лекс. 1596. 296: Тщаливий, — стараючийся и тыж спудей, жак.

Лекс. 1627. 262: Тщатесь, спудей, жак, студент.

Жа́лість, арх. — жаль (ст. сл. жалость) — болісне почуття глибокого розчарування, змішане з почуттям докоряння комусь чи чомусь, або й самій долі, як причині жалю.

У староукр. мові жалість, а також (ще в XI в.) жа́лощи, жаль.

Слово о п. І. 1187 р.: Жалость ему знаменіе заступи.

Жа́ло — їдкий орган, яким кусають деякі крилаті інсекти — напр. бджоли, оси, шершені; ж а л о м також називають язика змії та дуже гостре лезо — напр., лезо бритви.

Крех. Ап. 1560 рр. 357: Коса на слово остень. У болгарском жало, а у полском бодец (І Кор. 15. 16).

Жа́лоба — почуття глибокого жалю по втраті когось близького, головно з приводу його смерті. Ст. сл. жа́лоба; п. žaloba; рос. траур з нім. Trauer — жалоба.

Слово о п. І. 1187 р.: Уныша цвѣты жалобою.

Жа́лоба, арх. — скарга на когось, обвинувачення; ст. сл. жальба; ч. žaloba; п. skarga, zażalenie; рос. жа́лоба; болг. жалба; серб. жалба.

Лекс. 1627. 168: Скарга, жа́лоба, оскарженье.

Лекс. 1627. 267: Укоризна — ска́рга, жа́лоба, вина́.

Лекс. 1627. 211: Рыданіе — жа́лобный плач, жа́лоба погрѣбная.

Жа́лость, арх., див. жа́лість.

Жа́лощі, арх., див. жа́лість.

Слово о п. І. 1187 р.: Ничить трава жалощами.

Жа́лування, місц. — платня; в українську мову в державних межах дореволюційної Росії проникло з рос. мови.

Рос. „жалованье” визначає певну, окреслену платню, напр.: Маю жалування (цебто платні) двісті рублів на місяць. Рудченко: Сказки, II. 185: Царь йому жалування дав.

Удавніну „жалувати” (нагороджувати) міг тільки цар, всяке утримання з державного скарбу — то вже було царське „жалування”, цебто нагорода. Пізніш це „жалування”, що спочатку не було постійним, стало регулярним, напр., щомісячним, але й для цього позосталася стара назва — „жалування” (укр. платня), а відтінок нагороди в цім „жалуванні” зберігся.

Жаль — співчуття (тобто шкода когось чи чогось); вираз того почуття, що викликане втратою когось чи чогось; вираз нарікання на кого.

Ст. слов. жаль; ч. *žel*; п. *żał*; р. жаль; л. *pietas*; гр. *lype, lyrema*; н. *Mitleiden*.

1. Жаль у значенні співчуття; напр.: Мені жаль нещасної сестри.

2. Жаль за ким, цебто жаль по втраті кого-чого, чи по розлуці з ким — чим. Чайк. на ух. 31: Жаль за рідною хатою.

3. Жаль — вираз нарікання на кого. Щур. Рол. 108: Який у мене жаль до тебе.

Слово о п. І. 1187 р.: Жаль ему мила брата.

Лекс. 1627. 325: Сѣтованіе — жаль, троска, смученьєся, жаль з смерти ближнего або приятеля.

Жаль у старослов'янській мові визначає часом і „труну“, могилу, як то бачимо в Маріїнській Євангелії, Клоцовім Збірнику й ін. пам'ятках XI віку. А коли так, тоді яснішим стає теперішній „жаль“, зв'язаний, звичайно, з великим горем. У Словнику П. Беринди 1627 р. слово „жаль“ має ще трохи й старе значення: „Болізнъ“ перекладається: „болѣсть, жаль, хоруба“, а „болю — жалѣю“.

Лекс. 1627 р. ст. 14: Болезнь — жаль, хоруба.

Жандарм, арх. — поліцай, поліцест — з фр. *gendarme* — „людина при зброї“ (*gens* — люди, *arme* — зброя). Це слово з французької мови прийшло до нас через мову польську. Пор. народню пісню про Бондарівну, яку догнали жандарми польського папа Кацьовського: „Як побігла Бондарівна темними дугами, а за нею жандармки з гострими шаблями“. Тут слово „жандарм“ означає озброєних людей в уніформах (одностроях).

У давній Франції „gendarme“ — це драгун. Жандарм у давній Росії — це поліцай. (Напр., арештованого Тараса Шевченка допитували російські жандарми).

В Українській Галицькій Армії (з 1918-1920 років) „полсва жандармерія“ (з п. *żandarmeria polowa*) — це військова поліція. (Пор. англ. *military police*).

У народньо-розговорній м.: східньоукр. жандарм; західньоукр. жандар і шандар.

Жар, арх. — спека, жарá; ст. сл. жєравіє.

Це старе наше слово збереглося в народній мові. Рудч. НЮС II 84: Тільки що ввійшли вони в баню — аж жар такий, що не можна.

У чеській мові *žar*; п. *úrať*; рос. жарá.

Жар у переносному значенні — це запал, пал.

Жар — тліюче вугілля; здрібн. жарóк, жарочóк.

Нар. прип.: „Добре чужими руками жар вигортати”.

Перетлілий на червоний попіл жар — це прісок.

Жарá (жарóта) — слека; ст. сл. жерáвіє; народньо-розговірне місцеве (напр., на Волині) гарячóта; народне в Галичині: гóряч.

Див. арх. жар.

Жар-птиця — пташка, що подібна до страуса (струся); найбільше їх є в Східній Індії. Від її маляйської назви *kassuwaris* походить її англ. назва *cassowary*, фр. *cassoar*, н. *Casuar*, п. *kazuar*, ч. *kazuár*, б. казуар.

В укр. фольклорі „жар-птиця” означає казкову, уявну, фантастичну пташку, що має міфологічний характер.

Жаргón — сленг, мова „низького” („спотвореного”) типу. (Напр. т. зв. їдіш (пор. англ. *Yiddish*) — це той жаргон німецької мови, що був створений євреями в Німеччині. В СРСР його звичайно називають „новоеврейською” мовою).

Походження слова жаргón (ф. *jargon*, англ. *jargon*) неясне. Дехто виводить його з тевтонського звуконаслідування *kar* (— лепетання різкими звуками), а дехто — від лат. *garrige* — балакати (в пейоративному значенні цього слова: говорити багато, але без сенсу).

Жарт — дóтеп; з п. *žart*, а це, і ч. *žert*, з н. *Scherz*; рос. шóтка (пор. ст. сл. шóтьливчъ — жартівливий; ст. сл. шóть - - жарты). Пор. староукр. смѣхотворний, смѣхотворець; смѣхотвореніє, смѣхотворство.

Жартувати з кого або чого (не над ким).

Лекс. 1627, 20: Жартóвне, жартовáне.

Лекс. 1596, 16: Кошóунство — жарт. Кошóунствóю — жартую. Кошóунник — блазен, жартовлівый.

Абысь Имени Божого на жáрти и смѣхи не оборочаль. Катих. 1645 р. 96б.

Лекс. 1627, 262: Тицивых, без жáрту, речи статечныи.

Лекс. 1627, 322: Припоручаю — без жáрту напомицаю.

Без жарту — тциво. Син. 4.

Лекс. 1627. 228: Смѣхотворство — шутство, жарт, куншт.

„Кошүнство — жарт, блазенство, жартую, жартовливый”. Лекс. 167. 101.

Лекс. 1627. 308: Речи дворскін и жартовлівыи.

Жасмін — рід кущової квітки — *Philadelphus coronarius*. Ця назва прийшла до нас з фр. *jasmin*, що походить з Близького Сходу. (Пор. назву цієї квітки в арабів і персів; *jâsmīn*). У Галичині - - місцеве: жазмин, а також ясмин — з п. *jaśmīn*.

Жбух! — звуконаслідування кидання чого, лиття води. Звідси жбухати, жбухнути. З прамови.

Ждати — чекати; ст. сл. жьдати; рос. ждать. У Зах. Укр. (Галичина, Волинь) переважає слово чекати. Ця форма запанувала і в інших слов. мовах. Пор. б. чекам, серб. чекати, ч. čekati, п. czekać.

Від староукр. прикметника ждань (очікуваний) походить укр. чоловіче ім'я Ждан.

Слово о п. I. 1187 р.: Игорь ждеть мила брата.

Же, див. ж (частка).

Лекс. 1627 р. 64: „Же -- а, теж, союз слѣпляющ”.

Жебрák, див. діл.

Лекс. 1627. 147: Ницій — жебрák, недостатечный.

Жезл, жезло — архиерейська церковна палиця; ст. сл. жьзль, жезль; б. жезьль, с. жазал; ч. žezlo.

Удавнину ст. сл. жьзль, жезль означало кожную таку палицю, що була висока й кривувато зігнута на верхку. Таку палицю колись називали й словом „посох”.

Удавнину (перед Н. Хр.) такі палиці звичайно мали пастухи. (На образі „Різдво Христове” можна побачити намальованих пастухів („пастирів”) з жезлами (посохами)).

А коли постала Церква Христова, також і архиерейську (єпископську) палицю назвали жезлом, або (подавньому) Архиерейським Посохом. Тому що звичай робити такі пастуші палиці згодом перевівся, то слово „жезл” чи „жезло” збереглося в практичному вжитку тільки для означення Архиерейської Палиці, цебто, кажучи по-старому, Архиерейського Посоха, який у деяких

народів (напр. у болгар) має також назву „Патерниця” (від гр. pater — отць; лат. pater).

Палиця також належала до монарших регалій (лат. regalia). Але монаршу палицю наші предки називали просто посохом (не жезлом).

Згодом і слово „посох” у нас усунули з назв монарших регалій (монарших символічно-церемоніальних предметів), і монаршу палицю почали звати словом „скипетр” (від гр. skēptron — предмет, на який можна спертися, палка; звідси лат. sceptrum).

У поляків скипетр називається словом berło. У чехів Berla Biskupska означає Архиперейську Палицю — жезло. Але в них є також назва „žezlo”.

Лекс. 1596. 126: Жезл — посох, лѣска.

Лекс. 1627. 317: Жезл — рózга, прут, бич.

Лекс. 1627 р. 64: Жезло — посох, палцát, лѣска, пáлица, кій.

Лекс. 1627. 257: Тояг — посох, жезл.

Бичь — жезль. Сип. 6.

Походження ст. сл. жьзль, жезль не в'яшене. Різні погляди, — що воно нібито походить з латвійського zizlis (палка), з лат. virga (галузка), із ст. нім. Kegil (кілок), з литовського žagaras (суха гиляка), із ст. нім. geisli (прут), — це тільки гіпотези.

Жемчуг — перла; рід дорогоцінної прикраси (оздоба); знаходять їх у черепашках деяких морських тваринок, а найбільше в черепашках устриць.

Жемчуги — це мінливо-білосріблясті або з золотим відтінком бісери, з яких роблять дорогі намиста (жіночі „нашийники”); також уживають як прикраси для перстців, брошок і т. ін. Твердження Дмитрієва (558), що це слово походить від угорського диопди, пень якого він пов'язує з пол. -инцу та тюрк. єнджук, — це тільки гіпотеза.

Слово о п. І. 1187 р.: Сьпхуть ми великий жемчюгъ на доно. 23.

Напис на Хресті 1161 р.: Камѣнья и жемчугъ.

Жемчужний — перловий.

Слово о п. І. 1187 р.: Изрони жемчюжну душу. 34.

Женітися — дружитися, (брати собі особу жіночої статі за дружину), із ст. сл. жени ти ся — брати собі жену (жінку).

„Женюся — веселье справую”. Лекс. 1627 р. 15.

Пень — (жен-) ст. сл. жена означає родження, а також усе те, що родить (дає плід).

У слові звук ж походить із праіндевр. (а це значить також і з прасл. г найдавнішої доби). Це г залишилося в гр. словах *gené, geneá* — родження, земля (бо вона дає плід, родить), а також у лат. *genus* — рід.

Ст. укр. е в нашому давньому жена цілком природньо перейшло в і у слові жінка. Сталося це на основі фонетичного закону, що називається законом перезвук у і к а н н я, силою якого е та о переходять в і; напр. ст. укр. камень перейшло в камінь, ст. укр. конь — у кінь і т.п.

Але в наших словах е після ж, ч, ш перейшло також в о; напр. ст. укр. женатий (ст. сл. женать) перейшло в жонатий (а ст. укр. жена — в жона); ст. укр. шестий перейшло в шостий, черний у чорний, чоловік — у чоловік і т. ін. Щоправда, перехід ст. укр. е в о в цих позиціях відбувся не у всіх говорах України, чи, властиво кажучи, не сюди він у нас був завершеним. Напр. у Галичині кажуть „чорний” (із ст. укр. черний), але зате зберігають ст. укр. шестий, жена і т.д. Про це також свідчить слово женитися, в якому ст. укр. е збереглося на всіх українських територіях.

Женіх, арх. — молодій; ст. слов. женихъ; ст. укр. жених.

Лекс. 1627 р. 65: „Жених — новоженя, пан молодой”.

Словом ж е н і х називали мужчину тільки в день його шлюбу. Слово ж е н и х походить від ж е н и т с я, а це останнє — від слова ж е н а. (Див. ж е н а). Ст. сл. женихъ далі вживається в деяких слов'янських мовах: серб. женик, рос. женихъ, ч. ženich.

Творення назви за допомогою суфікса — ихъ для означення мужчини на підставі особливої дії, яку він виконує (у даному випадку, — жениться) не засвідчене жодним іншим словом, крім слова ж е н и х.

Жѐнщина, арх. — людина жіночої статі. Утворений із ст. сл. прикметника женьскъ (жіночий) іменник ж е н щ и н а (із початкового ж е н ш т и н а) у нас став архаїзмом, що тепер заступлений словом ж і н к а. У російській мові людину жіночої статі далі називають словом ж е н щ и н а.

У чеській мові їй досі збереглася в ужитку початкова форма цього слова, а саме — *ženština*.

У західньоукраїнських писаних пам'ятках XVI в. наголос був на останньому складі цього слова: ж е н щ и н а́.

Же́реб, жеребо́к — умовно позначений шматок чогонебудь (паперу, дерева, металю і т. ін.), що його хтось виймає з чогось навгад (навмання) і від цього залежить, чи людина виграла, чи може програла.

Ст. сл. жребни, ждрѣбни, жрѣбъ; рос. жре́бий (арх.), же́ребей (діялект. же́реб); болг. жрѣбнї; серб. ждрѣб; польське й чеське *los* — з нім. *Loos*; анг. *lot*. Походження темне. Що ст. сл. жрѣбни (жрѣбъ, ждрѣбни) означало відрізану частину чогось — це очевидна справа, і на цій точці немає різниці поглядів між тими мовознавцями, що походженням цього слова зацікавлені. Але між ними немає згідності поглядів щодо походження цього слова. Дехто думає, що слово походить від праіндоевр. коріня **ger* — пор. давніше нім. *kerben* — різати, робити нарізи на чому. А є такий погляд, що це слово походить з того самого коріня, що пруське *girbin* (число). Є ще й такий здогад, що воно пов'язане з тим корінням, що наявний у південнослов'янських словах *брой* (число) і *брити* (голити).

Слово це відоме в нас з давніх-давен.

У Слові о п. І. 1187 р.: Врѣже Всеславъ жребий о дѣвицю. 35.

І там таки:

Не побѣдныи жребии собѣ власти расхитисте. 33.

„Же́реб килено!” — вирішено дефінітивно.

Цей вираз є перекладом лат. „*Alea jacta est!*” — Ці слова сказав римський полководець Юлій Цезар, коли він відважився (всупереч забороні римського сенату) перейти з своїми легіонами ріку Рубіон, щоб дістатися з Італії на територію Галії — теперішньої Франції, яку він незабаром завоював.

І тому вираз „Перейти Рубікон” означає: переступити в чому критичну межу.

Жереті́я, жереті́й, діял. — ненаже́ра, проже́ра (від жерти), ненаситний. Відоме в полтавських говорах.

Дивись же р т и.

Жертва — 1. Усе те, що людина добровільно віддає для якоїсь загальної справи, або задля особистого ідеалу; 2. також, усе те, що підкорюється будь-якою силою.

У минулому, коли Україна, з Києвом включно, опинилася була в державних межах Польщі, в нашу мову проникло було польське слова ofiara (жертва) — з нім. Opfer (а це з лат. offero — жертвую).

Звідси в нас слово о ф і р а.

Лекс. 1596. 13: Жертва — заколеніє, офѣра. Жру — заколюю, зарѣзую, офѣрюю. Жрѣніє — офѣровѣніє.

Лекс. 1627 р. 65: „Жертва — закланіє, офѣра”.

Лекс. 1627. 189: Принос -- добровольная офѣра, жертва — зарѣзаная офѣра.

Жертва із ст. сл. жрътва, жьртва. У них той самий корінь, що й у ст. сл. жръти — приносити жертву (обрядово-релігійну) і жьрьць (звідси укр. жрець) -- той, хто звершує обряд жертвоприношення, цебто служитель культу перед Н. Хр., і Священик у Церкві Христовій.

Корінь ст. сл. жрътва, жьртва походить від праіндосвр. *ger. Тут праіндосвр. g (r) на ґрунті слов'янських мов перейшло в ж ще в ранній праслов'янській добі.

Праіндосвр. g (r) в цьому випадку збереглося в гр. geras — пошана, дар; лат. gratia — вдячність; лит. girti — славити.

У сучасній укр. мові для грошових дарів почало прийматися нове слово: по ж е р т в а (замість ж е р т в а).

Жертвеник — столик у Вівтарі під північною стіною, на якому чиниться початок Літургії, — Проскомідія, гр. Thysiasterion (thysia — жертва). На Жертвенику бережеться Св. Посуд для Безкровної Жертви.

Лекс. 1627. 468: На Святом Жертóвнику.

Лекс. 1627. 300: Очистилице — жертovníк.

Жёрти — їсти пожадливо й багато; ст. сл. жьрѣти, жрѣти, жьрьти; корінь той самий, що й ст. сл. жьртва, жьртва. (Див. жертва).

Коли погани приносили ж е р т в у (хліборобські плоди й тварини), то там на місці таки й їли її. При цій нагоді їли більше ніж звичайно, і тому слово жьрѣти, жрѣти, жьрьти (що в основному означало: приносити жертву) згодом набуло собі й другісного значення: їсти пожадливо й багато.

Слово о п. І. 1187 р.: Пожерьши мужи ручьн и стругы. 42.

Лекс. 1627 р. 67: „Жру — заколюю, зарѣзую, офѣрую”.

Жив (жив-жив!) — звуконаслідування горобця. Також жев-жев! Може звідси й жевжик — вертипорох.

За українською народньою легендою, коли Христа расп’яли, то горобці літали над ним і кричали: жив, жив, жив!” — цебто, що Христос був ніби ще жив (живий). І це спонукувало мучителів Христа дальше катувати його. (Див. Панас Мирний, „Хіба ревуть воли”).

Жива вода, бібл. — джерельна вода, „цілюща вода”. Так часто в Старому Заповіті.

Живé — підшкірна сфера живого організму, яка дуже болить, коли її торкнути. Слово народне. Воно вживається тільки в народньо-стилістичному вислові „За жив е зачепити”, або „За живé торкнути”, що значить дуже допекти якимсь словом.

В Україні вдавнину худобу таврували розжареним залізом, і вона здригалася від болю, коли починала пропалюватися шкура, і біль починав проникати глибше — „до живого”.

Живий Господь, бібл. — старий (біблійний) вираз у євреїв, що вживався тоді, коли вимовлялося слово „присягати”.

Див. у Старому Заповіті — Ос. 4. 5: „Не присягайте! — живий Господь”.

Живіця — золотиста заскорузла субстанція на корі шпилькового дерева (сосни, смереки і т. ін.), з якого вона виходить рідною її на повітрі тужавіє (стає твердою).

У давнину вживали її для гоєння ран, і тому що рана заживає, цебто гоїться, цю субстанцію назвали живіцею.

Спеціалісти згодом почали робити з живиці дорогий препарат — масть для гоєння ран.

Лекс. 1627. 431: Живіца дорогая, которая называется стакти.

У народньо-розговірній мові словом „живіця” жартівливо називають горілку.

Свидн. 182: „Це правдива живиця, хоч якого оживить!”

Живіт — та частина людського тіла, що починається від грудей і сягає по бедра; ст. сл. животь. Чехи називають цю частину тіла словом břích, břícho, а поляки — словом brzuch. Східньослов'янська вимова цього слова — брюхо (рос.), б р у х (укр.).

Дехто думає що воно походить з нім. Brausone — шишка, чи взагалі все те, що опукле („надуте”).

В Україні слово „брухи” уживають (замість слова живіт) у пейоративному („гіршому”) значенні. Напр. кажуть про телевату („животату”) людину: „Він випас собі брух”.

(Звідси прізвище „Бруховецький”), що має те саме значення, що й „Животовський”.

Слово о п. л. 1187 р.: На тоць животь (=життя) кладуть. 36.

Брухъ — чрево, утроба, животь, трибухъ. Син. 10.

Живність, арх. — харч; походить від польського żywność; żywić — утримувати при житті (шляхом харчування).

Див. животь.

Лекс. 1596. 13: Жизнь — живот, живность, выхованье.

Живо, місц. - - швидко, хутко, споро, жваво; вживається більше в Зах. Укр., а менше в Сх. Укр.

Здрібнілі форми: живенько, живісенько. Див. Словник Грінченка.

Живопісець, арх. — маляр, із ст. сл. живописець (пізніше ст. сл. живописець). Це старослов. слово є дослівним перекладом (цебто калькою, „перебиткою”) гр. zographos (маляр): zoo — жива істота, grapho --- пишу.

У давніх греків з о г р а ф о с (маляр) був тим спеціалістом, що фарбами „описував” усе те, що було живе.

Сучасне укр. „маляр” від п. malarz, що походить від нім. Maler — маляр. Пор. нім. malen — малювати.

Старше укр. художник (рос. художник) замість „маляр” уживається ще й тепер. Походить воно із ст. сл. художникъ. (Оригінальна його ст. сл. вимова: ходожьнікъ), що означало мистця взагалі. В інших слов. мовах (крім укр. і рос.) це слово не збереглося.

Живот, арх. — життя; ст. сл. животь; болг. живот; чс. život; ст. п. żywot (суч. п. życie). Ст. укр. „живот” на-

явне в суч. укр. животворний і в суч. укр. церк. животворящий.

Від ст. укр. живót походить суч. укр. слово животиння (від дієсл. животіти), що означає таке життя якоїсь особи, що пагадує собою вегетацію, цебто життя рослини.

Лексис 1596 р. л. 13а: жизнь — живот, живность, выховане. Це саме і в Лексиконі 1627 р. ст. 66.

Гр. в. к. Мстислава 1130 р.: Молити за ны Бога и при животѣ, и въ съмърти.

Маєть животь вѣчный. Катих. 1645 р. 486.

Слово живót у нас з ходом часу почали вимовляти (за укр. фонетичним закопом) „живіт”, і разом з цим змінилося й значення цього слова.

Корінь ст. сл. живótъ праіндоевр.: *giv-. Пор. ст. пруське givato — життя; лит. givatá — (вічне) життя.

Праіндоевр. g (г) на ст. слов. ґрунті тут нормально перейшло в ж.

Живótне, арх. — тварина; живе створіння; пор. ст. сл. животина; серб. животина; болг. скот, (укр. худоба); п. bydlo.

Лекс. 1627. 476: Псин ест животінище нѣкое крилато.

Ст. укр. живótне походить із ст. сл. живótное, що з прикметника середнього роду стало іменником; старша форма цього ст. сл. прикметника: животнь, -а, -о.

У суч. рос. мові тварини називають словом „животное”.

Жид — єврей.

Тими найстаршими писаними слов'янськими пам'ятниками, в яких засвідчене слово „жид” у слов'янських народів є ті пам'ятки кінця X-го й початку XI віку, які є копіями тих текстів християнських Богослужбових Книг, що їх для слов'ян з грецької мови переклали (в початках 2-ої половини IX-го в.) Свв. Кирило й Мефодій.

Тією найстаршою українською писаною пам'яткою (яка є також найстаршою писаною пам'яткою всього сходу Європи) є Остромирова Євангелія (з 1056-1057 років), в якій читаємо: жидовинь.

Ст. євр. Yehudi (звідси назва Юдея) в грецькій вимові звучало I u d a i o s (жид), а з цього постала його латинська версія J u d a e u s.

Початкове *j* у цій латинізованій назві (*Judaeus*) у деяких давніх романських діалектах почали вимовляти як *ж* — напр., на території Галії (теперішньої Франції) почали вимовляти його як *juif* (жюїф), а на території давньої Британії — як *Jew* (Джю).

Вплив цієї старої ст. романської вимови латинського *Judaeus* з давніх-давен поширився й на слов'янські землі.

Остр. Єв. (1056-57): жидовинъ. Галицька Євангелія 1144 р. Ів. 13. 30): „жидомъ”. В Іпатському Літописі під 1175 роком написано: „Помнишь ли, жидовине, въ которыхъ портѣхъ (штанах) пришелъ бѣшетъ? Ты нынѣ въ оксамитѣ стоиши!”

Слово Кирила Турівського XII в.: Єго же поругаше завистью съ книжники жидове.

Лекс. 1627. 466: Иссоп-зѣлье, которое жидове умочуют в кровь, покроплевались и очищались.

Лекс. 1596. 34: Иссоп ест зѣлье, которое жидове вмоочючи в ров покроплевались и очищались.

Склонными були Жидове до балвохвалства. Катих. 1645 р. 95.

У тих старослов'янських пам'ятках кінця X-го й початку XI-го віку, які є списками (копіями) перших слов'янських Богослужбових Книг, що їх у IX в. для слов'ян переклали (з грецького) Свв. Кирило й Мефодій, поряд іменника *жидъ* є там також прикметник *єврѣйскъ*. (Див. Марійський і Зографський рукописи поч. X-го чи кінця XI-го в.).

Із ст. євр. *ibrt*, що означає того, хто до Палестини прийшов з „там тої сторони” (сторона ж за рікою) чи за морем по-євр. зветься *ēbher*) — цебто хто прийшов з тієї сторони, що за рікою Євфрат, постали давні грецькі слова *hebraios*, *hebraikos*. Звідси лат. назва *Hebraeus*.

З цих грецьких слів також походять старі слов'янські слова *єврей*, *єврейскъ* (єврѣйскъ), *єврейскы*. Це слово наявне також у тій книзі, що відома як найстарша з тих наших писаних пам'яток, що збереглися, — цебто в Остромировій Євангелії; там читаємо: *єврей*, *єврейскъ*, *єврейскы*.

У найдавніших Церковних Книгах в Україні було слово *жидъ* і було слово *єврей*. Але в нашій старій світській мові з давніх-давен прийнялося тільки слово *жид*, а *вжи-*

вання слова єврей було обмежене церковною сферою. Так воно було, і досі є, в поляків: „żyd” (з лат. Judaeus) — для світської сфери, а „hebreusz” для сфери церковної (хоч і в ній вживається слово żyd). Не інакше воно було (згідно зо старою київською традицією) і в російській мові. Десь уже до половини ХІХ-го віку в російській мові поза Церквою вживалося тільки слово „жид”. Але, почавши з часів царювання Олександра ІІ „Освободителя” (1818-1881), уся російська т. зв. „прогресивна” преса там перестала вживати світське слово „жид”, і заступила його в російській світській мові церковним словом „еврей”.

Так старе церковне слово „єврей” стало в російській мові світським, а слово „жид” ніби перестали вживати, немов би воно було якимсь „табу”, — на цій підставі, що воно, мовляв, було „лайливим” словом. Слово „еврей” в сенсі світського слова фактично є російським словом, бо в українській мові в світському вжитку такого слова ніколи не було.

І так ось російська „прогресивна” преса почала нагінку й на українське слово „жид” в українській мові.

Року 1861-го російська „прогресивна” інтелігенція почала протестувати проти того, що в українському журналі „Основа” (в Петербурзі) вживалося слово „жид” (не „еврей”), і редакція цього журналу мусіла тоді (1861 р.) вияснювати російській „прогресивній” інтелігенції, що в українській мові слово „жид” лайливого значення ніколи не мало й не має.

Цю заяву „Основи”, звичайно, підтримував і Т. Шевченко, який був у близьких зв'язках з редакцією цього журналу, а в своїх творах вживав слово „жид”, а не „еврей”.

Коли шляхом большевицької революції в жовтні 1917 р. царсько-російську імперію перемінили в комуністичну державу, советська влада заборонила українцям вживати слово „жид”, а на його місце з мови російської ввела слово „еврей”.

Совет Народніх Комісарів під проводом В. Леніна 9 серпня 1918 р. видав „указ”, яким він наказав органам советської влади „примінити рішучі засоби для того, щоб з корінням вирвати антисемітський рух”. А до категорії антисемітських виступів в Україні під советською владою також зараховували вживання слова жид.

Жизнь, арх. — 1. життя (ст. сл. жизнь; пор. ст. сл. животь; 2. територія володаря і маєток узагалі.

Це друге значення цього слова засвідчене в Слові о п. І. 1187 р.: Наводити поганых на жизнь Всеславлю. 35.

Жилавий, жілистий — 1. мускулистий, твердий, сильний; 2. суворий (строгий). У цьому другісному значенні в деяких місцевостях С.У. це слово вживають для означення першого тижня Великого Посту: „Жилавий Тиждень”, — цебто найтяжчий час пощення. І так, кажуть: „Жилавий понеділок”, „Жилавий вівторок” і т.д.

„У жилавий понеділок, як попоїсти редьки з цибулею...” О. Вишня, II. 13.

Походження ст. сл. слова жила, означало жилу, м'ясня (мускула) й силу взагалі, темне. Дехто пов'язує його корінь (жи-) з праіндосвр. *gi-; пор. лит. gila (нитка) і gi-sla (жила). Є й таке припущення, що корінь цього слова (жи-) означає те саме, що жи- в ст. сл. дієслові жи ти (жити).

Звичайно, є ще й інші гіпотези.

Жир, літ. — здобич хижих тварин; походить із ст. сл. жирь — пана (трава й кормові рослини для тварин); пасовисько (пасовище).

В укр. літ. мові 1. жир — здобич м'ясоїдних тварин (Напр., кажуть: „Кинули його вовкам на жир”); 2. жир — товщі: сало (солонина), масло, олій. (Жир у Сх. Укр., товщ у З. Укр). Укр. народньо-розговорне жир — розкіш, добро, багатство. І так, напр., кажуть: „З жиру люди бісцуються”. Перше (ст. слов.) значення слова жир у нас збереглося в дієслові жирувати (-їсти харч) головню в відношенні до риби („Риба вже жирує” — гониться за поживою).

У пейоративному (принизливому) значенні слова „жирувати” відноситься до визискувачів (експлуататорів). Кажуть, напр., „Він на людській біді жирує”. Слово жир — всеслов'янське, і воно відоме в нас з давніх-давен.

Див. Слово о п. І. 1187 р.: Погрузи жирь во днѣ Калялы рѣкы. 22.

У ст. сл. жирь корінь той самий, що й у ст. сл. жьрѣти, жрѣти, жьрѣти.

Див. ж е р т и.

Рос. жир;; болг. жир; чеське žir; п. žer.

Жи́рафа — камелопард: велика африканська тварина, яка особливо відзначається надзвичайно довгою шиєю й дуже високими ногами, а кормиться вона листям.

Слово походить від арабського *zagāva*, і є воно в усіх мовах індоевр. сім'ї.

Жи́рний — масний.

У З. Укр. замість жи́рний (масний) кажуть то в с т и й, а в деяких західньоукр. говірках (напр., на Волині) защепилося слово т л у с т и й — з польського *tlusty*.

Удавніну слово жи́рний вживалося в нас замість слова р о с к і ш н и й.

(Див. „Жирия времена“ в Слові о п. І. 1187 р.).

Уживали його також замість слова великий.

Слово о п. І. 1187 р.: Печаль жирия тече средь Земли Рускыи. 20.

Див. жи р.

Жи́ти — бути живим (із ст. сл. жити). Корінь цього слова (жи-) той самий, що в інших мовах праіндоевр. сім'ї. Пор. лит *gyvas* (живий). У цьому слові праіндоевр. *g* (г) на слов'янському ґрунті перейшло в ж (ж). (Також пор. санскритське *jīvati* — він живе).

У Сх. Укр. кажуть: я живу, а в Зах. Укр. я жию (із ст. сл. жи́ю).

В укр. народньо-розговірній мові слово жи́ти зберегло своє другісне старе значення: мешкати.

У нас удавніну часом уживали слово жи́ву в значенні мешкаю, а жи́ю — в значенні кормлюся.

Див. у Лекс. 1627. 468: На кедрахъ живеть, духомъ жиеть.

Жи́тіє, арх. — життєпис (біографія), від ст. сл. житіє; п. *żywot* (у значенні слова життєпис). Наголос у цьому слові колись був не на е, а на и. Див. Лекс. 1627 р. 362: жи́тіє.

У нас в аґіографії (описі життя Святих) відомий цей архаїзм: Жи́тія Святих.

Жи́тка, діял. — життя. Це слово є в деяких говірках на Київщині. В укр. літер. мові воно не вживається.

Жи́то — головний рід зерна для хліба, походить від ст. сл. жи́то. Слово це є в усіх слов'янських мовах. Брюкнер (*Słown. etymol. języka polskiego*) виводить це слово від праслов. жи́ти.

У нас колись просо називали п и р о ж и т о м.

Лекс. 1596. 24: Пырожито.

Лекс. 1627. 199: Пыро — жито або просо.

Жітниця — місце для зберігання жита.

У суч. укр. літер. мові житницею називають таку область, що постачає всяке збіжжя всій країні, або таку країну, що постачає збіжжя іншим країнам.

На півночі Росії „житом” звуть ячмінь.

Житомир, -ра — головне місто Східної Волині. Давній переказ подає, що м. Житомир був заснований у половині IX віку, а заснував його на березі річки Татарева радник київських князів, Аскольда й Дира, боярин Житомир, і від нього пішла й назва міста. В актах м. Житомир уперше згадується року 1240-го.

Життя — процес біологічного існування. Цей укр. іменник утворений з укр. дієслова жити (не від ст. сл. житіє) — на зразок: жати — жаття, шити — шиття, пити — пиття, бити — биття, мити — миття, вити — виття, лити — лиття, знати — знаття.

Укр. слово життя тепер заступає нам всі три ст. слов. його синоніми — животь, житіє, жизнь, які згодом почали були відрізнятися одне від одного своїми семантичними нюансами. Напр., житіє могло означати й біографію, живот — життя людини взагалі, жизнь — специфічно життя даної особи.

Див. у Слові о п. І. 1187 р.: Погибашеть жизнь.

Жічити, місц. — бажати кому чого.

Походження слова не в'ясане. Брюклер (Sl. et. j. p.) каже, що це слово походить з того самого пня, що й слово жити. (Див. живот, жіти). Укр. літературне жічити (так у С. Укр.), а в Зах. Укр. (Галичина, Волинь і ін.) жіжити (чи не з п. życzyć?).

Жінка — людина жіночої статі.

Слово жінка завжди означало в нас, і досі означає, не тільки особу жіночої статі, але й також замужно особу жіночої статі.

Але наша інтелігенція тепер почала заступати це слово в його другому значенні словом дружина (замужня жінка).

У старій нашій літературній мові чоловік називав свою жінку словом супруга, а вона його звала словом супруг — із ст. сл. супругъ (soproga, soproгъ).

Жіно́чий — притаманний (прикметний, властивий) жінці. Його ст. слов. відповідник *женськѣ* зберігся (у своїй здовженій формі) в усіх слов'янських мовах, а в нас він вийшов з ужитку.

Пор. п. *žeňski*, рос. женский, бол. женски, ч. *žensky*.

У нас цей старий прикметник вийшов з ужитку.

Див. *ж е н а*.

Жлуктати, діял. — багато пити, пити жадібно. Слово звуконаслідувальн. пох. Сюди й *жлукто* — діжка для зоління білизни, без дна, — вона жлукче в себе воду. Жлукто — видовбана суцільна кадка. Литовське *žliuktas*. Часте на Полт. й Київщині.

Жмурити — приплюсувати очі; рос. щурить (глаза); польське *mgizub* (oczu).

Народня гра „в жмурки” (в „піджмурки”) — гра „в хованку”.

Лекс. 1627. 228: *Смѣжаю* — *зжмуряю*, *замрѣжую*, *мрѣжу око*.

Жніво — те, що зібране в жнивâ; *ж н и в â* — час збору збіжжя.

Лекс. 1627 р. 63: „*Жâtва* — *жніво*. *Жатель* — *жнець*”.

Лекс. 1596. 13: *Жатва* — *жніва* — *жнець*.

У рос. мові *ж н і в о* означає стерню (пол. *ścierni*).

Корінь слова *ж н і в о* той самий, що й у слові *ж â т и* — ст. сл. *жяті* (*žeti*), *жятва* (*žetva*).

Походження слова не вияснене.

У ст. сл. мові є слово *жяти* (*žeti*) — жати, збирати збіжжя і також слово *жяти* (*žeti*) — стискати.

Пор. укр. *вижимати мокру одежу, хуста після прання*. Рос. *сжимать* — стискати; польське *wyżymać*.

Преображенський пробує обидва ці слова виводити від спільного праіндоевроп. пня, і думає, що був ним пень **ge* — як ось у гр. *gemo* — я повний; у мене є багато (чогось). (Див. Преобр. „Етим. сл. рус. языка”).

Жовнір, місц.— вояк, солдат; ст. укр. воїн. Уживається тільки в Галичині; походить воно з польськ. *żołnierz*, що є польською версією німецькою *Söldner*, що означає вояка, який служить за гроші.

Нім. Sold походить від назви ст. франц. монети *sol-de*.

Лекс. 1627 р. 25: „Воин -- рицер, жолнѣр”. „Воинство — жолнѣрство, войско”.

Лекс. 1596. 5б: Воин — жолнѣр. Воинство — жолнѣрство.

Лекс. 1596. 29: Стратиг — жолнѣр.

„Жовта преса” — це назва крикливої, не все правдивої преси. Вираз постав в Америці наприкінці XIX віку. Ньюйоркська газета „World”, щоб приманити більше передплатників, стала містити на першій сторінці дитину в жовтій сорочці, а під нею давати різні сенсаційні нісенітниці, люблені народом. Це перехопили й інші часописи, і так постав вираз „жовта преса” — преса неповажна.

Жовтáчка, жовтяниця — т. зв. „жовта недуга”, що постає внаслідок захворювання печінки.

Лекс. 1627. 414: Іктѣр — жолтяница, хороба жолтая.

Хоч слово жовтáчка в нас поширене більше за слово жовтяни́ця, але це друге слово є своє; походить воно із ст. сл. жльтьница.

Жовтáчка — це слово новіше. Пор. п. *żółtaczka*; рос. желтáха.

Ст. сл. жльтница походить від ст. сл. жльть (жельть) — жовтий; від цього також і ст. сл. жельть — жовч.

Нім. *gelbe* — жовтий, лит. *geltas* — ясножовтий, пруське *gela* — жовтний, і т.д. разом свідчать, що корінне ж в ст. сл. жльть походить з праіндоевр. *g* (γ).

Жовтень — назва десятого місяця в році; назва походить від того, що в Україні в тому місяці листя на деревах жовкне. Ст. сл. октябрь з гр. *oktobrios* (лат. *October*).

Була також ст. сл. його форма октоврь.

Рос. октябрь, поль. *październik*.

Лекс. 1627 р. 352: „Архієрепъ Паздѣрникъ имя октов(ру) мѣсяцу по кипреску”.

Жовтий, див. жовтáчка.

Жодний, жоден — ні один, ніхто з нас, з вас, з них. Походить із ст. сл. ниже едынъ, ниже единъ — ані один.

Ст. польське *ni żaden*, рос. ни один.

Поставлене Брюкнером питання чи слово жаден (жа́дний) в укр. мові є словом польського походження, далі залишається відкритим.

Жадного з людей. Катих. 1645 р. 366.

Жа́днимъ спосо́бомъ. Катих. 1645 р. 426.

Жолу́док — шлунок; ст. сл. желудъкъ (želodъкъ). Слово походить від ст. сл. желудь (želodь), тому що жолудок формою подібний до жолуді. Корінь у цьому ст. сл. слові походить з праіндоевр. *g* (г); пор. лит *gilė* — жолудь.

Лекс. 1627. 458: Стомáх — жолу́док.

Лекс. 1627 р. 66: „Живот — жолу́док”.

Лекс. 1627. 258: Трибух — жолу́док, живот, брух.

Лекс. 1627. 424: Затвердѣлость п жолудку.

Жо́на́, арх. — жі́нка. Походження — див. же́на́.

Же́на́ й жо́на — порів. же́нати й жо́нати́й.

Польське *żona* (дружина) в мові інтелігенції заступають словом *małżonka*. Слово *żona* в значенні особи жіночої статі в п. мові є архаїзмом; тепер кажуть *kobieta*, *niewiasta*.

Жо́рно, жо́рна — великий круглий камінь, пристроєний для мелення зерна вдома (не в млині).

Ст. сл. слово тільки в множинній формі: жръны, жръны. Ця стара форма збереглася і в укр. мові: жо́рна.

Лекс. 1627 р. 65: „Жерно́в — жо́рна або млинный камень, ручной млын”.

Лекс. 1596. 126: Жернов ослий — камѣнь млынний.

Рос. же́рнов; п. *żarna*.

У цьому слов. слові ж походить з давнього індоевр. *g* (г); пор. лит. *gignas* - - ручний млин.

Жорсто́кий — немилосердний (із ст. сл. жесто́къ). Рос. жестокий; серб. жесто́к; пол. і чеське *okrutny*.

Слово о п. I. 1187 р.: Въ жесто́цѣмъ харалузѣ. 26.

Слово о п. I. 1187 р.: Утру раны на жесто́цѣмъ его тѣлѣ. 38.

Усі досьогочасні гіпотези про походження цього слова М. Фасмер вважає за непевні. На його думку, походження цього слова темне. (M. Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*. 1953).

Жукі́ або жуковини — так звалися вбиті на звороті в оправу стародавньої книги цвяхи з головками, щоб

на них лежала книга й не псувалася. Жуки робили мідні чи бляшані, або й окладали роги книги міддю чи бляхою.

Жупан, арх. — довга чоловіча одежа, „капота” (немов би довга сорочка), підперезана поясом і прикрита кунтушем.

Походить з пол. *żupan*, а це — з італ. *giubbone* (*giurpone*), що означає жакета й камізельку.

Шукати джерела слова **жупан** у тюркських мовах немає підстави.

Журавель — велика пташка, тієї самої породи, що й боціон (лелека). Ст. сл. жеравь; його корінне ж походить від праіндоевроп. *g* (г); про це свідчать ті відповідники цього слова, що наявні в мовах індосвроп. сім'ї; гр. *geranos*, лит. *geruvė*, лат. *grus*.

Рос. журавль, бол. жеран, п. *žogaw*.

Журавель — пристрій для витягання води з криниці: довгий масивний дрюк, своїм центром прикріплений до верха великого стовпа; до одного його кінця прикріплена жердка (тичка) з дерев'яним відром, а з протилежного кінця дрюка прив'язаний тяжкий камінь, який тягне дрюка в долину, і таким чином витягає з криниці відро з водою. (Пор. арабське *al kadas* — „журавель при криниці”).

З

З — десята буква української азбуки. У ц. сл. азбуці ця буква зветься „земля”, а її цифрове значення 7.

У ц. сл. азбуці була ще буква „зіло” (дуже, сильно). Цифрове значення 6. З буквою зіло писалися тільки деякі слова, і те зіло вимовлялося як „дз”; напр., селе-ний, з'їло, зв'їзда.

Слово зіло вимовлялося в українських пам'ятках „зіло”, а в російських „зелó”.

Року 1708-го, при встановленні т. зв. „граждансько-го письма”, Петро I викинув з неї ст. слов. букву зіло.

За — прийменник, що має такі значення:

1. Визначає положення за ким, напр.: „Він стоїть за мною” (у мене за плечима).

Пор. у Слові о п. І. 11187 р.: За Сулою.

2. Уживається в значенні „замість”. Напр.: „Я буду відповідати за нього” (замість нього).

3. Ставиться після дієслів у в а ж а т и, чи мати ко-го або що за . . . (кого чи що). Напр.: „Він уважає (має) мене за свого друга”.

4. Стоїть після такого дієслова, що визначає дію на чийсь користь, напр.: „Немає кому впом'янутися за мене”. „Я буду голосувати за ним”.

Неправильно кажуть: „Я йду за водою”. Правильно: „Я йду по воду”.

За — частка, що приставлена до прикметників, при-слівників і дієслів.

1. При прикметниках вона побільшує їхню якість; напр. великий — завеликий (надто великий); малий — замалий (надто малий).

2. При прислівниках вона побільшує або обставин-ність (напр.: темно — затемно; зимно — зазимно), або побільшує дію, до якої даний прислівник відноситься (напр.: він дав забагато; вони бігли заскоро).

3. При дієсловах вона а) виражає доконаність дії (напр.: кінчати — закінчити; мести — замести) і б) також модифікує значення дієслів (напр.: нести — занести (кудись); брати — забрати (з собою); лляти — залляти (щось водою, щоб погасити); скочити — заскочити (когось несподіванкою); бігти — забігти (кудись)).

Приклад приставлення за до прислівника в Слові о п. І. 1187 р.: С заранія в пяток.

Забавитися — забарітися, проволокти свій час довше ніж треба чи можна.

Ст. сл. мѣдлити; звідси ст. укр. мѣдлити.

Див. Лекс. 1596. 18: Медлю — забавляюся.

Суч. рос. мѣдлить. Походження ст. сл. мѣдлити не в'ясне.

Ст. сл. мѣшкати — (зволікати) залишилося в чеській мові meškati (зволікати), а в суч. польській мові тільки в слові nie omieszkać, що колись означало зробити щось без проволоки, а тепер означає „не занедбати”.

В укр. мові з а б а в и т и с я в значенні „забаритися” походить з п. bawić się — бавитися (розважатися); зволікати.

Укр. барітися. (Пор. не з а б а р о м — негайно).

Укр. з а б а р и т и с я (спізнитися, проволокти час) також колись означало тільки бавитися, гратися, розважатися.

Старе наше слово б а р и т и с я в значенні бавитися (розважатися), гратися збереглося в деяких наших говорах. Напр., на Волині кажуть: „Дитина б а в и т ь с я”, і також „Дитина б а р и т ь с я” (бавиться, грається).

Забавка — розривка, розвага. У переносному значенні: легка робота.

Лекс. 1596. 216: Уиращеніє — забавка.

З а б а в к а також означає таку річ, якою діти забавляються (бавляться).

Слово з а б а в к а походить від забавити, а це — від б а в и т и, значення якого в нас звузилося до няньчення: б а в и т и д и т и н у.

Походження слова б а в и т и (п. bawić, ч. baviti) не можна вважати за в'яшене.

Брюкнерове твердження, що воно, мовляв, походить від ст. сл. б ы т и (бути) не видається переконливим.

Про це свідчать такі слова, як ст. сл. и з - б а в и т и (визволити), укр. до-бáвити (додати; рос. на-бáвить), укр. роз-бáвити (розвести що водою чи іншою рідиною).

Заблудіти — збитися з дороги.

Корінь слова той самий, що й слова блуд; ст. сл. блудъ (bludъ); п. błąd.

Слово праслов'янське і праіндосвр. Пор. нім. blind — сліпий; англ. blunder — помилка; лит. blandas — сплячка.

Ст. сл. блудница означає продажно повію. Пор. євангельське „блудний син”.

В старих українських повір'ях, що збереглися по наші часи, блуд означає злу силу, яка чіпляється людині в дорозі, щоб збити її зо шляху. Звідси народній вираз „блуд чіпляється”.

„Заблудітися в трьох соснах” — помнятися в простих речах. Є багато казок про недоумків, а серед них і переказ про таких, що заблудилися в трьох соснах. Вираз із рос. оповідань про „пошехонців”.

Забобон — страх, що спричинений повір'ям мітологічного характеру. Старе слово було в нас суєв'єріє; п. суч. przesąd. Слово з а б о б о н (і то тільки в множинній формі) засвідчене тільки в наших пізніших писаних пам'ятках.

Ворожками бавяться и забобоны чинять. Катих. 1645 рік, 91б.

Лекс. 1627. 213: Самовольная служба — забобоны.

Слово з а б о б о н у чехів збереглося в своїй первісній формі, цебто без приставленого з а -, а форма його в них тільки множинна: bobónki. У поляків воно збереглося в своїй пізнішій формі, цебто з приставленим за-, а наявне воно в них в одининній та множинній формах: zabóbon, zabobónu.

Чи забобон походить від нім. Furchen (страхопуд), чи від польського bobo (страхопуд), чи може ні від одного, ні від другого, — це питання на яке однозгідної відповіді дослідників не маємо.

Забороло, арх. — оборонна стіна-огорожа укріпленої місцевості. Тому що з а - тут приставлене, ст. сл. пнем цього слова є б р а - (пор. чеське bradlo і п. brodło). Загально панує така думка, що слово походить від ст. сл. brati se (боротися). Ст. сл. забрало.

Слово о п. І. 1187 р.: Іныша бо градомъ забралы. 22.

Слово о п. І. 1187 р.: Ярославна рано плачетъ въ Путивлѣ на забралѣ.

Забра́ло — паркán, обліáмок, стѣна. Лекс. 1627. 71.

Старе східньослов. заборóло віддзеркалене в суч. рос. забóр (огорожа).

В укр. мові слово заборóло зберігається живим в поширеному значенні. Напр., говорять про заборóло Європи, заборóло (п. przedmurze) християнства і т. ін.

Заборóна — наказ, яким не дозволяється робити чого.

Ст. сл. възбраненіє; п. zabronienie, zakaz; болг. забренене і серб. забрана; ч. zabrana, zárověd'; рос. воспрещение.

Лекс. 1596. 6: Возбраненіє — заборонѣньє. Возбраняю — забороняю.

Ст. сл. възбраненіє від възбранити, а це від бранити — боронити.

Пор. фр. défendre — боронити, обороняти, захищати і також забороняти (лат. prohibere).

Забувáти — не могли пригадати собі чого; це є ітератив (повторна форма) слова забути. Ст. сл. забыти; ітерат. забывати.

Слово о п. І. 1187 р.: Забыв чти и живота.

Слово це зложено: за - і быть — (бути), подібно, як і ст. сл. добыть (до-, быть) добыти (значить: здобути); звідси ст. сл. добыча (Пор. укр. здобич, — слово, в якому віддзеркалюється старе быти -- бути).

Бог зáвжди будущій. Катех. 1645 р. 4.

Завáда — щось зайве, що перешкоджає нам.

Ч. zaváda; п. zawada; б. прѣпѣнка (перепона); серб. препрека; рос. помеха.

Слово це в писаних пам'ятках ст.-церк.-слов. мови не засвідчене. Його немає в деяких слов. мовах, — напр., у мові російській. Слово це складене: за - — ва да.

Слово ва да в нас тепер визначає хібу (рос. недостаток). Напр., у нас кажуть: „Нема чоловіка без вади”. Це значить, що немає людини без хиби.

Ва да — слово праслов. Його пень (ва д-) виражає цю ж ідею (дисгармонії, конфлікту, суперечності) і в інших мовах — пор. ст.-церк.-слов. вадити — обвину-

начувати), що й споріднені з ним пні в деяких мовах індоєвр. сім'ї; напр., староіндійське *vādas* — дискусія, суперечка; лит. *wałdas* — спір.

Від слова *з а в а д а* походить наше *з а в а ж а т и*. Дивись Лекс. 1627. 160: Шкоджу, заважajú.

З а в а ж а ю — перешкáджую. Лекс. 1627. 74.

Завдáток, літ. — виплачена наперед частина суми грошей на рахунок пізнішої купівлі чого.

Вставне в у цьому слові появилося на ґрунті східньо-укр. говорів, — подібно, як і в слові хвороба. У західньоукр. говорах пні цих слів збереглися в своїх оригінальних (правдивих) ст. укр. формах: задаток, хорооба. Слово *з а д á т о к* — загальнослов'янське, і воно складене: *з а* + *д а т и*.

У нас кажуть: „Добре слово стоїть за завдаток”.

Слово „завдаток” згодом набуло собі також і абстрактного значення.

Див. Катих. 1645 р. 47: Дáль задáтокъ Духа в сердцахъ нашихъ.

Завертáти — повертати кого або що назад.

Слово о п. I. 1187 р.: Игорь плькы занорочает.

Ст. укр. *з а в о р о ч а т и* (пор. суч. рос. *з а в о р а ч и в а т ь*) у нащій суч. мові не збереглося.

Слово *з а в е р т а т и* складене: *з а* + *в е р т а т и*. Пень слова *в е р т а т и* (цебто *в е р -*) є видозміною пня *в о р -*; як це в слові *в о р о т а* (те, що вертиться, обертається кругом своєї осі). *Ворота* — це брама (анг. *gate*).

Звідси в Сх. Укр. *в о р и н а* — тичка (жердка), що вживається для огорожі. (У Галичині *в о р і н н я* — жердки для огорожі).

Пень *в о р -* і його видозміна *в е р -* належать до ряду таких праслов'янських видозмін одного й того самого пня: **вор-* : **вер-* : **връ-* : **вра-* : **вро-*. Пор. укр. *в о р о т а*, *в о р - и н а*; укр. *в е р - т і т и*; *з а - в е р - т к а*; ст.-церк. — *з а - в р ь - т ѣ т и* (завертати, закрити); ст.-церк.-слов. *в р а т а* (ворота, брама); н. *wrota*.

Прасл. корінь **vor-* (ст.-церк.-слов. *в р а т а* походить з прасл. **vor-ta*) тотожний з нцем ст. лат. *vorti* (я обернув), що з ходом часу змінився на *verti*. Лат. *v e r - t e r e* означає обертати кругом.

Це значить, що історія нашого слова за вертати сягає праїндоевр. доби. У нас сім'я слів, що походять з кореня в о р - (та його видозміни в е р -) дуже велика: вóрота, ворі́на, поворóт, заворóт, вороття́, колóвороток, переворóт, проворóтний, вертáти, вертáтися, верціóх, веретéно, верті́ти, верті́тися, свéрло, поверну́ти, повертáти, зверну́ти, заверну́ти, переверну́ти. Неправильно кажуть „вертати” в тих випадках, коли треба казати „вертатися”.

Правдиве значення слова „вертати” можна вяснити таким прикладом: „Недужий почав вертáти (їжу назад)”, тобто, що він став блювати, вомітувати.

Замість „вертати домів” (так у говорах Галичини) правильно кажемо: вертатися додому.

Зáвжди - - постійно, а „завше” — з польського *zawsze*.

Лекс. 1627. 190: Присно — зáвжды.

Лекс. 1596. 8: Вѣну — зáвжды.

Лекс. 1627 р. 35: „Всегда — зáвше”.

Лекс. 1627 р. 38: „Вѣну — всегда́, всѣгды, зáвжды, уставичне, въ вѣки”.

Алфавит 1626: „Зáвжди — всегда”. Крехів. Ал.: Завждь то чинил. 97.

З а в ж д и — слово складене: за (=занадто) + вжди (=постійно).

Слово в ж д и (яке в нашій мові вже з давніх-давен не вживається) — всеслов'янське. Пор. сучасне чеське *vždy* (завжди); старе польське *wždy, zawsze*; бол. *вѣжда*.

Старословянській (і праслов.) пень цього слова (вѣж-) праїндоевропейського походження. Він є праслов'янською видозміною того праїндоевроп. пня, що засвідчений (у різних своїх персіях) також і в інших мовах праїндоевр. сім'ї. Пор. лит. *visada* (завжди) і латвійське *visad*, в яких *vis* — віддзеркалює той самий праїндоевр. корінь, що також віддзеркалений в ст. сл. *вѣжд-*, який є пнем нашого слова *за-вжд-и*. Укр. народньо-розговірне *зівсідн*, що означає завжди, походить із ст. укр. *за-всежди*. Пор. ст. слов. *всегда*; рос. *всегда*; серб. *свагда*. У жодній іншій слов. мові, крім ст.-церк.-слов'янської, не має слова *присно*, що означає вічно, завжди, а походить від ст.-церк.-слов. *приснь*, яке означає вічний. Ст.-

церк.-слов. перекладають у нас (у Богослужбових книгах) словом повсякчас.

Завідець, арх. — завісна (завидуща) людина.

Лекс. 1627. 45: Мокій — завидець.

Слово **завидець** (народньо-розг. завідько) походить з дієслова **завидувати** (зázдрити). Пор. у Т. Шевченка: „Не завидуй багатому”. У народн. приказці: „Багатому завідно, що в бідного голе тіло видно” [бо він обдертий].

Дієслово **завидувати** є ітеративом ст. сл. **завидѣти** (зázдрити), що є складеним: **за** + **видѣти** (видіти = бачити).

Пень ст. сл. **видѣти** — індоевропейський. Пор. лат. *videre* — видіти, бачити.

Завій — тюрбан, чалма. (Наголове вбрання мусульманських мужчин).

Лекс. 1627 р. 422: Кіндар — завой, ківѣр, капелюх.

Завій — польське слово: *zawój*. Голову **обвивають**, а не „завивають”.

Завіса — заслона за Царськими Вратами, — полотняна на шнурах; гр. *Katapetasma*.

Це слово в укр. сучасній літерат. мові належить до церковної термінології: **завіса**. Поза сферою Церкви воно вже вважається за архаїзм. В укр. суч. мові його заступають словом **заслона**.

„Завіси” в нас — це пристрої, якими двері причеплені до одвірка.

Наше старе слово **завіса** (заслона) походить від ст. сл. **завѣса**. Пор. ст. сл. **завѣсити** — заслонити, напр., **завісити** (заслонити) вікно.

Ст. сл. **завѣсити** — слово складене: **за** + **вѣсити**. Слово це є в усіх слов'янських мовах, але віддзеркалення його пня (**вѣс-**) досі не знайшли в інших мовах індоевроп. сім'ї.

Завіт, церк. — „умова”; гр. *Diatheke*; лат. *Testamentum*.

Лексикон 1627 р. ст. 71: „Завіт — тестамент, то ест реч установлення, нарушеню не подлежая”.

Хоч в англійців Книги Старого й Нового Завітів звуться *Old Testament and New Testament* (з лат. *Testamentum*), але гр. *Diatheke* (коли йдеться про саму сут-

ність його біблійного значення) вони означають назвою Covenant (з лат. conventum: умова, договір, зговорення, домовлення). Це тому, що лат. слово testamentum означає тестамент (ст. сл. завѣщаніє), цебто перед смертну „останню волю” людини. Грецьке ж diatheke означає умову, договір, лат. conventum (звідси англ. біблійне Covenant), ст.-церк.-слов. завѣтъ, укр. арх. завіт. Поза сферою нашої церковної термінології старе наше слово завіт фігуративно вживається як синонім слів принцип, максима. Ст. укр. прикметник завітний поза сферою церковної термінології також уживається спільно з такими абстрактними словами, як: ідея, ідеал, душа, мрія, і означає: витужений, виплеканий, винощений в душі і т.д.

Завтра — на другий день.

Лекс. 1627. 275: Утрѣ — завтра.

Слово сучасне укр. літерат. за в т р а постало з двох слів: за і староукр. слова у т р о (ранок).

Стара укр. фраза „за утра” (пор. суч. укр. „за дня” =удень) стягнулася в одне слово — за у т р а, що згодом почало звучати за в т р а. Староукр. слово у т р о має свої відповідники в багатьох слов. мовах: болг. утро; рос. утро; серб. јутро; чеське jitro; п. jutro.

„Завтра”. — У ст.-церк.-слов. мові поруч „за утра” є „за устра”; в македонській мові наявне за с т р а. У п. мові XV-XVII вв. іноді вживали слово justrzejszy замість jutrzejszy. Тому цей факт пов’язують з такими словами, як: лит. austi (світати), індійське usgā (світанок), гр. ouron (ранок) і т.д., Брюкнер (Sl. et. j. p.), робить такий висновок, що ст. сл. слово утро походить з прасл. ustro, якого історія своїм початком сягає в праіндоевр. добу.

Завтрак, арх. — сніданок.

Слово о п. I. 1187 р.: Избивая гуси и лебеди завтраку. 41.

Слово походить від ст. сл. за у т р а; звідси: завтра, а з цього за в т р а к, цебто вранішнє споживання харчу.

Завтринний той, що має бути завтра.

Лекс. 1627. 275: Заутриний — завтрѣиний (день).

Слово походить від суч. укр. завтра.

Див. за в т р а.

Завулок — вузька бічна вуличка, звичайно без виходу в кінці.

Лекс. 1627. 277: Халуга — улица, заплутя, заулок.

Дослівне значення: та доріжка між будівлями, що знаходиться за вулицею.

Основне питання щодо генези цього слова — це питання походження й першого значення ст. сл (і ст. укр.) слова *улиця*, до якого на укр. ґрунті додали протетичне *в*.

Твердження Брюкнера (яке досі ще не було піддане під сумнів), що ст. сл. *улиця* походить від слова „уль”, і спочатку означало *двері*, не можна вважати за обґрунтоване ані фактами з мов індоєвр. сім'ї взагалі, ані даними з мов слов'янської групи зокрема.

Завулон, бібл. · д. євр. *Zevulun*. Ки. Буття 30.29 20: „І завагітніла Лея та й уродила Якову сина. І промовила Лея: „Обдарував мене Бог добрим подарунком, — цим разом замешкає (*jiz'beleni*) в мене мій чоловік, бо я породила йому шестеро синів”. І кликнула ймення йому *Зевулун*”. Д. євр. *Zevuāun* — мешкати.

Завше — завжди, слово це — польське: *zawsze*; по-стало як скорочення стягненого за *wszegdy*. (Ст. укр. було *за всегда*).

Ангелове на Небесах завше видят обличе Отца моего. Катих. 1645 р. 86.

О собѣ завше слова Христовы мовятъ. Катих. 1645 р. 766.

Завше маеть быти. Катих. 1645 р. 45.

Иисус завше зъ Отцемъ былъ. Катих. 1645 р. 28.

Загадка — неясне окреслення кого-чого, що його назву пропонують даному слухачеві відгадати.

Лекс. 1627 р. 41: „Загадка, — трудное а хитрое питанье”.

Лекс. 1596. 96: Загадка — трудное а хитрое питање.

Лекс. 1627. 187: Гаданіє, загадка.

Ст. сл. *загадка*; п. *zagadka*; ч. *záhada*, *rohádka*; б. *гадка*, *гаганка*; серб. *загонетка*.

Ст. сл. слово *загадка* складене: *за* + *гадка*; *пень* другого слова той самий, що й у ст. слов. *гадати*. *Пень* цього слова (*had-, gad-*) є наявний у всіх слов'ян. мовах.

Перше й основне значення укр. г а д а т и — думати; друге й другісне значення його — ворожити. Напр., „гадати на картах”. Хоч у польській мові *gadać* означає балакати, говорити, але н. *zagadka* свідчить, що в польській мові *gadać* колись також означало й гадати. А втім, у деяких польських говорах слово *gadka* й тепер означає думку.

У слові гадати пеня *gad-*, гад-, праслов'янський. Його праіндоевр. походження відзеркалене в деяких словах інших мов індоевр. сім'ї.

Пор. нім. *Gedanke* — думка; ст. нім. *gedan* — говорити (висловлювати думки); те саме й готське *githan*; лит. *žadėti* (з **gadeti*) — обіцяти.

Загальнообов'язковий - конечно обов'язковий для загалу, для всіх. Напр., загальнообов'язковий правопис.

Ті слова, що складаються з прислівника загально й прикметника, належать до найновіших надбань нашої мови; слів цього типу в нас уже багато: загальнолюдський, загальнозрозумілий, загальновізнаний, загальноприйнятій і т.д.

В Укр. Слов. Грінченка (1909 р.) немає складених слів цього типу.

Присл. загально поход. від прикм. загальний, а той — від іменника загал, який є укр. відповідником польського *ogół* (колись писали *ogul*). У російській мові немає відповідника нашого слова загал. На російське його перекладають словами: все, целость, общая сумма.

Походження нашого загал (якого в інших мовах немає) таке ж неясне, як і польського *ogół*.

Заглядати — дивитися крізь вікно, чи який отвір в нутро будинку.

Лекс. 1627. 188: Приицаю — заглядая. Приичу — заглядую.

У старо-церк.-слов'янських писаних пам'ятках (з X-XI вв.) це слово не засвідчене.

Болг. погледувам, гледам; серб. загледати; ч. *zahlédati*; н. *zaglądać*.

Слово заглядати складається з двох компонентів: за і глядати.

Ст. сл. глядѣти, глядати (*ględati*).

Ст. укр. глядати збереглося в укр. говорах.

В укр. мові літературній воно збереглося в складених словах, як ось: під-глядати, на-глядати, споглядати, в-глядати, по-глядати (звідси по-гляд), з-глядатися.

Із староукр. глядіти (дивитися) зберігся імператив: „Гляди ж!” („Дивися ж!”) — у значенні: Уважай же!

Слово глядіти тепер означає шукати. У цьому слові ст. сл. (і прасл.) пень *glę-* — (в укр. вимові гля-) віддзеркалений в словах деяких інших мов індоевроп. сім'ї. Пор. латв. *glenst, glendēt* (бачити, шукати); ірланд. *inglennant* — глядячий (шукаючий) слідів.

В укр. народн. мові глядіти також означає пильнувати, доглядати; напр., глядіти дитину.

ЗАГС — „Запись Актов Гражданского Состояния”. (Згідно з російською вимовою, читається ЗАГС). Це назва советської установи, в якій записують новонароджених дітей і шлюби. По-українському цю російську назву переклали так: „Запис Актів Горожанського Стану”.

Задёржувати — затримувати.

Лекс. 1627. 442: Задёржуючий воды.

Ст. сл. задръжати (його ітератив не засвідчений у пам'ятках); болг. задръжават; серб. задржанати; рос. задерживать; ч. *zadrževati*; п. *zatrzymować*.

Ст. сл. задръжати складене: за + дръжати. Видозміни пня ст. сл. дръжати виражені в тих відповідниках цього слова, що наявні в суч. слов. мовах, включно з польською, пор. п. *dierżeć*. (Слово *dzierżyć*, яке цитує М. Фасмер (*Rusisches Etymologisches Wörterbuch*) — неправильне).

Уже саме те, що це слово з прачасів існує в усіх слов'янських мовах, дозволяє думати (за принципом самозрозумілості), що ст. сл. дръжати походить з праїндоевр. пня. Конкретно за це, мабуть, може говорити зендське (авестське) *dražaitē* (держить); може й ще гр. *brassomai* (хватаю, обіймаю). Але дослідники нагромадили таки забагато таких слів, в яких вони готові бачити індоевроп. „прообраз” пня ст. сл. дръжати, — напр., лат. *tortis* (сильний), лит. *diržas* (ремінь) і т.д., не враховуючи такої можливості, що між ними певно є такі слова, що їхні пні є омонімами, не синонімами.

Зад, -у — те місце, що протилежне передові (фронтіві). Слово це, наявне в усіх слов. мовах, є слов'янським твором — прасловом.

Ст. сл. задъ, задь.

Структура слова *зад* очевидна; воно складається з прийменника *за* та суфікса *-д*. (ст. слов. *-дъ*). Таким самим способом (за допомогою ст. сл. суфікса *-дъ*) по-стали з прийменників такі ст. слов. слова: *за-дъ*, *по-дъ* (під) *с-по-дъ* (спід), *на-дъ*. Загальноприйнятий погляд, що в цих словах суфікс — *дъ* є „своєюком” гр. суфікса *-don* (напр., у гр. слові *endon: en-don* — всередину (в нутро), не каже нам, яка ідея становила собою значення того ст. сл. *дъ*. А суфікс цей певно був колись самостійним словом, що визначало одне з понять про простір, як *ось*, напр., у ст. сл. *сьде*; *сь-де* (що означає: *ось де*), *тудѣ* (*tođě*); і т.п. Пор. укр. *ось-де*, *он-де*, *сю-ди*, *ку-ди*, *ту-ди*.

Старе наше слово *з а д н и ц я* (від слова *зад*) означало спадщину.

Ось приклад з „Руської Правди” Володимира Мономаха:

Аще оумреть смердъ, то задница князю. „Церковний устав” Володимира: Братья или дѣти тяжються о задницю.

Ст. укр. *з а д н и ч н и к ъ* означало наслідника, спадкоємця.

З цим старим значенням слова „*з а д н и ц я*” пов'язане й старе значення прикметника *з а д н і й*. (Ст. слов. *з а д н ь*).

Див. Слово о п. І. 1187 р.: *Заднюю славу сами подѣлимъ. 27.*

Слово *з а д о к* (здрібніла форма слова *зад*) аж до XV-го в. образно вживалося для визначення сукупності всіх прикмет персональності. І так, фраза „*za swe za d-k i*” в поляків колись означала (в Біблії): „за самих себе”. Але вже 1500-го року в поляків появилася фраза „*zadek albo żyć*”, в якій *zadek* (задок) означає „шкурні інтереси” людини.

А далі вже появилася слово *zadzies* — задок у значенні *posladek mięsa*, цебто *п о с л і д* (найгірша частина) м'яса.

Слово *зад*, а також його видозміни (*з а д н и ц я*, *з а д о к*) почали набирати вульгарного значення.

Див. народній приклад цього в Номиса, УП: „Голова — кість, а *зад*, вибачте — м'ясо. В голову цілують, а в *зад* б'ють”.

Результатом пересунення слів *зад*, *задниця*, *задок* у сферу вульгарних слів у нас стало створення слова *задкувати*, що основане на звичаї (який прийшов до Європи зо Сходу) йти задом наперед, коли „нижча” (соціально) особа відходила від кого „старшого” („вижчого”), соціальним станом.

Також у пейоративному (гіршому) значенні вжите слово *задній* в таких висловах: „Заднім числом зробити” (цебто підписати чи зробити що несвоечасно). „Задніми ходами ходити” (ходити потаємно з нечистими замірами); „задні думки” (скриті, підступні заміри).

Задля — *для*, в ім'я чого, арх. *ради* кого — чого.

Уживання ж слова *задля* в значенні *через* — це польський вплив. Пор. у Рудовича. 16: „Зненавиділи Йосифа задля снів”. (Повинно бути: *через* снів”).

Заєдно, місц. — 1. разом; 2. постійно.

Слово „заєдно” не літературне. У Галичині його часом (але рідко) вживають замість слів *разом*, *спільно*, *вкупі*. На Наддніпрянщині (головно на Харківщині) його деколи вживають замість слова *постійно*, *завжди*.

Заєць — мала, сірошерстна тваринка з сім'ї боязливих. Лат. *cuniculus*.

Ст. сл. *заяць* (я — *посовет*: *zaięсь*); ст. укр. *заяць*.

Слово *всеслов'янське* і *праслов'янське*: п. *zajęc*, ч. *zajíc* і т.д. Корінь його — *праіндоевр.* Пор. латв. *zakjīs*, лит. *zuikis*, пруське *zasins*. Праіндоевр. значення цього слова: *скакун*.

Заживати, арх. — 1. *уживати*; 2. *споживати*; 3. *зазнавати*.

„Доброн мысли заживаю”. Лекс. 1627 р. 7.

Сакраментовъ заживаєть. Катих. 1645 р. 446.

Лекс. 1627. 235: Добродѣйства заживаю.

„Добродѣств заживаючи”. Лекс. 1627 р. Передм.

Заживаючи знак Єго в Церкві. Катих. 1645 р. 256.

„Заживати” в значеннях *зазнавати* (напр., „зазнавати щастя”), *уживати* й *споживати* — це полонізм (з польського *zażywać*), що є імперативом слова *zażyć*: *za-żyć*.

Див. *жити*.

Слово *з а ж и в а́ ти* в українській мові означає гоїтися (про рану: „рана *з аж и в а́ е*”, *цебто гоїтьс^я*).

За́здрість — *за́вність*.

А што *умієшъ*, другого без *за́здности* *научай*. Катих. 1645 р. 80.

Лекс. 1627. 207. *Завність, за́здность, навність*.

Слово без вставного *д*: „*За́зрост* *ущипливая*”. Лекс. 1627 р. Передм.

Слово *з а з д р і с т ь* поход. від ст. укр. *з а з д р і ти*. Початкове значення його те саме, що й слова *з а в и д і ти*, а це значить: побачити, завважити, запримітити. Це первісне й перше значення його збереглося в нас і досі.

„*За́здріла* (побачила) *роззяву* на порозі”. („*Основа*”, березень 1861 р.).

„*За́здріла* (побачила), що в дворі багато людей”. (З Константиноградщини. Грінч. СУМ). З Буковини — „*Вони судять, як нас видять, не з а з д р і в ши* (не заглянувши) *в груди*”. (Федькович. Твори, II. 1862).

Наше слово *з а́ з д р и ти* походить із ст. укр. *з а з р і ти*, а це із ст. сл. *з а з р ѣ ти*, яке спочатку означало споглядати з-заду (за зрѣти); потім стало означати „дивитися зле”, споглядати з-під лоба; вкінці набрало значення *з а в и д у в а ти* — звідси *з а з д р и ти*, *з а з д р і с т ь*.

Ясно, що сталося це за схожістю до мутації значення ст. сл. слова *з а в и д ѣ ти* (за видѣти: видіти з-заду, видіти зле, видіти з-під лоба), яке вкінці почало означати почуття ненависті до того, хто щасливий; зв. почуття *з а в и с т і* (від *з а в и д у в а ти*), *цебто почуття з а з д р о с т і*.

Пор. ч. *zazřiti, zazirati* — *з а в и д у в а ти, з а з д р и ти*; пол. *zazdrościć* — *з а з д р и ти, з а в и д у в а ти*; *zazdrość, zawiść* — *з а з д р і с т ь, з а в н і с т ь*.

Пень ст. слов. слова *з р ѣ ти* — праіндоевр., і його початкове значення пізнавати кого-що в ясності (тоді, коли видно).

Пор. лит. *žegėti* — *с і я ти, с я я ти*; албанське *zjag* — *вогонь, світло*.

З пнем ст. сл. слова *з р ѣ ти* в нас є багато слів: *з а з (д) р і ти, з а з (д) р и ти, з а з (д) р і с н и й, з а з (д) р і с т ь, з а з (д) р і с но, з і р*, ст. укр. *з е р - к а л о* (суч. *д з е р к а л о*), *з о р - о в и й, п о - з і р, з а - з и р а ти, п р о - з о р и й, п р о - з і р к а, д а л е к о - з о р и й, з о́ р и ти* (пост.: *д и в и т и с я, о г л я д а ти з о р о м*), *п і д о - з р і в а ти*,

під-зирати, по-зирати, зиркати, зрячий, не-зрячий, зир-каний (народне: з великими очима), зіниця (із зрі-ниця) і т. ін.

Заїдки — кінцева страва, десерт.

Див. їсти.

Зайцем їхати — потягом їхати без квитка (білета), і все боятися, як заїдеш, бо можуть тебе викрити й покарати.

Закаблук, див. ка бл ук.

Заказувати, арх. — забороняти. „Заказувати” в значенні забороняти — це польське слово: *zakazywać*; *zákaz* — заборона.

Лекс. 1596. 136: Запрѣщаю — загрожую, заказую.

Укр. за ка́зувати означає замовляти. Напр. „шити одяг на заказ” (на замовлення).

Закалювати, арх. — гартувати.

Слово о п. I. 1187 р.: Ваю храбрая сердца въ буести закалена. 26.

Ст. укр. за ка ле н и й (у Слові о п. I.) походить від ст. укр. за ка ли ти від ка ли ти (ст. сл. ка ли ти — робити що твердим).

Слово це є в усіх слов'янських мовах, і воно найбільше вживається в відношенні до заліза: ст. сл. ка ли ти же-лізо; ч. *kaliti železo*.

У нас це слово вже давно заступили словом га р т у в а т и (залізо), що походить з польського *hartować*, а це останнє — з нім. *härten* — робити твердим (пор. англ. *hard* (нім. *hart*) — твердий).

Здогад, що слово ка ли ти є прайндоевр. походження підказується фактом його наявності в слов. мовах у далекому минулому й у більшості слов. мов нашого часу.

Але чи певь ст. сл. слова ка ли ти той самий, що в словах за ка лець (глевкий шар під шкіркою того хліба, що добре не випечений), калюх (укр. народ-розг. шлунок, вихідна кишка) і ка л (пор. назву міста Каліш і Калуга та ріки Калка), — це питання. Відповідь на нього годі умотивувати.

Те саме можна сказати й про питання, чи індосвр. походження ст. сл. ка ли ти віддзеркалене в пнях таких слів, як лат. *callēge* (бути твердошкірим) і гр. *kélevs* (го-

рючий). Між тими мовознавцями, які не наслідують Міклошіча, що відмовився вивиснювати походження цього слова (див. F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Відень 1886), і намагаються таки розв'язати цю проблему, немає єдності в відповідях на це питання.

Закам'яри - - прибудівки при коморі; пізніше й другіше значення цього слова: закам'ялки.

Див. ко м о р а та за ка п е л к и.

Закам'янілий — заціпенілий, немов камінь.

У переносному значенні — безсердечний (людина з „закам'янілим серцем“).

Лекс. 1596. 126: Жесток — твердий, закам'янілий. Жестокосердый — закам'янілого сердца.

Заки, нар. — поки; до того часу, коли... Це старе наше слово, що колись було в нас у загальному вжитку по всій Україні, фігурує в нашій літературі XIX-го століття як слово літературне (у творах Марка Вовчка, Метлицького й ін.). Тепер воно (як і слово доки) є тільки в народньому вжитку (більше на західньоукр. землях, як землях східньоукр., де переважає слово поки), але в сучасній нашій літературній мові вже вживають тільки його синонім: слово поки.

Слово заки було створене за таким самим принципом, як і слова поки й доки: за-ки, до-ки, по-ки.

Синонімом нашого заки (за-ки) у польській мові є слово *zapim* (za-pim). Пор. укр. діял. в Галичині: нім.

Його вживання в строго-логічній структурі речення можна ілюструвати ось хоч би таким реченням: Я не буду ходити доти, поки не одужаю.

Закипіти — бути нагрітим до температури кипіння; бути запареним.

Лекс. 438: Мясо укипіт.

Слово закипіти походить від укр. кипіти, а це — від ст. сл. кипѣти, що в своїх різних місцевих формах збереглося в усіх слов. мовах. Пень ст. сл. слова кипѣти праслов'янський і праіндоевропейський. Він визначає поєднане з булькотінням хвилювання рідини, а за це говорить, напр., санскритське *kūrpati* — він хвилюється, гнівається, кипить; лит. *kurpiti* — сопіти, тяжко дихати.

Зáклад — устанóва.

Лекс. 1627. 158: Зáклад.

З а к л а д слово польське: *základ*. Походить воно від п. *zakładać*; це знач. засновувати що, устанавляти).

В ССРСР російське означення „висшее учебное заведение” абрєвіатурно називається „вуз”. Щоб до цієї російської абрєвіатури „допасувати” й український відповідник, замість укр. у с т а н о в а послужилися польським з á к л а д, і вийшло: „вищий науковий з а к л а д”, — отже також... „вуз”.

Закладати — 1. класти що за що (напр., заложити руки за спину); 2. класти (під майбутні стіни) підвали, чи „наріжний камінь” під будову хати (і з цього походить тільки один іменник: „закладщина”); 3. затуляти чим отвір (напр., закладати вікно соломою, щоб не було зимно взимі). З цього останнього постав фігуративний вислів: „у вухах позакладало” (це зн.: звук не доходить так, немов би вуха чим заложені).

Слово о п. I. 1187 р. Уши закладаше.

Закладати — ітератив від з а к л а с т и, а це — від з а + к л а с т и; ст. сл. за + к л а с т и. Від ст. сл. з а к л а с т и походить ст. сл. з а к л á дъ, а воно означає не установу, а все те, що дають вірителеві (кредиторові) як запоруку при позичанні грошей. Звідси з а к л а д н á. Напр. кажуть: Дати землю під закладну́. (Волинь, Крем'янецьчина).

Заклинáти — 1. зачаровувати „магічним” способом; 2. звершувати акт екзорцизму; 3. благати.

Лекс. 1596. 21: Обавáно — заклинаю ужá или гáдину. Обаваніе — заклинáнье. Обаяник, обавáтел — заклíнач.

Лекс. 1596. а: Бáлий — заклíнач, чаровник.

Заклинáти — ітератив (форма повторності) дієслова з а к л я с т и (за + к л я с т и).

Слово клясти в нас тепер означає лягтися. Пор. народне: „Він клене його на чому світ стоїть”.

Ст. сл. кляти (в оригіналі читати: *kļeti*) означає клясти, проклинати; кляти ся (*kļeti se*) — клястися, присягати (ся), присягати; клятва (*kļetva*) — присяга. Слово це загальнослов'янське і, треба думати з індоевр. лям. Але в інших мовах праїндоевр. сім'ї не можна знайти таких слів, про які можна б напевно сказати, що їхні пні

віддзеркалюють собою пень ст. сл. кляти (ся) й клятва. Як видно, варіанти, на які розщепився невідомий нам праіндоевр. пень цього слова, на протязі довгих років своїми формами відійшли один від одного так, що тепер ледве чи можливо пізнати генетичну спільність між ними.

Цього роду фактів дуже багато в мовах праіндоевр. сім'ї.

Заколотник — ворохобник, суспільний кирітник.

„Мятежник — бунтовник, колотник”. Лекс. 1627. 126.

Лекс. 1627. 227: Тръвожачій, колотнік.

Лекс. 1627. 246: Смущаю — заколочую.

Лекс. 1627. 316: Волнѣніе -- волн валеньє. Образнѣ — заколоченья.

Заколувати -- заколоти яку тварину чи тварини час до часу. У деяких релігіях перед II. Хр. був обряд (ритуал) заколювання принесених у жертву (оф'їру) тварин.

Лекс. 1596. 30: Оф'їру заколюють.

„Заколювати” -- ітератив дієслова заколоти: за-колотити.

Ст. сл. клати; ч. klati; н. klóé; рос. колоть; праслов. *koliti; лит. kalti, гр. kláo — ломлю.

Закон — та суспільна норма поведінки, що є обов'язковою в даному суспільстві взагалі, чи в даній сфері його життя зокрема, і вона втримується силою (напр., силою держави).

Лекс. 1627. 166, 175: Зáкон.

Лекс. 1596. 14: Зáкон — право.

Лекс. 1627. 73: Зáкон — право, заповѣдь або уставн.

Там таки, 189: Зáкон пріяша.

Наголос у цьому слові в старшій пам'ятці відрізняється від наголосу в пізнішій пам'ятці: Лекс. 1596 р. закón (так у сучасній укр. народн. і літер. мові), а в Лекс. 1627 р. зáкон. Цей другий наголос — польський.

Слово це — загальнослов'янське. Ст. сл. слово законъ складене: за + конъ; а його первісне значення було за ко́ну, цебто за [в] початку. У праслов. мові *kon- вживалося для визначення обидвох протилежних кінців предмета. — цебто для визначення того кінця, що його тепер називаємо початком, і протилежного кінця, який і досі називаємо кінцем. Пор. ст. сл. (і прасл.) слово нскони (нс-кони, від изъ кони) означає спочатку. І

той самий корінь (кон-) є в ст. сл. слові коньць — кінець. Пор. сучасне сербське: „од копа до кона” — від початку до кінця. Корінь цього слова індоевр. Пор. лат. contra (con-tra: протилежний кінець; протилежна точка); гр. kontos (kon-tos) — жердка з гострим кінцем, спис.

Закон, бібл. — див. Тора.

Законник, арх. — чернець, монах; ст. сл. законникъ — 1. той хто знає „закон” — тобто закони релігії; 2. чернець.

Лекс. 1596. 14: Законник: перестрѣгаючий права, чернець.

В укр. церковних пам'ятках XV-XVI-го вв. Українську Церкву називали Церквою „закону грецького”. Також і в поляків слово zakon визначало релігію. У чехів zákon і досі означає релігію.

Закхей, бібл. — ч. ім'я; означає: оправданий у суді, справедливий, праведний.

Лекс. 1627 р. 404: усправедливляючий.

Ст. сл. біблійне ім'я Закхей прийшло до слов'ян (разом з Біблією) від греків, які взяли його з ст. єврейської мови, що взяла його з мови арамейської. По-арамейському воно звучить Zakkaĵ (оправданий у суді).

Залья — велике приміщення для зборів, бенкетів, театральних вистав і т. п. імпрез.

На Сх. Укр. прийнялося було з російської мови слово „зал”, що походить з нім. Saal (чит. заль). На Зах. Укр. с а л я з польського sala, а це з фр. salle (чит. саль). Компроміс східньоукр. з а л і західньоукр. с а л я дав наше літер. з а л я.

Лекс. 1627 р. 38: „Всходница — салья”.

Там таки. 259: Трикрівник — гора на третем п'ятрѣ — салья.

Залéжати — 1. бути залежним від кого-чого; 2. безособове з а л е ж и т ь визначає надавання ваги (значення) кому-чому.

В котором имени (Ісус) збавене людское залежит. Катих. 1645 р. 156.

1. Слово з а л е ж а т и в значенні бути залежним від кого-чого в нас зацепилося з польського zależeć (od kogo, czego). У жодних інших слов'янських мовах, крім мо-

ви польської, немає слова *залéжати* в значенні бути залежним. Польське *zależéć* є відповідником серб. *зависити*, болг. *висити*, *зависеть*, чеського *záviseti*. В укр. мові *залéжати* означає: довести яку частину тіла до стану стérплення; натерти собі рану на тілі через довге лежання. *Залéжав* собі ногу (=нога стерпла). *Залéжжав* собі бік (=бік болить).

2. Безособове вживання слова *залéжитьь*: мені (йому, їй, вам, їм) на кому, або на чому *залéжитьь*, — пох. з п. *mníe zaležu* (на *ním*).

В укр. народн. мові кажуть: мені *завісить* на... (ньому, ній, них, вас і т.д.). Див. Грінч. СУМ.

У тих укр. пам'ятках, що були написані тоді, коли Україна ще не була зайнята Польщею, слова *залéжати* в значенні бути залежним у нас не було. Появилось воно в нас тоді, коли Україну включили в державні межі історичної Польщі. І так, це слово появилось, напр., у Словнику Беринди 1627 р.

Польське *zależéć* слово складене: *za* + *ležéć* — *за* + *лежати*.

Укр. *лежати*; ст. сл. *лежати*; серб. *лежати*; рос. *лежать*; чеське *ležeti*.

Ст. сл. *лeж-*, в якому ж походить з прасл. і праіндосвр. *g* (г), праіндосвр. пор. гр. *lego* (=lecho) — лягати, лат. *lectus* — ліжка (від *lego*); лит. *palegis* (*pa-leg-is*) — пологи; нім. *liegen* — лежати.

Залицітися — кокетувати кого.

Слово це початково визначало тільки хвалитися, похвалятися. Таке значення добре передає нам Крехівський Апостол 1560-х років, бо ц.-слов. „хвалитися” перекладає через „залецітися”: *Хто ся залецает* (ц.-сл. „хвалійся”), не быває похвален, але тот, которого Пан залецает (ц.-сл. „восхваляеть”) 391. Його початкове значення живе ще й до нашого часу. Так, Словник Б. Грінченка подає такі приклади: *Хлопці залицялись бити мене* (Уманщина); *Через тебе, вражий сину, мене мати била, — не била. не била, залицялась бити* (Поділля). Тут добре видно стародавнє значення, але Грінченко не зрозумів його. Пізніше, з первісного значення постало пове: *женитися*, рос. *ухаживать*, і це друге значення потрохи випирає перше: *Не ходи, не люби, не залицяйся*. Чуб. III. 144. *Не до козацького залицяння було убогому бурлаці*. „Хата” 159.

За винятком населення Східнього Поділля, населення західньоукр. земель не має слова залицятися ані в своїх говорах, ані в фольклорі. Але й на Сх. Поділлі це слово вживається в іншому значенні, не в значенні женихатися чи (в другісному значенні) підлабузнюватися. На Волині народня мова не знає слова залицятися. Там кажуть: „Парубок бігає за дівчиною”.

Слово це в укр. народній мові прищепилося на Сх. Україні. А по всіх укр. землях воно появилoся тільки в нашій книжній мові XVI-го в., коли Україна була вже в державних границях Польщі.

Це слово (якого в інших слов. мовах, крім польської й української мов, немає) дуже поширене в польській мові: *zalecać, zalecać się, zalecanki, zaloty* (пор. полонізм в укр. мові: „зальоти”), *poręcać* (поручати).

Твердження Брюкнера (*Sl. et. jez. pol.*), що це слово походить від ст. сл. *лѣтъ естъ* (вільно кому що чинити), *лѣтъба* (дозвіл) таке ж необосноване, як і погляд тих, що пов'язують це слово зо ст. сл. *летѣти, лѣтати*. У жодній мові давніх слов'ян цього слова не було.

Слово це очевидно є спольщеною формою нім. *letzen* *о б і й м а т и* кого під час розлуки; обіймати кого взагалі.

Залізо — рід металю, з якого роблять усі загально-живані знаряддя. Староукр. *ж е л і з о*; ст. сл. *желѣзо*, болг. *желѣзо*, серб. *железо*; ч. *železo*; п. *żelazo*.

Прізвище Преподобного Іова Почаївського (він був родом з Галичини) було *Ж е л і з о*.

Слово о п. I. 1187 р.: *Опуташа въ путини желѣзнии. 24.*
Там таки: *Отъ желѣзныхъ плъковъ. 22.*

Коли староукр. літерат. *ж е л і з о* перемінилося в укр. народне *з а л і з о*, — невідомо. Але в укр. літературі XIX-го в. вже тільки *з а л і з о*. (Пор. у Куліша, „Ч.Р.”: *залізо залізне, залізний*).

„Залізна заслона” — так 1946-го року на території Коледжа Вестмінстеру в Фолтон, Мізурі, прем'єр-міністр Британії, Вінстон Черчіль, виголосив сильну промову, в якій він перший назвав советський кордон „Залізною заслоною”. Цебто ССРСР закрився від усього світу „Залізною Заслоною”.

Зальман — євр. чол. ім'я; євреї вимовляють його так за зразком нім. *Zalmen*. В Україні жиди вимовляли

його незгідно з їхньою літерат. вимовою: Зельман. Від них похопили вимову й українці.

Нім. *Zalmen* походить від староевр. *šelomoj*; звідси наше біблійне „Соломон”.

„Замакітрилась голова” — стала порожня, як макітра, затуманилася. Див. п а м о р о к а.

Заматеріти — стати матір'ю; друге значення (що стало пізніше) — постаріти, цебто дожити до віку материнства.

Ст. слов. *заматерѣти, заматорѣти.*

Остр. Єв. 1056 р. Луки 1. 7, 18, 2. 36: *Заматерѣвши нь дьняхъ мьнозѣхъ.*

Зáмах ста́ну — державний переворот, шляхом якого провідники політичної опозиції повалюють існуючу владу, і проголошують свою владу.

„Замох стану” — з польського „*zamach stanu*”, що є калькою (перебиткою, дослівним перекладом) франц. *coup d'état* — державний переворот: *coup* — удар; *état* — держава.

У польському тут неправильно перекладене фр. слово *état* словом *stan*; адже ж фр. *état* в цьому випадку означає д е р ж а в у.

Замельдува́ти, місц. — офіційно донести владі про що. Слово це вживається тільки в Зах. Укр. — з п. *zameldować*, а це з нім. *melden* — повідомити.

Замикати́ — 1. закрити те, що було відкритим, 2. забезпечувати закриті двері чи браму таким пристроєм, щоб не можна було відкрити (відчинити) без ключа.

(У говорах Галичини загально збереглося староукр. *запѣрти* — замкнути. Рідким воно є на Сх. Укр.).

З а м и к а т и із „за микати”. Староукр. *мікати* збереглося живим в суч. укр. народній мові, але тільки в сфері хліборобства. Напр.: „сіно м и к а т и” (висмикувати із стирти чи „скирти” сіна); „солому микати” (висмикувати солому з озереда чи „ожереда”). Слово ж *микатися* (до чого) означає те саме, що й польське *wtrącać się*, а звідси укр. *в т р у ч а т и с я*.

Ст. сл. *замъкнути (zamъknŭti)* — укр. замкнути — складене: за + мкнути.

Саме староукр. слово *мкнути* (ітеративом якого є слово *мікати*) в нас не збереглося, але воно залиши-

лося живим в ужитку з приставленими до нього прийменниками: за-мкнути, віді-мкнути, зі-мкнути, розі-мкнути; напр., „розімкнути руки”.

Замкнути — це стягнути до купи кінці чого.

„З а м к н у т и рахунки” — закрити числення.

З а м ó к — це прилад для такого забезпечення чого закритого (напр., дверей), щоб не можна було відкрити без ключа. Ст. сл. замъкъ; п. zamek, рос. замо́к.

З а м о к — фортеця; звідси в нас старі назви місцевостей: „Замок”, „Замчище”, „Зазамська вулиця” і т. ін.

Ст. слов. і староукр. назвою фортеці (за́мку) було слово острогъ.

Другісне значення слова з а м к н у т и — ув’язнити, арештувати.

Лекс. 1596. 136: Заключаю — замыкаю. Заключеніє — замкнєньє.

Слово „острог” (в’язниця), яке вже вийшло в нас з ужитку, також уживалося в другісному значенні: тюрма, — ст. укр. т е м н и ц я; ст. сл. тьмьница.

Корінь ст. сл. мъкнути (mъknōti) безумовно прасл. і праіндоевр. Пор. полабське: zâmaknot (замкнути).

Замілювання — любов до чого, нахил до чого.

Лекс. 1596. 256: Ревніє — миловання. Ревную — милую.

Замілювання — з польського mięć zamiłowanie do (czego). а це є дослівним перекладом з нім. Vorliebe haben für.

Za-miłowanie: за-милювання. Укр. м и л у в а т и (любити, бути ласкавим); ст. сл. миловати; серб. миловати; рос. миловать; п. miłować.

Пень слова праслов. і праіндоевр.; пор. лит. mīlas — милій; mylėti — милувати, любити.

З а м і ж — за́муж; виходити з а м у ж із староукр. виходити „за муж”, себто виходити за мужа (= за мужчину); із ст. сл. за мужь (чит. за mǫжь); р. замуж; п. zamaż.

„Заміж” — результат перекирчення ст. укр. пароднього й літерат. „замуж” на „заміж”.

Слово „заміж” походить з говірок деяких областей Сх. України. Над звуком у в цьому слові зроблено насильство проти законів укр. звучні (фонетики). Ці закони не дозволяють змінити у на і.

Західньоукр. говори не допустили до себе цього перекручення („між”).

Але й у говорах центральних земель України збереглося це слово в своїй природній, правильній формі: „замуж”. І коли Марко Вовчок внесла в нашу літературну мову слово „заміж” з говірок Харківщини, то Олена Пчілка (з околиць Борзни) у своїх творах уживала слово „зámуж”.

Див. „Руська Правда” XII-го в.: Отдавать го за моюжъя братья.

Пор. Лекс. 1627. 169: Посагаю — зámуж иду.

(Про „муж” — „між” див. Т. Ільїн, „Рідна мова”, 1933, ч. 4).

Муж із ст. сл. *mъжь*, в якому прасл. *o* походить з праіндоевроп. **on-* і **an-*. Пор. нім. Mann (муж); англ. man; санскр. *mānus* (муж).

Замість — на місці чого; англ. *instead of*.

Укр. з а м і с т ь, п. *zamiast*; рос. вместо (ст. сл. *въ мѣсто*); болг. *вмѣсто*; серб. *у место, на место, место*; ч. *místo, na místě*.

Подорож ігумена Данила XII в.: И закла овенъ за Исака мѣсто.

Іпатський Літопис: „в себе мѣсто” (замість себе; рос. *вместо себя*).

Замішання — замішка, безладдя (народне „безголов’я”, „безголовля”), хаос.

Ст. сл. *съмятеніє*; рос. *замешательство, смятение*; ч. *zmatek*.

Лекс. 1627. 448: Раав — замѣшанье чинячая.

„Замішання” походить з п. *zamieszanie*. По-укр. правильно: з а м і ш к а.

Ст. сл. *мѣснѣти* (міснѣти), *мѣшати* (мішати).

Корінь цих ст. сл. слів праслов’янський та праіндоевр. Пор. лит. *maisžyti*; латв. *maisīt* (мішати); гр. *misgo* і лат. *miscere* (мішаю) — звідси *mixtura*; нім. *mischen* (мішати).

„Зámки повітряні будувати” — мріяти про нездійсненне. Вираз узятий з творів Блаж. Августина (354-430).

Замовляти — 1. мовою виганяти недугу (про знахарювання), а звідси фігуративне: „замовляти зуби” — словами відвертати чию увагу від чого (див. Номис, УП.:

„Та не замовляйте зуби, -- не болять!“. У Б. Грінченка, Етнографіческія матеріялы: „Кров замовляти“ (лікувати кров силою „замовляння“).

У знахарстві слово заговорювати вживали раніше перед словом замовляти. У Галичині й досі тільки слово заговорювати вживається в цій функції. І тому там кажуть „заговорювати зуби“ (кому) — відвертати увагу чиню від чого.

На Сх. Укр. обидва ці слова вживаються як однозначні. Напр., у П. Чубинського (Труды) з укр. фольклору: „Запикайся кров, заговорюйся кров, — замовляю тебе!“

2. Замовляти — давати кому що (яку річ) робити на за́каз.

Слова замовляти в цьому другому значенні українська народня мова не знає, і тому в цьому сенсі воно не подане в Словнику Грінченка.

Слово замовляти в значенні „давати кому що робити на заказ“ — це модерний неологізм в українській літературній мові. І коли воно вже де проникло в народні маси, то сталося це під впливом школи, преси й інтелігенції. А куди воно ще не проникло (напр., Полісся, великі простори Волині і ін.), там далі вживають архаїзм за-ка́з.

Див. ка́зати.

Замовляти — ітератив від замо́вити (п. *zamawiać, zamówić*); а в інших слов. мовах в значенні „робити за́каз“ вони не вживаються. Слово це складене: за-мовити.

Дієслово це в староукр. мові звучало молвити, а староукр. молва (від ст. сл. мльва) — це тепер „мова“.

Удавніну, коли слова говорити (звідси розговірний й) й ка́зати вже вживалися в такому самому значенні, в якому вживаються тепер, староукр. молвити означало не говорити, а „пускати поголоски“; молва ж означала не мову, а поголоску. Отож слово мова (староукр. языкъ) та мовити (і розмовляти), в такому значенні, в якому ми їх уживаємо тепер, є відносно молодими словами.

Заможний -- той, хто живе в достатках (народне „маючий“); англ. well-to-do — хто живе значно краще

за вбогого (бідного), але не так аж добре як живе *г і с њ* (багатий). У цьому складеному слові головний компонент (слово *м о ж н и њ*) походить від *м о г т и* (ст.-церк.-слов. *м о ш т и*), що ведеться з праслов. **mogti*, — пень якого (**mog-*) походить з праіндоевр. доби. Пор. нім. *mögen* — *могти*; гр. *magos* — *могутній* своєю надприродньою силою особи; чародій; лат. *magnus* — *великий*.

Первісне значення слова *м о ж н и њ*: *сильний*. Звідки польське *wielmożny* (*знатий*) — той, хто *wiele może* (багато може) — має багато сили.

Зáмок, див. *з а м н к á т и*.

Занедба́ти — перестати цікавитися чим; припинити піклування чим.

Ст. сл. *прѣнебрѣгати* (від *прѣнебрѣшти*); болг. *прѣзираю*; серб. *пренебрегавати*, *презирати*; рос. *пренебрегать*, *презирать*, н. *zaniedbować*, *lekseważyć*; ч. *zanedbávati*.

Лекс. 1627. 181: *Пренебрег — занедбав.*

Там таки 179: *Погоржаю, занедбываю.*

Хто каже ніби слово *д б а т и* (рос. *стараться*, *заботиться*, *приобретать*) є тільки в західньослов'янських мовах (ч. *dbáti*, *tbáti*; н. *dbać*), той чомусь випускає з уваги його наявність в мові українській. І хоч його немає в наших писаних пам'ятках старої княжої доби, то воно дуже рясно виступає в козацьких думках, а це свідчить, що ще перед добою Козаччини воно мало в нас свою довгу традицію. Походження його темне й недосліджене.

Слово це, очевидно, не походить від *д и б а т и*, але ледве чи можна погодитися з Брюкнером (*Sł. et. j. p.*), який твердить, що пнем його є *te-* (той, що і в слові *т е б е*).

Занéсти — 1. доставити що куди пішки; ст. сл. *з а н е с т и* — перфектив ст. сл. *нести*.

Слово о п. I. 1187 р.: *Не буря соколы занесе.*

Слово це загальнослов'янське, пень його є одним з розгалужених видозмін пня праіндоевр. Пор. лит. *nešti* (*нести*).

Н о с и т и (ст. сл. — *нашати* в сполуках з прикладеним займенником) — це ітератив (форма повторного) дієслова *нести*. Виміна є : о : а в їхніх пнях — праслов'янська.

2. Другісних значень слова нести маємо багато. Напр.: Курка (і птиця взагалі) несе яйця; від нього несе (тхне) горілкою; він дуже несеється (народне: „дере носа” вгору, „кірлу гне”. „Куди тебе несе?” значить: „Куди ти волочешся?”) і багато ін.

Запальчивий — той, хто може розгніватися; гнівливий, рос. запальчивый; ч. *zapaľčivý*, п. *zapaľczywý*.

Запальчивий від запал (за-пал). Пор. ст. сл. палити (палити); п. *paľ* (*żar*), *zapaľ*, *paľić*; рос. палить, пал (стенова пожежа).

Праслов'янська виміна корінного голосного **rōl-*: *rōl-*, цебто ст. сл. пол- : пал-; полити — палити.

Ст. сл. полити (замість: палити) засвідчене в в ст.-цер.-слов. Супрасльському рукописі з XI-го в. (Рукопис із Супрасля біля Білостоку на Білорусі).

Пень цього слова напевно праїндоевропейського походження, але його віддзеркалення в інших мовах індоєвроп. сім'ї, здається, вже затерлися.

Господь Богъ твой, Богъ запальчивый. Катих. 1645 р. 946.

Запоморбчувати, див. паморока.

Запам'ятати — закріпити собі що в пам'яті. Слово це — дефінітив дієслова *п а м' я т а т и*; іменник *пам'ять*; ст. сл. *память* (чит. *paмѣть*); п. *paмиєć*; ч. *paмѣť*; рос. *память*.

Ст. сл. *мьнѣти* (*мьнѣти*) — думати і *пам'ять* (*paмѣть*) походять із спільного праїндосвр. пня, що на старослов'янському ґрунті виразився двома своїми варіантами: *мьп-* : *мѣ-* (наше *м'я-*).

Варіант *мьп-* є і в суч. слов. мовах; напр., п. *zaromnieć*, рос. *помнить* (*пам'ятати*); укр. *мнимий* (здогадний, сповидний; п. *rozognu*).

Пень ст. сл. *paмѣть* (*пам'ять*) походить з праїндосвр. джерела. Пор. лит. *mintis* (*мін-тіс*), лат. *mens* (*мен-с*) — думка, гр. *mnēme* — *пам'ять*.

Запашний — пахучий.

Лекс. 1627. 307: Яблко запашное и смачное.

Лекс. 1596. 276: Запашный сок течет.

Слово походить від *за па х* (за пах). Слово *пах* (ч. *paח* — запах) живе в укр. народн. мові: „Щоб і твого паху тут не було чути!” (Волинь, Крем'янецьчина).

Дієсл. пахнути: рос. пахнутъ; п. пахнаѣ; ч. пахнути. Ст. сл. пахити — спочатку означало те саме, що лат. ventilare (провітрювати), цебто орати. Пор. рос. пахать — орати.

Знайти такі слова в інших мовах індоевр. сім'ї, в яких був би віддзеркалений пень слов. пахнути досі ще не вдалося, і дискусії на цю тему не припиняються.

У ст.-церк.-слов. мові немає слів пах, пахнути, запах, запашний.

Ст. слов. воня — це пахуча масть, а воняти — це пахнути; пор. п. wopny — пахучий.

Зепевне — без сумніву.

Лекс. 1627. 255; Твёрдо — запевне. Твёрдый — певний.

В І. Котляревського („Наталка Полтавка“) і в Чубинського („Труды“) запевне означає без сумніву.

У світлі законів українського словотворення слово „запевне“ виринуло як „білий крук“ в українській мові. Прислівники в укр. мові утворюються з прикметників; на-пр.: за-дó-бре з прикметника задóбрый; за-тé-пло із затеплий. Але прикметника „запевний“ у нас немає. А це значить, що спочатку постав прислівник певне (з прикметника певний), а потім до нього приставили за- шляхом схожості з такими прислівниками як за-дó-бре, за-тепло і т. ін. А може слово це походить з п. zapewnie.

Звичайно, що не з дієслова запевнити воно стало, бо з дієслів не творять прислівників.

Укр. певний (пєв-ний) і ст.-церк.-слов. упъвати — upъvati (u-ръv-a-ti) походять з того самого праіндоевр. пня, що на праслов. ґрунті виразився двома своїми варіантами *ръv- : *ръv. Праслов. варіант *ръv- на укр. ґрунті виразився своїм рефлексом пєв- (як у слові певний). Праслов. варіант *ръv- виразився на ґрунті болг. мови своїм рефлексом пов-, як це в болг. уповам се.

„Уповати“ в укр. мові є словом ст.-церк.-слов. походження: упъвати, яке читаємо з укр. вимовою: уповати. (Слово це, як церковно-архаїчне, залюбки вживав і Т. Шевченко).

Обидва ці праслов. варіанти (*ръv- : *ръv-) праіндоевр. пня на західньослов. ґрунті виразилися рефлекса-

ми *re v - ta f -*; пор. п. *ufać* і ч. *doufati* (з прасл. **urъvati* — **urъvati*).

„Подуфалий” (самопевний, зарозумілий) в укр. народн. мові (напр., на Волині, Крем'янецьчина) напевно походить з п. *roufaly* (з *ufać*).

Заперéчливо — заперечуючи. В укр. мові — це один з літературних модерних новотворів. (Напр., залюбки вживає його письменник Натан Рибак, — у таких висловах, як „заперечливо похитав головою” і т. п.). Цього прислівника утворили з прикметника *заперéчливий* (що також є літерат. неологізмом, утвореним з дієслова *заперéчити*, цебто з перфективу дієслова *перéчити*).

Старе наше літературне слово *перéчити* на Сх. Україні вже сприймається як слово народне. У фольклорі Сх. Укр. воно часте. (Див. Чуб. „Труди” 1878; Рудченка „Народныя южнорусскія сказки” 1890 р.). Але в укр. літерат. мові на Сх. Укр. його вже заступили словом *заперечувати*. У Галичині *перéчити* й досі вживається як літерат. слово.

Старе наше *перéчити* (як і п. *przeczyć*) постало із ст. слов. *prěciti* (*прѣчити*) — з *prě* + *rěciti*, цебто *протирéчити*, *говорити проти* (кого - чого).

Укр. *пере-* в цьому складеному слові походить із ст. сл. *prě-* (*прѣ-*), а це походить з праслов'ян. **prě-*. Укр. *-речити* (у слові *перéчити*) походить зо ст. сл. **rěciti*, як це в слові *перѣчити*. Ст. сл. **рѣчити* (говорити) було пізнішою видозміною прасл. **rěkti*, що віддзеркалене в ст. сл. *rekъ* (реку). Пор. укр. *з-рек-тися*.

У ст. сл. *речеши* (ти говориш) пень *рек-* з прасл. **рек-*. Ст. сл. *rěчь* (*рѣчь*) — ст. укр. *рiч-* означає мову, говорення, звідси укр. *речення*, *наречений*, *приречений*, *речівник*, *речник*.

Також див. *прорóк*.

Покищо не можна сказати, що ті слова інших мов індоєвропейської сім'ї, в яких прасл. пень *rek-* (ст. сл. *рек-* : *рѣч-*) віддзеркалений, вже відомі нам. Досьогочасні „теорії” етимологів у цій справі є, так би мовити, „натягнені”.

Зáпис вккладний — це технічний термін для визначення тих слів, що люди вдавнину писали внизу на передніх

листках тих старих рукописів і стародруків, які були їхньою власністю.

Заплáта — плата; гроші, що їх дають тій особі, яка їх заробила.

Грѣхъ, волаючій о помсту до Господа Бога. Задержане заплáты заслужоним. Катих. 1645 р. 896.

Лекс. 1627. 454: Сіхár — заплáта.

Там таки, 452: Заплáта або дар.

Зáповідь, церк. — 1. Акт заповідання (оповіщення) Священиком у Церкві заміру заручених узяти шлюб, і Священик мусить знати чи хто з присутніх у Церкві знає які перешкоди на шляху до цього шлюбу.

З а п о в і д á т и — це наше літературне слово. Пор. Галини Журби (Нівинської) повість „Зорі світ заповідають”. (Роман з життя Волині напередодні I світової війни).

2. **З а п о в і д ь** — наказ Божий, повеління Боже. Ст. слов. з а п о в ѣ д ь божія. Грецькі перекладачі Біблії д. євр. *cvh* (наказувати) переклали гр. словом *diatasso*; звідси гр. *diátaxis, diatagē*. У Біблії це грецьке слово, що означає н а к а з, слов'янські перекладачі Св. Письма переклали ст. слов. словом з а п о в ѣ д ь.

Пор. 2 Хр. 29. 15: *Mic'vah hammelech* — наказ царів; пор. ще 2 Хр. 35. 10, Неєм. 11. 23.

Запоріжжя — місце за п о р о г а м и, а тут специфічно — „За порогами Дніпра”.

Від цього пішла назва з а п о р о ж е ц ь — (козак).

Слово „запорожець” постало в нас давно, ще тоді, коли не було в нас з а п о р о ж ц і в - козаків.

В українських весільних звичаях, що походять з давніх часів, і збереглися досі (зокрема на Волині й Поліссі) словом з а п о р о ж ц і називали непрошених гостей, які стоять з а п о р о г о м хати (в сінях), і усувати їх звідси „не годіться” і не вільно.

Запрашáти, діял. — запрошувати. Староукр. з а п р а ш á т и (що колись було загальноукраїнським) збереглося тільки в Галичині. На Наддніпрянщині його заступили новішим словом: з а п р о ш у в а т и, і тільки воно вже вважається в нас словом літературним.

Староукр. прашати (із ст. сл. прашати) — це наш перший ітератив дієслова просити (із ст. сл. просити),

— подібно як наше мішати (із ст. сл. мѣшати) є ітеративом дієслова місити (із ст. сл. мѣсити).

Деякі з цих наших староукраїнських ітеративів збереглися, напр.: місити — мішати, гасити — вгашати („Духа не вгашайте!“), але масова більшість їх (у цьому й пращати) вже зникла в мові українців на більшості українських земель. Походження ст. сл. просити (та його ітератива пращати) праіндоевр. Пор. лит. *praszyti* (просити), суч. перське *pursidan* (староперс. *prsa-*) — просіти.

„Запрó“, діял. — про, за. У Маковея „Рев“: „Тривога запрó долю дітвори“. Структура діалектизму „запрó“ має тавтологічний характер; прийменники за і про, з яких це слово складене, однозначні. У цьому випадку треба казати або: „Тривога за долю дітвори“, або: „Тривога про долю дітвори“.

Запудити, діял. — див. пудити.

Запукати, місц. — див. пукати.

Зараз — негайно, за мить.

Лекс. 1627 р. 1: Зараз — абіє, скоро, прудко.

Лекс. 1596. 1: „Абіє — зараз“.

И зараз при томъ до Пречистой Богородици. Катих. 1645 р. 396.

Зараз — це негайно, в цей момент, в цю хвилю, миттю; слово зараз визначає ментальність дії, і тому вживається тільки при дієсловах будучого або минулого часу, а не теперішнього (при теперішньому часі вживаємо *тепер*). Коли часу теперішнього вжито в значенні минулого, то й при ньому може бути зараз. Не змішувати з словом *тепер*. — Слово зараз часом вжив. і як прислівник місця: Живе зараз (ось тут таки) коло ліса.

У Рудченка, НЮС.: „Скажи, що зараз приїду“ (з Харківщини).

У Сл. Грінченка слово зараз правильно перекладене на російське словами: „Сейчасъ, немедленно“. Це значить: за хвилинку, негайно.

Одним з доказів того спотворення, якого зазнає українська мова серед нашої таки інтелігенції в Україні та державних межах ССРСР узагалі є факт такого поняття в неї, що слово зараз, мовляв, означає... *тепер*.

Див. *тепер*.

І так, напр., кажуть: „З а р а з у нас нараховується багато вузів”. А це насправді значить: „З а м и т ь у нас нараховується багато вузів”.

Слово з а р а з складене: за + раз. Перше значення ст. сл. р а з було: 1. наглий, блискавично-скорий удар”. Звідси ст. сл. р а з и т и: „раз-у-раз блискавично - скоро завдавати удари”.

Пор. укр. по р а́ зка, по р а́ ж е н и й (нагло приголомшений чим), з р а з и т и і т.п.

„Р а з” слово праслов'янське і праіндоевр. походження. Пор. лит. riužas - - раз; множина riužai - - риса, лінія; нім. Riss — риса.

Слов'янське колоквиальне р а з замість о д и н пов'язане з першим значенням цього слова.

Зара́за — пошесть, епідемія.

Лекс. 1627. 188: Зара́за, хоро́ба.

Там таки, 429: Хоро́ба заразли́вая.

„Зараза” — пошестя недуга, що „разить”, цебто наглим ударом спадає на людей.

Див. р а з.

Зарі́зати — убити способом перерізання горла.

Слово о п. I. 1187 р.: Зарѣза Редедю.

З а р і з а т и — дефінітив дієсл. р і з а т и — із ст. сл. рѣзати.

Слово це загальнослов'янське; пень його праслов'янський праіндоевр. походження. Пор. лит. rēžti — різати, rēsūs — риса. В Україні вдавнину рѣзь поряд свого першого значення (різ, різок) набрав був собі й другісного значення: „лихва”, а рѣз о и м и ц ь означав лихваря. Це тому, що він на паличці „різав” (карбував) риси, число яких означало число заборгувань.

Так само за кріпаччини (панщини) карб о в и й у фільварку карбував (вирізував) на палочці риси (різи), що означали число днів праці кожного кріпака.

Заробі́ти — придбати собі грошей чи будь-чого своєю роботою (працею) в кого. Ітеративом цього дієслова є слово з а р о б л я т и.

Лекс. 1627. 439: Лукій толико заробля́л.

Зарпла́та — заробітня платня.

Ця аббревіатура — це калька з російського „зарплата” („заработная плата”). Це російське слово створене офіційними чиновниками ССРСР.

Заручини — обрядове з'єднання рук нареченого й нареченої символічним пов'язанням їх рушником, що є передумовою можливості звершення їм Св. Таїнства Вінчання. В Україні традиційно обряд заручини звершувався в Церкві. До нашого обряду заручини, початки якого ведуться ще з дохристиянських часів, згодом, за християнських часів, додали насаджування нареченим „заручинових обручок” (перстенів) на палець нареченої і на свій. І від старого церковного терміна обручення (що означав заручини) ці перстені назвали **обручками**.

Лекс. 1627. 289: Обручення — заручини. Обручаю: Заручини чиню, панну заручаю.

Засідка, арх. — засідка; зах. укр. **засідка**.

Лекс. 1627. 275: Ухищення — засідка, ошукання.

Ст. сл. **засіда**, рос. **засіда** й **засадка**, болг. **засада**; серб. **засада**, ч. **zálohu**; п. **zasadzka** — означають **засідку** і походять від **засадити**, що є перфективом дієсл. **садити**.

Суч. укр. **засідка** утворене з укр. **за-сідати(ся)**, а це із ст. сл. **сідати** (не із **садити**).

Засло́на — пошта з матерії запона для вікон і тих проходів у кімнатах, де немає дверей.

Засло́на — заві́са. Лекс. 1627. 71.

Там же: Засло́на кухенна.

Там таки, 192: Под засло́ною покрі́те.

Лекс. 15966. 336: Щит - тарча, засло́на.

Брюкнер (SEJP) — виводить слово **слон** від слов'янського „слонити” (п. **slonít, slaniac się**), яка є варіантом дієслова „склонити”. І з пнем цього дієслова він пов'язує походження слова **засло́на**.

Чи не реальніше було б пов'язувати походження слова **засло́на** з німецьким **Satzleine**? Адже ж слово **засло́на** найперше появилось в тих слов'янських країнах, що близько Німеччини, а саме — в Польщі й Чехії.

З Польщі це слово прийшло в Україну й Білорусь, а в інші слов'янські країни воно не проникло взагалі. В Україні воно почало конкурувати з нашим старим словом **заві́са** — із ст. сл. **заві́сь**.

Чехи зберегли в себе сліди його нім. походження, бо воно в них звучить **záclona** (від **Satzleine**), а не **засло́на**.

З Польщі — через Україну — пішло дієслово **заслоняти** і в Росію (рос. **заслонять**), але іменник **заслона** туди не дістався.

Заслона: ст. сл. **завѣсь**; болг. **завѣса**; серб. **завеса**; рос. **занавесь**; укр. **завіса**; ч. **závěsa**, **орона**, **záclona**; п. **zasłona**, **firanka** (з нім. **Vorhang**).

Засмучувати — доводити кого до стану сумного настрою.

Лекс. 1596. 286: **Стужаю** — озлобляю, удручаю, засмучаю.

Лекс. 1627. 238: **Удручаю, засмучаю**.

Засмучувати — ітератив дієслова **засмутити**, що є перфективом дієсл. **смутити**; ст. сл. **съмѣтити** — із ст. сл. **съ-мѣтити**. Пор. укр. **мутити** — сколочувати що (напр., воду, — звідси: **мутна вода**); також **мутити** — колотити настрій у громаді; баламутити людей.

Праслов. **пень** цього слова є варіантом праіндоевропейського. Пор. лат. **manere** — плестися, хвилюватися, віяти; гр. **manikos** — бушуючий.

Засохнути — з пливкого чи мокро-м'якого стати ципкім, стужавілим, цебто **засохлим**.

У ст.-церк.-слов. писаних пам'ятках **сухъ**, **сухоштавъ** (худощавий), **суша**, **сушило**.

Сухъ — старослов'янська назва місяця березня. Дієслова в групі цих ст.-церк.-слов. слів немає, але в праслов. і старосл. добі серед них дієслово, звичайно, було, і воно мусіло звучати ***съхнѣти**. Його **пень** (***съх-**) віддзеркалений в суч. болг. **съхна** (**съх-на**). Цей ст. сл. (і прасл.) **пень** (***съх-**) на західнослов'янському ґрунті перемінився в **sx-**, про що свідчать ч. **schnouti** і п. **schnąć**. На східнослов. ґрунті цей старий **пень** (***съх-**) перемінився в **sox-**, а про це свідчать укр. **сохнути** і рос. **сохнуть**.

Подібно ст. сл. (і прасл.) **съхранити** перемінилося в ч. **schraniti** і п. **schronić**, та в рос. **сохранити** (пор. староукр. **сохранити**, яке ще й досі збереглося в нашій народн. мові). У ст. слов. (і прасл.) словах ***съхнѣти**, **сухъ** віддзеркалений їхній спільний праіндоевр. **пень** у двох старослов. варіантах **съх-** і **sox-**.

Пор. латвійське **sust** — **сохнути**; індій. **śusjati** — **сохне**; лит. **susti** — **миршанити** (про ту живу істоту, що ніби „всипає”).

За́став — запору́ка майном, що довжник (боржник) зверне вірителеві (кредиторові) грошову позичку.

Слово походить від дієслова **з а с т а в и т и** (за-ставити).

„Ставити” — слово загальнослов'янське (ст. сл. ставити; п. stawić і т.д.), а його праслов. пень походить з праіндоевропейського. Пор. лит. stoweti — стати, лат. sto (стою), stare (стояти); нім. stehen; англ. stand.

За́ставка — перегорода, яка спинює чи пускає воду через греблю, напр. для млина. „На всі заставки” — дуже сильно, бо коли пустити воду на всі заставки, вона сильно шумить. „Хропе на всі заставки”.

Див. **з а с т а в а**.

За́ставка — той малюнок, що є прикрасою на початку рукописної чи стародрукованої книги. Ст. сл. заставиця. У Київській (Архангельській) Єв. 1092 р., л. 123 над заставкою написано: „Люба заставице”.

Від давнього **з а с т а в и т и** (місце в книжці).

Див. **з а с т а в и т и**.

Застрілити — убити вистріленою з вогнепальної зброї кулею, або стрілою з лука.

У староукр. мові було два варіанти цього слова: **застрелити** (з якого походить арх. **застрелити**) і **застрѣлити** (з якого походить суч. **застрілити**).

Ст. сл. стрѣлити, стрѣляти; стрѣльба; рос. стрелять, п. strzelać.

Праіндоевр. джерела праслов'янського пня цього слова ще не вдалося відтворити.

Заступати — 1. заслонювати кому вигляд на що; 2. ставати кому на дорозі; 3. виконувати обов'язки замість кого.

Слово о п. І. 1187 р.: Жалость ему знаменіе заступи.

Лекс. 1627. 233: Заступаю кому дорогу.

З а с т у п а т и — слово загальнослов'янське; рос. заступать; п. zastępować. Головний його компонент — слово **с т у п а т и** — походить із ст. сл. stopati, що є ітеративом ст. сл. дієслова stopiti — ступити, цебто перфектива ст. сл. *topiti (пор. ст. сл. тълътати); ч. toraňki — черевки); **с т у п а т и** — зробити стопою рух уперед; ст. сл. **с т о п а**; укр. **с т о п а**; рос. стопа; п. stopa.

Корінь слова — праслов. і праіндоевр. Пор. грецьке *stembo* — топчу ногами; англосакс. *stempan* — бити що в ступі.

Слова *стопá*, *ступáти*, *ступа* базуються на одному й тому самому пні.

Засягну́ти ра́ди, місц. — порадитися; калька з польського *zasięgnąć rady*, що вжив. в Галичині.

Зась — не вільно, годі.

У Номиса, УП.: „Що попові вільно, то дякові зась”.

Білоруське зась, п. *zaś*, ч. *zase*.

У наших найстарших писаних пам'ятках цього слова немає. В Іпатському Літописі є фраза „за ся” (малий юс), цебто „за себе”, яка, на думку деяких дослідників, означає „назад”. Цей погляд підтримують ще чеським *zase* (зась), яке, кажуть вони, означає *z a s e*, цебто *z a s e b e*, а це означає *n a z a d*.

Автори етимол. словників помилково інформують що п. *zaś* має тільки одне значення: „за себе” чи „назад!” —цебто: „не вільно!”. Польське *zaś* також означає протиставне *a* (в значенні „натомість”). І так кажуть: „*Ona pracowała, on zaś siedział*”. Цебто: „Вона працювала, а він сидів”.

Цікавий факт: наші філологи XVI-го в. слово *зась* пояснювали церковно-слов'янським словом *паки* (ще раз).

Див. Лекс. 1596. 23: Паки — еше, зась.

Затвердімість — стан затвердіння, сильного заціпеніння чого.

Лекс. 1627. 424: Затвердѣлость в жолудку.

Слово це — дієприкметник від дієслова *затвердіти* (за-твердіти). Ст. слов. *тврѣдѣти* (твердіти) походить від *тврѣдъ* (твердий); болг. *тврѣд*; серб. *тврд*; ч. *tvrdý*; п. *twardy*.

Пень слова праслов. і праіндоевр. Пор. лит. *twirtas* — твердий, сильний.

Зáтишок — затишне місце; місце, де відчувається тишу.

Лекс. 1596. 4: Безмолвствую — в затишу живу без гомону.

Лекс. 1627. 256: Тишина́, зати́шіе — тихость.

Топіти, місц. — палити в печі. Слово вжив. тільки в Сх. Укр.; у З. Укр. його немає, — там уживають тільки слово **паліти**.

Слово **топіти** (палити в печі): болг. топлја; серб. растопити; ч. topiti; старопольське **topić** (суч. п. **palić**). Пень цього слова (**топ-**) наявний у ст.-церк.-слов. мові: **тоило** (тепло), **топлица** (теплиця), **топлотя** (теплота); болг. топлота, топлина; серб. топлота; ч. teplo; п. сіерю.

Старосл. **топ-** (як це в укр. **топити**) і **теп-** (пор. наше **теплий**) були однозначні.

Слово це праслов. праіндоевр. походж. Пор. індійське **tarati** — гріє, налить, лат. **teridus** — те, що відноситься до літнього.

Звичайно, пень нашого слова **топити**, **утопити** (ст. сл. **топіти**; п. **topić**) у значенні мордувати вкиненням у воду не є того самого походження, що пень слова **топити** в значенні палити в печі. Про це свідчить апофонія **о** : **а** в ст. слов. мові **топити**, ***тапати** (пор. укр. **потапати**). Праслов. пень (праіндоевр. походж.) у цьому слові означає **дусити**. Пор. нім. **Tarre** — лапа, пазурі; гр. **tareino** — кидаю вниз; ст. сл. стопа з прасл. ***тора** — удар з притиском.

Затрубіти — див. **трубити**.

Затрудняти, **затруднювати** — давати працю кому, наймати на роботу.

В укр. мові немає цього слова. Польське **zatrudnić**, **zatrudniać** — давати працю кому; рос. **затрудняют** означає **утруднювати**.

Див. **труд**.

Заўтреня, арх. — Утреня. Рання Служба Божа. Від ст. сл. (і ст. укр.) **утро**.

Див. **завтра**.

Слово о п. I. 1187 р.: Позвониша Заўтренюю. 36.

Заўшник, арх. — підлизник, лакуза; щоб приподобатися кому, шепче йому на вухо, доносить на кого. Слово це — польське: **zauszniк** — підлизник, прихвостень. Укр. **заушник** чи **заушниця** означає **кульчика** (укр. старе слово: **сережка**).

Лекс. 1627. 307: Шепотник — обмовца, заўшник.

Захалівний — те, що зберігається „за халявою”, напр. Т. Шевченко. як був на засланні, так переховував зшит-

ка з своїми віршами. і називав цю книжечку „захалявником”.

В Україні в 1960-их роках почала ширитися т. зв. „захалявна література”, цебто ті видання (звичайно, — машинописні); що їх цензура влади СРСР не дозволила б друкувати.

Словом **захалявник** в Україні називають і довгого ножа. У нас удавшину називали такого ножа **засажником**.

Див. Слово о п. І. 1187 р.: Бєс щитов сь засажникы.

Літерат. **халявна** походить зо Сх. Укр. У Зах. Укр. переважає слово **хольва**.

Захарій, **Захарія**, ч. ім'я, з д. євр. Zechar'jah, Zechar'jah, що означає: „Згадає Господь”. Д. євр. zachar — самець, але такого імені в Біблії немає. Наше „Захар” пошло з „Захарій”, а це із Zechar'jah.

Захід — 1. **захід** — факт заходження (староукр. „западанія”) сонця за обрій; 2. **захід** — та сфера світу, де сонце заходить; 3. **Захід** — сукупність західних країн.

Захід: ст. сл. западъ, заходъ, заітіє; болг. запад, заход; серб. запад, заход, залазак (сунца); ч. západ; п. zachód.

Запад — від **западат**, **захід** — від **заходити**.
Лекс. 1627 р. 74 інформує: **Заход** солнца — **запад**.

Заховувати „в ласці” — бути ласкавим до кого. Калька (перебитка) з польського „W łasce zachowywać (mieć)” kogoś.

В ласць своей заховуєт. Катих. 1645 р. 46.

Заховуватися — поводитися. Походить з польськ. zachowywać się. Укр. поводитися, а звідси **поведінка**.

Яко ся маєм против Ангелов заховати. Катих. 1645 р. 86.

Зацвісти — вкритися цвітом (про флору). Ст. сл. цвѣсти, цвнсти, цвьту (свьто). На праслов'янському ґрунті поряд *квѣтъ (*kvěť) появилoся цвѣтъ (svěť). Однак прасл. *kvěť у пам'ятках ст.-церк.-слов мови не засвідчене. (У ній є тільки цвѣтъ).

Але праслов. *kvěť збереглося (поруч слова цвѣтъ) в інших слов. мовах. Пор. укр. квіт (-ка), квітувати (збіжжя квітуче); п. kwiat, kwitnąć; ч. květ.

Зáцний, арх. — чеснотний; слово це — польське: zasny (za-sny); п. sny поход. із ст. сл. ѣстьнъ (чьстьнъ) — чесний. Від п. sny походить spotliwy — чеснотний.

„Зáцному дому сво́му заслуги еднаючи”. Лекс. 1627 р. Пер.

Там таки, 167: Поп — зáцний отец.

Польське sny (із ст. сл. ѣстьнъ) є також у чехів.

Зачáття, церк. — зародження людської істоти. Слово зачáття (ст. укр. зачатіє, ст. сл. začetije).

Слово зачáття вживається у нас тільки в релігійній сфері.

Зачáт'є Сына Божого в животѣ Панны. Катих. 1645 р. 196.

Зачинáти, арх. — починати. (Пор. ст.-церк.-слов. зачáття (стцслов. зачатіє — чит. začetije).

Знак Хреста Святого зачинай на челѣ. Катих. 1645 р. 26.

У народній мові досі зберігаються наші старі слова зачинáти, начинáти, яких суч. літерат. мова вже уникає.

Починати — ітератив дієсл. почáти. Пень ст. сл. зачяти (začeti), цебто ље- (наше старе чя-) походить з того праслов. пня, який зберігся в ст. сл. словах искони (спочатку) та коцьць (кінець).

Зачинáти — закривати двері, вікно, браму. Старе укр. було затворíти, затворя́ти.

Слово о п. І. 1187 р.: Затворив Дунаю ворота. 30.

У Галичині й досі живими в мові залишилися слова отворити (відчинити) й затворити (зачинити) — із ст. слов. (і староукр.) пнем — вор-; пор. укр. суч.: вер-тіти; по-вор-от; вор-ота.

На Сх. Україні цих старих слів уже не вживають. Там тільки: відчинити, зачинити.

Дієслово чинити (пень чин-) з прикладеними до нього прийменниками розгалужилося в чималу сім'ю слів: від-чинити; за-чинити; при-чинити (двері, вікно, браму); роз-чинити (тісто); з-чинити (рибу); ви-чинити (зерно) — відділити від нього колоски тощо); спри-чинити (кому

що, — напр., горе, нещастя); при-чинитися (чим до чого, — до якого діла, справи), і т. ін.

Крім цього: чин; по-чин; при-чина; при-чинна (у Т. Шевч. дівчина „причинна”); у-чинок — зло-чин; „таким чином” (способом), і т. ін.

Ст. сл. чинь — (гр. *táxis*) — шик, порядок, ранга (ступень).

У ст. слов. мові чинь звук ч (ѣ) постав з праслов'янського (і праіндоевр.) к. Пор. гр. *kíneo* — пускаю в рух, уводжу в дію.

Збан — рід посудини на рідину, формою переважно схожий на великого, опуклого глека (гличка). Літерат. збан, (народне збан і дзбан), збанок, збаночок.

Лекс. 1627. 222: Скудель - глиняний збан или горнѣц.

Там таки, 426: Куклийн — збан или корчагъ.

Лекс. 1596. 26: Стáмна -- кгелѣтка, збан.

Там же, 29: Скудель — глиняный збан. Скудѣльник — гончар.

Там таки, 16: Кувинин — збан.

Рос. жбан (кувшин); ч. *žban, ěvan*; серб. і хорват. *цбан, жбан*; п. *džban, zban*; ст. слов. чъвань.

Різноманітність назвуків цього слова в слов. мовах є одною з головних причин, що не дозволили зробити реконструкції його праслов. пня та висвітлити його праіндоевроп. минуле.

Збивати — силою ударів змушувати кого чи що падати згори вниз. Напр., збивати яблука з яблуні.

Ст. слов. възбивати; в укр. вимові возбивати.

Слово о п. І. 1187 р.: Соколь вѣсоко птиць возбиваетъ. 27.

Ст. сл. — бивати (ітератив ст. сл. бити) у ст.-церк.-слов. пам'ятках не засвідчений сам, цебто без наростка (напр., въз-, изъ-, по- і т.д.).

Ст. сл. биті (*biti*) загальнослов'янське.

Праіндоевр. джерело його праслов. пня можна побачити навіть у деяких суч. мовах індоевро. сім'ї напр. в англ. *to beat* (бити) та у фр. *battre* (бити).

Збирання — громадження чого, від дієсл. з б и р а т и (громадити).

Лекс. 1627. 247: Набытьѣ, збираньѣ.

Збирати: ст. слов. събрати (зібрати), събирати (збирати) — звідси старше укр. собирати; із ст. сл. съборъ — укр. собор; збирання, ст. сл. събираніє.

Рос. собрать, собирать; болг. събирати; серб. сабирати; ч. sebrati, sbirati; н. zebrać, zbierać. Про праіндоевр. родовід цього слова свідчить лит. baras — згромадження (збір), громади.

Збіг — збіжність, головно вживається у фразі „збіг обставин“, що є дослівним перекладом польського „zbieg okoliczności“ — „збіжність обставин“.

Лекс. 1627. 234: Стеченіє — збѣг. Стицаюся — збѣгаюся.

Споріднених зо словом „збіг“ полонізмів у нас є гурт: „біжучого року“ (з „bieżącego roku“) замість „цього року“; „з бігом часу“ (із „z biegiem czasu“) — замість „з ходом часу“.

Збіжжя — див. Бог.

Лекс. 1627. 453: Жито або збожъє.

Там таки, 361: Збóже, жито.

Збір — див. збирання.

Лекс. 1627. 247: Сѡнмище, сонм — громада людей, збор, божниця, жидовская школа, сбѡрище.

Збрóя — технічні смертоносні засоби мілітарної боротьби. Староукр. брѡня — із ст. сл. бръня.

Пор. суч. п. вгоп.

„Брѡня — збрѡя, панцыр“. Лекс. 1627 р. 16.

Там таки, 297: Оружіє — мѣч, бронь, зброя, дárда, бост, стрѣла, потѣск, копѣя, дрѣвце, волѡчня, галябарт, рогáтина.

Лекс. 1596. 21: Оружіє — бронь, збрѡя.

Збрóя — „Скласти зброю“ — здатися ворогові.

Збрѡити — озброювати.

Збрѡїти, арх., з польського zbroić — робити збитки, допуститися злочину.

„Вывѣдуюся о том, што кто збрѡил“. Лекс. 1627 р. 22.

Збрѡя — пишна упряж на коня.

Збудіти — перебити кому сон, вібити зо сну.

Слово о п. I. 1187 р.: Говор галиччѣ убуди.

Збудити (староукр. убудити) перфектив дієсл. будити; рос. будить; ч. buditi; п. budzić; ст.-церк.-слов. бу-

дити, будѣти, възбуднути (въzbudnŏti), бѣдѣти (не спати, бути сторожким).

Праслово. Пор. лит. *rabaude* (побудили); пруське *exbaundints* (збуджений).

Збурення — зруйнування, (арх. розрушення), з польського *zburzenie* із *zburzyć* — зруйнувати.

Лекс. 1627. 203: Разсыпаніе — збуренье.

Лекс. 1596. 29: Струт — збуренье мѣста албо люду побитья.

Укр. з б у р и т и означає схвилювати воду так, немов би над нею буря пройшла. „Люди збурилися” — у товпі стало глітно.

Зва́да, арх. — сварка; з польського *zwada* (сварка).

Лекс. 1627. 462: Зва́да.

Там же, 208: Реть — зва́да, спор.

Зва́ти - 1. називати; 2. з в а т и, арх. -- кликати.

Слово о п. І. 1187 р.: Орли клетком на кости звѣри зовут.

Там же: Донъ ти, княже, кличетъ и зоветъ князи на побѣду.

Звѣрху — 1. на верху чого; 2. назовні.

Слово о п. І. 1187 р.: Кличем врѣху древа.

Ст. сл. врѣхъ, врѣхъ; болг. врѣх; укр. — верх (будинку), вершина (гори), вершок (дерева); серб. вршак; рос. верх, вершина, верхушка; ч. vrch, vršew; п. wierzch, wierzchołek.

Пор. лит. *virszùs* — верх.

„Звершилось!” — Єв. Івана 19. 30 розповідає про останні хвилини Ісуса на Хресті: „Коли Ісус оцту прийняв, то промовив: „Звершилось!...” І голову схиливши, віддав Свого Духа...” І це слово „звершилось” („совершилася”) стало крилатим: його проказують, коли виповнилось щось важливе.

Зверші́ти — виконати який урочистий акт (дію): звершити Св. Таїнство; звершити Чин Рукоположення; звершити академічний акт („конвокацію”).

„Звершити” — змодернізоване староукр. „совершити” — із старосл. сѣврѣшити.

Не можна вживати слово „довершити” замість слова „звершити”, бо довершити -- це довести якусь дію до кінця; доконати що. Пор. в Івана Франка („Не по-

ра"): „Д о в е р ш и л а с ь в Ук раїні кривда стара” — значить: кривда дійшла до найвищої точки.

Звивати — 1. змотувати (нитки, шнурка) на катушку чи шпулю; 2. зрульовувати що.

Слово о п. І. 1187 р.: Свивая оба полы.

Звіток — сувій. „Звіток” — з польського *zwitek*.

Лекс. 1627. 214: Світок — цидула, папѣр зверченій.

Укр. сувій, мн. сувіі. Напр., сувій полотна, сувій матерії, сувій (роля) паперу, сувої паргаментових чи папірусових рукописів і т.д. Перші книжки — сувої (звиті на налочку) появилися в Єгипті, і вони були папірусові. Потім вони перейшли в Грецію, а звідти — в усі країни Європи. В євреїв Тора („Тойра”), цебто П’ятикнижжя Мойсея, й досі готується в формі пергаментового сувою.

Звитя́ство, арх. — перемога; староукр. побіда: „звитяжство” — з н. *zwycięstwo*.

Лекс. 1627. 158: Побѣда - звитяжство, звитяжства, знак звитяжства.

Лекс. 1596. 326: Одолѣніе — звитя́ство.

Там же, 25: Побѣда — звитя́ство. Побѣждаю — звитя́жаю. Побѣдник — звитя́жца.

Із староукр. вітьязь (ст. слов. *vitęzi*, ч. *vitez*), — цебто воїн (воjak), герой, лицар — у нас було утворене тільки одне слово: в и т я ж ь с т в о (геройство, хоробрість).

А в поляків із слова *vitęzi* (витязь) постало слово *zwycięstwo*.

Зві́чай — регулярне, добровільне повторювання суспільного акту.

Слово о п. І. 1187 р.: Забыв свычая и обычая.

Лекс. 1627. 254: Зві́чай.

Т. т., 87: „З в і ч а й, обі́чай”.

Т. т. 177: Зві́чай, обі́чай.

Т. т. 8: „Благонравнѣ — обичайне”.

Зві́чаємъ церковнымъ. Катих. 1645 р. 406.

Там таки: Посты постыти зві́чаємъ христіанскимъ.

39.

Т. т.: Та́кій зві́чай был.

Автор „Слова о полку Ігоря“, як видно, розрізняв значення слів „свичаї“ (звичаї) і „обычаї“, коли він не вважав їх за синоніми. Обычай у нього — це, мабуть, народній обряд (лат. ritus), а з в и ч а ї — це спосіб (модус) суспільного життя, головню ж суспільна етика, що по-латинському називається mos (множина mores). Але з ходом часу різниця між значеннями слів з в и ч а ї та о б и ч а ї затерлася, і ці два терміни вже почали вважати за синоніми. (Див. Сл. 1627 р. і Катих. 1645 р.).

І так ось тепер говоримо про „українські народні звичаї“, основою яких є наші давні дохристиянські релігійні обряди (що вже в основному, так би мовити, „християнізовані“ формально), а з другого боку вживаємо слово „звичайний“ для окреслення всього того, що стало повсякчасним, „буденним“, „простим“, отже й „звичайним“, „очевидним“.

Звізда́, церк. — це назва подоби символічної зорі, з якою колядники колядують на Різдво — на спомин тієї звізди, що згадується в Євангелії Матв. 2.9. Це наше старе слово походить із ст. сл. звѣзда, дзвѣзда. Але поза сферою релігії слова з віз да вже не вживаємо; у нас тепер воно заступлене словом з о р я — із ст. слов. з а р я.

У нас зберігся також звичай робити на бохонцях хліба (перед печенням його) знак зірки, яку далі по-старому називають з ві з д и ц е ю.

Звізда (рос. звезда, ч. zvězda, п. gwiazda) походить з того праслов. (і праїндоевр.) слова, що означало с я й в о. Це первісне значення зберегло старопруське слово swaigstan, пень якого є варіантом того ж праїндоевроп. пня, що є в латв. swāigsne (звізда) і лит. žvaizdė (зоря).

Звір — дике створіння. Ст. сл. звѣрь; рос. зверь; п. zwierz. Праїндоевр. походження цього слова засвідч. лит. žveris (звір) і латв. zvēr (звір).

Слово о п. I. 1187 р.: Орли клетком на кости звѣри зовут.

Звіриний, ст. сл. звѣринъ, звѣрій; староукр. звѣринъ.

Слово о п. I. 1187 р.: Свист звѣрин вѣста.

Звіря — маленький звір.

„Дикое звѣря“. Лекс. 1627 р. 4.

Звóдні — сплетні, брехні, поговір. Одн. звідня. Облудна людина — звідник, звідниця. Звести кого — обманути, підвести. Звести дівчину — у народн. пісні:

„Ти ж мене підманула,
Ти ж мене підвела,
Ти ж мене молодого
З ума-розуму звела”.

Зводити: з + водити. Слово загальнослов'янське. Ст. сл. водити; р. водить; п. wodzić. Праслов. пень його походить з праїндоевропейського. Пор. лит. waduati.

Суч. укр. вождь; староукр. воевода (той, хто водить воїв, воїнів; лат. princeps — принц); зах. укр. вожд.

Звóлоч, місц. — лайливе слово в Галичині. Літерат. свóлоч, сволóта. (Так на Наддніпрянщині). Рос. сволоч.

Походить від в о л о к т і. Від цього ж укр. заволóка, волочáщий, волоцýга. Староук. сволукти (суч. зволок-ти).

„Сволоч” — ті, що зволоклися докупн. Пор. рос. сброд (від збрестися) збіговище, голота, шуя, чернь; п. zgraja.

Волокти — ст.-цер.-слов. влѣшти, влѣку (чит. vlěko); ст. слов. vlěkti; рос. волочь; п. wlec. Пор. лит. arwalkas (ar-wal-kas) — поволока.

Сім'я слів тут велика: вóлок (велика риболовна сітка, якою затягають рибу), волічка, проволока, зволікати і т. ін.

Звон, арх. — дзвін.

Слово о п. I. 1187 р.: Той же звон.

Староук. з в о н ъ; ст. слов. звонъ, звьнь; рос. звон; п. dzwon.

Із староукр. (і ст. слов.) з в о н ъ постало суч. д з в і н таким самим способом, як із староукр. з е р к а л о постало суч. укр. д з е р к л о; із староукр. п ч е л а постало суч. укр. б д ж о л а.

Слово це звукопослідувальне, а пень його має за собою праїндоевр. традицію. Пор. санскр. svanás (звук).

Звук — змислове враження, спричинене вібрацією повітря. Староукр. звукъ; ст.-церк.-слов. звукъ (чит. zwǫkъ). У старослов. тут був перезвук: zvǫk-; zvęk. Пор. польське dźwięk.

„Звук — голос трубний, дзвінк, брянк, брѣменьє, брянк або голос. Так же: шум от пчол или иных лѣтающих робачков шум". Лекс. 1627. 76.

Це звуконаслідувальне слово мало свої варіанти ще в праіндоевр. добі. Пор. лат. sonare (звучати), нім. Klang і гр. phone (звук) і т.д.

Шукати спільного праіндоевр. пня в звуконаслідувальних словах не завжди можливо. Напр. „гав-гав" — це укр. звуконаслідування собаки, а в англійців: „bark-bark".

Звуконаслідувальні слова — це слова, які постають з відтворення шумів та звуків різних предметів та явищ природи, криків тварин та птахів, а також фізіологічних проявів людини, напр.: гр — грр, гер-гер, ха-ха-ха і т.п. В українській мові таких слів дуже багато, вони складають велику частину її словника, напр. т. зв. дієслівні вигукі: бух, скік, бац, трісь, трах і дуже багато інших. Див. М. І л а р і о н: Вигуків дієслова, „Віра й Культура" 1961 рік, ч. 7.

Від цих вигуків легко творяться дієслова та іменники, напр.: скікнути, трахнути, бацання, ойкати, хекання, захеканий і сила т. ін.

Це дуже давня частина слів людської мови. Ця частина мови сильно суб'єктивна, і звуконаслідувальні слова вільно творяться все нові й нові, особливо в мові народній.

Більшість звуконаслідувальних слів за довгий час свого існування зовсім прировнялися до наших звичайних слів, напр., дієслова легко сприймають приставки: бурчати — пробурчати, стукати — вистукати, вистукувати, засичати й т. ін.

У більшості своїй звуконаслідувальні слова в тій чи іншій мірі нагадують звуки свого оригіналу, але нерідко бувають і далші від них.

Кожна жива істота, всі пташки, вся худоба, плазуни й ін., — кожне дає в житті свого звука.

Кожний голосний прояв фізичного життя людини: говорення, їда, ходіння, стукання, дихання, биття кого й т. ін. видають свій окремий звук, і таких суб'єктивних звуків у мові дуже багато.

У віддачі всіх цих наслідувальних звуків на письмі проявляється дуже велика суб'єктивність, а тому й ці сло-

ва дуже зростають на числі, і власне кінця їм немає. Вони все зростають та зростають своїм числом.

Є такі стародавні звуконаслідувальні слова, що вже далеко відійшли від свого оригіналу і вже перейшли в звичайну граматичну частину слова, напр. такі, як звук, шелест і т. ін., творячи частину слова. Серед них особливо багато дієслів.

Серед звуконаслідувальних слів також багато слів говорення, ходження, іди, биття, і то найрізнішого характеру.

Звуконаслідувальні слова — усе це слова, які в етимологічному словнику треба зазначити й виділити в окрему групу. Хоч давні пам'ятки зазначають їх мало, але це найдавніша група в нашій мові, яка вказує її на стародавність мови взагалі.

Давні грецькі мислителі перші теоретично зацікавилися фактом творення слів шляхом звуконаслідування, і вони перші створили технічний термін для визначення цього. І цей їхній старий термін — *ονοματοπεία* (з гр. *ονοματοποιεία*) , що означає: словотворення шляхом звуконаслідування — ввійшов у нашу наукову лінгвістичну термінологію.

Зв'язок — контакт, взаємини, спілкування.

Ст. сл. *свъ'язь* (чит. *svęzъ*); ч. *svaz*; п. *związek*; рос. *связь*; ст. сл. *взати* (*vęzati*), ст. сл. *възникъ* — *в'язень* (ст. укр. *узник*).

Можна припускати, що головною причиною імпазу в досліджуванні першого значення цього слова є факт пов'язування його з пнем ст. сл. *узъкъ* (чит. *възкъ*) — *вузький*. Цілковито неоправдано не взяли тут до уваги ст. сл. *свъзь* (*svęzъ*) — *союз*, пень якого (*въ-*, укр. *уз-*) має семантичний зв'язок з лат. *jung-* (у слові *jungere* — *зв'язувати*).

Слово *зв'язок* у нас тепер має тільки абстрактне значення, а в минулому ним також визначали все те, чим зв'язували чи прив'язували кого або що.

Див. Лекс. 1627. 266: *Уза, юза* — *зв'язок, ланцух, вязанка, фастикул*.

Згідливий — той, кому притаманний природній нахил жити в згоді з людьми.

Прикметники, що сформовані за таким принципом словотворення, як слово з г і д л и в и й, виражають різні природні нахили людини; напр., довірливий, соромливий, сварливий, примирливий, гнівливий, покірливий, чутливий, гризливий, чванливий, брехливий, сполягливий, крикливий і т.д. Тому що вони утворюються з дієслів, то ясно, що й прикм. з г і д л и в и й утворений з дієслова з г о д и т и с я (з-годити-ся). Пень цього слова г о д - (пор. год-ити, год-итися) є в усіх слов. мовах. Пор. ст.-церк.-слов. годьнь (гідний), серб. згодан; ч. hodný; п. godny; укр. згода (з-год-а); гідний, негідний, негідник.

Ст.-церк.-слов. угодьнь, вьгодьнь означає: той, що подобається кому. Згідливий — це не „потакайло”, не „уес-ман”; згідливий це той, у кого є мир у душі.

Див. Лекс. 1596. 29: Смирительный — згодливый.

Звичайно, згідливий — це не те саме, що згідний, бо дана особа може бути незгідливого характеру, але вона може бути згідною з ким на точці даного питання. Пор. Катих. 1645 р. 36:

Церков єсть собраніє вѣрныхъ, згодныхъ въ визнаю Вѣры.

З г і д н о з чим, а не з г і д н о чому або чого. Згідно з листом вашим. Згідно з засадою. „Згідно вашого листа”, або „згідно засаді” — це російська конструкція цього типу фраз.

У Грінченковому „Словарі української мови” — „згідно з духом нації”, а не „згідно духа нації”. Проф. Євген Тимченко в „Українській граматиці” (Київ, 1917) підкреслює той факт, що правильно по-українському — „згідно з чим”, а не „згідно чому” або „згідно чого”. Звернув я на це увагу в „Українському стилістичному словнику” (1923 р.).

Згіршення, місц. — злонаравість; занепад моральності. Слово це — польське: zgorzenie — від gorszy (гірший).

Лекс. 1627. 184: Претыканіє — згорієньє.

Полонізм „згіршення” ще зберігся в Галичині.

Згляд, місц. — з польського *względ*. Фрази „Зі зглядом” (на кого, або що) — з польського „*Ze względu*” (укр. „З уваги” (на...)) і „Мати згляд” (на кого, або що) —

з польського „*Mieć względy na kogo*” (укр. „Бути вирозумілим до кого) — прищепилися тільки в Галичині.

Згода — 1. єдність поглядів у даному людському середовищі.

Пор. Лекс. 1627 р. 61: Єдиномыслиє — згода, згодливый”.

Там таки, 244: Согласіє — згода, любов.

Т. т., 225: Змова, згода, покóй.

Т. Шевченко у своєму „Посланії” („До мертвих, живих і ненароджених”) просив Бога послати нашому народові „єдиномыслиє” (згідність у поглядах). Гетьман Іван Мазепа у вірші „Всі спокою щиро прагнуть” сказав, що українці „през незгоду всі пропали”.

Благословени суть и тыи, которыи mezi людми збóду чинять. Катих. 1645 р., 81.

У нашій пісні сказано:

„Де згода в семействі,
Там мир і тишина,
Щасливії там люди,
Блаженна сторона”.

2. Згода --- непротивлення кому-чому. У Катих. 1645 р. читаємо:

Згаджаячнися зъ волею Его Святою.

3. Згода — апробата, дозвіл. Напр., дати свою згоду на це. (Погодитися зробити це).

Див. Згідливий.

Згорі, місц. — 1. наперед, заздалегідь. „Згорі” — калька п. з *góru*. Напр., по-польському: „*Zapłacić z góru*”, „*powiedzieć z góru*”; по-українському: „заплатити наперед”, „сказати заздалегідь”.

2. „Згори дивитися на кого”. Це з польського „*patrzyć z góru na kogo*”. По-українському „дивитися гордовито на кого”.

Зготувати, арх. — 1. наготувати що (напр., обід), зробити готовим; і зварити (обід). — не „зготувати”; 3. зробити несподіванку, — не „зготовити несподіванку”.

Слово зготувати — це укр. відповідник ст.-церк. слов. и зготовити (приготовити) і польського *zgotować*. Приклад уживання старого „зготовити” (із зготовити) — замість наготовити — маємо в Катих. 1645 р. 63.

Огнь вѣчний зготований єсть діаволу и ангеломъ его.

Згромадження - громада, збори, збір, собор.

„Згромадження” — калька польського *zgromadzenie*.

Правдиво спочатку каже П. Беринда (Лекс. 1627 р.), що „Церковь називається — от созваня вкупу на Громаду”. Грецьке слово *ekklésia*, яким греки називають Церкву, означає Громаду. Але далі він уже не розстається з полонізмом „згромадження”.

Лекс. 1627. 417: Каяфа — згромаженъе.

Там таки, 432: Церкви або згромаженья.

Польське „*zgromadzenie*” (конгрегація) — це в нас церковна громада; польське *zgromadzenie* = *zebranie* — це в нас збори (не „згромадження” чи „зібрання”).

Збори представників Церкви — це с о б о р.

Збори представників великої організації — це в е л и к и й з б і р (не „з'їзд” — з польського *zjazd*, — бо ж на збори можна й пішки прийти).

Згуба — 1. втрата чого, 2. згублена річ, 3. нещастя.

Лекс. 1627. 151: пагуба — згуба.

Кажемо:

1. Через свою згубу (втрату майна) він зубожів.
2. Його згуба (згублена річ) знайшлася.
3. Горілка — це його згуба. (Пор. народне „люба — згуба”).

Народне „згубити душу” — замордувати. П а г у б а — загибель; п а г у б н и к — душоуб.

Згук, місц. — звук. Слово „згук” постало та існує тільки в східньоукр. говорах. Постало воно шляхом злиття слів з в у к і г у к (звідси г у к а т и). Перетворення старо-укр. з в у к — із старосл. з в у к (чит. *zvokъ*) на „згук” не є в нас першим випадком реформування староукр. (і старослов'янських) слів звуконаслідувального походження. Ст. укр. ж у р ч а т и, з в і н, п ч о л а (із ст. сл. ж у р ч а т и, з в о н, п ч е л а) в нас змінили на д з ю р ч а т и, д з в і н, б д ж о л а — згідно з теперішнім українським сприйманням („розумінням”) звуків пливучої води в потоці, дзвона й бджоли.

У літерат. мові однак у нас збереглося наше старе звук (із старосл. і прасл. *zvǫkъ*), пень якого є також у слові *звук*, *звати* (звідси й *назва*).

Згустілий — **загуслий**. Із ст. слов. (і прасл.) *gostъ* (староукр. *густ*) постало *ъgostiti*, *ъgostati*, звідси наше *згустіти*, *згущати*, *згущувати*, *загуснути*. **Згустливий** постало із *згустіти*, а **загуслий** — від *загуснути*.

Лекс. 1627. 274: *Усырѣнный* — *згустѣлый*, *зсѣлый*.

Здалека — з того місця, що далеко. Ст. сл. *издалеча*, *издалече*, *издалека*; рос. *издалека*; болг. *от далеч*; серб. *из далека*; ч. *z daleka*, *z dalky*; п. *z daleka*.

Пор. у Слові о п. І. 1187 р.: *Прелетѣти издалеча*.

Лекс. 1627. 432: *Магнес* — *Камень*, притягаючій *жельзо* до себе *здалека*.

З віддалі — це з відстані взагалі; п. *zdalea*; рос. *издали*.

Ст. слов. *далья*; укр. *даль*, *далина*, *далечинна*; п. *dal*, рос. *даль*, *далина*; ч. *dalka*. Із ст. слов. *далекъ* (і *далечь*), *дальнь* маємо укр. *далекій*, *дальній*; серб. *далек*, *дальни*; п. *daleki*; рос. *далекій*, *дальний*.

Лит. *tolūs* — *віддалений*; латв. *tals* — *уперед*.

У праїндоевр. добі було два варіанти: **dal-* : **tal-*.

Создати, арх. — **створити**. Із ст. сл. *създати*, *създати*, *съзидовати*, а також *съзидати* (*sic!*); болг. *съзиждам*; *творю*, *формую*; серб. *зидати*, *сазидати*.

Див. *зодчество*.

Слово праслов'янське праїндоевр. походження; пор. лит. *žiedžiu* — *творю*.

У дослідях не звернено уваги на те, що ще в старослов. добі помилково змішували пень цього слова з пнем слова *дати*, звідси й помилкове ст. слов. *създати* (*создати* — цебто *видати* що) — замість *създати*.

Здефравдувати — замаскованим способом присвоїти собі чужі довірені гроші. Напр., кажуть: *урядовець банку zdeфравдував чималу суму грошей*.

Лат. *defraudere* — *обманути*; *fraus*, *fraudis* — *обман*.

Здобич — **прибуток**, що набутий насильством.

Лекс. 1627. 185: *Прибыток*, *здобыч*.

Там таки, 157: *Ясыр*, *полон*, *здобыч*.

Ст. сл. добыча (укр. здобич, р. добыча, п. *zdobycz*) з праслов. **dobytja* — від *dobyti*. (Про старе укр. козацьке: „Добути (здобути), або вдома не бути!“).

Пор. ст. слов. (ст. церк. слов.) *прибыль* (прибуток); *при-быль*. Ст. слов. *быль* (те, що було колись, — від ст. сл. *быти* — *бути*) — слово загальнослов'янське. Звідси наше старе *билина* (бувальщина), що в укр. народній мові збереглося в формі *билиця* (п. *bylica* — *бувальщина*).

Автори словників забувають, що в нас було слово *прибіль* (із ст. слов. *прибыль* — (прибуток), яке й досі зберігається в народній мові деяких областей України, — напр. на Волині й Поліссі.

Ст. сл. *быти* (*бути*) праслов'янське індоєвр. походження. Пор. англ. *be* (чит. *бі*), нім. *bin*; лат. *sum*, староукр. *суть* (вони *є*) і т. ін.

Здойміти, діял. — *здійняти*. Староукр. „*здоймити*“, що збереглося в говорах Галичини, тепер уже не вважається за літературне.

Постало це слово цілком нормально із ст. слов'ян. *rodъ-imati*. (Пор. ст.-церк.-слов. *подъимати* (*подъ-имати*). Ст. слов. *imati* (ст.-церк.-слов. *имати*) є ітеративом ст. сл. *jetі* (староукр. *яти*, — *звідси рукоять*) — *брати*, *хватати*, *прагнути до кого-чого* (укр. арх. *стреміти до кого-чого*), і англ. *to strive at* і т.д.

Староукр. *яти*, *імити*, *імати* (із ст. сл. *jetі*, *imiti*, *imati*) у сполучі з приставками (приставленими прийменниками) мають свою сім'ю слів: *вз-яти*, *руко-ятка* (*дёржало меча*), *м'яти* (із *ми-яти*), *при-імати* (із *при-імати*).

Староукр. (і старослов.) *імити* збереглося в нас тільки в Галичині: *здо-імти* (*здо-імти*), *підо-імти* (*підо-імти*) і т.д.

Старо-церк.-слов. (і старослов.) „*імати къ Господу*“ у нас через просте непорозуміння переклали в Богослужбових книгах словами „*мати до Господа*“ і замість правильного „*прагнути до Господа*“ або старшим — „*стреміти до Господа*“; по-англ. це було б „*we strive to God*“.

По-укр. кажемо „*мати кого-що*“; такі конструкції як „*мати до кого-чого*“ суперечать логіці укр. мови.

Доптати, діял. — топтати. Діалектичне „доптати” наявне в західньоукр. говорах (Галичина, Волинь і ін.). На Наддніпр. переважає топтати (і воно — літературне).

Пень ст. слов. тѣпѣтати (тѣп- : топ-) є також пнем загальнослов'янського стопа (с-топ-а). Пор. ч. *topánku* — черевки, туфлі. Звук *t* в цьому пні в деяких мовах змінився на *d*, при одночасному збереженні й *t*. Пор. ч. *topanky* (черевки) і *dupot* (тупіт); п. *deptać* (топтати) і *tupanie* (тупання ногами). (Пор. нім. *Tapfe* й англ. *tap* — доторкання чого стопою, або рукою).

Здорів — 1. народне привітальне слово (скорочення формули: „Будь здорів!”); 2. здоровий — та жива істота, що не хвора.

„Здоров” у функції привітання — це дуже старе слово.

Пор. Слово о п. I. 1187 р.: Здрави князи и дружина. 46. „Здорівя змчит”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Значення слова здоров'я див. Лекс. 1596: Цѣлость телесе — здоровье, свѣжость.

Здоровій будучи. Катих. 1645 р. 386.

Формула „за здоров'я” (серб. „на здар”, п. “*sto lat*”) при „піднесенні” чарки (горілки) — це сліди форми закляття з давнього повір'я.

Пор. напис на чарі до 1151 р.: А кто пь(е), тому на здоровье.

Стцслов. здравіє (від здравъ) — „здоров'я” довго зберігалося в нас у слові „здравниця” пиття „за здравіє”. Також „за здравіє” — часточка на Проскомідії за „здоров'я”.

Здравствувати, арх. — бути здоровим, із стцслов. здравствовать.

Лекс. 1627 р. 477: Здравствуй о Господѣ.

У народн. мові „здоровий” також означає „пеликий”.

„Здóрово” щось робити означає робити те, що добре для здоров'я; напр., кажуть: „Молоко здóрово пити”. „Здóрово” — сильно; напр.: Він здóрово вдарив довбнею!

Здорóжитися — втомитися довгою „дорогою”, небо-то подорожжю.

Це дієслово належить до тієї самої категорії, що й народне „знебутися”, себто зазнати втоми через саме відчуття довгого часу — „буття”.

Див. дорога.

Здужати — мати силу, могли.

У негативі: нездужати (із не + з + дужати) бути слабим, хворим (недужим).

Нездужавий — хирлявий, слабовитий; дужий — сильний.

Дужатися — боротися (про силачів-борців).

Дуже — сильно, кріпко, багато, в великій мірі, — напр. у слові бай дуже (бай + дуже).

„Моці — здужати”. Лекс. 1627. 122.

„Здужати” — слово живе й дуже часто в укр. народній мові.

Зегзіця, арх. — зозуля.

Слово о п. І. 1187 р.: Зегзицею рано кичеть. Полечу зегзицею по Дунаєви.

До речі, І. Срезневський (у праці п.н. „Матеріялы для словаря древне-русскаго языка”), пояснюючи слово „зогъзица”, як синонім слова зозуля, цитує слово зегъзыца із Слова о полку Ігореві, і подає його різні східнослов'янські синоніми. Не може бути сумніву, що староукр. слово зегзіця — це один з варіантів старосл. звуконаслідувального слова для означення зозулі. Це видно в світлі таких назв зозулі, як словацьке *žežhu-lica*, польське народне *gżegżółka* (kukułka), рос. діалект. жегозуля.

Зегарок, місц. — годинник; старе слов'янське часьникъ; „зегарок” (народне в Галичині) — з польського zegarek, а це з нім. Zeiger — те, що показує (години). Селяни в Галичині часто вимовляють його по-своєму: дзигарок.

Зеленій - - слово веслов'янське; ст. слов. зеленъ, зелении; зеленѣти; зеленѣти, зѣленъ (флора взагалі), народне зелѣпуха (недозрілий овоч), переносне „позеленіти” (про обличчя хворої людини). Зелененький, зеленесенький, зеленкавий.

Зелені Свята — Свято (староукр. празник) Святої Тройці. Удавшину більш популярною була його церковна назва „Свято П'ятидесятниці”.

У дохристиянських часах у той день припадало свято, яке характеризувалося умаюванням хати, воріт і вулиці зеленню. І цей звичай залишився й досі: у той день (тепер він сходиться зо Святом П'ятидесятниці) всі будинки, брами, вулиці й церкву умайовують зеленню: вітям і зіллям.

Лекс. 1627. 199: П'ятдесятница — День Пятдесятный, Зеленыи Святка.

Зельман — див. З а л м а н.

Земля — 1. субстанція на поверхні нашої планети, на якій ростуть рослини; 2. З е м л я — назва нашої планети.

Наші предки за дохристиянських часів вірили в магічну (наприродню) силу землі, і вважали її за живу та священну.

І тому це вірування залишилося в формулах закляття: „Бодай тебе с и р а (або „свята“) земля поглинула (або „побила“)“.

(У давніх євреїв також було цього роду повір'я. Див. Книга Чисел 16. 31-35: „Земля розступилася й поглинула бунтарів проти Мойсея“).

На Запоріжжі вибраному за кошового отамана чи гетьмана клали на голову трошки землі, а звичай цей був відповідником „помазання (оливою) на царство“, що був на Близькому Сході, і також перейшов у країни Європи.

Старі люди в нас по селах і досі на знак присяги з'їдають грудочку землі.

З е м л я — назва нашої планети.

Нашу планету у всіх мовах називають тим самим терміном, яким називають ту її поверхню (грунт), на якій ростуть рослини. Словом з е м л я також називають країни (край) і поле.

Нашу планету називали були словом г л о б (з лат. *globus* — те, що має форму кулі) тільки тоді, коли відкрили той факт, що форма землі — сферична, а не плоска. Слово з е м л я загальнослов'янське з праїндоевроп. минулим.

Пор. латв. *zeme* і гр. *ge*, які свідчать, що в слов'янському *земля*, *земь*, *zeme*, *zemia* і ін. з (*z*) походить з праїндоевр. *g* (*g*). Земля (грунт) у російській літературній мові — це *п о ч в а*, але в рос. народн. мові цього слова

немає. Та й походження цього рос. літерат. слова досі ще не досліджене. (У чеській мові ро́ев означає підошву, але чи його пень той самий що й у слові почва — це питання).

У нашому старому церковному письменстві слово земля найбільше пов'язане з християнською релігійною сферою.

Пор. Лекс. 1627. 434: Бысть мніх, не плю на землю, толико бо бѣ ему воздержаніе.

Там таки, 444: Персія, ел. - - барзо зѣмный.

Колѣно зѣмных. Катих. 1645 р. 156.

„Земля обітована” — Земля Обіцяна юдеям, Палестина, мрія й надія. Вираз частий у Біблії, див. Євр. 11. 9.

В історії нашої літератури першим тим твором, автор якого висловив свою глибоку любов до рідної землі, було „Слово о полку Ігоря” (1187 р.). Автор його час до часу з тугою звертається до неї. „О, земле руська, ти вже за горою!”

Осип Турянський одного з своїх романів назвав „Сини землі”. А потім Ілля Киріак (у Канаді) написав великий роман „Сини землі”. „Земля” — так називається один з романів Ольги Кобилянської.

Зѣрнятко — малесеньке зерно. У нашу книжну мову XVI-го в. зайшло було польське слово ziarno в формі „зерико”.

Лекс. 1627. 424: Коккін — зѣрнко.

Укр. зѣрно, зерній, зеренцѣ, зѣрнятко. Множ. зѣрна означає якесь число зерен. Слово ж з е р н ѓ означає (колективно) збіжжя взагалі.

Слово це всеслов'янське: ст. сл. зърно, зърно; рос. зерно, ч. zрно; п. ziarno. Пень його сягає в праіндоевр. мовний ґрунт. Пор. лит. žirnis; пруське zurnis; лат. granum.

Зѣро — французька назва для „вічка” (форма 0), що графічно символізує собою числове „нічого”.

Слово „зеро” вживають французи, італійці, англійці, поляки й українці на західньоукр. землях. Німці кажуть „Null” (з лат. nullus — жоден, ніщо); українці на східньоукр. землях кажуть „нуль”; так і в чехів, сербів і ін.; росіяни кажуть „ноль”.

Зефір — легкий теплий вітерець, легіт; з гр. *zephyros*, що вдавнину означало тільки західній вітер.

Лекс. 1596. 14: Зефір — вѣтр вдячний, от полудня вѣючий.

З'єдинені Держави Америки (ЗДА) — так у Західній Україні аж до 1945 р. називали Америку. ЗДА — це дослівний переклад англійського *United States of America*. У цій англ. назві слово „state” тут означає державу.

Британія адмініструвала свої колонії в Америці таким чином, що там не було центральної колоніальної влади; губернатор кожної колонії безпосередньо підлягав королеві Британії.

І коли колонії в Америці почали (19 квітня 1775 р.) збройне повстання проти британської влади, то тим самим вони перестали визнавати свою дотогочасну центральну владу (цебто короля Британії), а своєї центральної влади для всіх колоній вони не встановили. Так, кожна колонія почала автоматично вважати себе за державу — state. Спроби провідних політичних діячів якось об'єднати ці держави („стейти”), що ще донедавна були колоніями, не були легкі, бо жодна з них не хотіла зректися свого статусу суверенності (своєї державної незалежності). І аж 15 листопада 1777 р. представники цих держав (визволених колоній) на своєму конгресі проголосили Артикули Конфедерації Держав Америки. Але кожна із цих держав далі зберігала свою незалежність, бо хоч усіх їх єднав Конгрес їхніх представників, але жодного центрального уряду не було, бо вони його не хотіли. І саме тому Франція ще таки тоді назвала цю федерацію держав Америки терміном *Les États Unis d' Amerique* — Сполучені Держави Америки.

Так само й німці переклали англ. „United States” своїм точним терміном: *Vereinigten Staaten* — Сполучені Держави. (Як фр. *état*, так і нім. *Staat* означає державу).

Слов'янські країни, крім Польщі, пішли тут за німецьким у тому сенсі, що вони залишили нім. слово *Staat* (чит. „Штат”) неперекладеним, і так назвали Америку терміном „Сполучені Штати” (Америки). Перші поступили так чехи, бо вони взагалі запозичили собі німецьке слово „Staat” (і звідси чеське *stát* — замість *država*). За німецьким зразком пішли й українці на Наддніпрянщині,

і назвали Америку терміном „Сполучені Штати Америки” (США). За таким же зразком пішли й росіяни (їхній термін: „Соединенные Штаты Америки”).

„Штати” — не слово не російське, а німецьке.

Поляки пішли тут за французьким зразком, але фр. назву „Les étas Unis d' Ameriqe” вони переклали неправильно: „Stany Zjednoczone”. Фр. état тут бо означає не „стан” (цебто ситуацію, положення, або суспільну клясу), а державу.

Назва U.S.A. (США) — історична: вона віддзеркалює собою історію формування цієї держави. Звичайно, специфічно в відношенні політичної структури слово „state” уже стратило свою функцію визначання держави, але його семантика не змінилася, — воно бо в принципі далі означає тільки державу. Подібно не змінилося й значення слова „республіка”, незважаючи на те, що ССРСР (Союз Советских Социалистических Республик) фактично становить собою одну державну одиницю.

Українці в англословних країнах засвоїли собі англ. слово „state”, і кажуть: „Сполучені Стейти Америки”. Чи приймуть це українці у франкомовних і германомовних країнах, — не відомо.

З'єднати — злучити що в одне. „Єднати” походить від єдиний, а це від ст. сл. единъ. (Пор. також ст. сл. съединити, съединяти).

„З'єднати” в значенні придбати собі — це полонізм; напр., *zjednać sobie jego przychylność*.

Див. Лекс. 1627. 246: Снабдѣніе — набытѣ, з'єднанье.

У нас у цьому випадку кажуть: Виеднати собі в нього прихильність.

Ззаду — за передом (фронтальною частиною) чого.

Ст. слов. зади, съ зади; рос. позади; п. *z tyłu*.

Лекс. 1627. 472: Ззаду змій.

Там таки, 245: Съзади — ззаду, на задѣ.

Зимá — зимна пора року; в Україні — зимна четвертина року: грудень, січень, лютий. Із ст. сл. зима. Пень слова праслов'янський і праїндоевропейський. Пор. лит. *žiema*, пруське *zema*, індійське *hīma-*, лат. *hiems*.

Від укр. зимний у нас уже давно створили іменника абстрактного типу: зимність.

Див. Лекс. 1627. 423: Зимность.

Дотикове враження від зимна в нас уже здавна окреслюють парадоксально: уважають його за таке, як дотикове враження від вогню.

Лекс. 1627. 450: Саламандра так зймна, же огнем жієт.

Зирк — звукове рухонаслідування бистрого погляду.
Звідси: зйркати, зйркнути, зйркання.

Зиск — нажива; від ст. сл. нскати — шукати; сьнискати — знайти.

Лекс. 1627. 189: Приобрѣтеніє — зыск, поэысканье.

Там таки, 184: Прибыток, зыск. Прибытки — приходы, зыски. Прибиточный — чинячий зыск.

Т. таки, 247: Прыобрѣтѣніє, зыск, збиранье.

Т. т., 219: Ради прибытка — для зыску.

Зичати — звуконаслідування: хрипло кричати. Звідси зйчний, зйчно.

Зйчити — бажати кому чого.

„Здоровя зйчити”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Там таки: „Упрійме зйчу”. 1627 р. Пер.

Т. т., „Зычливый слуга”. 1627 р. Пер.

Т. т., 190: Присный — зычливый.

Т. т., 276: Пилность, хоть, зычливость.

Т. т., 6: „Благоволю — зезволяю, кохаюся албо зйчу, сприяю, албо добре кому пріяю, хвалю, потвержаю, албо любую подобаю собѣ”.

Добро (неприятелям) зйчити. Катих. 1645 р. 876.

Словник Брюкнера подає, що слова *życzyć* і *pożyczyć* (зичити й позичити) — це деривативи слова *pożytek* (po-żytek), що походить від слова жити. Інших вияснень походження цих слів немає.

Брюкнер не взяв тут до уваги низки фактів.

1. В укр. мові відповідником п. *pożytek* є слово *пожиток*, а відповідниками п. *życzyć* і *pożyczyć* є зичити й позичити.

2. Історія укр. слів зичити й позичити і п. *życzyć* і *pożyczyć* не досліджена.

3. Цих слів немає в інших слов'янських мовах.

4. Не поставлено питання, чи ці слова бува не є чужого (не слов'янського) походження, а скажемо, — германського. (Пор. *setzen*).

Зі, місц. — з, із, зо.

Прийменник зі, що вживається в Галичині, це вплив польського *ze*. Напр., п. „*ze mna*”, укр. в Галичині — „зі мною”. Правильним українським відповідником польського *ze* є *зо*: *зо мною*. Польське *ze* в такій фразі, як „*ze strony*” по-укр. треба перекладати словом *із*: *із сторони*.

Укр. *зо* (як це у фразі „*зо мною*”) походить із староукр. *со*, яке є укр. версією ст. сл. *съ*.

Зілля — такі рослини, стебла (але не коріння) яких гинуть з приходом зими.

Ст. сл. *зеліе*, *зельє*; болг. *зеле*; ст. рос. *зеліе*, суч. рос. *зельє*; ч. *zelina*; п. *ziolo*, *ziele*. Слово це індоевроп. походження. Пор. лит. *želti*, *želiu* — зеленіти, *žolė* — трава; латв. *zeļt* — зеленіти.

Лекс. 1591. 136: *Зеліе* — *зѣльє*.

Там таки, 36: *Быліе* — *зѣльє*, *быльє*.

Зінаїда — ж. ім'я; ст. сл. *Зинаїда* — з грецького і означає „*Божественна*”.

Іменем *Zen*, р. відм. *Zenos*, поети називали Зевса.

Зіниця, анат. — „*чоловічок*”; лат. *purula*, *purilla*; стцслов. *зѣница*; болг. *зѣница*; серб. *зеница*; п. *ziernica*, ч. *zritelnice* і рос. *зрачек*.

Лекс. 1596. 14: *Зѣница* — *зѣнка*, *чоловѣчок*.

Лекс. 1627 р. 70: „*Зѣница* — *зѣнка*, *чоловычокъ*, *зреница*”.

Там таки, 70: „*Зѣница* — *зѣнка*, *чоловѣчок*, *зрѣница*.

Гebreйське *iš* — *чоловік*, *išon* — *чоловічок*, *зіниця*.

Псал. 16. 8 читаємо: „*Бережи мене, мов ту зіницю, дочку ока!*”

Слов'яни вже давно забули походження й перше значення слова *зіниця*; свідчить про це той факт, що поляки вже з давніх-давен уживають це слово в його перекрученій формі — *źrenica*, що помилково утворене шляхом уподібнення до ст. п. *źrzeć* — із ст. сл. *zrěti* (*зрѣти*). Так само сталося і в чехів.

Пень слова *зіниця* праслов'янський. Але його віддзеркалення в інших мовах індоевроп. сім'ї покищо не знайшли. Спроби пов'язувати його пеня із ст. сл. *зіняти*, *зѣяти* нічим не обосновані.

Зіновій — ч. ім'я; прийшло до нас із стцслов. мови, яка взяла його з мови грецької. Його значення: „*Боговгодний*”.

Див. *Зінаїда*.

Зіпсувати — зробити непридатним до вжитку.

Лекс. 1627. 201: Раздрушеніє — зопсованье, псую.

Там таки, 92: „Истлѣніє — нарушенье, зопсованье”.

Зопсованя жадного не понесуть. Катих. 1645 р. 636.

Словник Брюкнера подає, що польське слово *psuć* походить від слова *pies* (пес).

Брюкнерова теорія не дає нам відповіді на такі питання:

1. Чому ці слова появилися тільки в польській та українській мовах, а в інших слов'янських мовах їх немає?

2. Коли вони в цих двох мовах появилися?

3. Чому ці слова мали б бути утворені з форми давального відмінка слова *pies*, цебто з форми *psu*?

Зірка́тий, зирка́тий --- витрі́скува́тий, виря́чкува́тий; з кореня - з і р -. На Полтавщині відомі форми через метатезу: зікρά́тий, зикра́тий.

Корінь - з і р - у цьому слові походить із старослов. - з о р -, як це в ст. сл. в ъ з о р ъ.

Ст. слов. з ъ р ѣ ти (бачити), прозирати, в ъ з о р ъ (взір), позоръ, зърцало (дзеркало, ст. укр. зеркало) основані на таких варіантах одного й того самого прасл. пня: - з ъ р -; - з ъ р -; - з о р -, з яких походять суч. укр. - з р - (зріти), - з е р - (ст. укр. зеркало), - з о р - : - з і р (зорити, зір, позір).

Зі́хати — зі́хати, див. д у х.

Зі́яти, зя́яти, зя́ти — подихати, чи просвічувати чим розтвореним; напр., щільною, трохи відхиленими дверима, розкритим (роззявленим) ротом, або розплющеними очима.

Напр., у казках паца змія все „зіє вогнем” (або „зяє іскрами”).

Ст. сл. зияти — позіхати (цебто важко дихати широко роззявленим ротом).

Слово це всеслов'янське й праслов'янське, а ведеться воно з праіндоевр. доби. Пор. лит. žioti — роззявляти рота.

У нас слова з тим самим пнем: з я в а (дихальний орган риби); роз з я в л я т и (рота), роз з я в и т и с я (наставитися щільною — зявою), напр. про роздертого чобота: „Чобіт роззявився”; роз з я в а — той, у кого постійно роззявлений рот — це неуважна людина.

Словник Грінченка подає приклад з народньої мови про двері, що „зяють” (зіють) великою цілиною (бо вони трохи відхилені): „Щоб тобі так рот зяло, як ті двері зяють”. І. Верхратський у праці „Про говор галицьких лемків” (1902) подає словарця лемківського говору, а в ньому й слово зяти (із зіяти). В укр. народній мові слово зівати поширене більше за літературне позихати.

Злѳтний, арх. — золотий. Походить із стцслов. златъ, златъи — від ст. слов. злато (золото). Прасл. пень *zolt; пор. англ. gold, ісландське gull, нім. Geld.

Слово о п. І. 1187 р.: Злат стремень.

Там таки, 20: Злата и сребра потрепати.

Златоуст, златоустий — золотоустий; із стцслов. златоустъ і златоустъи. Це стцсл. слово є калькою гр. chrysostomos (chrysos — золото, stoma — уста) — той, у кого „золоті уста”, цебто той, хто дуже гарно промовляє; стцслов. красьноглаголивъ; ст. укр. краснобай, краспорічивий.

Св. Іоанъ Златоустъ (по гр. Ioannes Chrysostomos) — Св. Іван Золотоустий (345-407), Патріярх Константинопільський (від 398 р.), був одним з найбільших Отців Церкви. Пам'ять його святкується 27 січня (за новим стилем).

Злѳгодні — постійна нужда; біда взагалі. Слово це — з'єднання (контамінація) двох слів: злѳдні й годи. Ст. укр. год (мн. гѳди) походить із ст. сл. годъ, що означало час узагалі. З нього постало наше слово „година”.

Зло — все те, що поборює добро.

Ст. сл. зъло, болг., серб. і рос. зло, ч. zlo, п. zlo.

Слово праслов'янського походження; корінь його віддзеркалений і в інших мовах індоєвр. сім'ї; пор. лит. žyulas (j-žul-as) — той, хто чинить зло.

У слові о п. І. 1187 р.: нъ се зло.

Від слова зло постали слова: „злоба”, „зловивий”, „злість”, „злостивий”.

Лекс. 1596 р., 135: Злоба — злость.

Лекс. 1627 р. 201: От злѳбѳи.

Т. т., 237: Стропавый — злѳй, злѳслѳивый.

Т. т., 318: Лукавен — злѳслѳивый.

Т. т., 465: Берег злѳслѳивого.

Лекс. 1596 р., 14: Злѳбивый — злѳслѳивый.

Згодом і слово „злість” дехто почав був називати словом „зло”.

Див. Катих. 1645 р.: Абысь жадной злѣсти не важил-ся чинити.

Злободѣнный. — Це наше слово є калькою ст.-цслов. зълѣбодьньнѣи. А це стцслов. слово постало із стцслов. Євангельського виразу: „Довлѣеть дньеви зълѣба его”. — (Кожен) день має свої турботи. (Матв. 6. 34).

Злодій — той, хто краде. Словник Грінченка подає слово з Лубенщини: „крадій”.

Початкове значення слова злодій було: той, хто діє зло взагалі, — злочинець. Таке ж значення мало й стцслов. слово злодѣи (від зло дѣяти — чинити зло). Напр., Остромирова Євангелія 1056 р. подає: Вѣдоша Иісуса и ина зълѣдѣя дѣва.

У церковно-слов'янській мові того, хто краде, звано „тать”, але мова українська спочатку зовсім не знала особливого слова для „тата”; аж пізніше „злодій” почало вичначати тільки „тата”. Ще в Словнику П. Беринди 1627 р. „злодія” пояснено: „злочинца, що зле чинить”. У мові російській „злодѣй” залишилося зо стародавнім значенням, а для „тата” постало слово „вор”. У наших словниках з XVI-XVII вв., звичайно, не обійшлося без полонізмів у похідних словах від „зло”. Напр., „злосливий” — з п. złośliwy.

Зілля — рослини, які взимі гинуть, а навесні знову відростають із свого коріння.

Ст. сл. зеліє; рос. зѣлье, суч. п. зіюю, (ст. п. ziele). Слово всеслов'янське, а праслов. пень його походить з праіндоевр. Пор. лит. želū — зеленіти.

Лекс. 1627. 409: Сѣно або зѣлье.

Лекс. 1596. 34: Иссоп ест зѣлье.

Злѣтій — золотий, з п. złoty, карбувався вдавнину з золота, тому й назва „злѣтій”. Так само в Німеччині від Gold (золото) був утворений гульден (золотий). Вартість золотого з ходом часу все меншала, бо його стали виробляти із срібла. Так, року 1505-го злѣтій вартував 244½ копійок, а 1640-го — 43 коп., 1766 16¼, а з 1815 р. ціна устійнилася 15 коп. (Див. Горбачевський: Слов. 133). На Правобережжі злѣтій — 15 коп. Панувала форма:

з л ó т и й, рідко — з о л о т і й, а т о й з л о т. (Є. Чернов 33-35).

Напис на Хресті 1161 р.: Злото и серебро.

Злочінець — той, хто чинить зло; кримінальний тип.

Слово злочінець дуже повільно проникає з літературної мови в мову народню. А в нашій „книжній” (літерат.) мові слово появилoся не раніше XVI-го віку, і то появилoся воно в нас спочатку тільки в польській формі „злочинца” — з п. *złoczyńca*. П. „*złoczyńca*” (*złoczyń*) є калькою п. *złodziej* (*zł* *dzieje*), яке колись визначало кожну таку людину, що чинила зло, а тепер означає тільки злодія.

Див. Лекс. 1627 р. 69: „Злódѣй — злочінца, що злечинит. Злódѣйство злочіństwo, злочинность”.

Змагати — прямувати до мети шляхом своїх зусиль; силкуватися досягнути якусь ціль. Пень цього слова (-маг-) є і в інших словах: перемагати, змагатися, знемагатися, помагати (допомагати). У цих словах -маг- походить з того самого праслов'янського джерела, що й -мог- у словах перемога, знемога, допомога.

У праслов. добі пень цей виступав у своїх двох апофонічних видозмінах (праслов. перезвукові корінного голосного звука): *-mog- : *-mōg- (*-мог- : *-маг-), — прасл. *mog-ti, *po-mōgti. Цей прасл. корінь виринув з праїндоевр. ґрунту. Пор. нім. -mag- : -mōg- у словах Magd (дівчина-помічниця; служниця); mögen — могли.

Пень -міч- наявний у словах: поміч, неміч, а також корінь -моч- (у західньоукр. мочі (могти), помочи) походить з того самого праслов. і праїндоевр. джерела змагати до чого, а це укр. модернa літерат. форма нашого старого стреміти до чого. Але в мові народній ця функція слова змагати ще не всюди відома. [В укр. говорах Закарпаття слово „змагатися” („позмагатися”) з давніх-давен уживається для визначення статевого акту].

Змазати — стёрти; (головно про стертя того, що написано). Напр. змазати (стерти) з таблиці написані крейдою букви. На західньоукр. землях це слово (поширене на Наддніпрянщині) мало відоме.

Слово походить із ст. сл. мазати (цебто мастити). Інші ст. слов. слова тієї ж сім'ї: мазь (масть), мажа. (Наше мажа означає чумацького воза).

М а з а т и — слово всеслов'янське; з праслов'янського й праїндоевроп. традицією.

Ст. сл. м а з - : м а ж - своїм родоводом пов'язане з праїндоевр. *mag-, яке в інших мовах індоевроп. сім'ї виразилося рефлексами: tak- mas-, muz-, як це в гр. mageiros — кухар, masso — місти; латв. (iz) — mūzē — мішати, колотити; латв. makt — тиснути, видушувати що з чого.

Мазь, коломазь, мазніця, мазайло, мазяр, мазéпа і ін. належать до сім'ї слів, що ілюструють собою цей корінь. Тих, що беруться малювати ікони, хоч і малювати не вміють, народ прозвав „богомазами”, цебто — що вони малюють не ікони а „мазають” подобі піби „божків”, або — мазають „луб'яні образи”. „Не помажені, — не поїдеш” — це вираз для хабарництва в урядах.

Змасакрувати — вимордувати багато людей особливо жорстоким способом. Слово походить з тевтонського matsken — різати; пор. суч. нім. Metzger — різник.

Змі́лування — вияв милосердя до того, хто провинився чим.

Лекс. 1627. 165: Помилованіє — прощеніє, змілованья-єся.

Там таки, 250: Зміловуюся над ким.

Т. т., 269: Умиленный — змілованья або милосердія годный або набожный.

Корінь слова зми́лування (від зми́лувати-ся той самий, що й у ст. сл. словах миль, мильнь, милити, умиляти ся (umilęti se), милость, милостыни, милосердь).

Початкова (праїндоевроп. і праслов'янська ідея, яку означає корінь (пень) ст. сл. слова м и л о с т ь — це л ю б о в. Пор. лит. myliu (милувати), що означає любити, а лит. mielas — любий, милий.

Звичайно, де є любов (милість), там є й милосердя.

Ст. сл. м и л о с т ь неправильно перекладають словом милосердя, бо ж милість — це любов, а милосердя — це тільки одна з невід'ємних прикмет любови.

Змі́сл — притаманна живій істоті природня здібність помічати предмети й явища. Ст. слов. съмысль; лат. sensus.

Слово з м и с л (староукр. *смысль*) уживалося для ви-значення думки (мислі), розуму, розсудку й значення всьо-го того, що ким сказано (напр., „Смысль басні“ — сенс байки, „смысль слова“ і т.п.). Від цього наше старе **с м ы с л е н ы й**: мудрий, хитрий, спритний, меткий.

Лекс. 1627. 306: Чувство — смысл, змысл.

Слово о п. I. 1187 р.: Вѣщей Боянь смысленый. 37.

Ст. сл. *съмысль* (змысл) належить до сім'ї ст. сл. слів, що їх корінь спільний: *мысль*, *мыслити*, *домысль*, *размысль*, *промысль*.

Пор. наше традиційне Промисл Божий — із старого „Промысль Божій“.

У Галичині заступляв це новим терміном — „Провидіння“, що є калькою латинського „*Providentia*“.

Ст. сл. слово *мысль* генетично пов'язане з тими своїми відповідниками, що наявні в інших індоевроп. мовах. Пор. староноруське *s-mblanim* (думаю), гр. *mythos* — думка, що виражена звуками.

Змій — гад; ж. р. *змій* — гадюка, цебто створіння з родини повзунів.

Пень слова той самий, що й у слові *з е м л я*, цебто **зьм-*; праслов. *пень* у ст. сл. *земля* був **zym*. (Пор. ст. сл. *в е с ь* і старше *в ь с ь*).

Пень слова *з е м л я* праіндоевр. Пор. лат. *zeme*; фригійське *zemele* (мати-земля), лат. *humus*.

В інших мовах індоевр. сім'ї немає такого відповідника слова *з м і й*, пень якого був би такий, як і в слові *земля*.

Від слова *з е м л я* походить наше *з е м л я н к а* — землистого кольору жаба, що живе тільки на землі (не в воді).

Змій з глибокої давнини вважається спокусливим (бо Єву, дружину Адама, спокусив у Раю). *Змій* також уважається мудрим. (Пор. Матвія, 10. 17: *Будьте мудрі, як змії*).

Лекс. 1627 р. 70: *Змій* — уж, гадина, *змій*, *змій*“.

„Пускати *з м і я*“ — запускати на шнурку в простір паперового „*змія*“, щоб летів.

Зміняти — скрипати, посплювати.

Лекс. 1627. 275: *Утверждаю* — *змоцняю*.

Лекс. 1596. 226: *Утверждаю* — *змоцняю*, твердо шнїю. *Утверждение* — *змоцненє*.

Чуйте, стойте въ Вѣрѣ и змоцняйтеся. Катих. 1645 р. 336.

Слово з м і ц н я т и польського походження. Пор. п. *wzmocnić*, — корінь *moc-*, що є польським відповідником укр. м і ч-, як у словах по-міч, не-міч. Прааслов. **mogt-* дало укр. моч; пор. мочи (в Галичині) із праслов. **mogti*; п. *móc*.

Змія́, ж. р. — гадина, гадюка. Див. з м і й.

Лекс. 1627. 428: Дракон, ел. змія́.

Змордува́ння — стомлення, змучення; з польського *mordować*, а це з нім. *morden* — мучити; убивати шляхом мучення.

Лекс. 1627. 450: Сава — змордованье.

(Ім'я Сава тут пояснене гр. *saō* — розтягаю що силою, мучу).

Зму́сити — присилувати; з польського *zmusić*, а це з нім. *müssen* — мусити.

Зна́гла — раптом, неочікувано; з п. *pagły* (неочікуваний, раптовий) чи ч. *náhly* (те саме).

Лекс. 1596. 56: Внезапу — знагла.

У староукр. мові на́глий — це нахабний.

Слово загальнослов. Відповідь на питання, в яких мовних індоєвр. сім'ї віддзеркалений праслов. корінь цього слов. слова, залишається дискусійною.

Знайо́мий — той, кого знаємо. Із ст. сл. знае́мый, знае́мый.

Слово о п. I. 1187 р.: Яруги имь знаеми.

Староукр. синонім слова знайо́мий — це слово знако́мий, що збереглося на західньоукр. землях (особливо в Галичині), вже не вживається в літ. мові. У сторослов. мові слова знайо́мий немає.

Пор. ст. сл. знати, рос. знать, п. зна́е.

Слово походить з того самого праджерела, що й гр. *gnostos* (знаний), лат. *gnotus* (знаний), зендське *zānaiti* (він знає), *zānatar* (знавець).

Від ст. слов. знати походить наше знаме́ний-тий (ст. сл. знакоми́тый).

Лекс. 1627 р. 20: „Велій — великій, високий, знаменитый”.

Там таки, 8: „Славный, знаменитый, хвалный.

Ст. сл. знати, рос. знать, п. зна́е.

Слово **знаменитий** перше визначало те, що „зазначене знаком чи знаменем”, назнаменано, накарбовано; напр., у Словах Григорія Богослова XI в. читаємо: Мъножає незнаменитыхъ отъць паче притяжавъ знаменитыя 87. Потім виробилося значення „відомий” взагалі; напр., часто вживане в XIV-XVI в. „знаменито чинимо” — робимо відомим. Напр.: Чинимъ знаменито симъ листомъ (Судоморська присяга 1389 р.). Чинимъ знаменито симъ листомъ кождому (Луцька грамота 1438 р.). Про це ж свідчить і друга формула: Чинимъ знаємо симъ нашимъ листомъ (Грамота Вітовта 1382 р.). А далі „знаменитий” набрало значення славний, дуже добре знаний, і таким позостається це слово й тепер. Українська мова наддніпрянська майже не вживає цього слова, а наддністрянська, навпаки, вживає його часто.

Зна́менник — 1. нижчий числовий знак під рискою (в дробах), над якою є числовий знак — **числітель**; 2. знак на просфорі (проскурі, про́скурці).

„Зна́менник, що ним про́сфоры знаменуют”. Лекс. 1627. 79.

Від знати див. знайомий.

Зна́м'я, арх. — знамено.

Слово о п. I. 1187 р.: Жалость ему знаменіе заступи.

Знать — вища суспільна верства; еліта взагалі.

Форма значення цього слова збірна.

Зна́хар — людина, яка „знає” як лікувати недужих закляттям, „чарами” (таємною силою зілля) і т. ін.

На західньоукр. землях **зна́хор**.

Ст. сл. **знахарь**, **знахорь**.

Зна́чний — показний, чималій, замітний. Напр.: **значний зріст цін**).

Зна́чний колись також означало визначний, староукр. іменітий.

„Зна́чний — именитый”. Лекс. 1627. 87.

Слово це походить від „знак”, пень якого той самий, що слова **знати**.

Див. **знайомий**.

Наголос тут змінює значення слова: **зна́чити** — це мати значення (сенси, вагомість); **зна́чити** — це ставити значки на чому. **Зна́чення** — це сенси, вагомість; **значіння** — це позначування чого знаками.

Знева́га — обра́за; з польського *zniewaga*, а це з нім. *Wage* — вага.

Лекс. 1627. 315: Насмѣвиско, знева́га.

Звідси знева́жати — відбирати словами „вагу” (значення) від кого; уважати кого за неважного.

Лекс. 1627. 167: Отверже, знева́жил.

Там таки, 246: Сменшаю — зневажа́ю.

Знево́лити — прислудувати, змусити; з п. *zniewolić*.

Ст. слов. пенъ у трьох варіантах: vol- : vyl- : vel-; пор. ст. сл. волити, до-вьлѣти, велѣти. Прасл. пенъ цього слова віддзеркалений в інших мовах індоевроп. сім'ї; пор. лат. *volo* (я хочу); нім. *Wille* (воля, гін до чого); англ. *will* (воля).

Сім'я укр. слів: воля, воліти, арх. повеління (наказ), повільний, дозволити, визволити, божевільний, своєвільний і т. ін.

„Я знево́лений”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Знече́в'я — бездільно.

Знече́в'я — слово, яке сильно в нас плутають, не знаючи значення цього слова, про що не раз писалося в „Рідній Мові” (див. РМ 1936 р. ст. 436-438). У літературній мові знече́в'я рідке, визначає головню: від нічого робити, бездільно, нічого не роблячи. Напр. у Куліша: Хут. поезія 129: У нас мужицька мова піднялась із нече́вля. С. Черкасенко: Дон-Хуан: Король і гранди ті — одно полюють, з достатків та знече́в'я, з жиру то 12. Словник Ак. Наук 1, 208 рос. „от нечего делать” перекладає нашим знече́в'я. У Галичині „знече́в'я” — несподівано, зненацька. Напр., Ірина Вільде („Метелики на шпильках): Зустріла його сьогодні знече́в'я 13. У Косача (Чад): Дмитрюк знече́в'я заривав. Він знече́в'я спинився. Чернява (Люди з чорн. підн.). В його спалахнули знече́в'я гострі блиски.

Зниді́лість — змізернілість, счаклість. Нидіти, знидіти, нидіння.

У слові той самий пенъ, що й у слові нуджа. Тут звичайний у слов'янських мовах перезвук; пор. ст. сл. быти (староукр. быть) — бути. Подібно й нид- (нидіти): нуд- (нудити) : нудж- (нуджа) із прасл. **nudī-*.

Слова „нидіти” немає в інших слов. мовах.

Лекс. 1596. 226: Уныніє — унїлость, знїдѣлость. Унылый — знїдѣлый. Унываю — нїдѣю.

Словник Грінченка подає приклади з народньої мови, в якій слово нї дї ти означає мізерніти, худнути й нудити, нудитися.

Знову — ще раз, другий раз, повторно, вдруге; укр. народне знов, наново. Болг. из ново, серб. із ново, на ново; ч. z nova, opet; н. znovu, powtórnie.

Знов — ст. сл. съ новъ. (Ст.-укр.-слов. опяť — чит. ореť).

На західньоукр. землях тільки з н о в (Волинь, Полісся) й з н о в а (в Галичині — з наголосом з н о в á).

Є ці форми й на східньоукр. землях, але там переважає з н ó в у — з польського znovu.

Знову ся до нас привернул. Катих. 1645 р. 9.

Там таки, 266: Зно́ву взялъ.

Лекс. 1627. 151: Паки — зно́ву, еше, опяť.

Там таки, 37: з н ó в у прїямую.

Т. т., 468: Зно́ву ся родит.

Т. т., 192: Набываю зно́ву.

Ст. слов. новъ (новий), — прасл. пень *nov-, що наявий і в інших індоєвроп. мовах, пор. лат. novus (новий); нім. neu; англ. new.

Зно́сити — 1. привнести що звідки й скласти в тому самому місці; 2. зно́сити — про птицю, що несе (зно́сить) яйця.

„Зно́сити” в значенні стерпіти — це полонізм: znośić (cierpieńcie).

Лекс. 1627. 234: Можно стерпѣти, зно́сити.

Зно́чі — ще від часу останньої ночі (триває що). Напр., зуб, що почав боліти зночі, болить і досі. Подібно: звечора, зранку (зрання).

Слово о п. I. 1187 р.: Си ночь съ вечера. 23.

Зібга́ти — тісно й безладно зіпхати що (напр., одіж) куди (в скриню і т. ін.). Слово це є тільки в мові білоруській (бгаць) і укр. Слово праіндоєвр. походження. Пор. лит. rabùgti (pa-bùgti) — класти що „насполох”.

Зо́дчество, арх. — будівництво. Ст. сл. зьдъчити, зьдати — будувати; праслов. пень *zъdъ-, що означає муляра; стцслов. зьдъць, зьдъчїи — будівничий, архітект, п. zdup — той, хто ліпить що з глини, гончар; стцслов.

създати, създати, съзидати — творити, створювати;
създатель — творець.

„З ó д ч і й, гр. tekton, тесля”. Лекс. 1627. 79.

Зозу́ля — пташка, голос якої звучить як ку-ку. Зозуля зокрема відома тим, що свої яйця вона підкидає в гнізда іншим пташкам, щоб вони висиділи її зозуленята.

Латинська назва її — звуконаслідувальна: *cuculus*; нім. *Kuckkuck*; англ. *cuckoo*; п. *кукуї́ка*; рос. *кукушка*.

Див. з е г з і ц я.

Зойк — скрик з болю; слово звуконаслідувальне; з „ой” постало ойкати, далі — зойкати, а звідси й зойк.

На західньоукр. землях воно відоме більше, як на східньоукр., де частіше вживають слів р é п е т, крик, г о л о с і н н я.

На західніх укр. землях (особливо на Волині) збереглося старе укр. (і ст. слов.) *я ч а т и* (і з поль. *янчати*). Пор. ст. сл. *јѣчати* — стогнати; п. *jęczeć*; ч. *ječati*.

Золотé руно́ — уявне далеке багатство, на яке хтось надіється; укр. народне: „грушки на вербі”.

Цей крилатий вираз походить з грецької міфології: Фрикс і Гелла, діти царя Афаманта, мали золоторунного барана, цебто барана з золотою вовною. Фрикс прибув у Колхиду (на Кавказі) і тут приніс богам у жертву свого барана, а золоте руно його подарував колхідському цареві.

Потім склався „похід аргонавтів” розшукати це золоте руно.

Див. а р г о н а в т и.

Зóлото — див. златий.

Слово о п. I. 1187 р.: „Злато слово”. 21.

„Ваши златыи шеломы”.

„Злат стремень”.

„С ними злато и паволокы”.

Зóлото, — див. златий.

Слово о п. I. 1187 р.: Рускаго злата насыпаша.

Золотовéрхий — будинок з золотим, або з позолоченим „верхом”, цебто кришею (дахом).

Слово о п. I. 1187 р.: В моемъ теремѣ златовръсѣмъ.

„З о л о т о в е р х и й” — спітет (прикладне окреслення) Києва давнього походження. Основане воно на тому,

що в Києві були церкви з золотими банями, були й золоті ворота.

У чехів „золотий” колись був епітетом їхньої столиці — Праги: *Zláta Praha*.

Золотокований — пикуваний з золота.

Слово о п. І. 1187 р.: Высоко сѣдти на златокованѣмъ столѣ. 30.

Золочений — позолочений.

Слово о п. І. 1187 р.: Злачеными шеломы по крови плаваша. 29.

Зонтник — парасоля; з давнього голландського *zon-dek*; суч. гол. *zonne-dek*; *zonne* — сонце, *dek* — покривало.

В укр. мові слово парасо́ля частіше в З. У., а зонтник у Сх. Укр.

Слово зонтник появилось на початку XVII в.

Зоря — кожна з тих небесних тіл (крім сонця), що світить своїм власним світлом, а не відблиском світла сонця, яким, напр., світить місяць.

Зоря — гр. *aster*; лат. *stella*; нім. *Stern*; англ. *star*; санскритське *stri*, множ. *star-as*.

Ст.-церк.-слов. *заря, зоря*; рос. *заря*; п. *zorza (gwiazda)*; ч. *zoře, zora*.

Ст. слов. *зоря, заря* походить від ст. сл. *зърѣти* (зріти — пор. *прозріти, бачити*); звіден укр. *зірниця*.

В яких словах інших індоевроп. мов віддзеркалений пень слова *зоря*, — ще не відомо. Звичай цитувати тут лит. *žarija* (розжарене вугілля) не можна вважати за обґрунтований, бо пень слова *жар* той самий, що в слові *горіти*, — ст. сл. *горѣти*. У нашій найстаршій літературі засвідчене наше *зоря* і стцслов. *заря*.

Пор. Слово о п. І. 1187 р.: „Рано пред зорями”. „Кровавыя зори свѣт повѣдают”. „Погасоша вечеру зори”. „Заря свѣт запала”.

Але наші письменники середньої доби історії нашої літератури вживали тільки стцслов. *заря* (не укр. *зоря*).

Див. Лекс. 1596. 32: Озаряю — освѣчую. Озаряюся — освѣчаюся, objaсняюся.

Там таки, 14: Заря-зоря, свѣтлость.

Зоря. — „Провідна зірка”: фразеологічний вислів, що склався на євангельській основі. У Матвія 2. 2: „Коли

народився Ісус у Вифлеємі, то на Сході появилася зоря, яка привела мудреців до народженого Ісуса”.

„Щаслива зоря”, — „родитися під щасливою зорею”. Це остатки давньої й середньовічної науки (головно на Сході), т. зв. астрології (вчення про зорі), що доля людини залежить від стану зірок при її народженні. Так само й віра в те, що якась надія залежить від стану зірок у час події.

„Він зір з неба не хапає”, — він людина не видатна в праці.

Зосим, -а — ч. ім'я, стцслов. Зосіма, з гр. *zoos* — живий, сильний життям.

Зіслати — послати кого звідки. Ст. слов. съслати; рос. сослать; п. *zesłać*.

Пень слова — праслов., але його відповідників в інших індоєвр. мовах ще не знайдено.

Суч. укр. зіслати з нашого старшого зослати, а це із староукр. сослати.

Зослал Бог Духа Сына Своего. Катих. 1645 р. 666.

Зоставати, арх. — зоставатися, оставатися, залишатися.

Зоставати (без ся) з польського *zostawać*.

Зоставють толко саміє особи. Катих. 1645 р. 49.

Там таки: Зоставють правдивни Богом.

Зшит, місц. — зшиток, від слова зшити. Зшит (у Галичині) — з польського *zeszyt*, яке також стало прикладом для створення суч. укр. літерат. зшиток. Поки в Галичині не було слова зшит, доти у Сх. Укр. не було й слова зшиток. Перед тим було там старе наше тетрадь — із стцслов. тетрадь, а це з гр. *tetradion*.

Зоя, Зої — ж. ім'я, що через стцслов. мову прийшло до нас з мови грецької. Гр. ім'я *Zoe* — життя, вік (цебто вік життя).

Дружину Івана III (1462-1505), великого князя Московського, грекиню Зою (гр. *Zoe*) Палеолог історики помилково називають „Софією”.

Зрабований, діял. — пограбований. Ст. слов. грабити в деяких слов'янських мовах згодом виразилося й другісним рабувати; напр.: чеське *rabovati*; польське *rabować* (поруч. ст. п. *grabieź*); укр. (в Галичині) рабувати — поруч укр. літерат. грабувати.

Думати, що слово рабувати (в Галичині) — це наслідування польського *rabować* або чеського *rabovati*, немає підстав.

Початкове значення слова грабити: розпорпувати що, рити, звідси граблі. Ст. слов. корінь (що походить з праслов., а цей з праіндоевр.) виражається своїми двома варіантами (граб - : гроб-), що ілюструються такими ст. слов. словами, як, напр., грабити — гробъ (гріб).

Слово грабити в значенні насильного забирання чужого майна далі зберігає в собі початкове його значення: розпорпувати що, ритися в чому. Про це свідчить, напр., англ. *to grabble* — (порпатися, обмацувати), *to grab* (хапати) і лит. *grobti* (хапати, *гребти; пор. укр. загребуши).

Пов'язування цього слова з нім. *reuben* (грабувати) не має підстав під собою.

Зрада — віроломство; ч. *zrada*; п. *zrada* (*d* тут вставне); слово складене: з + рада.

„Рада” — слово північногерманського походження — *rād* (рада), яке проникло в мову західних слов'ян (чехи, словаки, поляки), а звідти (вже пізніше) і в Україну та Білорусь. У мовах усіх інших слов'янських народів (болгарин, серби, росіяни й ін.) збереглося старе слов. *zъvѣтъ* (стцеслов. *zъvѣтъ*) у їхніх власних вимовах, — напр. рос. совет; слова рада в них немає.

„Зрадити” в старослов. мові: *измѣнити*, *измѣняти*, *измѣнявати*; також *прѣдати*, *прѣдаяти*, *прѣдавати* (звідси наше „продавати”).

Той факт., що поляки в слово зрада вставили *d* (*zrada*), свідчить, що слово „зрада” прийшло до нас з мови чеської (пор. ч. *zrada*).

Лекс. 1596. 19: Навѣт — зрада, подстѣпок. Навѣтую — зраджую.

Там таки, 16: Ков — зрада.

Т. т., 166: Лестъ — зрада. Лестивый — зрадливый. Лестецъ — волоцюга, тѣлач, зрадца. Лѣщу — зраджаю.

Лекс. 1627. 175: Преданіе — зрада.

Зрадливый — віроломний.

Лекс. 1596. 17: Лестный лобзател — зрадливый поцѣловач.

Зрадник — віроломець.

Лекс. 1627. 175: Предатель — зрадця, видавця.

Зраджувати. — Це дієслово вживається в реченні з предметом у знахідн. (4-му) відмінку. **Зраджувати** кого-що (не зраджувати „кому-чому”). Напр., Він зрадив мене, свою ідею і т. ін.

Дієсл. зраджувати з предметом у давальному відмінку вживається тільки в мові російській (під впливом стцслов. мови). Росіяни кажуть: „Он изменил мне”. (Він зрадив мені).

Зрезигнувати - - зректися своїх плянів (замірів), претенсій, або уступити з якого становища.

Зрезигнувати з чого.

Слово це походить від фр. *résigner* (уступити, з чого, занехати що), а це — від лат. *resignare* — уневажнити що, анулювати.

Зрештою, місц. — а втім, проте. Слово це — польське: *zreszta*; так само як і „врешті” (в кінці) з польського *wreszcie*; рос. впрóчем — від ст. сл. *прочь* — інший, другий, дальший (той, що належить до решти), а це — від ст. слов. *прокъ* — решта.

Зріст — факт зростання чого; напр., зріст цін.

Наші письменники середньої доби словом „взрост” перекладали слово **возраст** (із стцслов. *възраст*), що означає вік людини.

Див. Лекс. 1596. 86: **Возраст** — взрост.

Слово „взріст” у нас уживається для визначення висоти тіла людини, — з польського *wzrost*. По-укр. правильно: **ріст**. Кажемо: Якого він **росту**? Який він **собою ростом**?

Зріти — ставати зрілим; звідси: зрілий, зрілість, скорозрілий (діалектичне „скóрозрий” — на Волині).

Слово **всеслов'янське**; воно відноситься до того, що **зріє**: до людської свідомости, думки і т.д.

У відношенні до флори вживається не тільки слово **зріти**, але й також слово **спіти**. Напр. овочі (плоди) або **збіжжя зріють**, або **спіють** (доспівають).

Ст. слов. **зърѣти**, **зърѣю**, **зърѣль** (дозрілий; лат. *maturus*), звідси й слово **зерно**.

Загальна думка, що ст. слов. **зърѣти** — ставати до-спілим (зрілим) і **зърѣти** — бачити (звідси: зорити, зір, взір і т.д.) базуються на одному праслов'янському пні

(праіндоевр. походження) ледве чи може претендувати на обоснований погляд.

Зу — приставка доконаності; походить вона зо ст. слов. съ, яке в деяких словах перейшло в нас у зу-; напр., зупинити (із зу-пинити) походить із ст. сл. съпинити, а це із сърѣти (спъяти).

Зуб — один із тих малих кістяних органів, якими жива істота кусає й жує харч.

Ст. сл. zъbъ (ст. укр. зубъ).

Слово всеслов'янське; болг. zъbъ (зъбъ); серб. зуб; рос. зуб; ч. zub; н. zaß.

Слово праіндоевр. походження. Пор. гр. gomphos; ст. санскр. jambhah; нім. Zahn.

„Зуб за зуба” (старше „зуб за зуб”) — кривда за кривду.

Вираз біблійний. (Вихід. стцслов. Исходъ; лан. Exodus, 21. 24. Левит. 24. 20).

Христос виступив проти цього старозавітного імперативу, і замінив його Своїм (християнським) імперативом любити кожну людину, — навіть ворога (Матвія 5. 43-44).

„Покласти з у б и на полицю”. „Закинути з у б и на банти” (На поперечки в клуні чи в хліві). — Це народній наш вираз, який означає, що немає чого їсти.

Мати з у б а на кого (чи проти кого) — очікувати нагоди, щоб пімститися на кому. Це переклад з фр. avoir un dente contre . . .”

З у б р і т и - - винчати що „на зубок”, цебто напам'ять. Звідси з у б р у н.

Рос. зубрѣть; польське wukić (на ramięć), wkuwacz.

Зумлятися --- див. і зумлятися.

Зурна -- рід сопілки (дудки); звідси наше укр. сурма і п. sigma. Солово походить з тюркського сурна, зурна.

Зурочити — наврочити, цебто поглядом очей накликати на кого якесь зло. Слово це постало тоді, коли люди вірили в магію (надприродню силу) слів. І вірили, що коли хто урочив, цебто урокував (від р е к т и — казати) кому зло, цебто прокляв його словами, то це й збулося (справдилось) йому.

А згодом цим словом почали називати й проклинання поглядом очей. (Звідси старий вираз „вредні очі“).

Зух — молодець, а також — юнак. З польського *zuch* (з тим самим значенням). *Zuch* із *zuchwały*, *zufały* (нахабно самопевний), а це із ст. слов. *urъvati* — надіятися.

Зчасом — потім, опісля, згодом: з польського *z czasem*.

Укр. з г о д о м походить із „з годом“, в якому „год“ означає час узагалі.

Зіюзя, місц. — „зимно“, „холодно“ — в дитячій мові в Галичині.

На інших землях України - - „дюдя“.

Зять — чоловік (ст. укр. муж) доньки.

Слово всеслов'янське. Ст. слов. *zěť*; рос. *зять*; білор. *зяць*; п. *zięć*; ч. *zeť*.

Слово праіндоевр. походження. Пор. лит. *žentas* — зять; праіндоевр. корінь слова **gen-*; пор. гр. *gene* (-родження) і лат. *gentilis* — родич, свояк; член одної з тих родин, з яких складається даний клан.

I

I — дванадцята буква нашої азбуки. У церкслов. азбуці — кирилиці писалося звичайно з двома крапками зверху: і̑; цифрове значення 10, чому й зветься „десятиричне і” (цебто визначає 10), або „однораменне” і.

И — вигук жалю, здивування. Поширена форма ігіі! — вигук обурення, злості. Звідси ігікатн.

I — „ставити крапку над і”, з фр. *mettre les points sur les I*, означає: закінчити справу, зробити справу ясною. Дехто, пишучи, не ставить крапки над і).

Иван — ч. ім'я із стцсл. Іоаннь, а це із ст. євр. *Joĥanan* і *Jochanan*, що означає: „Бог був ласкавий”, чи „Ласка Божа”. Гр. *Joannes*, нім. *Johann*, фр. *Jean* (Жан), ісп. *Juan* (Хуан), іт. *Giovanni* (Джіованні), англ. *John*; угор. *János*. Див. Анаія.

Лекс. 1627. 416: Іо́анн, єв. — Господеви послушлив, ла́скавий, або даруючий, або побожний, або милосердний (Благодать Господня).

Іванівська — „кричати на всю Іванівську”; вираз дуже поширений в Україні, занесений з Росії. У Москві, в Кремлі, коло дзвіниці Івана Великого є Іванівська площа. На цій Іванівській площі вдавнину оголошувано для публічного відома царські накази й справді „кричали на всю Іванівську”.

-івці — це дуже частий суфікс географічних назв по всіх слов'янських землях. Але найбільше їх на землях Буковини, Басарабії та Молдавії. Дослідники налічують їх 321 назву, а з того на самій Буковині 174 назви. Оселі там належали боярам, і від імен бояр-власників поставали назви Іванківці, Іванковець, Іванка.

Іванна — ж. ім'я; стцсл. Іоанна. Із ст. євр. Див. Иван. Іоанна — „панская ласка” — це з польського „*laska Pańska*”, цебто „Ласка Господня” (Божа).

Лекс. 1627. 416: Іоанна — панская ласка, панскій дар, панское милосердьє.

Ігемон, арх. — стцсл. Игемонъ (означає: „старший владика”); з гр. *hegemon* — вождь, начальник області; з гр. *hegeomai* — іду попереду, веду.

В Євангелії Матвія і в Діях Апостолів це слово часто вживається в злому значенні (Пор. „Ігемон Пилат осудив Христа”), і тому в українській мові постали лайливі слова „гемон” (зла людина), „гемонський” (поганий).

Лекс. 1596. 15: Игемон — вот, староста.

Лекс. 1627. 406: Игемон — преложоный. Тож зри єпарх и князь.

Ігі! *igigí!* — звуконаслідування іржання коня.

Ігнатій — ч. ім'я; стцсл. Игнатій; рос. Игнатій, п. Ignacy. Укр. нар. Гнат, Гнатко.

Лекс. 1627. 412: Игнатій — честь.

Іго, арх. — ярмо; ст. сл. иго, рос. иго, болг. иго, ч. jho. Прасл. корінь *jъg-, потім *jъg-, походження якого праіндоевр. Пор. ст. інд. *jugám* і лат. *jugum*, що означають ярмо.

Лекс. 1596. 146: Иго — ярмо.

Лекс. 1627 р. 25: Иго — ярмо.

Ігор, -ря — ч. ім'я; ст. сл. Игорь. Це ім'я згадується в нас перший раз у „Повісті временних літ”, тобто в „Літописі Нестора” (з 1112 року), а потім у „Слові о полку Ігореві” (з 1187 р.). Ім'я це згадує й візантійський імператор Костянтин Порфірородний, цебто Багрянородний (X-го в.) у своєму творі „Про адміністрацію імперії”. Так само згадується в наших старих пам'ятках і старша форма цього ймення: Ин(ъ)варь, що є ближчою до його скандинавського оригіналу: *Ingvarr*.

Ігрек — назва грецької букви і.

Ігрище — збірна рухова розвага (пор. Олімпійські ігрища); ст. сл. игръ, игра (гра, забава); играчь, играць (грач). Слово всеслов'янське. Прасл. корінь *ig-; його прасл. назвукове і на ґрунті укр. мови в основному відпало; пор. гра, іграти, грати, грач, грище. Подібно і в польській мові: *igrzysko*, *gra*, *grać*, *grasz*; рос. игрище, игра, играть; ч. hra; серб. игра; болг. игра.

Ті слова з інших мов індоевр. сім'ї, які звичайно подають як відповідники слова і г р а т и, що в них мав би бути віддзеркалений праслов. корінь *ig-, здається нічого спільного з ним не мають.

Лекс. 1627. 158: Плясалище — игралище, йгриско, и бѣсилище тоє ж.

Ігумен — настоятель монастиря, з гр. *hegúmenos* — управитель.

Грамота в. кн. Мстислава 1130 р.: Итіа, Игумене Испіе.
Лекс. 1627. 406: Игумен — вож або предстател.

Ігуменя — настоятелька жіночого монастиря; гр. *hegumene* — начальниця; також новогр. *hegumenissa*.

Idee fixe — з франц.: закорінена ідея.

Ідея — поняття, думка; з гр. *idea* — форма, зовнішній вигляд, подоба (образ); корінь той самий, що і в дієслові *idein* — бачити, дивитися, здаватися.

Ідіома — утертий окремий вираз у даній мові; напр., в українській: „Дати гарбуза“, „Напалескати язиком“, „Зарубай це собі на носі“ і сотні т. ін. Їх подають фразеологічні або ідіоматичні словники. Звичайно, значення ідіоми не пов'язане зо значенням слів, що її складають. Назва грецька: *idiōs* — свій власний, особливий; *idiōta* — своєрідний вираз.

Ідіоми дослівно не перекладаються на іншу мову; вони притаманні тільки своїй мові. Ідіоми звуться: германізм (з нім. мови), галіцизм (з фр.), грецизм, латинізм і т. ін., — в залежності від того, до якої мови дана ідіома належить.

Ідіот — придуркуватий; з гр. *idiotes* — приватна людина, що ніде не служить; людина проста, невчена, неспосібна до військової чи іншої служби. Такими людьми звичайно були ті, що мали якісь фізичні чи духові недостачі, а тому й постало нове значення слова „ідіот“ — придуркуватий.

Ідол — вирізьблена подоба, божка в поган; з гр. *éidolon* — образ, малюнок; корінь той самий, що і в *éidos* (бачення); пор. гр. *idein* — бачити.

Ідолопоклонство — культ ідолів у поган.

„Ідол“ — обожнювана особа для якої людини.

Лекс. 1627 р. 346: „Апій — имя идола“.

Там таки, 406: ел., зри кумир. Идоложертвіе — оффриванье болванам. Идолослуженіе — болвохвалство або болванам знаваленье. Идолослужитель — болвохвалца або болваном неволник люб знаволений.

„Іду на ви!“ — „Іду на вас“ (війною!). Наше стародавнє: „Іду на вы!“

Літопис Нестора, цебто „Повість временних літ“ (з 1112 р.) приписує цей вираз нашому князеві Святославу, який таким способом проголошував своїм ворогам війну.

Ієра́поль — назва міста у Фригії, що славилася своїми теплими веснами. Його теперішні руїни — це „Бамбукалессі“.

Назва грецька: *Hiearapolis*.

Лекс. 1627. 412: Ієра́поль — священний град, в Фригії.

Ієра́рхія — єпископат; з гр. *hierarchia* — становище (пост) ієрарха; гр. *hierarches* — головний зверхитель священних обрядів; гр. *hieros* — священний, *archos* — провідна (чільна) особа.

Ієра́рхія — система посад чи звань, в якій нижчий чином чи рангою підлягає вищому, а цей — ще вищому і т.д.

Ієре́й, ерей — священник; із стцсл. *ієрен*, а це з гр. *hiericus*, від *hieros* — священний. Греки в дохристиянських часах словом *hiericus* називали жерця, цебто ту особу, що приносила жертви божкам.

Лекс. 1627. 413: Ієре́й — Священник, тож зри Поп.

Ієродіа́кон — священнодіякон; з гр. *hierdiakonos*; *hieros* — священний, *diakonos* — слуга.

Лекс. 1627. 413: Ієродіа́кон — слуга посвячений.

Ієромона́х — монах у сані ієрея; з гр. *hieromonachos*; *hieros* — священний, *monachos* — самотній, монах (чернець).

У писаннях Івана Вишенського (нар. в половині XVI р., помер десь близько перед 1637 р.), ієромонах зветься **св я щ ен но і н о к**.

Іж, арх. — що, який; з польського *іж* з цим же значенням; пор. ст. сл. *ижь*, *же* (які в укр. мові вже не вживаються).

Іжиця — це назва останньої букви азбуки кириллиці; гр. буква іпси́лон. „Прописати (списати) іжицю“ — висікти різками. Свидн., Любор.: „Як піду до смотрителя (школи), то так іжицю спише, що й не присядете“. Форма бук-

ви і жи ця схожа на ярмо (іго), тому й терпіння через биття різками.

Ізабелла, див. Єзавель.

Ізбавитель, арх. — збавитель; визволитель; ст. сл. избавитель, болг. избавник, серб. избавител; ч. zbavitel, osvoboditel; п. zbawca, wybawca.

Б а в и т и — старий каузатив від ст. сл. быти (Пор. ст. інд. bhāvās — буття). Звідси, набавити і т. ін.

Лекс. 1627. 456: Сосөөн — ізбавитель можный.

„Ізбнієнне младѣнцев“, арх. — винищення невинних людей. (Пор. п. gzeŕ niewinniątek). Вираз євангельський. Матвія 2. 16-18.

Ізверг, арх. - виронок, викидень, потвора; укр. народне „одміна“; ст. сл. изврѣгъ, изврагъ; рос. изверг; болг. недоносче; серб. изрод; ч. paroden, patvor; п. roz-wara, wyrzutek, wyrodek.

Ст. сл. изврѣгати — викидати що з чого: из (з, із) + врѣгати — кидати (пор. ст. укр. вергати).

Ст. сл. жена извергшая — жінка, що поронила дитячко.

Тому що і з в е р г — викидень (дуже передчасно народжений) часто був людиною ненормальною, то з цього постало: і з в е р г — недолудок, кат, звір.

Лекс. 1627 слово і з в е р г пояснює: „недоносокъ албо дитя мертворожденое, випороток“.

Лекс. 1596. 15: Извѣрг — дитѣ мертвонародженое.

Ізгой, арх. — ст. укр. слово, що означає „вйжиту“ (прогнану) з родини особу; потім і з г о й — це вигна-нець узагалі

Церковний Устав князя Всеволода ізгоями називає таких осіб:

„Изгой трон: поповъ сынъ грамотѣ не умѣеть; холопъ изъ холопства вѣкупится; купецъ одолжаеть. А се и четвертое изгойство и себѣ приложимъ : аще князь осиротѣеть. Цебто ізгоями були: 1) неграмотний (непись-менний) син священника; 2) той раб, що викупиться з раб-ства; 3) той купець, що збанкрутував чесно (не обманом); 4) сирота княжого роду.

Ізгой не були позбавлені прав та опіки, — ними опі-кувалася Церква.

У слові ізгой той самий корінь (гой), що й у дієслові гоїти (ся), що значить заживати. (Рана гоїть-ся, значить заживає).

А ізгоем був той, кого виживали (позбували-ся) з родини, чи й навіть з країни, цебто засуджували на баніцію (вигнання), депортували.

Слово гоїти (пор. п. goić) загальнослов'янське, але слово ізгой засвідчене тільки в староукр. писаних пам'ятках.

-ізм, -изм — закінчення іншомовних іменників, (з гр. -ismós), що прийшли до нас головню з фр. -isme зовсім пізно — з поч. XIX віку. Напр. ідеалізм, матеріалізм, патріотизм і т. ін.

Ізмаїл — ч. ім'я; ст. сл. Исмаиль, із ст. євр.: чує Бог. Лекс. 1627 р. 415: „выслухане Божеє”.

Соляр. II. 56: „вислуханий Богом”.

Лекс. 1627. 415: Исмаиль — вислуханье Божеє.

Кн. Буття: 16. 11: А ангол Господній до неї (до Гагари) сказав: Ото ти зачала, і сина породил, і кликнеш ім'я йому: Үшмаел (Jiś'mael), бо прислухавсь (šama) Господь до твоєї недолі”. Үшмаел, Ізмаїл — „Бог (Ei) почує”. Ім'я пишуть: д. євр. Jiś'mael, гр. Ismael, лат. Ismaél, ст. сл. Исмаиль, Исмаиль. Звідси: ізмаїльтяни.

Ізраїль — ст. євр. Is'rael, означає „боров Бога”, „богоборець”. Пор. Буття 32. 29: „Не Яків (Jaakov — обманець, хитрий) буде називатися вже ймення твоє, але Ізраїль, бо ти боровся з Богом (isre Ei) та з людьми — і подужав”.

Лекс. 1627. 415: Израїль — перемагаючій або пануючій з Богом. (Израиль — ум зря Бога). Израильтянин.

Ізумлятися, зумлятися, арх. — оторопіти.

Слово це тепер мало вживане, але ще трохи знане в Наддніпрянщині, більше в гуцулів, загально й широко знане в мові російській. Ізумлятися — тратити „ум” чи розум. Так у пам'ятках XI віку маємо „изумитися” — тратити розум, здуріти, „изумленіє” — безумство. Дуже добре пояснює це слово Словник П. Беринди 1627 р., ст. 85: „Изумлен — который одыйшол разуму”. „Изумленіє — ошальнѣне, захожѣне в голову з горячки албо оморочѣне от піанства, завернѣне голови”. В однім акті 1616 р. (Крыловскій: Львовское братство, додатки, ст. 48) читає-

мо: „Изумылемься, но не отъ вина, але рачей отъ незазорной любви ку церкви Божое”.

З часом старе значення забулося й слово „ізумлятися” стало визначати „сильно дивуватися”. Але в мові українській, побіч нового значення, живе ще й старе. Так, Словник Б. Грінченка правильно подає „зуміти”, „зумітися” — з розуму зійти: Чи ти зуміла, чи дурману наїлася? А щоб ти зумілася! В Ю. Шкрумеляка („Огні з полонни”) (гуцуль. діял.) 1930 р. часте слово „зумітися”, але все в значенні сильно здивуватися: Всі зумілися, як побачили 107, Нарід зумівся і одні других питался 127, Віл зумівся з дива 133, Вони зумілися з дива 135, Юра так непомірно зумівся, що забув про свою розпуку 40, Юра глянув на мару і зумівся з дива 15 і ін.; те саме в його „Чета крилатих” 1929: Зумівся з дива 102.

Ізіѣм, родзинки; з крим. тат. юзум чи узум — виноград, зав'ялений на сонці виноград. Дм. 534.

Ізіящний, арх. — витончений, добірний, як виняток, пор. ст. сл. из'яти.

Лекс. 1627 р. 336: „Аѣина то ест Мѣнерва богиня, и з'ящна в премудрости или почтенна в разумѣ”.

Там же, 86: „И з'ящник — над всѣх силнѣйшій рыцер и переднѣйшій до иных справ”. „И з'ящество — знаменитость, превышанье, выборность, крѣпость”.

Лекс. 1596. 146: Из'ящество — виборность. Из'ящный — виборный.

-ій — це стцсл. закінчення багатьох грецьких власних імен: Антоній, Ананій і т. ін.

По правописній реформі Патріярха Тирновського Євфимія (1375-1393) ці імена змінили своє -ій на -іє: Антоіє, Ананіє і багато т. ін., а навіть і такі, як Миколає.

Ікв́а. — Є три ріки з назвою „Іква”: лівий доплив Павлівки Дніпрової, правий доплив Стиру і доплив південного Бога. Про це писано вже кілька разів; остання праця — Гр. А. Ільїнського в „Записки” ВУАН VII 54-55 1926 р. (див. „Рідна Мова” ст. 286 під ч. 76). Фасмер виводив назву „Іква” від герм. *aiko — дуб; Ільїнський з тим не погоджується й дає новий слововивід із литовського aiklus — швидкий; *eikūva golka — „бистра ріка” дало в нас ікѣва гѣка. З ходом часу прикметник

і к в а „швидка“ перейшов на іменник, як і всі подібні річки на -ѡва, бо слово „річка“ при них опускалося.

Ікони — Священні Образї; з гр. eikón — образ, стцсл. икѡна.

Лекс. 1596. 15: Икона — Образ.

Лекс. 1627, 86: „Икѡна и образ, гр. eikon, tyros. Икѡна глаголется от еже подобитися, словенски же ѡ б р а з, заеже образовати ино лице. Елл. реч. eikonidzo, вытваряю, выформовую, eikonikos ровный, подобный. Икѡнник — маляр Образов. Иконописание, малярство“.

Ікос, арх. — дім, житло, заля, святиня, господарство, челядь, сім'я, нація. З гр. oikos — з цим же значенням.

Лекс. 1627. 406: Икос — дом, народ, поколѣнье, родзай, челядь, фамѣлѣа.

Іларій — ч. ім'я; стцсл. Иларій, з гр. Helarios — світлий, ясний; від гр. helios — сонце.

Лекс. 1627. 414: Іларій — весолый.

Іларіон — ч. ім'я; ст. сл. Иларіонъ, народне Ларіон, гр. радісний, веселий. У Лекс. 1627 р. 414: „Іларіонъ: тихостанъ, тихомирень, сладокъ норовомъ.“

Іларія — ж. ім'я; стцсл. Иларія, з гр.: світла, ясна. Див. Іларій.

Ілі, арх. — чи, або; ст. сл. или; рос. йли, иль; в укр. пам'ятках илі. Напр. у Лекс. 1627 р. завжди илі.

Іліодор — ч. ім'я; стцсл. Иліодоръ, з гр.: дар сонця (helios — сонце, doron — дар, подарунок).

Лекс. 1627. 408: Иліодор — солнечный дар.

Ілітон — плат зложений (зложена хустка), з гр. Eiletton — обгортка, пов'язка на голову. У церковному значенні це слово виражає той Сударіон (хустку), що був на голові похороненого Ісуса.

Ілля — ч. ім'я; зменшене народне Ількѡ; ст. сл. Иліа, із ст. євр. Elijah. Elijah — зложення: Eli — Бог мій, Jahu — Господь. Див. I Цар. 17. 1.

Лекс. 1627. 407: Иліа — Божая крѣпость, Бог Пан або можный пан.

Імám — мусульманський духовний, сан якогог подібний до сану єпископа в християн. Слово це арабське.

Імѣна людські. — В Алфавиті початку XVII в. вміщена така стародавня стаття.

„Предисловіе толкованію именъ человѣческихъ, яже
здѣ по буквамъ писаны.

Прежде убо словяне, еще суще погани, не имяху книгъ, понеже не разумѣяху писанія, и того ради и дѣтемъ своимъ даяху имена, яко же суть сія: Богданъ, Бажень, Второй, Третіакъ и прочая подобныя сим, яже нынѣ прозвища имянуются. Добра суть и та, но обаче ноши невѣрія ихъ мимошедши, свѣту же истиннаго Богоразумія в нихъ восіавшу, человѣколюбнымъ промысломъ Всещедраго Бога, рекшаго: „Нареку челоуди Моя люди Моя, и невозлюбленная, возлюбленная“, благодати ради святого крещенія словяне, приемше святыя книги, послѣдоваша во всемъ преданію Святыя, Соборныя и Апостольскія Церкви.

И оттоде любяще ѿ почитающе святыя угодники Христова, начаша и дѣтемъ своимъ даяти имена во имя Святаго настоящаго времени, в немъ же дѣтище родится. И того ради неудобъ вѣдомо намъ нынѣшнихъ вашихъ именъ толкованія, или по коему языку каждо насъ наричетъ ся, не бо по единому языку греческаго нареченію наречемъ, но отъ многихъ языкъ, понеже бо кійждо Святой отъ коего языка родомъ бы, по тому языку и имя его в святцахъ пишется. Аще и Петра Апостола, евреянина суща, обрѣтаемъ по гречески имянуема, но убо и еврейское имя его такожде обрѣтаемъ в книгахъ, еже нарицатися ему Кифа и Симонъ. И сего ради убо потребна есть и та с прочими иностранныхъ языкъ рѣчми здѣ толкованіемъ изобразити, да увѣдимъ, что есть коегождо Святаго и Преподобнаго тезоименитная похвала.

Обрѣтаемъ бо в писаніихъ Андрея мужеству тезоименита, Василія царству, Петра камня вѣри имянуема, Николая побѣды тезоименита.

А злочестивыхъ имена толкованы того ради, да разумѣемъ тѣхъ тезоименную укоризну. Обрѣтаемъ бо в писаніихъ Арія гнѣву и ярости и дерзости тезоименита, Константина Копронима тезоименна мотылѣ (Калу) и гное тезоименита.

А бѣсовская нарицанія толкована сего ради, понеже мнози отъ челоуѣк, приходяще къ волхвомъ и чародѣемъ и приемлютъ отъ нихъ нѣкая бѣсовская обаянія и наузы, и носятъ ихъ на себѣ. А иная бѣсовская имена призыва-

ють волхвы над яствою и над питіємъ, и дають я вкушати простой чади, и тѣмъ гублять души челоуѣческія, и того ради та вписаана здѣ, да всякому православному христіанину явѣ будетъ имя волчье, да нѣкто, не вѣдый, и имя волчье вмѣсто агньча пріиметь неразуміємъ, мя то агньче быти, и тѣмъ вмѣсто свѣта тму удержа, душу свою погубить. О семъ довлѣють сія”.

Імáти, арх. — брати, хватати; *imaјo, imaješi, imajetъ* — я беру (хватаю), ти береш, він, вона, воно бере. (Не слід змішувати з укр. мати, я маю).

Від ст. укр. імáти (брати, хватати) — з приставками: на-ймати, за-ймати, ви-ймати, пере-ймати, при-ймати і т. ін.

Слово праслов. праіндосвр. походження. Пор. лит. *imti* (беру); середньовічне лат. *emō* (беру).

Імlá, мла — туман, мряка; ст. сл. мьгла; болг. туман; ч. *mhla, mlha*; п. *mgła, tuman*.

Слово праслов. праіндосвр. походження. Пор. лит. *migla*; гр. *o-michle*, інд. *mih* — (коли мрячить дощик).

Слово о п. І. 1187 р.: Обѣсися сипѣ мьглѣ. 35.

Іммануїл, — ч. ім'я; із ст. євр. *Immanuel* — „з нами Бог” (*immanu* — з нами, *Ei* — Бог). Укр. народн. Мануїл.

Іменитий — той хто „має ім'я”, цебто його ім'я відоме багатьом людям завдяки великим прикметам „іменитої особи”.

У Біблії (Книга Чисел 16. 2): *an'she šem* — люди імення; Буття 6. 4: *an'she haššem* — те саме; гр. *andres onomastoi*; наше церк.-слов. мужи іменити.

Іменитий - - це славний.

Лекс. 1627 р.: іменитий — значний.

Гр. *andres onomastoi* (мужі імениті) вже було наявне в писаннях Платона, Гезіода й ін.

Іменословіє, церк. арх. — іменословне благословення. Так благословляють Архиреї і Священники.

Пальці руки складаються так, що ними визначається ім'я ІС ХС, а саме: вказівний витягається (це І), середній згинається (це С), великий кладеться на безіменного (Х), а мізинець згинається (це С).

Ім'я (ім'я) — індивід. назва особи; сх. укр. ім'я, зах. укр. ім'я. З усіх слов. мов тепер тільки білоруська літерат. мова наголошує останній склад цього слова: ім'я.

Але в Лекс. 1596 р. і в Лекс. 1627 р. в нас тільки и м я. І так у всіх наших пам'ятках XVI-XVII вв.

Ст. слов. имя (чит. іме); болг. име; рос. имя; серб. име; ч. jméno, míano (із *jъměno). Праслов. *jъme.

Слово це загальнослов'янське праслов'янського походження. Але в інших мовах індоевропейської сім'ї покищо не вдавалося знайти такого слова, що б корінь його був споріднений з кор. слова „ім'я”. Назва його в інших мовах індоевроп. сім'ї: гр. *onoma*, лат. *nomēn*, санскр. *nāma*; нім. *Name*; англ. *name*.

Лекс. 1627. 451: Самуїль — имя его от Бога. Имені повторенъе.

Там таки, 156: Имя Кнзѣв. Так у Лексиконі завжди: имя.

Т. т., 447: Имя врат.

Т. т., Передмова: „Имені власни людей”.

Катих. 1645 р.: В имя Отца.

У Львівському Катихизисі 1646 р. також и м я.

Ім'я власне, — сказано в Біблії, — це батьківське благословення дитині на все її життя.

Див. Авраам.

Ім'я Боже. -- На Іконі Христа пишеться в ореолі (німбі) вгорі кирилицею **о от н**. Це гр. *ho on*, по-біблійному Суций (*ON*), а *ho* — член (артикль) в грецькій мові. Коли Мойсей питався в Господа про Ім'я Його, то Він відказав йому: „Я Той, що є”. І сказав: Отак скажеш Ізраїлевим синам: Суций послав мене до вас” (Вихід 3. 14). У гебрійському оригіналі тут стоїть *Ehejeh*, цебто Господь, або: Я Той, що є, буде, Суций, по-гр. *ho on*.

В „Алфавіті” на л. 243б-244 про це читаємо (перекладаю): „В вінці Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа пишуться три слова (букви): **от, о, н**. Ці три букви складають невисловлюване Ім'я Боже... У давнину Господь явився був Мойсееві в кущі, кажучи: „Іди і скажи Ізраїлевим синам, що навідав нас Бог, щоб вивести з Єгипту”.

А Мойсей відказав Йому: „Коли почнуть мене питати, яке Ім'я Йому, то що я скажу їм?”

І сказав Бог Мойсею: „Я той, що є”.

До цього на л. 244 даний малюнок вінця над головою Ісуса і написано тут: **о от н**. Це правильний напис грецького *ho on* (Суций).

У Лексиконі 1627 р. на ст. 252 дано малюнка вінця, а на ньому букви **о** от **н**. Пояснення: „Сый, о он, то ест Тот, который был, и теперь є, и на вѣки будетъ. Власный титул Бозскій. Аз есмь сый, Вихід 3. 14. Апок. 1. 4, 8. Богъ естъ вѣчный, не маючий початку ни конца”.

Імена під різними наголосами

(П р и к л а д и)

С х. у к р.	З а х. у к р.
Борис, -са	Бóрис, -сá
Володѣмир	Володимі́р
Йосѣп	Осі́п (з Йосі́п)
Степа́н, -на	Стефа́н, -на́

Літературна й народня вимова імен

(П р и к л а д и)

Л і т е р.	Н а р о д н.
Ма́рк, Ма́рка	Марка́
Фе́дько, -ка	Федька́
Со́фія	Софія́
Свято Петра́ й Павла́	Свято Пётра́ й Па́вла

Імператор — володар великодержави — імперії. Початкове значення латинського слова *imperator* було: „головнокомандуючий” (військ) — від лат. *imperare* — побіджувати. Тим першим володарем, що лат. слово *imperator* почав уживати як титул монарха імперії був римський володар Юлій Цезар. Проголосив він себе і м п е р а т о р о м в значенні монарха Римської Імперії (*Imperium Romanum*) 27 року перед Н. Хр.

Інакший — не такий, як усі інші; ст. сл. *инъ*; рос. *иной*; болг. *друг*; серб. *други*; ч. *jinu*; п. *inny, inszy*. Ст. сл. *инъ*, *инъи* колись означало один, єдиний (свого роду), неповторний. А звідси його пізніше значення *інший*, ст. укр. *другий* (не такий, як уся решта членів його класу). Подібно й у латинській мові: від слова *unus* (один) пішло *unicus* (єдиний, унікальний, себто неповторний, бо він інший).

Індивідуум — особа. Це слово визначає кожну людину на основі її особистих (неподільних, неповторних) прикмет.

Лат. *individuum* означає все те, що своєю природою неподільне. І неподільними є особисті притаманності кожної особи. Зах. укр. індивід.

Від індивідуум постало слово індивідуальність, яким визначаємо сукупність чітких духових індивідуальних прикмет даної людини.

Індікт, арх. — кожен такий період часу, що триває 15 років. Таке літочислення встановив візантійсько-римський імператор Костянтин Великий (272-337). Він проголосив це своїм *indictio* (прокламацією) і звідси 15-літній цикл часу названо індіктом.

З лат. мови прийняли це слово греки (гр. *indiktos, indiktion*), а від них воно дуже рано прийшло й до нас. „Індікт” згадане вже в нашій Євангелії 1056-1057 років.

Лекс. 1627. 414: Індікт, індіктон — (новое лѣто), пригласіє, или повеленіє. От реченія індіко: оповѣдаю, уставую.

Індітія — другий покров на Св. Престол, звичайно світлий і величний, бо він визначає Славу Божу. Гр. *Indytia*.

Індія — назва країни Азії, яка величиною своєї території й кількістю населення займає на цьому континенті друге місце по Китаєві. Індійці належать до тієї самої раси (арійської), що народи білої раси, а індійська мова належить до сім'ї індоевропейських мов.

Множинна форма („Індії”) цієї назви прийнялася була в Галичині під польським впливом.

„Індус” — так в СРСР за часів диктатури Сталіна державні функціонери насмішливо називали кожного такого селянина, який не хотів віддавати свого господарства в колхоз („колгосп”), коли советська влада почала заводити по селах примусову колективізацію.

Інерція — властивість тіла зберігати свій стан спокою або прямолінійного руху; з лат. *inertia* — нерухомість. Переносно — бездіяльність, нерухомість. Звідси інертний, інертність. Слово появилось за Галілея (1564-1642), коли він відкрив закони інерції.

Інкунабули — так зветься перші друковані книги, перводруки, надруковані від початку друкарства (1450 р.) до 1500-го року. Назва походить від лат. *incunabula* — колиска, або роки дитинства, цебто — початки будь-чого.

Інна, арх. — Священний Скиф, цебто Чаша, з гр. *skyphos*; стцсл. Інна.

Іно́, йно, діял. — тільки, лише. Старе слов'янське слово, що також збереглося в говорах інших слов. мов; напр., у говорах російському й польському. Походить від ст. слов. *инъ* — ниший (лат. *alius*; гр. *allos*).

Слово *іно* залишилося живим у Галичині, і там воно виступає навіть у складених словах, напр.: *що йно* (що-йно — тількищо).

Інок, арх. — чернець, монах; із стцсл. *инокъ*, що є перекладом з гр. *monachós* — від гр. *mónos* — один.

Стцсл. *инокыни* — інокія, монахія (народне: монашка).

У стцсл. слові „*инокъ*” корінь (*ін-*) означає один.

Лекс. 1627 р.: „*Инок* — монах. З елл. и лат. и слов. чернец. Але *инок* слов. толк(ується) в рос. *единок* або *уединёный*. *Пустынный* розуміти ся может”.

„*Инокія* — монаха, мнишка, черніца, або *единока*”.

Інокентій — ч. ім'я; стцсл. *Иннокентій*; з лат. *innocens*, *-tis* — нешкідливий; *ін* — (не) + *nocere* — шкодити.

Лекс. 1627. 414: *Инокентій* — лат. ел. *Атоос* — неповинен, неповинник.

Іноходень, арх. - рід коня, що наперед ступає разом тими обома ногами, що з одної його сторони, а потім тими, що з другої сторони; цебто він „не перебирає ногами”. Пор. польське *inchođa*, *inchoďnik*.

Слово о п. I. 1187 р.: *Метюю* угорьськими *иноходши*.

Інструмент - збряддя, прилад; зокрема такий прилад, що видає з себе музичні звуки. Лат. *instrumentum* — від *instruere*: вбудовувати що, обладнати чим.

Лекс. 1927. 473: *Игранье* на *инструментъ*.

Там таки, 455: *Скорпія* — недвѣдок або *инструмент* военный.

Т. т., 441: *Орган* — *инструмент*, орудіє.

Т. т., 296: *Якое* начиня и *инструмент*.

Інтелектуал — людина розумової праці; те саме, що й інтелігент. Англ. *intellectual*, фр. *intellectuel*; з лат. *intellectus* (спроможність розуміння) від лат. *intellegere* — пізнати, розуміти, вивчати.

Пор. імператив Б. Спінози: *Nec ridere, nec odisse, sed intellegere* („Не насміхатися, не ненавидіти, а тільки пізнавати”).

Інтелігенція — притаманна людині здібність свідомо сприймати факти буття світу й факти життя та займати своє відношення до них шляхом вражень і мислення.

Установлена французьким філософом Рене Декартом (Картезієм), що жив у 1596-1650 роках, формула „*Cogito ergo sum*” („Я мислю, значить існую”) означає собою сутність значення слова інтелігенція, що походить від лат. *intellegere* — пізнавати, усвідомлювати собі.

Другісне значення цього слова, — інтелігенція: освічена верства суспільства, -- постало (в Європі) досить пізно, бо тільки в середині ХІХ віку. Воно прищепилося головно серед слов'ян — українців, поляків, росіян.

Слово інтелігенція для означення освіченої верстви суспільства, наприклад, в англійській мові й досі не прийнялося. Англ. слово *intelligence* не має цього значення. І англійці саме тому вживають це слово в слов'янській формі його („*intelligentsia*”), коли, напр., пишуть про освічену верству українців чи росіян.

Інтенція — замір; процес такого спрямування почувань, мислення й дії, що кермовані даною метою; з лат. *intentio* — спрямування, від *intendo* — я розтягаю що в якомусь напрямку.

Перекладання слова інтенція словом *ціль*, як це в нас загально чинять, — це якесь непорозуміння. Щоб виразити ідею *ціль*, латинські письменники прийняли грецьке слово *meta*.

Такий вираз як, напр., „Помолитися в наміренні” — це переклад з польського „*na itencję*”, і то переклад цілком зайвий. У нас цілком природньо й логічно кажуть: „Помолитися за... (кого чи що)”.

Катих. 1645 р. 496: Надходить Духъ Святыи невидимо за прываньемъ и интѣнцією Священническою.

Інтер'єкція, грам. — вигук; з лат. *interjectio*, ст. сл. *междомѣтіє* (ст. сл. *метати* — кидати, *jectio* — *метіє*, *inter* — *между*); рос. *междометіє*, укр. вигук. Звідси інтер'єкційний — вигуковий.

Ст. сл. слово *междомѣтіє* росіяни взяли до своєї граматики з термінології Граматики церковнослов'янської

мови українця Мелетія Смотрицького. Його Граматика була видана 1619 р.

Інтерполяція — це пізніша вставка слів чи фраз у текст, яких немає в оригіналі і які не належать авторові. Від лат. *interpolatio*, з *interpolare* — підновлювати, підробляти, перекручувати.

У методі досліджування оригіналів текстів писань факт інтерполяції конче треба мати на увазі, бо автори вставок звичайно не кажуть, що це вони їх зробили; і тому інтерполяції часто приписують авторові того твору, в текст якого хтось інший вставив свої слова або й цілі речення — в ході копіювання того твору.

Інфлюенца, інфлуенца, — грипа (грип), гострий простудний катар верхніх дихальних шляхів; з італійського *influenza*. Цей медичний термін тепер уже вважають застарілим.

Інший (місцеві: ииный, иичий, чинший, „єичий”), див. інакший.

Катих. 1645 р., 6: На концу всего иишого.

Там таки: На иишом мѣстцу.

Лекс. 1596. 25: Прочій — другий потóm, ииший потóm. Прочее — иишее потом.

Іоакім, див. Яким.

Іоанікій, див. Іван.

Іоанікій, див. Іван.

Лекс. 1627. 416: Іоаникій — благодати полн.

Іов, Йов ч. ім'я; стцсл. Іовъ, лат. *Job* з грецького *Iov* (тут в умовно заступає грецьку букву *ι* і *τ* у), а це із ст. євр.: переслідуваний.

У Галичині: Йов.

Лекс. 1627 р. 416: „Іовъ — твердъ, любяй Бога, або болѣючій, або вздыхаючій, терпячій неприязни”.

Там таки, 416: Іов — тверд, любяй Бога, або болѣючій, або вздыхаючій, терпячій неприязни.

Стцсл. Іовъ — це ім'я семітського походження; було воно відоме в семітських народів (не тільки в євреїв) відоме ще в XIV-му віці перед Н. Хр. У семітських народів воно звучало як *Jjov*. Але значення цього слова й досі залишається невідомим.

Іона, Иона́ — ч. ім'я; стцсл. Іона, з гр. *Ionas*, а це із ст. евр. *Jonah* — голуб.

Форма **Иона** головно поширена в Галичині.

Лекс. 1627. 417: Іона — голубица, голуб, пустошачій, або помножаючій, множаючій, прикладаючій.

Ионатан, Ионатан — ч. ім'я, стцсл. Ионатанъ, з гр. *Ionathan*, а це із ст. евр. *Jehonatan*, що означає: Господь дав. Скорочено: Натан.

Лекс. 1627. 416: Ионаѡан — панскій дар.

Иорам, Иорам — ч. ім'я; стцсл. Иорамъ, з гр. *Ioram*, а це із ст. евр. *Jehoram*, що означає: Господь Вишній.

Ипакои, арх. — послух; стцсл. ипакои, з гр. *hupakoé* — послух.

Лекс. 1627. 466: Ипакой — послушаніє.

Ипатій — ч. ім'я; стцсл. Ипатій, Ипатъ; з гр. *Epatos* — високий. Пор. гр. *epanagein* — підносити вгору.

Лекс. 1627 р. 466: „Ипатій — достоин, найвышшій судя, высокій або верховный”. Тут же додається, що „ипатіів призначали великі грецькі царі”.

Там же, 466: Ипатій — достоин, Найвышшій Судя, высокій або верховный. Ипаты именоваху еллини великія царѣ.

Иподіякон — піддиякон: початковий духовний сан у Православній Церкві; гр. *Hypodiakonos*: *hupo* (під), *diákonos* (служачий, супровідник (у Церкві), дякон.

Иподром — площа, на якій відбуваються кінські перегони. З гр. *hippodromos*: *hippos* (кінь) + *drōmos* (місце для бігу).

Лекс. 1627. 415: Иподром — мѣсце, где ся конми вытѣкают, або до кола гонят, або конѣ и колесницѣ утѣчутся.

Иполит — ч. ім'я; стцсл. Ипполитъ, в якому подвійне **п** — помилкове, бо це грецьке ім'я пишеться з одним **п**. *Hypolytos* (освободитель), від *hupolúo* — розв'язую те, що зв'язане, звільняю.

Лекс. 1927 р. 415: „Ипполитъ: конецъ, раздрѣшитель, свободитель”.

Там же, 415: Ипполит — конец, раздрѣшител, свобод.

Ипостáась, арх. — 1. істота, сутність, реальна істота (протилежно до уявної істоти), основа; 2. також у зна-

ченні латинського *persona* (особа); 3. в Християнстві: Особа (Іпостась) Св. Тройці.

Стцсл. ипостась, з гр. *hypostasis* — основа, істота, субстанція, дійсна природа кого-чого, довір'я.

Лекс. 1622. 466: Ипостась — персона, особа.

Там таки, 249: Состав, ипостась — персона, особа.

Іра — ж. ім'я; з гр. *iris* (род. відмінок *Iridos, Iridios, Irideos*) — 1. райдуга (поетично: веселка); 2. посланниця Бога. Звідси лат. *Iris* — посланниця Бога.

(Не слід змішувати з лат. *ira* — гнів).

Лекс. 1627. 408: Ира — лат. Юно, богиня, жона Дієва и дочка, имя идола.

Іран, Персія — країна Близького Сходу, в південно-західній частині Азійського континенту. Значення назви „Іран” — „країна арійців”. Іранці — це перси, а їхня мова належить до групи індоевропейських мов, а це значить, що корені іранських слів генетично споріднені з коренями слів слов'янських, германських, романських, індобалтійських (литовських і латинських) і ін.

Іранські сліди в слов'янських мовах.

Іранський вплив на праслов'янську мову безумовно був і позначився виразно, а це свідчить, що праслов'яни десь сусідували з іранцями. Від них узято, напр., слово „Бог” і тій слова, що з нього постали. Ці племена, напр. скифо-сарматські, рано, десь із VII в. до Хр. появилися в причорноморських степах, і були тут активними до II-III в. по Хр. Через це іранський вплив на укр. мову дуже давній і немалий.

Див. I. Rozwadowski, „Stosunki leksykalne między językami słowiańskimi a irańskimi”. (Rocznik orientalistyczny. I. 1914.

Іржати (арх. ржати) — звуконаслідувальне слово, що відноситься до звуків коня. У нашому літературному слові і р ж а т и назвукове і приставне; воно походить з говорів Сх. України. (У деяких укр. говорах, напр., на Волині, це слово виступає з протетичним г: г и р ж а т и).

У говорах Галичини збереглася стара укр. форма цього слова р ж а т и, що близька до форми старослов'янської: ръзати (а може з побічним ръжати).

Рос. ржать; білоруське ржаць, иржаць; польське rżać. Слово о п. I. 1187 р.: Комони ржуть за Сулою.

Іріна — ж. ім'я; укр. народне Ярина; стцсл. Ирина; рос. Ирѣна; польське Irena. З грецького Εἰρηνε — мир, спокій. (У греків це була також назва богині миру).

Під впливом його польської вимови („Irena“) українці в Галичині вимовляють це ім'я як Ірѣна, що є ближчим до його грецького оригіналу.

Лекс. 1627. 408: Ирѣна — мирна або покѡй.

Іринáрх, арх. — володар-миродержець; стцсл. иринархъ, з гр. Irenarchos: irené (мир, спокій) + árchos (володар).

Лекс. 1627. 408: Иринáрх — мира начальник.

Іриней — ч. ім'я; стцсл. Иринеи; з гр. Εἰρηναιος — мірний, спокійний. Див. Іріна.

Лекс. 1627. 408: Иринеи — мірний, спокійний.

Ірмолѡй, церк. --- книга ірмосів.

Див. Ірмос.

Лекс. 1627. 408: Ирмолѡй є Книга, маючая в собѣ Ирмосѣ.

Ірмос — перший вірш церковного гімну, що являє собою зв'язок з черговими тропарями. Стцсл. ирмосъ, з гр. εἰρμός, перше значення якого: тяглість, серія; гр. εἰρμος у церковному значенні те саме, що й стцсл. ирмосъ.

Лекс. 1627. 408: Ирмос — ел. узол, завязанье моцное, спятъѣ, ряд, або одного другого ся держанье, образ, состав, чын, стан, кшалт ряду в споеню.

Ірод — ч. ім'я; стцслов. Иродъ. — Таке було ім'я трьох володарів з Ізраїля (що тут подані так, як їх називає історія цього народу): 1. Ірод Великий (73? перед Н. Хр.); 2. його син — Ірод Антипа (?-40 по Н. Хр.); його (Ірода Великого) внук — Ірод Агриппа (10? перед Н. Хр. — 44 по Н. Хр.). Їхнє імення (Herod) було рідним. Ця сім'я походила з Едому (по-грецькому Idumea), а на юдаїзм вона насильно навернена коло 125 року перед Н. Хр. Палестиною ця сім'я правила від 46 р. перед Н. Хр. по 100 р. по Н. Хр.

Ірод Великий, що правив Палестиною (коли вона була під окупацією римлян, від 37 р. перед Н. Хр.) мав 10 жінок. Був дуже жорстокою людиною, про що свідчить його наказ вирізати всіх немовлят у Вифлеємі, бо він думав, що між ними був Ісус, що саме тоді народився.

Лекс. 1627. 409: Ирод — (желателен) кожух, хвала або гора хвалы, пыхи. З сир. смок огнистый.

Там таки, 409: Ирод — „кожух, хвала, або гора хвали, пыхи. З сир.: смок огнистый”.

В укр. мові це ймення стало словом лайливим: Ах ти Ирод! Иродова душа твоя!

Наше „Ирод” походить із стцсл. вимови („Иродъ”) цього ймення, яке по-грецькому вимовляли *Heródos*, а по-латинському *Heródes*; звідси польське *Herod*, англ. *Herod* і т.д.

Иродіон — ч. ім'я; стцсл. *Иродіонъ*, з гр. *Hierodionos* — святищенновладний: *hieros* (святий) + *dionos* (владний).

Тому що грецький прикметник *dios*, *dionos* є також у міфологічній термінології, у наших старих джерелах стало непорозуміння щодо значення імені „Иродіон”.

Пор. Лекс. 1627, 409: Иродіон — Слѣванье Юноны, елл.

Ис-, арх. — дієслівна приставка (ст. сл. *ис-*), що в українській живій мові згодом замінилася приставкою **ви-**. Пор. *исходъ* (лат. *exodus*) — вихід; *исполненіе* — виконання; *исправленіе* — виправлення, і т. ін.

Але ця стара слов'янська приставка і досі збереглася в нас у деяких словах, — напр.: у слові *испит* (від ст. укр. *ис* — *пытати*, *цебто ви-питати*).

Звичайно, такі винятки — це залишки з нашої старої „книжної” літературної мови.

Исав — ч. ім'я; стцсл. *Исавъ*, із ст. евр. *Esav* (у грецькій вимові *Esau*, лат. *Esau*) — кошлатий, волохатий.

Див. Яків.

Лекс. 1627. 409: Исав или Есав — собор, або чинячий, або робячий, або маль его.

Исак — ч. ім'я; стцсл. *Исакъ*, із ст. евр. *Jis'chak*, *Ицхак*.

Як Бог сказав, що Сарай (Сара) породить сина, то „впав Авраам на лице свое й засміявся” (*vajjis'chak*). І сказав він у серці своїм: „Чи в віці ста літ буде вроджений, і чи Сарай в віці дев'ятидесяти літ уродить?” Буття 17. 17.

Коли *Ицхак* народився, то „промовила Сарай: Сміх (*sechok*) учинив мені Бог, — кожен, хто почує, буде смія-

тися (jicachak) з мене" 21. 6. Отже, іцхак чи Ісак — це „будеш сміятися”.

Ім'я це пишуть: ст. євр. Iic'chak; гр. Isaák; лат. Isaac. Англійська вимова цього імені Айзек.

Тому що в грецькій мові немає звука х (лат. ch), то греки усунули цього звука із ст. євр. Iicchak, а на його місце вставили звук а. У грецькій вимові таким способом це ст. євр. ім'я звучало (з подвійним а): Isaak. А за греками почали так писати це ст. євр. біблійне ймення й інші народи.

Лекс. 1627. 415: Ісаак — радість, смѣх. Ісакій — равно врач.

Ісаія — ч. ім'я; стцсл. Исáія, із ст. євр. Ješa'jahu — спасіння Господнє: ješa (спасіння, поміч) + Jahu (Господа).

Лекс. 1627. 409: Исáія или Есаіас — збавенъе Панское або Спас Господень.

-ісенький — суфікс прикметникового димінутива; такою є його наша літературна форма; напр., жаднісенький, порожнісенький.

Діалектичне (в Галичині) — іський. Напр., жадніський, порожніський.

Ісідор, див. Сидір.

Лекс. 1627. 415: Ісідор — желѣзо или равен дары.

Ісидора — ж. ім'я; стцсл. Исидора, з гр. Isidora — дарована Ізидою: Isis (Ізида) + doron (дар). Складення цих двох іменників уживалося в прикметниковій формі: Isidoros, Isidora, Isidoron, з яких Isidoros (звідси наше Ісідор, Сідір) та Isidora (звідси наше Ісидора) згодом субстантивувалися. Isis (у нашій вимові Ізида) — це ім'я єгипетської богині, грецьким відповідником якої була богиня Деметера.

Ісїхїй — ч. ім'я; стцсл. Исихїй, з гр. ésychos — тихий (у моральному значенні цього слова), скромний.

(Мовчаливий по-грецькому: síorclós).

Лекс. 1627. 409. Исїхїй — безмольник, молчалив.

Іскаріот — прозвання Юди, бувшого апостола Христового; Юда Іскаріот, або Іскаріотський, цебто з міста Каріоту (в Юдеї). Грецьке Iskariótes, лат. Cariothesis.

Лекс. 1627. 415: Іскаріот — муж погїбели, забиття, або вигнання, або смерти.

Ісконі, арх. — спочатку, напочатку. Ст. слов. *исконі* — це синонім ст. сл. *въначалѣ*, *изначала*. Склад цього слова: *ис-кон-и*. У ст. сл. слові *исконі* (початку) корінь (-*кон-*) той самий, що й ст. сл. слова *коньць* (кінець).

Походження цього слова — одив. кінець.

Іскусіти, арх. — спробувати; ст. сл. *искусити*; болг. *испитувам*, *искущувам*; серб. *окушати*, *огледати*, *кушати*; рос. *искусить*; ч. *zkoušeti*, *zkusiti*; п. *doświadczać*, *próbować*.

Слово о п. I. 1187 р.: *Искусити Дону великого*.

Ст. сл. *искусити* походить від ст. сл. *kositi*, ітератив якого: *kosati* (кусати); пор. ст. сл. *kosъ*.

Праслов. корінь цього слова має за собою праіндоевр. минуле.

Пор. лит. *kašti*. —

Укр. сім'я слів з цим коренем: *кусати*, *вкусити*, *спокусити*, *кушати*, *спокушати* (*спокушувати*), *спокуса*, *кусок* (від „*кус*”), *куска*.

Іску́сний, арх. — досвідчений, майстер, знавець. Пор. стцсл. *искусство* (лат. *experimentum*).

Див. *іскусіти*.

„В поощреніе искуснѣйшим”. Лекс. 1627 р. 476.

Там такн: *Силный* — *можный*, *силник*, *велможя*, *искусный*.

Іску́ство, арх. — уміння, майстерство, мистецтво, ст. цер. слов. *искуство*.

Див. *іскусіти*, *іскусний*.

Лекс. 1596. 145: *Искусство* — *умѣтность*, *свѣдомость*. 15: *Искусный* — *свѣдомый*.

Іскуша́ти, арх. — спокушати, спокушувати; ст. сл. *искушати* — від *искусити* (*спокусити*). Звідси стцсл. *искушеніе*.

Стцслов. словом *искушати* перекладено ст. евр. *pišsaḥ* (випробовувати). Пор. Буття 22. 1: „Бог випробовував Авраама”. Пор. Матвія 5. 13: „І не введи нас у випробовування, але визволи від лукавого”. Ст. сл. *искушеніе* — наще спроба, випробовування. Сюди *спокуса*, *спокушати*, *спокусливий*. Див. *кушати*.

Іскуше́ніе, арх. — випробування, спокуса.

Див. *іскушати*.

„Искѹс — покушѣньє, усилованьє, покоштованьє, кушеньє, досвѣдченьє”. „Искусї — досвѣдчи, спробуй, дознай”. Лекс. 1627. 90. „Искушаю — досвѣдчаю, пробую або кушу, покушаю”. 90.

Лекс. 1596. —46: Искушѣніє — досвѣдчѣньє, прѣба, покѹса. Искушаю — досвѣдчаю, пробую.

Исѣп, исѣп — рід рослини, що в ботаніці відома як *Hyssopus officinalis*. Давні євреї вживали при своїх обрядах очищення. Також робили з неї кропила. Пор. 3 М. 14. 4, 6, 16, 19; 2 М. 12. 2; 4 М. 19, 6. Псалом 51, 9.

Ст. євр. назва його *ezog*; гр. *issopos*; лат. *hyssopus*; стцсл. иссопъ.

Лекс. 1596. 34: Иссоп ест зѣлье, которое жидове, омочючи в кров, кроплевались и очищались.

Лекс. 1627. 466: Исѣп — юзопом, зѣлье, которое жидове омочючи в кровъ, кроплевались и очищались.

Испанїя — назва, що походить з грецького *he Spania*. По-старослов'янському назву завжди писали *Испанїа*.

При грецькій назві *Spania* артикл жіночого роду (*he*) — це буква *e ta* з густим придихом (по-грецькому *rhema dasy*, а по-латинському *spiritus asper*), що виражався звуком *h*. За того часу, коли Київ нав'язав контакти з Грецією (а це значить, що й тоді, коли Україна прийняла Християнство з Греції), самі греки вже не вимовляли густого придиху, а букву *e tu* вони вже вимовляли не як *e*, а як *i*. Отож і артикл жіночого роду в їхніх устах уже звучав не як *he* (по-старому), а як *i*; цебто *he Spania* вони почали вимовляти як *i Spania*, а в стягненій формі, — як *Ispania*. Наші предки, вслід за греками, також вимовляли цю грецьку назву як *Испанія*.

У Галичині у новітніх часах почали вимовляти й писати не згідно з його грецькою (і з нашою) вимовою, а з романською вимовою артикла жіночого роду при цій назві, цебто з вимовою не *i*, а *e*. І тому в Галичині почали писати й вимовляти *Еспанія*.

Тепер уже й західні вчені елліністи почали визнавати той факт, що греки ще в четвертому столітті нашої ери почали вимовляти свою *e tu* як *i*. Див. Prof. Karl Feyerabend. *Handy Dictionary of the Greek and English Languages. I. Greek-English. Philadelphia, 1945. An Introduction to the History of Greek Sounds.*

Іспит — екзáмен; ст. сл. испытаніє, від испытати (испытати).

Слово іспит походить з нашої „книжної мови”, цебто з нашої старої літературної мови. Ст. сл. испытаніє (звідси й наше іспит) означає: ви-питування.

Див. іс-.

Зо словом іспит в Україні пов'язані деякі слова шкільного аргó (argot). І так, на Наддніпрянщині учні кажуть: „Зрізався на іспиті” (цебто перепав на іспиті, не здав іспиту), а в Галичині: „Спалівся (або „засипався”) на іспиті”. Але для вислову підготовки до іспиту вживали звичайне слово (з шкільного аргó): „зубрити”, цебто завчати „на зубок” (на Наддніпрянщині) і „кувати”, або „викувати на бляшку” (в Галичині).

Іс поллá еті, Дéспота! Цю грецьку церковну формулу Многоліття Владиці (Архиєреєві) в нас традиційно перекладають архаїзованими „На многії літа, Владико!”.

Лекс. 1627. 409: „Ис полла” та ети, деспота — на многая лѣта, Владыко!”

У духовних школах в Україні з цього постало слово „ісполати”.

Ісполін, арх. — вéлет, вéлетень, гігáнт; ст. сл. исполинъ, сполинъ.

Корінь цього ст. слов. слова не віддзеркалений в жодних словах інших мов індоєвропейської сім'ї. Отож питання його походження й досі залишається дискусійним.

Ісполін — гігант, вéлет, олбрым, дужий а великий чоловік. Лекс. 1627. 91.

Там таки, 309: Щуд — гігант, исполін, олбрым, вéлет.

Іссахár — ч. ім'я.

Кн. Буття 30. 18: І промовила Лея: Дав Бог заплату (sechar) мою, що дала я невільницю свою своєму чоловікові. І кликнула ймення йому: Іссахар (Issas'char). Іссахар — заплата. Ім'я пишуть: гр. Issachár, лат. Issachar, ст. сл. Іссахаръ, ст. євр. Issas'char.

Істина — правда; ст. сл. истина; блог. істина; серб. истина; чеське *jistina*; суч. польське *prawda* (ст. п. *iscina*); грецьке *alétheia*; лат. *véritas*.

Цей іменник походить від ст. слов. истъ, истии (його ст. слов. синонім: сущий), що означає дійсний, справжній.

Інші ст. слов. слова з цим коренем: истовъ, истовнъ (дійсний, справжній); истъць (= лат. *geus* — обвинувачений, *debitor* — довжник).

Цей самий корінь наявний і в польських словах *istota*, *istotny* (наші: сутність, сутній), що з польської проникли і в українську мову.

Справа походження старослов'янського і ст - у цьому слові й досі залишається дискусійною.

Такі припущення, що джерелом цього нашого і ст - е корінь ст. слов. слова є ст ъ (третя особа теперішнього часу дієслова б ы т и), не можливо обоснувати лінгвістичними доказами, — принаймні на теперішньому рівні дослідів історичного розвитку праслов. і ст. сл. фонетики на базі порівняльного (компаративного) мовознавства.

Лекс. 1627 р. 40: „Вѣриѣ - ѣсте, певне, щире”.

Там таки: 242: Истинную, правдѣвую.

Т. т., 92: „Истинна — правда. Истинный — правдивый, власный. Истинно - правдиве, власне. Истинствую — правду мовляю”.

Т. т., 109: „Лишенный истины — который утратил правду”.

Лекс. 1596. 286: Существо — ѣстотность.

Там таки, 156: Истина — правда. Истинствую — правду мовляю.

Історіограф — особа, що „пише історію”. Слово це складається з двох грецьких слів: *historia* + *graphein* (писати).

Теперішнє значення слова „історія” — це описання тих подій, що сталися в ході минулого часу.

Див. Лекс. 1627. 415: Історія — свѣдок всѣх вѣков, або дѣи, правдивое виписанье прошлых речей.

Пор. „Історія про це мовчить”. Так часто писали історики про те, що було невідоме.

Початкове значення цього грецького слова („*historia*”) було — досліджування, від гр. *historein* — учитися шляхом досліджування.

Старим українським відповідником слова „історіограф” було слово „літопісець”.

Слово „історіограф” у нас уже здавна почали заступати терміном „історик”.

Див. Лекс. 1627. 416: Історіограф — історік.

Однак значення слова „історик” тепер аж надто „універсальне” — до меж туманності; його вживають у значеннях: 1. шкільного виклада історії, 2. літописця (цебто історіографа), 3. ученого дослідника історії.

Не краще представляється справа і з теперішнім значенням слова „історія”, яке неправильно вживають для означення тієї шкільної дисципліни (предмета викладів), що означає вивчення історії, незважаючи на те, що історія — це не один з предметів студій, а є це описування (літописцем) подій минулого.

Вивчення історії — це в дійсності історіологія, а не „історія”.

Істо́та — сутність; з польського *istota*.

Див. істина.

У нашій книжній мові синонім польського *istota* було слово **єстество**.

Див. Лекс. 1596. 12: **Єстество** — прироженье. Се наречеса от еже ест.

Істукáн, арх. — 1. статуя; 2. ідол (божок); у стцсл. истуканъ; рос. (із стцсл.) истукан; болг. идол, статуја, кип; серб. идол, кип; ч. modla, socha; польське balwan, posąg.

Стцсл. слово истукáнъ виводять від ст. слов. и ст у к а т и, яке пояснюють так: різати, виливати з металю. А корінь ст. сл. ст у к а т и вважають за вокалічну версію кореня ст. слов. тъкнѣти (ткнути, тикати); і кажуть, що корінь ст. сл. тъкнѣти походить з того самого праіндоевропейського джерела, що й корінь грецьких слів *týkos* (різьбар), і *tykídzo* (вирізаю, цебто роблю різьбу).

Див. 1) W. Prellwitz, *Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache* (2-ге вид.). Геттінген, 1905. 2) А. Преображенскій, *Этимологический словарь русского языка*. Москва, 1910-1914. 3) М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*. Том II (Е-муж). Москва 1967. (Фасмер у цій справі також цитує статтю Желтова, опубліковану в журн. „Филологическія Записки”. Выпускъ I. Воронежъ, 1876).

Щодо того як у нас колись пояснювали значення стцсл. слова „истукáнъ”, — див. 1. Лекс. 1596: **Істукáн** — вылитый болван. 2. Лекс. 1627, 94: „Истуканіе — выли-

ванье, улятьє. Истукан — вылитый (болван), улитый. Истукаю — выливаю, уливаю”.

Истфак — абрєвіатура: історичний факультет. (Цей термін постав в ССРСР, і тільки там він уживається).

Истязати, арх. — 1. витягати, що (з чого); 2. другієне значєння: допитувати.

Склад цього слова: *istęz-ati*; його корінь (*też*), як і *też* (у стцсл. слові *teżyć*) походять від ст. слов. коріня *teğ*, що наявний, напр., у ст. сл. *vъstęgnoti*, *protęgnoti*, *teğo*.

Брюкнер (*Aleksander Brückner*), аналізуючи польське слово „*ciąg*” (тяг) у своєму словнику (*Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa, 1957) називає слово *истязати* словом „російським”, на згадуючи факту, що воно церковно-слов’янське східньослов’янської версії. Стцслов. *istęzati* наявне в пам’ятках старо-церковно-слов’янської мови X-XI століть. (Див. *Stanisław Słoiński, Wybór tekstów starsłowiańskich (starobułgarskich)*. Львів, 1926). З прийняттям християнства Києвом (988 р.) в Україну прибули з Болгарії й Богослужбові Книги, а в них, звичайно, було й стцсл. слово *istęzati*, і там (у Києві) почали вимовляти його по-своєму: *істязати*. Так воно попало в стару „книжну” (літературну) мову українців, а звідти згодом пішло воно й у Москву.

Пояснення слова „*істязати*” в Лекс. 1627 р. таке: „*Истязію* — пилю пытаю, розбираю, выпытую, вытыгаю, пилю ся вывѣдую, шпегую”.

Исус — ім’я Христа.

Як я вже писав у ч. 67-68 РМ на ст. 343 та в ч. 73, греки сильно змінили ім’я Христа, змінили тому, що в них і не було засобів на правдиве вираження його. Староеврейська назва була *Jehošua-Ješua*, арамеїська — *Ješu*. Греки взяли цю останню (*Ješu*) й змінили її на *Iesus*. У цій формі такі зміни: 1) не маючи *j*, греки передали його на початку слова через *i*, 2) з тієї ж причини *š* передали через *s*, 3) грецизували кінець, додавши на кінці своє *s*. Старослов’янські перекладачі незручно передали це через *Исоус* — *Исусь*, в якому два *i* на початку нічим не оправдані.

Але написання *Исусь* з одним *i* чи *и* дуже часті в українських пам’ятках, почавши з найдавнішого часу.

За два і (Iu-) на початку імені Христа в Москві довгі роки велася боротьба, що навіть покінчилася розколом Церкви. Для українців, людей західної культури, така боротьба й дивна, й незрозуміла, бо в Україні завжди правильно писали й тепер пишуть тільки Ісус, а форма Іисус — це форма російська — звичайно, вона походить з форми старо-церковно-слов'янської. Серби пишуть так само Ісус, а навіть болгарини пишуть Исусъ.

Староевр. Егошуа — Ешуа й арам. Ешу визначає: 1) Jeho-, Je- - це скорочення від Jehova, Господь, 2) hošua - - спаси, допоможи, а разом: „Господи, спаси”.

Катих. 1645 р.: „Исус имя в уживаню у жидов было посполитое... и значит Збавителя, яко у Святого Евангелисты Матвея написано (1. 21): А породити Сына и назовеш Имя Его Исус, абовѣм Он выбавит люд Свой от грѣхов их”.

Лекс. 1627. 414: Исус — Пан Збавитель.

Італія — це традиційна латинська назва, якою італійський народ називає свою країну (Апенінський півострів), що здавна прийнялася і в нашій літературній мові.

У книжній мові українців XVI-го століття появилася була польська назва (для Італії) „Włochy”. (Польське we Włoszech — в Італії).

Див. Лекс. 1596. 186: Дерево ест ве Влошех.

Але цей полонізм не втримався в українській мові. Польська назва для італійця („włoch”) постала із старої назви кельтів: Walch (пор. Валія).

В Україні вимова цієї назви піддалася законіві повнаголося, — звідси: в о л о х (рос. „валах”, болг. „влах”. Але укр. „волох” визначає румуна, не італійця.

Іти - - ступати ногами вперед; слово всеслов'янське, праіндоевропейського походження, стцсл. ити; рос. ітти, итти, ч. jiti, п. iśé. Пор. лат. itum (щоб іти) — супін лат. ire (іти).

У стцсл. мові синонімом слова и т и було слово gręsti, grędo, grędeši (в укр. вимові грясти, гряду, грядени), що вживалося в літературній мові в Україні. Це стцсл. слово, звичайно, не всім українцям було зрозуміле. І тому Лекс. 1596 р. вияснював: „гряду — іду”.

В англійській мові слово to go (іти) відноситься не тільки до руху людини вперед шляхом ступання ногами

(як це в укр. мові), але й також за допомогою засобів локомоції, — напр.: I am going by bus (я йду автобусом). По-українському: Я їду (не йду!) автобусом.

Іти, ходити — в біблійній мові часто означ. „жити”. Єрем. 7. 23, 19. 11. Пор. Псалом 1. 1: „Блаженна людина, що за радою нечестивих не ходить”. Тут „ходить” — це живе. Пор. Пс. 1. 6.

Ітіль — столиця Хазарії (хазарська назва ріки Волги також була „Ітіль”).

Стару назву („Ітіль”) цього міста згодом заступила назва „Астрахань” (у Росії).

Іч! — ач!

В Україні (а фактично тільки на Наддніпрянщині) здавна існує вигук ач! - скорочення вигуку баа!

В Україні тепер (за часів ССРСР) дехто з письменників (напр., Гончар) почав вводити небувалий досі в нас вигук здивування: іч! — Цей новотвір, очевидно, є поєднанням укр. ач! з його російським відповідником ишь! (і вишь!).

„Ішачити” — тяжко працювати за дуже низьку платню. Слово це походить від азербайджанського ішак — осел.

-іший — закінчення деяких прикметників в формі вищого ступеня; напр.: гарний — гарніший, добрий — добріший і т. ін.

У цьому закінченні переважно наголошується і, напр.: голосний — голосніший, білий — біліший, відний — видніший і т.д.

Але в деяких прикметниках і в цьому закінченні наголосу на себе не приймає: напр., Блаженний — Блаженніший, Пресвященний - - Пресвященніший.

Ї

Ї — тринадцята буква української азбуки. Форма її взята з кирилівського ї.

Їда́ — їжа, харч, страва; ст. сл. ядь; рос. еда (арх. ядь); болг. једене; серб. јело, јестиво; ч. jídlo, potrava; п. jadło, jedzenie, potrawa, pokarm.

Слово о п. І. 1187 р.: Галици хотять полетѣти на уедіє.

Їдло, місц. — їда, їжа; з польського jadło.

Лекс. 1596. 36: Брашно — покарм, їдло.

Там таки, 34: Ядь — идло, страва.

Див. їсти.

Їжак - - мале чотириноге створіння, з голови схоже на свинку, з колючками замість шерсті. Лат. назва: ericius.

„Їжак” (старше укр. „їж”) - - слово неслов'янського походження.

Праіндоевр. корінь слова „їжак” — *egh-, що означав усе колюче. Праіндоевр. корінне g (r) в цьому слові залишилося в нім. Igel — їжак. У литовському відповіднику нім. Igel воно, як і в відповідниках слов'янських, перейшло в ž (ж); лит. ežys — їжак.

Корінь укр. о ж и на той самий, що й слова ї ж а к. Ст. сл. (і ст. укр.) е ж и н а на укр. ґрунті згодом змінило свою форму на „ожи́на” так, як ст. сл. (і ст. укр.) е д и н та е з е р о змінили в нас свої форми на „один”, „озеро”.

Між дослідниками немає однозгідності відповідей на питання, чи корінь ст. сл. и г л а — голка, укр. арх. ігла (пор. рос. игла, п. igła) той самий, що й у слові ї ж а к.

Їжаки є двох родів: земні й водяні.

Див. Лекс. 1627. 471: Ёж, остистый земный.

Від слова ї ж а к пішли наші слова „їжитися” (напр. кажуть: „Йому волосся їжиться”); „гороїжитися”. („Він гороїжиться” означає: Він неприязно бундючиться); „їжакуватий” (напр.: „у нього волосся їжакувате”). Слово „їжак” у фразях: „Ставати їжаком” (Ставати в позу спротиву). „Наставлятися їжаком” (те саме)

Їзда́ — рух людини уперед за допомогою будь-якого засобу пересування, — у протилежність до „ходи”, що означає рух людини вперед її власними ногами.

Той корінь, на якому базується це наше слово, все-слов'янський і праслов'янський; пор. стцсл. ѣзда, рос. езда, ч. jízda, н. jazda.

Див. їхати.

Лекс. 1627. 416: Ітер, лат. — путь, дорога, ѣханье, ѣзда́.

Їй Богу — божіння (рід клятви), яким людина намагається запевнити кого, що вона каже правду. Ст. слов. є й (звідси наше „їй”), що засвідчене в стцсл. мові (напр., євангельське „ей”, „ей-ей” — так, правдиво, дійсно так).

У Галичині є своє місцеве „божіння”: „Бігме!” (Тут „Біг” з „Бог” — шляхом перезвук о > і.

„Божіння” на Волині: „їй-Бо” (із старого „ей Бог”), „присяй-Бо” (з „присягаюсь + їй + Бог”).

Їмосць, місц. — дружина священика, попадя, пані-матка, (у Канаді й США — „добродійка”).

„Їмосць” — титулування дружини священика в Галичині, з польського „jej mość” (із старопольського „jej miłość”). Священика там називають е г о м о с т е м з польського „jego mość” з „jego miłość”).

В Україні дружину священика колись титулували тільки стцсл. „попадя” (з грецького *pappadiá* — дружина священика), по-грецькому *pappás* (отець, священик) — звідси лат. *papa* та англ. *pope*.

На Наддніпрянщині священика (із стцсл. *svěštenikъ*) також називають словом „батюшка”, а його дружину — словом „матушка”. Словом „батюшка” — здрібніле від ст. сл. б а т я (ст. укр. б а т я, звідси укр. ба́тько) — серби й росіяни також називають і батька, а словом „матушка” (матінка) називають маму.

На Наддніпрянщині „матушка” відноситься тільки до дружини священика.

Укр. інтелігенція на Наддніпрянщині в ХІХ-му віці почала титулувати священика „пан-отцем”, а його дружину — „пані-маткою”.

Їсти — споживати харч; стцсл. ѣсти, ясти, ядати; рос. есть; болг. *jam*; серб. *jestи*; ч. *jísti, jidati*; н. *jeść, jadać*.

Слово це всеслов'янське праслов'янського походження, а корінь його праіндоевропейський. Пор. лит. *ėsti, ędu*; латвійське *ēst*; грецьке *ēdis* (їда), *ēstio* (я їм); лат. *esse* (їсти), *edo* (я їм); нім. *essen* (їсти).

Праіндоевр. корінь **ed-*, що наявний також в укр. словах їда (їд-а із ст. укр. їд-а), обід (об-ід), снідати (сн-ід-ати), їдь, їдкий, і т.д.

Той самий укр. корінь (ід- : їд- із ст. укр. їд-) наявний і в укр. „їжа”, що його корінь (їж-) походить з праслов. **ēdj-* (їжа з праслов. **ēdja*) --- подібно, як укр. м е ж а походить з праслов. **mēdja*.

У „книжній” (літературній) мові XVI-XVII-го віків наявні гібридні форми цього слова: із стцсл. і укр. прикметами.

Див. Лекс. 1627. 468: Нічого неїдячі нї п'ючі.

Із ст. сл. їдати утворене укр. діял. „неїдячи” (неїда-чи).

Слово „їсти” вже давно ввійшло також і в філософську та релігійну термінологію.

І так, давні римські мислителі поставили були людині такий імператив: *Non vivere ut ędere, sed edere ut vivere!* („Не жити, щоб їсти, а їсти, щоб жити!”).

Християнство поставило людині такий імператив, щоб їв тільки той, хто (коли він працездатний) своєю працею заробив на харч: Ап. Павло (2 Сол. 3. 10): „Як хто працювати не хоче, нехай той не їсть!”

Цей імператив присвоїли собі більшовики (в ССРСР), заявивши (по-російському): „Кто не работает, тот не ест!”)

Цей імператив походить з біблійних часів. Див. Кн. Буття 3. 19: Бо Господь наказав людині: „У поті свого лица ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий”.

їхати — передвигатися засобом локомотії: кіньми, волами, потягом, автомобілем і т. ін. Слово це всеслов'янське і праслов'янське — праіндоевроп. походження.

Ст. слов. їхати; рос. ехать; болг. јездја; серб. јахати; ч. jeti, јездiti; п. јechać, јездzić; литовське јбdyti, латв. јādit.

Яким чином пояснити виміну форм праслов'янського (**ēd-* : **jad-* : *ěx-* : **jad-*) — це таке питання, що від-

повідь на нього і досі залишається предметом дискусій.

Слово „їхати” ввійшло і в українську „народню філософію”. Пор. наші поговірки й приповідки: „На чиему возі їдеш, того пісню співаєш”. „Яке їхало, таке й здибало”. „Не помажеш - не поїдеш”. „Брехнею далеко не заїдеш”. „Говорила — їхала!”. „Собаки брешуть, значить — їдемо”.

Їхній — той, що належить до них; український відповідник англ. *their*, франц. *leur* і нім. *ihr*.

Гене́за цього нашого слова не є старослов'янською. Це наше слово постало в Україні — з „їх”, тобто з форми родового відмінка множини займенника він, -а, -но.

По-старослов'янському казали, напр., „Ихъ домъ”. (Так воно було в староукраїнській мові).

Але український народ згодом створив із слова „їх” слово „їхній”, цебто з його займенникової форми утворив форму прикметникову. І так почали казати „їхній дім” (замість ст. укр. „їх дом”).

У російських діалектах також є народній новотвір „їхний” (утворений з „их”), але в російській літературній мові він ще не здобув собі твердого ґрунту.

В інших слов'янських мовах немає відповідників укр. ї х н і й.

Й

И — чотирнадцята буква української азбуки (алфавіту, абетки). Форма її взята із стцсл. кирилівського й.

У грецькій мові звука *j* (й) немає, тому й в її азбуці немає й такої букви, що б була відповідником українського й.

Букву й у мовознавстві називають по-грецькому йота. (По-народньому в нас просто кажуть, що це буква „ий”).

Звичайно, грецька назва („йота”) не зовсім віддзеркалює собою наше й, бо греки називали нею своє *i*; наше й є відп. лат. *j*, а не *i*. Той факт, що грецька йота (*i*) в деяких позиціях (у словах) звучала як лат. *j* (наше й), не означає, що в основному це було *j*.

Йо? — вигук запиту й здивовання, — в стилі наслідування єврейського „йо” (з їдіш).

Йоав — ч. ім'я; стцсл. Іоавъ, із ст. євр. יואב (Господь — Отець).

Йоакім, див. Яким.

Йоан, Іоан, див. Іван.

Йоанікій, див. Онікій.

Йов, див. Іов.

Його — родовий відмінок однини займенника *він*. Ця форма („його”) постала із староукраїнського „его” (що було й старослов'янським).

Українці в Галичині далі зберігають живою оригінальну (староукраїнську) форму цього слова: *єго*, — на Наддніпрянщині прийнялася його нова (створена народом) версія („його”), що й стала в нас літературним словом.

Слово „його” часто вживається в нас плеонастично, цебто тоді, коли воно належить до зайвих слів у реченні. Напр. „І що його тут робити!”

Йоїл — ч. ім'я; стцсл. Іоїлъ; із ст. євр. יואל (скорочене з יהוהאֵל — Господь Бог).

Лекс. 1627. 417: Іойль — яко молнія красен, або любов Божая, или начаток, или начало Божіє, або хочачій, або присягаючій.

Иой, місц. — Ой! Цей вигук (йой!) постав і вживається тільки в Галичині. А поза її територією вживається тільки вигук о й !; і тільки він увійшов у нашу літературну мову.

Від українців у Галичині цей вигук похопили й тамтешні поляки. І тому поляки з Варшави та з інших польських міст прозвали поляків з Галичини „львівськими та йойками” („tajojki lwowskie”), бо в їхній фразеології було „ta jój!”.

Иойкати, місц. — слово, що постало шляхом звуконаслідування емоційного „йой”, і виражає воно невпинне повторювання цього вигуку. Слово це — говіркове, і вживається тільки в Галичині. Літературне — о й о й к а т и.

Иом - Кіппур — єврейське свято Iom Kipurim — „День Окуплення” чи „День очищення” (від гріхів) всього цього народу. Див. Лев. 16. 29, 23. 28; Числа 29. 7; Вихід 30. 10; Левит. 23. 28: „День Окуплення (Iom Kipurim), — щоб окупити (le charper) за вас перед обличчям Господа, Бога вашого”.

Святкується 10 дня сьомого місяця.

Иона́, див. Іона.

Ионатáн, див. Іонатán.

Иорáм, див. Іорám.

Иордáн — назва річки в Палестині, а також назва Свята Хрещення Господнього: Йордán. (Наше народне: Їордань).

Назва ріки Їордану — семітська: Jarden, що означає: линути додому. Греки вимовляли цю назву по-своєму: Iordan, а звідси й стисл. „їордань”. В укр. вимові: Йордан.

Лекс. 1627. 414: Іордán — рѣка розсудку або всказаня, або порученьє суду, або уступеня.

Від назви ріки „Їордан” постала назва одної з арабських держав на Близькому Сході: Йорданія.

Иосиф — ч. ім'я; стисл. (і староукр.) Іосифъ, з грецького Ioseph (з цього пішло й лат. Joseph), а це із ст. євр. Josef, що означає: Додасть.

У Кн. Буття 30. 23-24 написано: „І завагітніла Рахель і сина породила, й сказала „Бог забрав ганьбу мою”. І кликнула вона ім'я йому: „Додасть” [мені Господь іншого сина].

Лекс. 1627. 417: Іосіф — помноженъ або преложбный.

Стцсл. (і староукр.) Іосифъ на Наддніпрянщині перемінилося в українське народне „Йосип”, а в Галичині й Буковині — в „Осип”.

Наші філологи в минулому ставили наголос на другому складі цього ймення.

Див. Лекс. 1627 р., 417: „Іосіфъ -- помножене або преложоний”.

Йосафат ч. ім'я; стцсл. Іосафатъ, з першої грецької версії цього ймення: *Iosaphat*; друга його грецька версія: *Iosaphatos*; обидві вони із ст. евр. *Iehosafat*, що означає: Господь -- суддя. 2 Сол. 8. 16.

Лекс. 1627. 417: Іосафат — пан суддя, або панській суд, або осужений, або осуженье.

Йота - грецька назва (*iota*) букви і.

Староеврейську букву, що називається *jod*, по-грецькому також називали йотою. Ця староеврейська буква (*jod*) дуже маленька, і тому вона стала символом усього дрібненького, ледве помітного.

Пор. Єван. Матвія 5. 18: „Доки Небо й земля не минеться — ні одна йота, ані жоден значок із Закону не згине”.

Тут грецькою назвою „*iota*” названо староеврейську букву *jod*.

Також у переносному значенні в нас називали „йотою” всяку рисочку.

Див. Лекс. 1627. 304: Чёрта — іота, кри́ска.

К

К — п'ятнадцята буква української азбуки (алфавиту, абетки). Вона походить із стислов. кирилівської к, що називається к а к о, а його числове значення: 20.

Стислов. кирилівське к („како“) походить з грецького к, що називається „карра“.

К - - арх. до; ст. слов. і староукр. кь.

Слово о п. І. 1187 р.: Къ Дону великому.

Там таки: Игорь к Дону вон ведеть.

Т. т.: Не течеть кь граду. 33.

Наш архаїчний прийменник к зберігся і в деяких фразах живої народньої мови, напр.: „Иди к бісу!“ „Иди к чорту!“ замість „Иди до чорта!“ (як це напр., у поляків: „Idź do diabła!“).

У слові „ксоб!“ (значить: „наліво!“ — до коней чи волів) також збереглося наше давнє к. „Ксоб!“ значить: „К собі!“ — цебто: До себе [зверніть]!

Старе „ксоб“ збереглося на Волині; на Наддніпрянщині воно скоротилося на „соб“.

У Галичині кажуть „вісьта“.

Кабак — гарбуз; з тюрк. кабак.

„Піднести кабака“ чи „дати гарбуза“ — значить відмовити тому, хто сватається („женихається“).

Див. г а р б у з.

Кабан — з монгольського кабан. Дм. 534.

Кабаре — кафе („каварня“), або ресторан з імпрезами: танки, співи, музика; з фр. cabaret (читається „кабаре“). У Галичині „кабарет“ з польського kabaret.

Кабась-кабась-кабась! — вигук кликання свиней. Звідси ка б а с ь, ка б а с я, ка б а с ю — пестлива форма кабанчика.

Кабат, арх. — кафтан; з польського kabat, а це з гр. kabadēs.

Лекс. 1627. 472: Хітон — кошуля або кабат.

Кабіця, місц. — казан, влаштований на дворі для варіння. Слово відоме на Полт. і Київщині. Відоме в „Кобзарі” Т. Шевченка: „Горить огонь тихенько на кабіці”. („Марія”). Слово походить з „кадиця”.

Див. кадка.

Кабінет — 1) кімната особливого призначення: приватна канцелярія, лікарська приймальня, кімната для зберігання колекції мистецьких творів; 2) шафка для зберігання цінностей (напр. біжутерії) та посуду; 3) кімната для довірочних нарад; звідси — „кабінет міністрів”.

Слово походить з італійського *gabinetto*. У Галичині — „габінет” з польського *gabinet*.

Каблук — тверда набійка на підошві чобота чи черевика. З тюрк. *каблук* чи *каблик*: *каб* — взуття, *аяк* — нога; *каблук* — частина взуття. Дм. 559. В укр. *каблук* і *закаблук*; множ. *закаблук*.

Каблук — те, що зігнуте в дугу; *каблукъ* (в укр. пам'ятках з 1509 р.); з тюрк. *кхаблук*. Давне запозичення.

Каблучка — звичайний перстень на палець. Тому то може „каблучка” та, що носилася на нозі. Пор. араб. *каб* — п'ята.

Обручка — це той перстень, що насаджується на палець при обрученні (зарученні).

Кав! — звуконаслідування галки. Звідси назва галки — *кавка*. З прамови.

Кавалер — 1. член ордену; 2. арх. лицар-вершник; 3. парубок (неодружений мужчина). Слово це прийшло до нас з польського *kawaler*, що походить з італ. *cavallo* (кінь), а це з лат. *cavallus* (те саме).

Кавалерія (з фр. *cavalerie*) — кіннота.

Кавалок — кусок.

Більшість слов'янських народів уживають слова „кус, кусок”. напр.: рос. *кус, кусок*, болг. *къс, късче*, чеське *kus, kousek*, старослов. *koъъ* (у сербів чуже *комад*), звідси й українське *кус, кусок, кусочок, кусень-кусінь, кусник* і т. ін. Але українська мова широко знає й інше слово зам. „кусок”, — це „кавал, кавалок, кавалець, кавальчик, кавальцювати”, — як бачимо, слово в нас дуже поширене. Звичайно в нас говорять, що слово „кавалок” пішло від польського *kawał, kawałek*, а тому вживати його не слід. Поляки запозичили це слово з сер. дол. нім. *kavel*

(пор. голанд. *kavel*, данське *kavle*, шведське *kafle*), що визначало „жеребок з дерева, жеребок (*los*), частка“; це останнє й перейшло до нас таки через мову польську; чеська мова знає це слово, але рідко: *kaval*, *kavales*; пор. кашубське *сугна́с kawle* — „тягнути жеребка“. Уже наш письменник А. Радивилівський вживає слова „кавал“ у своїм „Огородку“ 1678 р. ст. 915. Усі східньоукраїнські письменники вільно вживають слова „кавалок“; так, Номис, Приказки: За кавалок кишки сім миль пішки ч. 6473. Чуб. I 147: Треба працювати, щоб кавалок хліба мати. Грінч. III 556: кавалок хліба і т. ін. Отже літературна мова обидва слова вживає вільно: „кавалок“ і „кусок“.

Каву́н — мелон; з тюрк. *кавун*, азерб. *kawun* (диня); п. *kawon* — гарбуз.

Кáвція — грошова гарантія; з лат. *cautio* — 1. обережність; 2. грошова за порука (англ. *bail*, *bond*). Слово це прийшло до нас із польського *kawcja*.

Кага́л — єврейська громада.

Ст. евр. *kahal* — збір, збори єврейського народу (*jikkahalu* — зібрання); сход. гр. *synagogé*. ст. сл. сонмъ.

Перше це були всякі збори, а значно пізніше „кага́л“ став визначати офіційну громаду євреїв, з виборною старшиною. Пор. *kahol* — збирати, Числ. 14. 5: Перед усім збором громади (*kol kehol adat*). Вих. 12. 6: Збори Ізраїлевої громади. Буття 35. 11: *Kehal gojim* — збори народів, багато народів. Ездра 10. 1 *kahal* — просто збір. Друга назва для зборів — *edah*, більш офіційна, хоч у Біблії *kahal* та *edah* — синоніми, а вживання їх залежне від тексту.

Кага́н — цар; з тюркського *хакан*: пан, володар, цар.

У Бертинських анналах під 839 роком уперше згадується каган Русі. Арабське джерело Ібн Русте першої половини IX в. подає: „Руси мають царя, що зветься *хакан-рус*“. М. Іларіон у своєму творі „Слово о Законі і Благодаті“ половини XI в. зве кн. Володимира і Ярослава каганами. У Софійському Соборі в Києві є граффіті X-XII в. з написом: „Спаси, Господи, кагана нашого“. У „Слові о полку Ігореві“ 1187 р. князь Олег Святославович названий каганом. Уже в VII в. князь аварський зветься каганом. Король Людовик у своєму листі 871 р. до Візантійського імператора Василія I Македонянина називає кага-

нами правителів 4 народів: аварського, хазарського, норманського (це руського) і болгарського. — Можливо, що тюркське „каган” перейняте з китайського: ке — великий.

Каганець — примітивна „лямпочка”: горючий гніт („фітіль”) у посудинці з жиром (товщем). До нас прийшло з польсько (kałanek). Походження його невідоме.

Лекс. 1627. 216: Свѣтильник — лампа, каганец, и лѣх-тѣр, походна.

Там таки, 419: Кандило — лампа, каганец, оливный.

Лекс. 1596. 126: Спаритрис — ячанце, судина на кшталт каганця, з бѣлого желѣза.

Кадійк — катиг; з тюрк. катиг — твердий.

Див. А да м о в е я б л у к о.

Кадіти — виконувати священну дію кадильницею, з якої виходить димок з жаріючого ладану, що по-грецькому називається *thymiam* (звідси стцсл. *фиміамъ*).

Стцсл. *кадити*, *кадило*, *кадильница*, *кадильникъ*; бол. *каджа*, *каданица*; серб. *кадити*, *кадионица*; ч. *kaditi*, *kadidelnice*, *kadidlo*; п. *kadzić*, *kadzielnica*, *kadzidło*.

Дослідники одноставно твердять, що корінь *ка д и т и* є праіндоевропейського походження, і що на праслов'янському ґрунті цей корінь проявив себе також у своїй другісній формі: *ча д -* (пор. *чадити*).

Але питання, чи в інших мовах індоевропейської сім'ї є слова з ним коренем ст. сл. слова *ка д и т и*, залишається невирішеним.

Треба також підкреслити той факт, що слова *ка д и т и*, *кадило*, *кадильниця*, і пов'язане з ними слово *фиміям* (*ладан*) були і є наявні тільки в церковній сфері.

Лекс. 1627. 411: Фиміамник — Кадильница.

Там таки, 429: Ліван — бѣлый або каділо.

Т. т., 419: Кандило — лампа, каганец оливный.

Лекс. 1596. 31: Фіялакация, судина до каждѣня.

Там таки, 34: Фиміян — каділо.

Каді — мусульманський суддя, який судить на основі *шаріату*.

Каді — слово арабське.

Шаріят (в Україні, в державних межах ССРСР, тепер пишуть „шаріат”) — це кодекс прав, що оснований на

нормах Корану, — головної священної книги ісламу (мусульманства, магометанства).

Другий кодекс прав у народів ісламської релігії — це а д а т, цебто значаєве право (що не основане на Корані).

Кáдка — мала бочка; із ст. євр. *kad* — глечик на воду (Буття 24. 14); кадочка для пливкого (ріднини) чи сипкого (Суд. 7. 16), потім — міра ріднини. Греки позначили цю міру від євреїв, і назвали *kados*. Атеней пише (XI. 473), що „Гоняни на глечика кажуть *kadon*”.

Звідси й лат. *cadus*.

Лекс. 1527 р. 19: кадь, кúфа.

Там таки, 323: Кадь, цебёр, кúфа.

Кажáн, місц. — летюча миша; рос. *кожан, кажан*, „летучая мышь”; болг. *мишка, прилѣл*; серб. *миш, слепи миш*; ч. *mys̃, netopýr*; п. *mysz, nietopercz, gasek*.

Це наше слово походить від староукраїнського прикметника *к о ж а н ь* — шкіряний, від староукр. слова *кожа* — шкіра, бо *кожан* ніби „покритий кожею”.

К о ж а н — це наше літературне слово.

У Галичині це звірятко називають словом „лилик”, що ввійшло в українську літературну мову на цій території України.

Говіркові назви для кажана: *пирхач, пиргач, ночниця, нічвид* й ін.

Див. Д. Бандрівський. „Назви кажана в західніх говорах української мови” (1962).

Див. *л і л и к*.

В українських старих повір'ях, що й досі збереглися в народі, *кожанові* приписано магічну (чарівну) силу (головно в сфері чарів кохання).

Кáждий, арх. — *кожен, кожний*; із ст. сл. *кождьъ, кождын*.

„Кáждий” — із староукраїнського *кажьдый* — збереглося в живій українській мові в Галичині.

На Наддніпрянщині й на Волині в говорах збереглося староукраїнське „кождий” (із старшого українського *кождыи*).

Рос. *каждый*; болг. *всѣкој*; серб. *сваки*; ч. *každy, p. každy*.

Укр. літерат. *к ó ж е н, к ó ж н и й*.

Значення компонентів прасл. *къжд — і їхній причинний зв'язок у генезі цього слова й досі залишаються неясними, — за винятком компонента къ-, що також наявний у ст. сл. къто (къ-то) — хто.

Казан — котел; з тюр.-полов. „казан“ (того ж значення).

Твердження, що від слова „казан“ походить назва міста „Казань“ (Дм. 535) не обосновані нічим іншим, а тільки формальною схожістю між ними. Щождо пом'якшення кінцевого -н (казань), — це пояснюють аналогією, вказуючи на такі приклади, як: „Рязань“, „Астрахань“ і т. ін.

„Казанський сирота“ кажуть на того, хто прикидається надто бідним чи сильно пошкодованим. У XVI ст. Московія підкорила собі Казанське Татарське Царство, і його численні князьки добивалися від Москви нагороди, прикидаючись надто пошкодованими.

Казарма — будинок для постійного приміщення військових гарнізонів; з іт. caserme; фр. caserne; нім. Kaserne; англ. barracks.

У Галичині (місцеве) — „касарня“ (з п. kasarnia), — хоч у поляків в основному прийнято вживати слово „koszary“ (для війська).

Казати (показувати), арх. - словами давати вказівки.

Слово о п. I. 1187 р.: Игоревн князю Богъ путь кажет. 39. Дятлове тактомъ путь къ рѣцѣ кажутъ. 43.

Староукр. казати в значенні показувати цілком зрозуміле; адже ж слова „показувати“, „вказувати“, „вказівка“ і т. ін. оснований на корені слова казати.

Каземат — мурована фортеця, твердиня, староукр. кріпость; з фр. casemate. Це французьке в італійській версії kasamatta, звідси польське kazamat, а з нього - укр. місцеве (в Галичині) — „казамати“.

Укр. літерат. форма -- каземат.

Слово каземат в укр. мові майже виключно вживається в значенні фортеця — тюрма, що в староукраїнській мові означувалося словом острогъ. (Звідси старі укр. назви Острога й Остріжця на Волині).

Казка — мале фантастичне оповідання; слово це походить від „казати” в значенні оповідати. (Пор. народню фразу: „Казати казочку”).

Рос. сказка; болг. приказка; серб. скаска; ч. pohadka; п. baśń, bajka.

Старшим за слово „казка” є його слов'янський синонім „баснь” (від „баяти”, цебто баїти), яке було і в нашій книжній мові.

Лекс. 1596. 36: Баснь — казка, баїка.

Стцсл. баснь, болг. басня, серб. басна, п. baśń, bajka.

Наше старе „баснь” уступило перед укр. народнім „байка” (з тим самим коренем), що є укр. народнім синонімом слова „байка”.

(Такого розрізнення між дефініціями термінів „байка” й „казка”, як це є в нас у теорії літератури, у народній мові немає).

„Казка про білого бичка” — це фраза, що символізує собою всяке „безконечне оповідання”.

Казна́, арх. — державна скарбниця; із тюрксько-половецького „казина” — скарб.

Казна́чій — управляючий казною (цебто скарбник), тюрк.-пол. „казина — чи” (охоронець скарбу). Дм. 535.

Казніти, арх. — карати (але не „на горло”, цебто не на смерть); іменник казнь. Стцсл. казнити, казнь, показнь, покаязнь; рос. казнить, казнь; п. kaźń, kaźnić.

Відповідь на питання чи корінь цього слова ідентифікувати з коренем слова „каяти”, чи може з коренем слова „казати”, далі є справою дискусійною.

Казнодій, арх. — проповідник; з польського kaznodzieja.

Лекс. 1627. 243: Сборник — Казнодѣя або слухач Казанья, Екклісіаст.

Казус — випадок; з лат. casus — випадок; у граматиці casus — відмінок.

Казьонний — режимовий, з рос. казённый, від „казни”. (Див. казна). Це російське слово (тюрк.-пол. походження), що в російській народній мові означає „державний”, у нас прийнялося в саркастично-пейоративному його значенні, цебто в значенні їдко-насмішливому, отож і в гіршому сенсі. Воно в нас визначає деспотичний харак-

тер державної влади. І тому в нас кажуть: „казьонна література“, „казьонне мистецтво“ і т. ін.

Каїн, бібл. — один з синів Адама.

Кн. Буття 4. 1: „І спізнав Чоловік Хавву, жінку свою, і вона завагітніла й породила Каїна (Kain), і сказала: „Набула (kaniti) чоловіка від Господа“. Отже kaniti (набула) — Kain (Каїн), назва досить неясна, як і зовсім неясний, а може й зіпсутий кінець 4. 1 (kaniti iš et-Jehovah: Набула чоловіка Господа).

Ст. евр. Kain (означає набуття); гр. Κάιν; лат. Cain; стцсл. Каїнь.

Лекс. 1627. 418: Каїн — стяжаніє, или завість, пре-скверненъе, спротивник Богу, або одержанъе.

Кайдани — залізні пута в'язнів.

Слово „кайдани“ (пор. „кандали“) виводять від турецького künde — кий, що прив'язували до ніг засуджених, взагалі — пута; хто носив ці пута, звався kündeli див. Корш, „Извѣстія“ 1907 р., ст. 776). Чи не скоріше постало слово від арабського *ğajd* — пута, число подвійне — *ğajdani*, занесене й до турків. Слово „кайдани“ добре відоме українській мові через невільників, що мучилися на турецьких галерах-каторгах. В українських Думах слово „кайдани“ згадується 9 раз, і все яко пута на ноги невільників на каторгах чи галерах. Напр.: Тоді далася бідному невольнику тяжкая неволя добре знати: кайдани руки-ноги позїдали, сирая сириця до жовтої кости тіло козацькеє проїдала 64. По два, по три старії кайдани і новії ісправляти, на руки, на ноги надівати 80 і т. ін. Див. галера, каторга.

Кайма — облямівка; з тат. „кайма“ (того ж значення). Дм. 535.

Кайяфа - - Йосиф Кайяфа; стцсл. Каиафа, з гр. Καιαphas.

Кайяфа в роках 18-36 нашої ери був первосвященником (верховним священиком) євреїв у Палестині.

Він головував на суді, яким Синедріон — Sanhedrin (цебто верховна рада єврейських духовних) засудив Ісуса Христа на смерть.

Римський прокурор Понтій Пилат (який репрезентував римську окупаційну владу в Палестині) потвердив цей присуд і дав наказ своїм воїнам, щоб вони виконали його.

Лекс. 1627, 417: Каіафа — выпитател мысленный або выметуючий з уст или выверженье уст.

Ка́ка — в укр. дитячій мові означає все те, що нечисте; його синонімом є дитяче слово „бень”.

Ка́кати — „іти надвір”, цебто випорожнитися. Лат. *cassare* і польське *kaкаć* — те саме.

Кака́о — рід тропічного дерева (що досягає 3-8 метрів висоти), з зерен якого (назва їх також „какао”) роблять шоколат.

Спорошковані зерна какао також варять з водою й з молоком, і вживають його так, як каву, чай і т. ін.

Іспанське слово *сасао* походить з ацтецького слова *какауат*.

Іспанці привезли какао з центральних країн Америки до Європи 1520-го року.

Кал — 1. багно. 2. взагалі всякий бруд. Ст. сл. *каль*.

Похідні слова: *калюжа*, *калий* (брудний), *каламазя*, *каляти*.

Звичайно кажуть „кальна вода” (не „брудна вода”).

Ка́ла, бібл. — молода — в значенні наречена, із ст. євр. *callah*. (Пісня 4. 8; Єр. 25. 10).

Початкове значення ст. євр. *callah* було невістка. (Левит 18. 15).

Калама́р — чорнильниця; з польського *kałamarz*, а це — з лат. *callamarium*, що означає все те, в чому тримають пера й чорнило; від лат. *calamus* — очеретинка для писання. (У суч. грецькій мові слова *kalamárin* і *kálamos* є відповідниками лат. *callamarium* і *calamus*).

Каламбур — дотеп, гра слів.

Походження слова пояснюють різно. Ніби в місті Nancy при дворі володаря Франції пробував німець, граф *Salemberg*, який так зле говорив по-французькому, що все виходило непорозуміння, люди з цього сміялися.

Інші виводять це слово від абата *Salemberg*'-а — комічної особи в німецьких оповіданнях. А ще дехто каже, що слово це походить від італійського *calamago* — чорнило і *burle* — сердити.

Каламу́тний, див. *кал*.

Каланча́ — вежа пожежної сторожі; з араб. *кула* — башта; *кулача* — башточка (-ча — це суфікс зменшен-

ня); тюрк. к а л а — фортеця, к а л а ч а — фортечка. Дм. 559.

Калáч — рід пєчива круглої форми, з білої муки; із староукр. к о л а ч ь. Слово це є у всіх слов'янських народів. Усі дослідники думають, що воно походить від слова „коло”.

Брюкнер переконаний, що російське „кулич” (великодня бабка) походить з грецького *kollikon*, а не з „коло”. (Brückner, SEJP). А втім, у росіян є й слово „калач”.

В українській мові в Галичині це слово зберегло свою оригінальну (старослов'янську й староукраїнську) форму: колáч.

Так у нас вимовлялося й писалося воно в нашій старій літературній мові.

Див. Лекс. 1627. 473: Ог — пляцок або колáч.

Калгáн — коріння рослини *maranta galanda*, на якому настоюють горілку „калганівку”.

Переносні значення: дурень, неряха, старець-прошак.

Слово всеслов'янське, відоме й індоєвр.: лат. *galanga* з араб. *chalands*.

Слово це часте в полт. та в півд. київ. говорах.

Календáр — система числення часу на основі циклу солярного року.

Римляни своїм словом *calendae*, що походить від слова *calo* — скликаю (грецькі відповідники: *kalendai*, *kaleo*), називали перший день кожного місяця.

Римський календар поширився й на Грецію, а це тим більше, що за часів імператора римського Костянтина Великого місто Рим перестало бути столицею Римської імперії, а столичним містом став Костянтинопіль, — давніша назва: Візантія. (Сталося це 330 р. по Н. Хр.)

Приймаючи Християнство з Візантії (Греції), Україна прийняла звідти й римського календаря — з римськими назвами місяців.

Старий римський календар мав тільки 10 місяців, а починався з весни, це т. зв. мартівський календар чи рік: 1. *Martius*, март — на честь бога рослинності, 2. *Aprilis*, апріль, від розкриття (*aperire*) бруньок у рослин. 3. *Majus*, май — на честь богині Маї (але наше „май” має інше значення), 4. *Iunius*, юнь — на честь богині Юнони. Дальші шість місяців зазначалися просто числами: 5. *Quin-*

tilis, п'ятий, 6. Sextilis, шостий, 7. September, сентябр, сьомий, 8. October, октябр, восьмий, 9. November, ноябр, дев'ятий, і 10. December, декабр, десятий. Пізніше, 45 року перед II. Хр. римський сенат змінив назву 5 і 6-го місяців, надавши їм назву на честь Юлія Цесаря Августа (народився цього місяця): 5. Iulius, юль і 6. Augustus, август. Нума Помпілій (чи Тарквіній Гордий) додав ще два місяці (між 10-м і 1-м): Februarius, фебраль (назва від римського поминального тижня, Feralia, чи від днів очищення, dies februatus), і Januarius, январ, на честь бога Януса. Таким чином фебралем кінчався мартівський рік, і той місяць мав тільки 28 днів. У 153 році до Христа переставлено порядок цих двох місяців, зробивши январ початковим місяцем цілого року, а фебраль — другим.

Крім цих латинських назв, слов'янський календар має від глибокої давнини й свої назви місяців. Усі українські назви взято з тих подій у природі, що відбуваються того місяця: січень — мороз січе в лице, лютий — мороз лютує, березень — розвивається береза, квітень — починаються перші квітки (Часослов 1612 р.: квітень, зане в том цвѣты земля испущает), травень — скрізь зеленіє трава, червень (червець) — від бджолиної черви (чи ягід червоних?), липень — липа цвіте, серпень — серп для жнив (але було й косячень), вересень — цвіте вереск, жовтень — листя на деревах жовкнуть, листопад (падолист) — листя з дерев падає (опало), грудень — мороз із грязюки грудки робить. Назви для IX-XII місяців у нас невідповідно поплутані, як і взагалі ми не допильнували запровадити свої власні назви.

Ось трохи матеріялу для в'яснення наших назв місяців.

У 1581 р. в Острозі видруковану Хронологію Андрія Римши, а в ній дано такі назви місяцям: I — стічень, II — лютий, III — марець, IV — квітень, V — май, VI — чірвець, VII — липень, VIII — серпень, IX — врєсень, X — паздёрник, XI — грудень, XII — просінець. Зазначено, що це простонародні назви.

У Словнику Памви Беринди 1627 р. читаємо: „Авъ: Май м(ѣся)ць або травень”.

Часослов 1642 р., виданий у Львові, в Братській друкарні, має такі назви місяцям: IX — вресень, по древних же Руень; X — паздёрник; XI — новемврий рекомий листопад; XII — нарицаемый студень или грудень; I — сѣчень; II — лютый; III — наризаемый березозоль; IV — нарицаемый квѣтень; V — май; VI — червецъ; VII — липецъ, VIII — сѣрпень.

Ось іще слов'янські назви місяців: Я н в а р : церковне — сѣчень, давне — просинець, чс. leden, п. styczeń. Ф е в р а л ь : церковне — снѣжень, сѣчень, бокогрѣй, чс. únor, п. luty. М а р т : давні — сухий, березозоль, чс. březen, п. marzec. А п р і л ь : чс. duben, п. kwiecień. М а й : давне — травений, чс. květen (і traven, izok), сrb. цвѣтан, траван, блг. лѣтень, травень, п. maj (зелень). Ю н ь : давне — ізок (коник, цвіркун), чс. červen, п. czerwies. Ю л ь : давне — червень, чс. červenec, п. lipiec. А в г у с т : церковне — серпень, чс. srpen, п. sierpień. С е н т а б р : давні — рюен, зарев, чс. zaří, п. wrzesień. О к т я б р : церковні — листопад, рюен, паздерник, грудень, чс. říjen, п. październik, староросійське — грязыник, інші слов'янські: листопад. Н о я б р : старо-слов. грудень, чс. і п. listopad, інші слов'янські: гнилецъ, студений. Д е к а б р : чс. prosinec, п. grudzień, у інших слов'ян — студень.

Калѣний, арх. — загартований; від „калити” (гартувати). Ст. сл. калити; болг. каля (гартую); серб. калити; ч. kalíti.

Дискусії над питанням чи в інших мовах індоевр. сім'ї є слова з тим коренем, що в слові „калити”, тривають далі.

Слово о п. І. 1187 р.: Летят стрѣлы каленяя.

Там таки: Ращены саблями калешамн. 29.

Т. т.: Поскепани саблями калеными.

Каліги — глибокі й товсті черевики для монахів і для подорожі; з гр. kaligia (лат. caligae).

Каліник — чол. ім'я; народне „Калѣник”; із стцсл. Каллиникъ, а це з гр. Kallinikos — світлопобідоносний.

Лекс. 1627. 418: Калліник — добропобѣдник или добропобѣдѣтел.

Каліст — чол. ім'я; із стцсл. Каллисть, а це з гр. Kallistos — найкращий (від kalos — гарний).

Лекс. 1627. 418: Каллист — предобрѣйшій, найлѣпшій.

Там таки, 418: Каллісто — прелучшая.

Калисфѣн — чол. ім'я; із стцсл. Каллисфень, а це з гр. Kallisthenés — славний (своею) силою.

Лекс. 1627. 418: Калістѣн, Калікѣен — хорошая моц або вдячная потужность.

Калитá — сѹмочка на гроші; з тюркського, а це з арабського kheritha — торбинка, кошничок.

К а л и т а (укр. народне „капшук“) в нас стало символом фортуни, щастя. Пор. укр. народню приказку: „За сиротою сам Бог з калитою“.

Слово „калита“, крім інших значень (головно — давня назва калитка), ще означає підвішувального до стелі коржа в ніч під Св. Андрея (29. XI ст. ст.). Від „калітатися“ — хитатися (бо він висить) корж „калітається“, цебто хитається. Фонетично ще й к а л е т á (напр., Ол. Воропай: Звичаї 28).

Калі-буд-буд! -- так (у народніх повір'ях) кричать русалки: „Калі-буд-буд! Дайте мені волосинку зарізати та дитинку!“ (Словник Гр. II. 211).

Каліма́х — чол. ім'я; із стцсл. Каллимахъ, а це з гр. kallimachos — добрий вояк: kalós — гарний, добрий + máche — боротьба.

Лекс. 1627. 418: Каллима́х — добр борец.

Каліст — чол. ім'я; із стцсл. Каллисть, а це з гр. Kallistos — найкращий, найліпший (від kalós — гарний, добрий).

Каліста -- жін. ім'я; із ст. сл. Каллиста, а це з гр. Kallista — найкраща, найліпша.

Калістрáт -- чол. ім'я; із стцсл. Каллистратъ, а це з гр. Kallistratos — добрий вояк; kalós — гарний, добрий + stratos (упрощена форма слова stratios -- воюючий; іменник stratos означає загін війська).

Пояснивши, що „калістрат“ — це „гр. добр воин“. Лекс. 1627 р. 418 додає: „или добр путник“.

Калі́ф, халі́ф — духовний голова магометан; з араб. халі́фа — наслідник (Магомета).

„Халі́ф на час“ — щасливець на короткий час.

Калѳта, див. к а л.

К а л о т а. — „Сісти в калоту“ — осоромитися.

Калугер, арх. — монах; із стцсл. калугерьъ, а це з гр. kalogeros: kalós — прекрасний, хороший, gerós — дарунок, честь. Калугер — хороша особа. Слово к а л у г е р чи к а л о г е р часте в давніх пам'ятках.

Калюжа — баюра.

У Галичині слово к а л ю ж а наявне в формі „калужа“, пор. і польське kałuża. „Етногр. Збірник“ т. X: З болота в калужу 105. Франко, „Захар Беркут“: Велика калужа крови блискотіла до сонця 20. Сонце ясним промінням блискотіло в калужах крови 139. В Словнику П. Беринди 1627 р. знаходимо: „калужа — болото, грязь“. Східньоукраїнське: калюжа, калюжити, калюжка, калюжний. Не шукай моря, - - в калюжі втопишся. Номис ч. 1982. Тичина, „Золотий гомін“ 1922 р.: Вітер шпурляє в калюжу 96. Звичайно це слово пояснюється, як ка - лужа, цебто тут ка- уважається за приставку. Пор. російське „лужа“ в нашім значенні калюжа. А коли так, то західньоукраїнське „калужа“ старше, первісне, а східньоукраїнське „калюжа“ молодше.

Лекс. 1627. 323: Калужа, озеро.

Там таки, 96: „Калужа — болото, грязь“.

Каляти — бруднити, робити що калним (брудним); ст. сл. kalati se; староукр. к а л я т и с я.

Слово „каляти“ частіше вживається в Галичині, а рідше — на Наддніпрянщині.

Лекс. 1596. 29: Скверный — нечистый, покал:(яный).

Калька, лінгв. — перебітка; цебто дослівний переклад з іншої мови; з франц. calque - прозорий папір.

Напр., стцсл. слово „Таинство“ - - це калька, бо воно є дослівним перекладом грецького слова „Mysterion“.

У старо-церковно-слов'янській мові є багато кальок з грецького; напр.: „благословити“ — дослівний переклад грецького eulogéin; „благодіяти“ — з гр. agathopoéin; „благотворити“ — з гр. euangelizesthai, і т. д. і т. п.

Перше значення слова „калька“ - це перебітковий папір чи копіювальний папір (англ. carbon-paper). Звідси — к а л ь к у в а т и означає копіювати.

Друге значення слова „калька“, цебто дослівний переклад (з іншої мови), — це його значення переносне.

Калькулювати — числіти, рахувати; від лат. calculus — камінчик, бо колись рахували камінчиками.

Те саме ст. евр. *chacac* --- камінчик, рінь; пор. Йов 21. 21 *chussacu* — почислені.

Слово „калькулювати” в нас почало частіше вживатися не в значенні числити, а в значенні обмірковувати щось числами; напр., коли хто хоче зробити висновок, чи йому виплатиться купити дану річ (англ. *to figure out*).

Як і в багатьох інших випадках, так і тут у нас чомусь усувають своє слово „числити”, а вживають польське *rachować* (з німецького *rechnen*).

Слово „калькулювати” прийшло до нас із польського *kalkulować*.

Камінний — кам'яний.

Слово о п. І. 1187 р.: Ты пробиль еси каменья горы. 39.

Стцсл. *каменьнь*; рос. *каменный*; болг. *каменен*; серб. од *камена*; ч. *kamenný*; п. *kamienny*; від ст. сл. *камы*, *камень*.

Камінь --- тверда маса мінеральної субстанції; ст. сл. *камы*, *камень*; рос. *камень*; болг. *камък*; серб. *камен*; ч. *kámen*; п. *kamień*; грццьке *pétra*; лат. *lapis*; нім. *Stein*; англ. *stone*; франц. *piétre*.

Слово це загальнослов'янське з праслов'янським коренем праіндоевропейського походження. Литовське *актиб* (камінь); гр. *актіон* („накувальня”) ст. інд. *ásta* (камінь, скеля) свідчать, що на праіндоевропейському мовному ґрунті існували одна побіч одної дві версії цього слова: **kāmen* — та **akmen* — (у різних його варіантах).

Але чи перший склад слова **амен* — був метатезою (переставкою) першого складу слова **акмен*, чи, може навпаки — це питання залишається відкритим.

Каміння дорогоцінне. Про них в „Алфавиті” поч. XVII в. на л. 198б—202 подається стаття: „Святаго іпифанія Архієпископа Кипрського, о двунадесятых каменех. иже бѣяху на Ефудѣ. По числу двунадесять камѣн Израильскихъ”.

Напис на Хресті 1161 р.: Злото и сребро и камѣньє.

„К а м і н ь претковенія” - „камінь претиканія”, арх. --- перенюда, перепона, спотикання. Це частий біблійний і євангельський вираз; див. Іс. 8. 14; Рим. 9. 32, 9. 33; Євр. 6. 21.

Ст. евр. (в Біблії) *mich' šolim* — все те, об що можна спотикнутися; перешкода, завада, перепона на дорозі.

Кá м і н ь за пазухою. — „Держати камінь за пазухою” — бути потайним ворогом кому.

„Кáмо грядеш?” — арх. Куди йдеш? З Євангелії Івана 13. 36, 14. 5, 16. 5, Євр. 11. 8. Грецьке „*Pou ras?*” Латинське „*Quo vadis?*” (Польський письменник Henryk Sienkiewicz ужив цю латинську фразу для свого роману під заголовком „*Quo vadis?*”, що означає: „Куди йдеш?” Архаїзоване — „Камо грядеш?”.

Камóра, див. н á г о л о с.

Кампа́нія - 1. війна (з іт. *campagna*); 2. поле бою; 3. акція (головно пропагандивного характеру), що спрямована на досягнення наміченої мети; напр.: передвиборча кампа́нія; кампа́нія збірки фондів на якусь ціль.

Іт. „*campagna*”, як і фр. *campagne*, походить з лат. *campania* (рівнина кожної земної площі), а це з лат. *campus* (того самого значення); далші значення слова *campus*: 1. поле; 2. поле бою.

Слово „кампа́нія” в значенні — акція з метою досягнення наміченої мети — вживається у французькій мові (*campagne*) та в мові англійській (*campaign*).

У цьому значенні слово „кампа́нія” вживається і в українській мові. Див. „Словник іншомовних слів”, Київ, 1955.

Камфо́ра — безбарвна кристалічна субстанція із специфічним запахом; ця речовина добувається з камфорного дерева, що росте в південносхідних країнах Азії; добувають її також і синтетично — із скипидару.

Корінь слова „камфо́ра” — індійський, але в Європі воно поширилося в його арабській версії — *kāfur*, що його згодом „златинізовано” в формі: *camphora*.

Камфо́рна олія — розчин камфори в олії (для лікувальних потреб).

Лекс. 1627. 423: Камфо́ра — то ест запах някий.

Кана́ — назва власна одного з сіл біля Капернауму в Галилеї. Ця назва згадується в Євангелії.

Лекс. 1627 р. так вивяснює значення семітської назви цього села:

„Кана́ — жарливість або нарѣканье, або тростина”. Це значить, що автор цього Словника (П. Беринда) по-

милково пов'язав цю семітську назву з грецьким словом „kanapaios”, значення якого: зелот (фанатик); польське żagliwy, і з латинським словом canna (грецьке kanna), що означає тростину (паличку).

Кандакія, арх. — цариця; з грецького kandake, що є словом ефіопського (абісинського) походження. Цим словом титулували кожену дружину царя Ефіопії (Абісинії).

Лекс. 1627. 419: Кандакія — одержовуючій скруху, з евр. и сир. — держава чистая. Имя нсполитое всѣм королевям еѳіопским.

Як видно, автор цього Лексикону (П. Вернида) помилово виводить це ефіопське слово з латинського candidus, яке означає щир у, духово чисту людину.

Кандид, арх.— світлий, непорочний (духово чистий; з лат. candidus — з тим же значенням.

Лекс. 1627. 419: Кандид, лат. — бѣл, свѣтел.

Кандидат — особа з аспіраціями на якесь становище.

Слово це латинського походження: candidatus. Кандидатами в Римі звали осіб, що шукали якоїсь державної служби, маючи на те право. Державна служба була тоді з вибору. Хто шукав собі такої служби, зодягався в блискучу білу тогу і в ній обходив виборців, просячи їх голосувати на нього. Під час самих виборів ця людина так само в блискучій білій тозі стояла коло головуючого виборами, щоб усі знали, за кого голосують. Від білої одежі (candidus — білий) таких людей звали кандидатами. Пізніш кандидатами звали взагалі всіх тих, що шукали або чекали собі будь-чого.

Канікули — літні шкільні вакації.

Це слово походить від лат. Canicula, — так звано встаровину зорю Сиріуса. Появлення Канікул припадало в римськiм календарі на 26 липня. У дні перед цими Канікулами й по них була справді найбільша спека. Згодом назву „канікули” перенесено на цілий літній вакаційний час, вільний від шкільних занять. Пишемо „канікули”, а не „канікула”.

В російській мові немає слова „вакації”, і тому для означення літніх шкільних вакацій росіяни вживають тільки слово „канікули”.

Слово це прийшло до східнослов'янських народів через польську мову (пор. п. *kanikuła*).

Канон — 1. правило, принцип; з гр. *kanon* — з тим же значенням.

Церковні канони — це Правила Церкви.

Канонічні Книги — це 1. Священні Книги (Священне Читання), які отримала Церква Христова, як основу Віри й своєї практики, 2. Це також Богослужбові (Літургічні) Книги, бо всі вони основані на Священному Писанні.

Апостольські Канони (Правила) — це найстарші Канони Церкви Христової.

2. **Канон** — це також термін, яким називається церковний гімн (урочисту славословну пісню на честь когось із Святих).

(**Канун** — це не „канон“ (у значенні православної пісні Святому), а є це Молебень перед Вечірнею — перед Вечірнім Богослуженням).

Звідси й цлов. „наканунѣ“ означає в навечір'я.

Див. „Житіє Бориса и Глѣба“ (з початків XII-го в): „время накануне“.

Лекс. 1627. 419: Канон, каноны — правило, правила.

Там таки, 73: „Канон — снур теселскій, наугольник, мѣра, проба, ряд, стан, порядок, закон, заповѣдь або устава“.

Початкове значення гр. *kanon* справді було ось таке: всяка проста тичка чи стовп, а також „язичок“ ваги, і міра всього рівного та мірило вимірювання чого.

Канона́рх — монах-уставник, який кермує співанням Канонів (Церковних Гімнів); з гр. *kanonárches*.

Каноніза́ція — зачислення достойного Угодника Божого (звичайно, — по його упокоєнні) між Святих.

Канонізація в Православній Церкві.

Здавна, ще на початку Християнства, Святих по упокоєнні їх стали записувати до окремого списку або каталога, який звався по-грецькому **Канон**, і звідси й слово „Каноніза́ція“ — запис упокоєної особи до списку Святих.

Слово „Канонізація” згодом стало визначати: причислення Церквою благочестівого упокоєного до Хору Святих, прославлення його.

Канонізація, цебто визнання Церквою упокоєного за Святого, чи Прославлення його, почалася дуже давно, а продовжується й досі. Звичайно, з найдавнішого часу творився і Чин Канонізації, але, на жаль, ми його мало знаємо, бо давніх канонізаційних актів не зосталося, і ми цього Чину в подробицях не знаємо.

Українська Церква прийняла свою Православну Віру в X віці (988 р.) з Візантії, і тоді ж вона прийняла з Візантії і її Чин Канонізації Святих. Тому можна сказати, що Чин Канонізації Святих в Українській Церкві той самий, що і в Церкві Грецькій, а пізніше цей Чин засвоїла собі й Церква Московська, засвоїла головно від Церкви Української. Звичайно, з ходом часу Церкви Українська та Московська не мало додали й свого власного до Чину Канонізації Святих. Упродовж віків витворився Канонізаційний процес.

У Греції, Україні й Московії Канонізаційного процесу починав звичайно єпархіальний Єпископ, в якого виявився високо чеснотний покійник. Звичайно появлялися чуда при могилі покійного, і про це повідомлявся місцевий Єпископ, який і починав Канонізацію. Трохи пізніше Єпископ, за 34 Апостольським Правилем, обов'язаний був повідомити про це свого Митрополита, і вже той заряджував дослід стану Мощів та дослід чуд від них, а головне дослід життя упокоєного.

Коли дослідн останків покійного давали задовільні наслідки, і встановлені були чуда від них, то Митрополит наказував писати докладне й відповідне Життя Святого, а також скласти Службу йому. Щодо Життя, то часто бувало й так, що воно було готове незабаром по упокоєнні Святого.

Нарешті настанав день прилюдного офіційного оголошення — прославлення-Канонізація Святого, — його записували до Канону (списку Святих, Календаря Святих). Цього дня, звичайно дня упокоєння, служилася урочиста Літургія, Літургія Архирейська соборна, при великому здвизі народу.

Канонік — спочатку це титул, який автоматично надавався такому священикові, що його призначували настоятелем великого собору (великої катедральної церкви); згодом титул каноника почали надавати кожному такому священикові, якого вважали заслуженим, але титул цей, звичайно, нижчий за титул прелата (прелата).

Тому що цей католицький почесний титул („канонік”, лат. *canonicus*) визначається словом грецького походження (від гр. „kanon”), і тому що це грецьке слово означає закон (правило), то П. Бернида дослівно перекладає польське слово „kanonik” словом „законник”.

Див. Лекс. 1627. 73: „Канонік — законник”.

Ця калька (дослівний переклад) може спричинити змішання понять у читача, а це тому, що польське слово „zakonnik” означає монаха, ченця, і є воно синонімом польського „mnich”.

Каноса — назва замку (*Canossa*) в північній Італії, де року 1077-го імператор німецький Генрих IV вимолював собі прощення в Папи Григорія VI. А метафорично визначає покайшя, готовість іти на пониження ради прощення. Звідси й метафоричний вислів: „Він пішов у Каноссу”. (Щебто, пішов плазувати перед ним, щоб добитися в нього прощення дійсної чи видуманої провини).

Кант — християнська славословна релігійна пісня (але не літургична).

Укр. „кант” походить з польського „kant”, а це з лат. *cantus* — спів. З України цей полонізм латинського походження перейшов і в Москву.

Порівн. польські *kant*, *kantyk*, *kantyczka*, *kancional* (співаник).

Кант — рубець у витесаному дереві; рубець країв стола, дошки і т. ін. З польського *kant*, а це з нім. *Kante*, що виводиться з фр. *cant*, яке походить з лат. *contus*.

Кантата — 1. великий музичний твір для хору в супроводі оркестри; твір цей складається з сольових, ансамблевих і хорових частин.

2. **Кантата** — рід урочистого ліричного вірша.

Слово „кантата” — італійське; *cantata* — лат. походження. (Пор. лат. *cantus* — спів).

Кáнти — вірші, що їх писали в Україні в XVI-XVIII вв. нашою тодішньою „книжною” мовою, часто й навіть мовою латинською, на всякі урочистості (Від лат. *cantus* — спів).

Кантиля́ція — співання чи мелодійне виголошування Богослужбового тексту, замість читання; з лат. *cantilla* — пісня, пісенька; *cantilatio* — співання тексту замість читання.

Кáнтор — співак у єврейській синагозі; соліст узагалі; з лат. *cantor* — співак.

Кáнути — кáпати. Слово це всеслов'янське. Ст. сл. *kanoti* (= *karati*); рос. кануть; болг. *kania*; серб. канути; ч. *kanouti*.

Укр. фразеологічне: [шез] „Як у воду канув”.

В інших мовах індоєвроп. сім'ї не знайдено таких слів, коріні яких були б генетично споріднені з корінем слова **к а н у т и**.

Кáнцлер — назва прем'єр-міністра Німеччини; нім. *Kanzler*.

Слово походить з лат. *cancellarius* — завідуючий канцелярією. Звідси й польське *kanclerz*, яким поляки називають канцлера Німеччини.

За часів історичної Польщі *kanclerz* — завідуючий королівською канцелярією (яким часто бував примас Католицької Церкви в Польщі) був біля короля ніби „прем'єром” держави.

У Росії за часів Петра I почесний титул „канцлера” надавали людям за великі заслуги.

Лекс. 1627. 98: Писар посполітый або канцлѣр.

Канцеля́рія — бюро, місце урядування. Слово це походить з середн. лат. *cancellaria*, що спочатку означало помешкання, огорожене ґратами, в якому писарі виготовляли державні акти. Від лат. *cancelli* — ґрати, загородка. Канцелярія тепер — відділ при кожній установі, що провадить її письмову частину. — Канцелярія в Гетьманській Україні XVII-XVIII в. — найвищий державний уряд, куди входила вся генеральна старшина.

Канчу́к — бич, грубий батіг; болг. і серб. камчік; з турецького „камче” з тим же значенням.

Слово це широко розійшлося серед слов'ян.

Каня, канюк — польовий шуліка, кобець, яструб. Зоолог. назва *Strix scops*; слово загальнослов'янське. Рос. каня, канюк (коршун, курятник, попрошайка, кобчик, сокол); болг. каняк; словенське *kánia*; ч. *káně*; поль. *kapia*.

Укр. **канючити** (докучати настирливими просьбами) походить від слова „канюк” (від „каня”), бо голос цієї пташки дуже прикрий, — ніби настирливо-„просячий”, „жебрацький”.

Пор. ст. сл. канити — докучати.

Чи корінь ст. слов. „канити” (якщо воно є старослов'янським звуконаслідуванням *кані*) той самий, що й корінь слова *каня*, чи може це тільки випадкова схожість, — це таке питання, на яке жодної умотивованої відповіді не маємо.

У нашій книжній мові були різні синоніми слова „каня”

Див. Лекс. 1627. 414: Іктін — каня.

Там таки, 154: Пилюк — каня.

Кап! — звуконаслідування капання рідини, головно води. Звідси *капати, капання*. Часто: *крап!* — звідси *крапати, крапання*. Також *капля* і *крапля*. Дощ *накрапає*. З прамови.

Пор. у веснянці (на Волині):

„Уже вєсна, уже красна,
Уже з стрішки капле,
Уже з стішки капле,
Уже з стрішки капле...”

Капа — узористе (але не вовняне) покривало на ліжку; з польськ. *кара*, а це з нім *Карре* (що означає всякого роду накриття з матерії, навіть і капюшон, цебто *капор*), а це з середн. лат. *сарра* — накидка для накривання плечей.

Кападокія — старовинна назва, що спочатку була спільною для всіх східніх територій Малої Азії, які коло 2000 року перед Н. Хр. завоювали гіти — народ невідомого походження. Коло 1200 р. перед Н. Хр. гітська імперія була розвалена, а решта гітського царства була розгромлена Асирією 717 р. перед Н. Хр. У VI-му віці перед Н. Хр. усі східні території Малої Азії, цебто Кападокію, завоювали перси. Вони поділили Кападокію на дві сатрапії: східню й південну. Східня частина Кападо-

кії, цебто Понт (Чорне Море), тоді перестала називатися Каппадокією, — її називали вже тільки Понтом (теперішня Вірменія). У межах перської імперії старинна назва „Каппадокія” вже обмежувалася тільки до південної частини колишньої Каппадокії, цебто до території між Понтом і Кізікією (яка тепер становить собою одну з центральних областей азійських територій Туреччини). Каппадокію згодом, 17-го року по Н. Хр. окупували римляни, а в XI-му віці окупували її (разом з Понтом) турки — сельджуки.

Походження цієї старовинної назви („Каппадокія”) не відоме.

П. Беринда очевидно наслідує якусь народню етимологію цієї назви, коли він у своєму Лексиконі (1627 р.) дає ось таку інформацію:

Каппадокія — округлостн, або ябка, або розширеньє.

Капати — дієслово, що постало від звуконаслідувального „кап”. Напр., „в о д а к а п а є” значить: спадає капля за каплею.

Див. к а н у т и й к р о п и т и.

Капелія, арх. — хор, що співає в каплиці; від іт. *capella* — каплиця.

У XVIII в. придворний хор у Росії так само звався „капелія”. З прикладом царським почали собі й дідичі заводити „капелі” з кріпаків; це були або малі хори, або музиканти. Коли не стало панщини, не стало й таких деневих капелій, але на Київщині ще й тепер на гурт хлопців чи дівчат кажуть „капелія”: „Он капелія хлопців пішла”. „Капелія дівчат суне”. Пор. пісню: „У містечку Берестечку к а п е л і я грала, молодая бондарівна з хлонцями гуляла”.

Капелюх — один з родів того вбрання, яким покривають голову; з іт. *capello*, корінь якого той самий, що в лат. слові *caput* — голова.

До нас це слово прийшло через польське *kapelusz*. (Рос. шляпа).

Лекс. 1627. 422: Кідар — завой, ківър, капелюш, шапка королевская, або поповская оздобная.

Капельмейстер, капельмайстер — диригент хору або оркестри; з нім. *Kapellemeister*.

Капернаум — назва одного з сіл у Палестині, що згадується в Євангелії; із арамейського Kefar Nachum — село Наума.

Псевдологічне пояснення див.:

Лекс. 1627. 419: Капернаум — роля покуты, або мѣсто, дом, село потѣшенья, або ублаганье покутуючого.

Капитон — чол. ім'я; ст. сл. Капитонъ, з лат. Capito (род. відмінок Capitonis) — головатий; від лат. caput — голова.

Псевдологічне пояснення див. Лекс. 1627. 419: Капитон сирѣч князь, варяжским язѣком.

Капище, арх. — ідоольський храм; „язвыческыи храмъ”; від стцсл. (і ст. слов.) капище — видиво, привид, образа, гр. eidolon, eikon.

Питання походження й значення стцсл. капище даліше залишається предметом дискусій.

Лекс. 1596. 336: Чтилище или чтимое-капище, Божница.

Слово це виводять із тюркського *кар-форма, образ.

У цих припущеннях однак не взяли до уваги латинського capis — посудина для жертвоприношення, жертівник.

Капітоліна — жін. ім'я; із стцслов. Капитолина, а це з лат. Capitolina; від прикметника capitulinus, а, -um, що походить від старої лат. назви Mons Capitolinus — гора Капітол (у Римі). Капітоліна значить Капітолієва.

Капкан — пастка; із тюрк. капкан. Дм. 536.

Якщо це правда, що наше „капкан” справді тюркського походження, то з цим словом очевидно не можна змішувати румунського слова сарсала (пастка), бо ж воно романського походження, від лат. capio — хватаю.

Капліця — мала церковця, часто й церковця домашня, приватна: у палатах вельмож, у школах, будинках посьольств, і т. ін.; з польського карліса, а це — з лат. capella.

З України це польське слово перейшло в Москву; звідси й рос. капліця; а рос. діалектичне — часівня (донське діалектичне — „компліца” з „капліца”).

Болг. малка чръквица; серб. капела; ч. kapla; польське карліса.

Лат. *capella* — це димінутив лат. *capra* (всьяке покривало, а зокрема — плащ).

Давній переказ розповідає, що одного разу св. Мартин Турський (336-401), побачивши на холоді роздягненого старця-прошачка, роздер пополювині свого плаща й зодягнув старця. Тієї ж ночі явився Мартинові Христос, зодягнений у полювину Мартинового плаща, й сказав: „Мартине, ти зодягнув Мене в цей плащ”.

У середні віки „кана” (плащ, *capra*) св. Мартина була улюбленою темою мистецтва, її широко була знана. Вона ж стала франкським королям прапором, і без нього вони не виступали в похід. По смерті Мартина його плащик (*capra-capella*) переховувався в осібнім будиночку біля монастиря, і цей будиночок від „плащика” св. Мартина й став зватися *capella*, а звідси ця назва перейшла взагалі на маленькі будиночки — молільні, і їх стали звати „капличками”. Від середньовікового латинського *capella* постало нім. *Kapella*, пізніш *Kapelle*, а з нього виробилося чеське *kapla* (теперішнє *kaple*), польське *kapła* — *kapła* — *kaplica* й наше каплиця. Той, хто служив у каплиці, звався капля́н. Див. капелія, капела.

Капля, крапля — частинка рідини, що відривається від її більшої маси й падає вниз; слово це походить від звуконаслідувального „кап!”.

Слово це загальнослов'янське. Ст. сл. капля, крапля. Так і в укр. мові.

Див. Лекс. 1627. 457: Капля або крапля.

У XVI-XVIII віках в українській книжній мові появилося було польське слово *krópla*.

Лекс. 1627. 463: Крѡпля, капля.

Там таки 96: Капля — кропля.

Капонір — кам'яний склеп при фортеці, каземат для засуджених; з фр. *caponnière* (накритий склад чого), а це від середн. лат. *capra* (накриття, покривало).

Каприз — примха; з фр. *caprice*; пор. іт. *capriccio*; обидва ці слова — від латинського *capra* (коза).

Каприз — це часта й несподівана зміна настрою (гумору), а це нагадує собою поведінку кози.

Капсуля — маленька вмістовинка чого, ніби „посудина”. Напр., капсуля чи капсулька — це вмістовинка (ніби шкаралупка) спорошкованого ліку.

Слово це походить з лат. *capsula*, що є димінутивом лат. *capsa* (скринька) — від *capo* (я тримаю що в чому).

Нім. *Kapsel*, англ. *capsule*, фр. *capsule*.

Наше здрібніле — капсулька.

Лат. *capsa* (скринька) прийшло до нас через польську мову, і змінилося в наше народне „кабза́” („набитий” грішми гаманець).

Кафта́н, арх. — чоловіча давня верхня одіж. З тюрк. каптон: кап — мішок + тон — одіж; угор. *kaftan*. Відоме в тур. і татарській мовах. Слово є в мові Подорожі купця Никитина 1475 р. Дм. 560.

В укр. мові це слово збереглося в формі „кафта́н” („кахта́н”), „кафта́ник”, „кафта́нець”, „кафта́нчик”.

Пор. народню пісню:

„А я в тії кафта́нині
Гуляв вчєра, буду й нині”.

(З Волині)

Наші селяни робили матерію на кафта́ни самі — на своїх ткацьких станках (верстатах); їхня текстура була „локожушкувати”, а десень усякий, напр., поздовжні голубі смуги на білому фоні, і т. ін. Кафта́ни були „рясні” своєю формою. Люди в кафта́нах підперізувалися крайками, — вузькими барвистими поясками.

Старі селяни одягалися в кафта́ни ще й по Першій світовій війні.

Капу́ста — рід ярини, в формі плескатої „голови” із звинених листків. Слово це загальнослов'янське. Ст. сл. капуста (вишеться „капоуста”).

Одну штуку й називають „головкою капусти”.

Лат. назви: *brassica*, *caulis*; новогрецькі: *lachano*, *ma-na*; англ. *cabbage*; фр. *choux cabus*; нім. *Kraut*.

Справа походження цього слова далі належить до питань дискусійного характеру.

У нашій книжній мові XVI-XVII-го вв. головки капусти звалися „кра́мви”; з гр. *kranio* — верх голови.

Див. Лекс. 1627. 426: Кра́мви — капу́ста.

Твердження Брюкнера (SEJP), що слово „капу́ста” в Україну прийшло з польського *kapusta*, це тільки його припущення, і то припущення, що доказується недоказаним.

Брюкнер належить до тих філологів, які вірять, що слово „капуста” походить від середн. лат. *saracium* — „головка”, від лат. *sarut* — „голова”. А що воно „латинське”, то це значить, що воно не могло прийти в Україну (а звідси і в Росію) інакше, як тільки через Польщу, — думає Брюкнер.

Справа тут, однак, така, що виводження слова „капуста” від „*saracium*” нічим не обосноване.

Капцан — обірванець, „дід”, себто жебрак, прошак, „старець”; капцанувати — старцювати, жебрати; із ст. євр. *kaḇ'san* — збирач жебранини, прошак; ст. євр. *kaḇbes* — збирати, випрошувати.

В укр. народній мові словом капцан звать вайлувату людину, якій, крім цього, ще й „тяжко думати”.

Капшук — мошонка; з тюрк. кіпчук, тат. капчук, — малий мішочок на тютюн, на гроші й т. ін.

Капшук (у значенні гаманець на гроші) став у нас символом багатства.

Пор. укр. народню пісню:

„Капшуче — друже,
Братіку мій,
Капшуче — друже
Мій дорогий,
Всі тебе люблять,
Всі тебе хтять,
Коли у тебе гроші бриньчать”.

(Волинь, Крем'янецьчина).

Каракул — шкірка з кучерявої вівці; слово це тюрк. походження; *karakul* — назва овець з кучерявою вовною.

Карамса — рамка з натягненими „жилками”-нитками для лінійовання рукописів.

Карамса накладалася на листа і за її натягненими нитками шильцем зазначалися рядки для писання. Звалася ще карапса або караксало, від гр. *charáttein* (писати); лат. *charaxare* (писати).

Карандаш, арх. — олівець; більшість дослідників виводять це слово з турецького *karataş* (чорна й камінь), і кажуть, що стара тюркська форма мусіла бути **karadas*. Пор. Дм. 559 (який не погоджується з цією теорією).

У росіян далі — „карандаш“; у нас воно вийшло з ужитку, а прийнялося „олівець“ — з польського ołówek.

Карапуз — товстенький хлопчик; карапузка — кругла диня; з тур. karviz (гарбуз).

Кара́скатися, кара́бкатися — лізти по чому вгору, чіпляючись пазурами.

Слово народнє.

„Прикараскатися“ — „прилізти“ куди з трудом, з зусиллям.

Кара́сь — назва одного з родів риби. Мат. Ср. том I подають з XII-XIII вв. карась: Блюдо карасовъ 1196 і карась 1285. Сх. і зах. сл. слово, з ст. нім. karas. Сама риба походить із р. Ельби. Лат. carassius.

Кара́ти — навмисне спричиняти комусь терпіння за його дійсну, або й видуману провину; із ст. сл. (і стцсл.) кара; його стцсл. синонім: наказаніє.

„Кара“ — слово загальнослов'янське праіндоевр. походження; пор. лит. karas (спір), karias (війна); ст. пруське karjis (військо).

Стцсл. карати ся (чит. karati se) — сваритися; стцсл. кара — сварка; словінське karati — докоряти; болг. карамъ — гоню, поганяю (про худобу), сварю.

Катих. 1645 р. 90: Не караєть, маючи моць покарати.

Там таки: Каране вѣчное прійметь.

Лекс. 1596. 186. Наказую — кару, навчаю. Наказаніє — каранье, наука, навчанье.

Лекс. 1627. 424: Коласає — каранье або осуженье на скаранье.

Караул - 1. сторожа, варта; 2. „караул!“ — покликання помочі. Тат. „кара“ — доглядати, дивитися; „кара кол“ — чорна рука, яничарська патруля. Дм. 536.

Укр. народнє „каравул“, „каравулити“. Білоруське літерат. „кавул“; рос. „караул“.

„К а р а у л (!) кричати“ — кричати насполох, на тривогу.

Карб — нарізка.

Карбо́ванець — назва монети (=100 копійок). У Словнику Піскунова 1882 р. пояснюється: „Карбованець — сребрянний рубль, рубль с нарезками на окружности“, — від цих нарізок чи карбів і постала своя українська назва

„карбованець”, цебто карбований; з нім. kerben — карбувати, Kerbe — нарізка.

Слово „карбувати” прийшло до нас через польську мову; пор. п. karbować, karba, karbownik, karbowy.

За часів кріпачини в Україні під Польщею у кожному фільварку був karbowy (в укр. вимові „карбовий”) який на паличці нарізами (карбами) зазначував дні праці кріпака у фільварку „пана”.

Карбункул — дорогоцінний камінь (самоцвіт) вогнисто-червоного кольору; від лат. carbunculus, димінутив від лат. carbo — вугіль.

Лекс. 1627 р.: Карбункул — ашоракс, камень дорогий на кшталт угля горячого.

Карга, арх. — відьма, ворона; слово рідкісне в нас, але часте в рос. мові. З тюрк. „карга” — ворона.

Той факт, що в тюркських народів відьму називали „вороною” свідчить, що назва відьми в них уважалася за табу.

Карета — бричка; з іт. karètta; у нашій книжній мові XVI-XVIII-го вв. було слово „корета”.

В укр. народній вимові — „карита”.

Пор. приказку: „Він такий до роботи, як віл до карити”. (Цебто — до роботи не „рветься”, отож робота не йде йому).

Карий — темний, чорний; карий кінь, карі очі. З тюрк. кара — чорний. Слово широко відоме серед кримських татар і турків.

Каріон — чол. ім'я; стцсл. Каріонъ.

Лекс. 1627 р. дає неправильне пояснення:

Каріонъ, гр. карієць; наспранді ж грецьке Καρίον (звідси стцсл. Каріонъ) — означає Карійського вояка; цебто вояка з Карії — країни (в Малій Азії), що межувала з Егейським морем.

Карк — шія; польське kark; хорв. krke; ч. krk. Слово прасловянське: kǫrkъ. За винятком інд. kṛkatum (пруги на шії), що його евентуально можна брати на увагу при досліджуванні походження слова „карк”, у мовах індоевроп. сім'ї не має таких слів, корені яких можна б уважати за генетично споріднені з коренем цього слов'янського слова. У стцсл. пам'ятках це слово не засвідчене, — у них є слово „шия”; рос. літерат. „шея”.

Слово „карк” у нас вживається головно для означення шиї коня, вола, корови.

У відношенні до людської шиї — це слово вживають у пейоративному значенні (в значенні гіршому); напр., кажуть: „У нього карк (або карчило, як у вола”, „На його карчилі ободи гни!”. „Карка гнути” — принижуватися перед ким, ласки його запобігаючи. „У нього нема голови на карку” (або „на в’язах”), цебто він „не думає”. „Карка собі скрутить!” (Про шибайголову, що ризикує собою непотрібно). „Сидить мені на карку-” (На моєму „хлібі”).

Лекс. 1627 р. 65: „упорный — твердого карку, желѣзной шиї”.

Каркас, арх. — у переносному значенні: основа („кістяк”) твору. З франц. carcasse, (іт. carcassa, англ. carcass) — шкелет будь чого: тіла, будинка, машини, воза (тут шкелет — снасть), будь-якої споруди: мосту і т. ін.

Кармазин — сукно темночервоного кольору; нім. Carmesin, іт. carmesino; польське karmazyn; рос. кармазин.

З араб. quermazī, quirmazī (темночервоний).

В Україну (а звідси — в Москву) прийшло через польське karmazyn. Був це улюблений кольор польської шляхти, з цього матеріялу вона шила собі жупани — kuntusze. Так слово „кармазин” у Польщі стало синонімом слова szachcis.

Кармел — назва гори (гора Кармел) у центральній частині Палестини. Ст. евр. слово karmel означає виноград.

Помилкове пояснення див.

Лекс. 1627. 471: Кармел — баранон обрѣзаний. Кармел, лат. — башта.

Там таки, 420: Кармелъ — познанье обрѣзанья.

Карна́вка, див. к о р в а н.

Карп — рід солодководної риби (з родини копрнідів). Зоологічна назва: *Syrpinus carpius*.

У всіх слов’янських мовах — к а р п.

Карп, ч. ім’я; із стисл. Карпъ, а це з грецького *Karpophos*, *Karpus* — плодючий — від гр. *Karphain* (*karpein*) — видавати з себе плоди.

Лекс. 1627. 420: Карп — овоц або плодовитый.

Cart blanche (чит. карт блянш) — „біла карта”; з франц.; означає „білий” (чистий) бланк, а переносно — необмежене уповноваження.

Кáрта, мапа -- зображення даної частини поверхні землі, — звичайно з її назвою, з назвами її гір, рік, озер, міст і т. ін.

„Карта” — з італійського *carta*, а це з лат. *charta*, що походить з грецького *chartes*.

Слово „карта” прийшло до нас з нім. *Karte*”. Англ. *map*, фр. *carte*. Синонім слова „карта” є слово „ма́па” з лат. *mapa* — помальована пілка (кусок матерії).

Кáрти — малі прямокутні текстурні картки з намальованими кольоровими умовними фігурами й значками, — для гри.

Щодо походження слова — див. **карта**.

Картки для гри досить рано появилися в Європі; певне занесені були сюди хрестоносцями. Перші карти придумані чи не в Китаї. За середніх віків карти сильно поширилися в Німеччині та Франції, звідки й до нас примандрували; тому наші назви карт -- німецько-французькі, що зайшли до нас від чехів та поляків. Див. окремі назви карт. Назви частково пов'язані з стародавніми назвами гри в кості.

Лекс. 1627. 277: В костки играют и в кáрты.

Кáртка — листок.

Щодо походження цього слова, — див. **карта**.

На Наддніпрянщині частіше кажуть „листок”, а в Галичині — „картка”.

Лекс. 1627. 277: Хартія — картка, листок, папѣр.

Карто́пля — рід малих копалинних плодів круглої та овальної форм; назва ця з німецької *Kartóffel*. По-французькому *potte de terre* („земляне яблуко”), англійське *potato* (потейто) з іспанського *potata*, що є гаїтським словом.

Наше „карто́пля” походить з новонімецького *Kartóffel*, бо старонімецьке було *Tartuffel*.

До Німеччини картоплі прийшли з Італії, де вони звалися *Tartufolo* чи *Trufli*, а сюди прийшли з Іспанії. З Німеччини, через Чехію й Польщу, картопля прийшла в Росію та в Україну. Уже німці змінили початкове *t* на *k*.

Картопля — південно-американська рослина. Завоювавши Перу, іспанці завезли картоплю в Іспанію в половині XVI в.; незабаром вона появилася і в Англії та в Італії, а потім (у XVIII ст.) в Німеччині. У Росію картопля прийшла ще року 1710-го, але стала ширитися аж за часів цариці Катерини II, — перше в Петербурзі, пізніше по півночі, а нарешті появилася і в Україні.

Був голод, і стали змушувати садити картоплю. Картоплі селяни ніде спокійно не приймали, звали „чортовими яблуками” або „чортовими горіхами”. Російський уряд 1840 р. давав нагороди тим поміщикам, які садили картоплю. Року 1842-го знявся великий „Картопляний бунт”, військо в багатьох місцях стріляло.

В Україні картопля ширилася спокійніше в кінці XVIII і поч. XIX віку, але також головню завдяки війську.

Картопля в Європі має багато різних назв. Так само і в Україні по різних землях існують різні назви, бо й сорти картоплі не однакові. Літературні форми — картопля й бараболя, німецька — „магдебурка”, „бурка”, широко пішло — „бульба”, на Лемківщині „грулі”, на Волині, м. Крем'янець — „попи”, а по селах бараболі, „карчохи”, червоні — „американі”, малі сипкі — „шампанні”, малі й глевкі — „німці”.

Карфагѐн — велике фенікійське портове місто — в північній частині Африки, на березі Середземного моря. Латинська його назва Carthago (род. відм. Carthaginis). Ця назва постала шляхом римського перекручення фенікійської назви цього міста: Kṛ ḡjat. (Це семітська назва, бо фенікійці, як і араби, належали до народів семітської раси). Греки називали це місто по-своєму: Καρχηδών. Римляни здобули й знищили Карфаген 146 перед Н. Хр.. Араби цілком знищили це місто 698 р. А тепер на його місці, недалеко Тунісу, є тільки кілька осель і сліди давніх руїн. Рим і Карфаген воювали довгі роки, як суперники за володіння середземноморськими країнами.

Римський державний муж Катон Старший (234-149 перед Н. Хр.) кожену свою промову в сенаті кінчав словами: „Ceterum censeo Carthaginem delendam esse”. („Інше раз тверджу, що Карфаген мусить бути зруйнований!”). І цей його вислів став „крилатим”, бо його вживають для зазначення наполегливості даної думки.

Касія — рід пахучого дерева, схожого на цинамон, але нижчого сорту; гр. *kasia*, а звідси й лат. *casia*. Давні греки привозили його з арабських країн.

Лекс. 1627. 420: Касі — з'яльє благоуханное в Арабіи.

Там таки, 156: Кассія — з'яльє н'якое благоуханное.

Касіян — чол. ім'я; із стцсл. Кассіанъ, а це з лат. *Cassianus*, що означає: справедливий суддя.

Давній римський правник (юрист) *Cassius Longinus Ravilla* у своїй книзі „*Lex tabularia*” поставив таку вимогу, що лава присяжних голосувала тайно балотами, а не усно й прилюдно. Тому що цей суддя-юрист відзначався рідкісною на ті часи справедливістю, римляни почали кожного справедливого суддю називати „касіусом”.

Лекс. 1627. 420: Касіан — мирносит.

Кастор — чол. ім'я; стцсл. Касторъ — з гр. *Kastor* (звідси й лат. *Castor*) — блискучий, а точніше — блискучий, як зоря Кастор, бо „Кастор” — це грецька назва одної з зір.

Кат — особа, що виконує смертну кару; з польського *kat*.

„Кат” — слово невідомого походження.

Звичайно, воно появилось в Польщі й Чехії раніше ніж в інших слов'янських народів. В Україну воно прийшло з Польщі, бо в нашій книжній мові його не було перед опануванням України історичною Польщею. У мовах південних слов'ян, крім болгар., цього слова немає; та й у болгарській мові цей ентранжизм досить молодий. У Росії слово це появилось не раніше, як за часів Петра I. А втім, у росіян воно не знайшло собі ширшого й глибшого ґрунту, — вони й далі вживають слово „палач”, замість „кат”.

Тому що колись виконували кару смерті шляхом мучення, то слово „кат” у нас означало мучителя; польське *sięracz*.

Див. Лекс. 1627. 123: Мучителіе — спекуляторъ, каты.

Лекс. 1627. 238: Катовення мѹжа.

Лекс. 1627. 225: Слуга народный — мучитель, кат.

Там таки, 212: Кат, сѣпач. Але в Лексиконі 1627 р. слово „кат” помилково в'яснено словом „шибеник”, бо ж ш і б е н и к — це не той, хто вішає, а той, кого вішають.

Катавасія — утрений спів обох хорів на середній церкві; з гр. *katabasion* (лат. *hymnus ecclesiasticus*). Тому що обидва хори часто були незіспівані один з одним, то в таких випадках в їхньому спільному співанні починалася плутанина й хаос. Учні духовних семінарій через те всяке безладдя почали жартівливо називати „катавасією”.

Лекс. 1627. 420: Катавасія — покров.

Катанка, місц. — вояцький мундир. Слово це давніше вживали українці в Галичині; походить від мадярського слова *katona* — вояк. Звідси походить і польське *katanka* — куртка.

Звичайно, з цим словом мадярського походження не слід змішувати слова *kattan*, бо ж це слово арамейське, — означає те саме, що грецьке *chiton* (лат. *tunica*) — верхня довга одежа.

Катапетасма, арх. — заслона, завіса, куртина; з гр. *katapetasma*: *kata* (вниз) + *petasma* (розгорнута плахта).

Лекс. 1627. 420: Катапетасма — зав'їса.

Катаракта — помутніння кристалика ока.

Давні греки думали, що помутніння — це наслідок „спливання” ока, і тому вони називали це захворювання словом *katarrhaktēs* (водопад).

Катарсис — „душевне очищення”.

Грецький філософ Аристотель (384-322 рр. перед Н. Хр.) твердив, що коли людина переживає трагедію (цебто почуття страху, гніву, жалю і т.п.), то її душа тоді переходить процес свого „очищення”, по-грецькому *katharsis*.

Катарінка, катерінка — малий портативний музичний орган, який грає, коли крутити його корбою.

На початку XIX ст. в Німеччині була дуже поширена французька пісня про „милу Катерину” (*charmante Katharina*, так починалася пісня), що зараз же попала й на музикальний органчик, з яким прошаки обходили двори й грали „*Charmante Katharina*”. Від „*charmante*” цей музичний органчик названо в Росії шарманкою, а від Катарини — катаринкою в Польщі, а за нею і в Україні.

Категоричний — рішучий; з гр. *kategorēin* — обвинувачувати.

Катéдра — 1. крісло, що призначене виключно для єпископа; 2. крісло, на якому сидить професор під час викладання в університетській залі,

З гр. *kathedra* (звідси й лат. *cathedra*) — крісло. У переносному значенні катедрою також називають факт викладання даного предмета в університеті. Напр., кажуть, що в університеті є „катедра української мови й літератури”.

Також у переносному значенні слово „катедра” означає місце єпископського управління єпархією. І так, напр., кажуть: Єпископ „на катедрі” в такій то єпархії.

Латинське „навчати *ex cathedra*” означає, що Архидіаконом Риму (папа) в даному випадку офіційно проголошує дану науку, і що вона тим самим стає обов’язковою для Католицької Церкви.

Називання Церкви (храму) „катедрою” — це католицький звичай. В Україні традиційно казали й кажуть **с о б о р** (не катедра).

Коли говоримо про „катедральний собор”, то маємо на думці такий собор, в якому постійно править єпископ, і там він має свою постійну катедру.

Лекс. 1627. 252: Сѣдалище — столець, казѣлница. Катéдра з елинска або сѣдѣнье.

Катері́на — жін. ім’я; стисл. Єкатерина; з гр. *Alī-katharina* — завжди чиста; *alī* — завжди; *katharina* (від *katharidzein* — чистити).

У Лекс. 1627 р. 397: „надежда, истинна”.

Като́лик — християнин католицького віроісповідання; член Католицької Церкви.

„Католик” слово грецьке: *katholikos* — світовий (всесвітній), універсальний (від лат. *universum* — світ, а це від *universus* — увесь, цілий).

Церква Христова була означена по-грецькому як *Ekklesia Katholiké*, цебто Церква Ціла (Неподільна), а це значить Церква Соборна, а тому й Церква Всесвітня.

Південні слов’яни (ближчі до Греції) грецьке *th* (тета) вимовляли як **ф**, отже і грецьке *katholikós*, -é, -on вони вимовляли кафоличьскъ, кафоличьскън; і так воно в стболг. мові; звідси наше старе „кафолическій” (світовий, всесвітній); пор. наше старе „Церковь Кафолическая” (Всесвітня Церква -- Церква соборна, ціла, неподільна).

Грецьким синонімом грецького прикметника *katholikós*. -ῆ, -όν є прикметник *oikoumenikós*. -έ, -όν, що означає *всесвітній*, -я, -є. Це грецьке слово походить від гр. *oikoumené* — *світ*, від гр. *oikéin* — *заселювати*.

Отже перше значення гр. *oikoumené* було: той світ, що заселений людьми; згодом воно почало означати світ узагалі.

Гр. *oikoumen* (наш світ) у стцсл. мові перекладалося словом „всьселена”, а гр. *oikoumenikós* (єкуменічний) — стцсл. словом „всьленскъ”, „всьленсьин”.

Тому що грецьке *Ekklésia Katholiké* означало гр. *Ekklésia Oikoumeniké*, то стболг. „Църкы Кафоличьска” означало „Църкы Всьселенска (я)” (чи „Циркы Всьселенска (-я)”. Звідси наше сучасне „Церква Вселенська” (цебто Церква Єкуменічна, або Церква Кафолична — Всесвітня, Соборна).

Грецьке *katholikós* означає одне й те саме: *всесвітній*, незважаючи на те, що на сході Європи його вимовляли й далі вимовляють *кафоличеський* (по-старому), а в нас зокрема — *кафоличний* (по-новому), а на заході Європи — „*католик*”, звідси наше (нове) „*католицький*”.

Гр. слово *katholikós* помилково вживається для окреслення віроісповідання Римської Церкви. Віроісповідання цієї Церкви правильно треба було б називати „*римським віроісповіданням*”, бо гр. слово „*katholikos*” означає „*всесвітній*”, і тому воно саме собою не специфікує віроісповідних різниць між християнськими Церквами.

Лекс. 1596. 166: Каѳоликъ — по грецку соборный, по латинѣ унѣверсалист. То ест каѳолик, который седми Вселенскими Соборами утверженую Вѣру держит.

Лекс. 1627. 417: Каѳолик, лат. унѣверсалис — вселенскій, соборный, повшехный, который седми Вселенскими Соборами утверженную Вѣру держит. Кафолическая — соборная, повшехная.

О артикулах Вѣры Православно-каѳолической християнской. Катих. 1645 р. (титул).

Там таки, 596: Хорый был Православный Каѳоликъ.

Каторга — табір тяжких примусових робіт, що їх виконують в'язні-каторжники; з грецького *katargon*, множина *katerga* — галера, цебто судно, на якому гребцями були в'язні, приковані до весел.

Турецька галера часто згадується в українських Думах, бо гребцями там найчастіше були українці-бранці, яких ловили в полон (турецьке *ясир*) татари й турки під час своїх нападів на Україну.

В ССРСР перестали вживати слово „каторга”. Каторга в ССРСР — це „исправительный лагерь”. („Лагер” — з нім. *Lager*), цебто поправчий табір. У нас табір означає концентраційний табір, — скорочено: „кацет”.

Див. кацет.

Каторга відома на сході Слов'янства з давнього часу. У Никонівській Літописі під 6961 (1453) р. читаємо: „Бояре многихъ отпустиша в кораблехъ и каторгахъ во острова” V, 258. Або IV Новгородський Літопис під 6983 (1475) р.: „Царь Турьский Салтанъ Мааметъ Кафу взялъ, приходилъ въ кораблехъ и въ каторгахъ”.

Добре відоме це слово в південних слов'янських пам'ятках у формі катръга, в значенні корабель, з турецького катрига, в ілірійців і далматинців — *katorga*. У середні віки скрізь установився звичай посилати гребцями на галери-каторги засуджених злочинців. Уже хрестоносці користали з засуджених для своєї фльоти; особливо багато засуджених працювало на кораблях іспанських та французьких. У 1564 р. Карл IX заборонив брати на галери засуджених менше як на 10 літ, бо „не менше трьох літ потрібно галерникові привчитися працювати веслом і до моря”, але цього наказу пізніше не виконувано. Галери-каторги існували до XVIII віку, а праця на каторгах припинилася сама собою тільки з появленням парових кораблів. В Україні особливо далася в знаки турецька каторга чи кадрига, — це велике судно з лавками для гребців; на кожній лавці сиділо по 3-4 засуджених невільників. Гребці звичайно були прикуті до лавок або посковувані по 2-3 між собою. Праця гребців була надзвичайно тяжка, працювали невільники при всякій погоді, по пояс розібрані, під жорстоким наглядом. При повсякчасних нападах на Україну татари вивозили силу-силенну здорового люду й продавали його на турецькі каторги, звідки й пішла назва взагалі всякої тяжкої праці. Українські Думи часто згадують і сумно оспівують турецьку каторгу, але все як галеру з важкою нелюдською працею на ній. Напр.: Як будуть батьки шукати свого сина-невільника, „то не

знатиме отець либонь мати, у котрої кáтoрзi шука-ти: чи у пристані Козловської, чи у городі Царграді на базарі” 63. „Тогді далася бідному невольнику тяжкая неволя добре знати: кайдани руки-ноги поз’їдали, сирая сириця (ремінь) до жовтої кости тіло козацькое проїдала... Все у неволі проклятої, на кáтoрзi турецької на Чорнім морі пробувають” 64. Ось плач українських невольників на турецькій каторзі: „Хочай би чи не встала на Чорному морю бистрая хвиля, хочай би чи не повиривала якорів з турецької кáтoргi. Да вже ся нам турецька басурманська кáтoргa надоїла: кайдани-залізо ноги повривало, біле тіло козацьке-молодецьке коло жовтої кости пошмугляло”.

Таким чином кáтoргa перше визначала тільки весельного корабля, галеру. Але в Європі рано почали засуджених злодіїв посилати гребцями на ті галери, де вони відбували свою кару. Так було в середніх віках у всіх романських народів, так було і в Туреччині. У Росії за Петра I для злочинців уперше запроваджено цю ж міру кару; так, наказом 20 листопада 1699 р. Петро I наказав вислати засуджених „въ ссылку въ Азовъ съ жонами и дѣтьми и быть имъ на кáтoргaxъ въ работѣ”. Цар Петро мав багато праці в Азові і будь за яку справу людей висилано на його каторги, що там будувалися.

Див галера, кайдани.

Кафедра, арх. — катедра; з гр. *kathedra* — місце, на якому хто сидить, стілець, крісло.

Див. катедра.

Кафри невірний, неправовірний; той, хто вірує (в Бога) неправильно; з араб. *kafir* — невірний — в значенні: особи, яка не є мусульманином.

Кахї! — кахи-кахї! — звуконаслідування кашлю. Звідси: кахїкати, кахїканія, кахїкнути. Нар. пісня: Ой, ти, старий, кахї-кахї, а я, молодая, хихї-хихї!

З прамови.

Кац — прізвище багатьох жидів ааронітів; прізвище це постало з перших букв слів *Kohen* і *cedek* (справедливий Священик); пишуть скорочено: „К”ц” („К”с”).

Кацап — так українці прозивають росіян.

Дімітрієв виводить це слово з тюрк. *kassab* — м’ясник, різник.

Словарь современного русского литературного языка (Том V, 1956 р.) правдиво пояснює, що „кацап” — це „презирлива назва росіянина для відрізнєння від українця”.

„Кацап” — це слово, що в нас далі живе, загально відоме й широко розповсюджене.

Таке пояснювання, що „кацап” -- це, мовляв, „как цап” (бо в росіян колись були такі борідки, як у цапів) -- це, звичайно, народня етимологія цього слова.

А саме таке пояснення цього слова подає Брюкнер (SEJP).

Слово „кацап” зокрема відоме і в творах Миколи Гоголя.

Кáця, арх. — жарниця; ст. укр. кация, із середн. грецького *kati(o)n*, сучасне гр. *katzin*, з іт. *cazza* — сковорода (пательня) на держаку.

Ст. укр. „кация” означало жарницю на довгому держаку.

Російські старовіри словом „кация” називають кадилицю, бо вона в них подібна до кації.

Лекс. 1627. 488: Фіала — кáця на кшталт чаши або кубка.

Качáн, арх. кочан — осередок капусти; ст. слов. (і ст. укр.) кочанъ; болг. кочáн, серб. кóчань; лат. *tembrum virile*.

Походження цього слова не досліджене.

„Качка” часописна — сенсаційна газетна „вістка”, що є видуманою нісенітницею.

Бельгійський журналіст Корнеллісен написав нісенітницю про неймовірну ненажерливість качки. Усі бельгійські часописи прийняли цю видумку „на віру”, і передрукували її як нібито „наукову” статтю.

Звідси й крилатий вислів „часописна (чи журналістична) качка”.

Кáша — харч, що зварений з пшона або з крупи. Ст. сл. кашница; у всіх суч. слов. мовах — „каша”. Каша може бути або густа, або рідка.

Питання, які корені слів в інших мовах індоевроп. сім'ї споріднені з коренем слова каша далі є одним з предметів дискусії у мовознавстві.

„Заварити кашу” — почати сварку. „Каші з жабою не зварити” — з тобою годі зійтися (згідливо).

Кашер — той рід харчів, які релігія дозволяє їсти правочинному євреєві; звідси й прикметник „кашерний”, — напр., „кашерне м'ясо”.

Ст. євр. *kašer* означає здатний. Пор. Ест. 8. 5: *Sér hadavar* — відповідна ця річ.

Кашляти — звуконаслідувальне слово, що означає процес відрухового видавання людиною тих „шерстких” звуків, які є наслідком зусилля легень видалити з себе щось таке, що є перешкодою в диханні.

Слово це загальнослов'янське — індосвропейського походження.

Пор. лит. *kasūs, kâsa, kâsis* — кашель і ст. інд. *kâsatē* — кашляти.

Стисл. кашель; болг. кашлица; серб. кашель; рос. кашель; ч. *kašel*; н. *kaszel*.

Кашоїд, народн. — хлопець, який ще не став парубком, отож він, мовляв, ще „годується мамною кашкою”.

Звичайно, значення цього народнього слова пейоративне.

Кайок — легенький човник на одну чи дві особи; з тюрк. „каїк” — човен. Дм. 536.

„Каяк” — це не наша вимова цього слова, а польська.

Каятися — осуджувати себе за свої гріхи; стисл. каяти ся (в „ся” звук я носовий (*kaĵati sę*); окаяти ся; болг. *kaĵo sę* (каюся); чеське *kati se*; польське *kaĵać się*.

Слово це індоевр. походження. Пор. ст. інд. *śāyate* — мстити, карати, гр. *kathā* — відплата. Корінь цього слова є в слові *ціна*, стисл. *цїна* (тут *цїн-* з праїндоевр. **kēn-*; пор. зендське *kaēna* — відплата, а звідси: кара, пімста).

У старій укр. мові було слово „каяти” (із ст. сл. каяти), що означало: осуджувати, докоряти.

Див. С. о п. I. 1187 р.:

„Ту нѣмци и венецици, ту греци и Морава поють славу Святославию, ка ю т ь князя Игоря, иже погрузи жирь во днѣ Каялы”.

Похідні слова: покаєння; покаєний, -а, -е; покаєнник; покаєнниця; окаяний (осуджений, проклятий).

Каяфа — ім'я власне старовірського первосвященника, що найбільше причинився до засудження Христа на смертну кару.

„Каяфа” із стцсл. Канафа, з гр. Καίaphas, звідси лат. Caīaphas.

Лекс. 1627. 417: Каяф — згромаженъе, або зморшенъе, або сталченъе.

Див. К а й я ф а.

Кв — (що є одною із слов'янських звукосполук праслов'янського походження) на українському ґрунті в деяких випадках залишається незмінним перед тим укр. і, що походить з прасл. ѡ (ě). Напр., прасл. *květъ (*квѣтъ), ст. укр. квѣтіє, суч. укр. квіття. Порівн. укр. народню фразу: „Жито квітѹє” (цебто на колосках жита вже появилися квіт).

Але праслов. звукосполука кв- на укр. ґрунті, перед нашим і (з праслів ѡ, цебто ѡ) в деяких випадках змінилася на цв-; пор. прасл. *květъ (*квѣтъ), ст. укр. цвѣтъ; суч. укр. цвіт.

Звукосполука кв- у праслов. слові *květъ (*квѣтъ) у західньослов. мовах не вилонила з себе перезвучного цв-; пор. н. kwiat, kwitnąć, kwiecień і т. ін.; ч. květ, kvěsti, kvisti і т. п.

У південньослов. мовах ця прасл. звукосполука змінилася на цв-; пор. болг. цвѣтіа, цвѣтене, цвѣтник (укр. квітник); серб. цветати, цветар (укр. квітник) і т. ін.

У всіх східньослов. мовах наявні кв- та цв-. Так воно в укр. і білоруській мовах. У російській літературній мові (може під впливом стцсл. цвѣтъ, цвѣсти, цвѣтати і т.д., — всюди тільки цв-) прийнялося тільки цв-: цвести, цветник, цвет і т. ін.), але в рос. діалектах далі живим є кв-: напр., у говорах Тульщини - „квѣтки”, а не „цвѣтки” чи „цвѣты”.

Ква! ква-ква-кра! квак! - звуконаслідування качки. Звідси: квакати, квакання. З прамови.

Квадратура круга — вислів, який означає кожне таке завдання, що по своїй суті є нерозв'язним. (По-польському: „kwadratura koła”).

Ква́питися — спішити. („Не квапся!“ означає „Не спіши!“). Слово загальнослов'янське; п. *kwarić się*, ч. *kvá-piti* (спішити); російське діалектичне *кв а п и т ь с я* — за́висно дивитися на щось дуже, жадоба скористати з чогось чужого

У мовознавстві вже устійнився такий погляд, що корінь цього слова той самий, що й у слові *к и п і т и*, ст. сл. *к и п ѣ т и*, — подібно, як корінь слова *к и с л и й* той самий, що й корінь слова *к в а с*.

Лекс. 1627. 231: Спѣшуся — поспѣшаю, кваплюся.

Там таки, 166: Гою, кваплюся, спѣшуся. 167: Понуждаю — кваплюся.

Т. т., 350: квапливость.

Ква́рта — 1. міра рідини; 2. посудина, якою міряють рідину, а також п'ють з неї воду, молоко і т. ін.

Слово походить з латинського прикметника *quartus*, -a, -um (четвертий, -а, -е). Слово „кварта“ означає *ч е т в е р т и н у* взагалі; укр. діалект *ч е р т к а*.

В Англії *quart* (кварта) — це одна четверта галона (*gallon*).

„Ват . . . вдѣро або мѣра о 36 кварт“. Лекс. 1627 р.

Ква́ртира — помешкання; з нім. *Quartier*; звідси й рос. *квартира* (помешкання), а також польське *kwatery, kwateryować*, — але тільки в значенні помешкання для війська під час його постою, чи для інших осіб у поході, мандрівці тощо.

Квас — кислий напитек. (В Україні особливо відомий хлібний квас). Слово загальнослов.: ст. сл. *квасъ*; болг. *квѣт*; серб. *квѣс*; ч. *kvás*; н. *kwás*; рос. *квас*. Слово праіндоевр. походження; пор. албанське *kos* — кисле овече молоко; лат. *caseus* — сир.

Мовознавці загалом не сумніваються в тому, що корінь слова *к в а с* той самий, що й корінь слова *к и с л и й*. (Пор. *квапитися* — *к и п і т и*).

Лекс. 1627. 451: Квас.

Хлѣбъ квѣсный. Катих. 1645 р. 49.

У Галичині більше вживають слово „квасний“ ніж його синонім — „кислий“.

Квасо́ля — рід яринної бубкової рослини.

Звук *ф* чужий у всіх слов'янських мовах. Не маємо його й ми, тим то позичаючи слова з цим чужим звуком,

народня мова звичайно перероблює його на свій лад, — на п, х, хв, кв. Вимова к в а с о л я так широко знана в Україні, що Академія Наук у Києві її постановила писати к в а с о л я або ф а с о л я, як хто хоче. Тільки в новопозичених словах задержуємо ф, напр.: фабрика, а старопозичені слова звичайно пишемо по-народньому, див. „Рідне Писання” § 262. Про історію ф в укр. мові див. І. Огієнко: Нариси з історії укр. мови, 1927 р., ст. 172-175 (про цю працю див. „Р. Мова” ст. 79). Слово походить із гр. *pháselos*, *phasóli*, н. гр. *phasoulion*; звідси лат. *phaseolus*, нім. *Fasol* і всі слов'янські. Срезневський, *Матеріали* III, 1353 подає з Життя Андрія Юродивого XV віку: *ѡасули* і *ѡасули*. Від якого народу й коли саме позичили ми свою к в а с о л ю, не відомо; але кв зам. ф промовляють за давнину і не за німецьке джерело.

Рос. фасоль; п. *fasola*, укр. в Галичині — фасоля; укр. на Волні — фасоля й пасоля; на Наддніпрянщині — квасоля й хвасоля.

Квѣстія — 1. питання; 2. проблема; з лат. *questio* (від *quero* — я допитуюся, розсліджую).

Слово це прийшло до нас з латинського через польське *kwestia*.

Слово „квѣстія” в Україні ще в XVII віці мало зовсім інше значення, а саме — судовий допит, муки, тортури, катування з ціллю видобути признання.

„Актовья книги Полтавскаго городского уряда XVII-го вѣка” (вип. I: *Справы поточныя 1664-1671 г.г.*, видав В. Модзалевський, Чернігів, 1912 р.) ясно свідчать про давнє значення слова „квѣстія”. Ось трохи звідти виписок: На квѣстни на первом и втором спитку с приложением желѣза не призналъ ся 33. Волно имъ будетъ тыхъ чаровницъ и на квѣстню видат 147. Злодѣй горломъ ѣетъ быти каранъ по квѣстни, обвѣшонъ 149. 174. Сказалисмо дати на квѣстню 89.

Квиток — білет; з нім. *Quittung*: посвідка про заплатавання грошей коли за що; звідси й *квит*, *квитанція*, *поквитування*.

У Східн. Україні „квиток” (з німецького); в Зах. Укр. „білет” з польського *bilet*, а не з фр. *billet*.

Нім. *Quittung* (*Quitt*) і фр. *quite* походять з лат. *quietus* (заспокоєний); звідси середн. лат. *quitare* (за-

спокоювати, -ся). З цього лат. слова походить англ. quit (звільняти від зобов'язання).

Кві! квік! кві-кві! -- звуконаслідування крику свині. Звідси квóкати, квóчка, квóкання, квóктати.

З прамови.

Кві про кво — плутанина в понятті, чи в акції; непорозуміння; з лат. qui pro quo — одне замість другого.

Квит — роспíска, поквитування.

Квітець, див. к а л е н д а р.

Кво! кво-кво-кво! квок! Звуконаслідування квочки. Звідси квóкати, квóчка, квóкання, квокта́ти.

З прамови.

КГБ — абревіатура російського „Комітет Государственной Безопасности“, цебто органи державної безпеки в ССРСР.

Початкова назва ЧеКа, пізніше — ГПУ, після цього НКВД, а вкінці (тепер) — КГБ (чит. КаГеБе).

Див. Г П У.

Кедр — рід великого, вічнозеленого дерева; стцсл. кедръ з гр. kedras; звідси й лат. cedrus. Ливан (Lebanon) — це країна, що за біблійних часів славилася особливо високими кедрами.

Кедрон, бібл. -- Долина; із стцсл. Кедронъ, а це із ст. євр. Nachal Kideron (Єр. 31. 40); ст. євр. kader — темний, чорний, понурий.

Лекс. 1627. 420: Кедрон поток — струмѣнь затмѣнья.

Келійник — особа чоловічої статі (звичайно, неодружена, і переважно це — юнак), що перебуває в особистій службі архиєреєві; із церковно-слов. келенникъ.

Тому що келійник — це світська особа, то по-болг. його називають словом „бѣлец“ (цебто не чорноризець — монах), а по-чеському „laik“ ve klašterech, цебто світська особа в монастирі — (від гр. laikos — мирянин, не-духовна особа).

Архиєрей, згідно з традицією, живе в монастирі. бо ж він — чернець (монах). Поблизу архиєрейських келій живе келійник у своїй келії.

Церк.-слов. к е л і я — це маленька кімнатка в монастирі, від гр. κελίον (множина: κελία) — звідси й лат. cella) — це кімнатка, комірка.

(Польське *cella* (з лат. *cella*, — це в'язнична камера).
Лекс. 1627. 426: Кувуклій — келійца боярска покое.
Там таки, 459: Сиггел — келейник патріаршій.

Келіх — рід посудини, з якої п'ють вино; чара; з гр. *kelux* (келікс) — звідси лат. *calix*, — кубок, чашка; з лат. *calix* — нім. *Kelch*, звідси польське *kielich*, а з цього — укр. келіх, кілішок.

У поляків *kielich* — це чаша (в церкві), а укр. келіх — це те саме, що в поляків *puhar* (і *szaga*) — з нім. *Bescher* (звідси й стцсл. пехарь, пахарь).

Будете келіхъ тот пити. Катих. 1645 р. 486.

Лекс. 1627. 446: Потір — чаша, кубок, келіх.

Там таки, 418: Калижа — келіх.

Т. т., 96: Келіх — Чаша.

Т. т., 234: Сткляница — склянка або кубок, чаша, келіх.

Кемпа, місц. — горбок; з польського *kerpa*, а це з нім. говірк. *Kämpfe*.

Полонізм „кемпа” частий на Волині.

Кендема, -ми — дві доземі рисочки над тими буквами, що означають голосні звуки; напр. ѣ. Цей значок означає, що такий голосний звук має бути ніби „здовжений”.

Цей знак наявний в українських стародруках XV-XVI-го вв. (рідше в стародруках XVII-го в.). Зайшов цей значок до нас від південних слов'ян.

Слово „кендема” походить з грецького слова *kentema*.

Тому що греки в середньов. часах *t* після *n* читали як *d*, гр. слово *kentema* звучало в них як „кендема”.

Кентавр — фантастична потвора (в грецькій міфології), що мала голову й груди людські, а решту тіла — конячу; з гр. *kentauros*.

Кеп, арх. — дурень; з польського *kiep* (того ж значення), кепський (з польськ. *kiepski*) — поганий (про обставини; напр., кепські справи).

Звідси наше народне „кепкувати” (з кого), цебто насміхатися. Походження цього слова не відоме. Брюкнер (SEJP) вважає це слово за слов'янське.

Керівник — управитель, керманіч, провідник; з польського *kierownik*, а це походить із ст. нім. *kehren* — управляти, кермувати (не слід змішувати із суч. нім. *kehren* — замітати).

Керч — назва одного з укр. міст над Чорним морем; ст. слов. назва Кърчевъ (що засвідчена написом на Тмутораканському камені XI-го в.).

По-грецькому це місто звалося Korizos, а по-арабському Krš.

Кéсар — титул римського володаря-імператора; із стцсл. кесарь (а також цесарь), а це з гр. kaísar (чит. кесар), що походить з лат. caesar.

З гр. kaísar походить нім. Kaiser (титул німецького імператора).

Із ст. сл. цесарь походять польське cesarz (імператор) і українське (в Галичині) „цїсар”.

Перша слов'янізована версія лат. caesar появилася в Болгарії — в формі болгарського слова „царь”.

Першим слов'янським володарем, що титулувався царем був монарх Болгарії Борис (852-888).

Це болгарське слово („царь”) в IX-му в. увійшло в стцсл. мову, і в Україну воно прийшло разом з Християнством.

Богослужбові книги прийшли до нас з Болгарії, а в їхніх старо-церковно-слов'янських текстах було й болгарське слово „цар”.

Див. Єв. Св. Івана 19. 19: „Иисоусъ Назарѣнинъ Царь Иудѣискъ”.

У Москві тим першим великим князем, що прийняв цей староболгарський титул (цар) був Іван IV Грозний (1547-1584).

Лекс. 1627 р. 350: „Атакѣркесъ — особливое имя королев перских, як и кéсар, римських цѣсаров”.

Там таки, 421: Кесар, лат. - цѣсар, выпороток, - - от выпоротя матки з живота назван есть, або от кудеров, або волосов или кос, с которыми ся уродил, або же жолтыи мѣл очи.

Кив! кив-кив! — рухонаслідування кивання пальцем чи рукою. Звідси кивати, кивання, киватися, кивок, -вкѧ.

Лекс. 1627 р. 30: „Возмаваю — покивуюю”. „Покиваньем отмовляю”. 30.

Там таки, 165: Помаваю — скиваю, покивуюю, покиваю на кого, или очима знати даю, абы що учинил.

К и в а ю с я, хвѣюся. Лекс. 1627. 77.

Кивот — Дарохранильниця; із стисл. Кивотъ, Киотъ, а це з гр. Kibotós, , Kiborion; лат. Ciborium.

Дарохранильниця також зветься Ковчег, — місце збереження Запасних Дарів для причащення недужих.

Лекс. 1627 р., ст. 422: „Кивотъ — або Ковчегъ, Киот”.

Кигі! кигі! — звуконасл. крику чайки. Чайка кигіче (Укр. пісні, Макс. 12. 13).

Ст. укр. кичати (кигикати) — про зегзицю (зо-зулю).

Слово о п. I. 1187 р.: Зегзицею рано кичеть. 37.

Кидь-кидь-кидь! — рухонаслідування кидання. Звідси кідати, кідання.

З прамовн.

Кизіль, кизіл — червоні ягоди, добре відомі на півдні, з тюрк. „кизил” — червопий”. Дм. 537.

Кізяк — коров'ячий помет, спресований в форми цеглин і висушений — для опалу; з татар. тизак.

Київ, Києва — столиця України.

Як свідчить „Повість временних літ” (1112), назва „Київ” постала від імені найдавнішого володаря цього міста, що звався Кий.

Тут жило плем'я поляни, на чолі їх стояли три брати: Кий, Щек і Хорив, свою столицю вони назвали на честь старшого брата — „Київ”. Кий жив на Старокиївській горі, Щек — на горі Щекавиці, а Хорив на горі Хоревиці чи Киселівці.

Похідні слова: Київщина, київський, киянин, киянка.

Староукр. назва жителів Києва — кияне.

Старогрецька назва Києва Κίαρον, Κίαβα (згадує цю назву Костянтин Багрянородний — імператор Візантії, 912-959, у творі п. з. „Про звичай, або церемонії Візантійського двору”).

Середньовічно-латинська назва Києва була Cuiewa. Цю латинську назву Києва згадував в XI віці німецький літописець Тітмар Мерзебурзький у своїй „Хроніці” (Thietmar von Merseburg, Chronicon). Від старої назви жителів Києва — „кияне” — походить староісландська назва Києва — „Kaenugarðr”, цебто Город Киян.

Про походження назви „Київ” писав відомий російський мовознавець А. Соболевський, і він, згідно з Літописом Нестора („Повість временних літ”, 1112 р.) каже,

що назва „Київ” походить від імені власного „Кий”. (Див. „Русскій Филологическій Вѣстникъ (Варшава), т. 64, стор. 180 і д.).

Усе ж таки треба поставити питання, чи це свідчення про заснування Києва, що його подає „Повість временних літ”, була не основане на старій народній етимології назви „Київ”, — що, мовляв, походить від імені „Кий”.

Київські відьми — найкращі, все знають, відомі всій Україні. Це й стало лайкою: „Ти, відьмо київська!”

Біля Києва була й „Лиса гора”, згідно з народнім повір'ям, відьми з'їжджалися туди „на шабаш”. Кожна їхала „на помелі”, чи „на мітлі”, — як звичайно в повір'ях про відьму.

Кйкати — гукати на волів або коней; староукр. кыкати, кычу.

Слово походить із звуконаслідування пташок.

Слово о п. І. 1187 р.: Рѣтко ратаевѣ кикахуть.

Кйлим, кйлим — диван; звичайно виводять з тюркського kelim. Пор. також ст. евр. kelaim — залона, кйлим. (Вих. 27. 9, 12).

Кйліна — жін. ім'я; із стцсл. Акулина, що походить з лат. Aquilina (орлина). Лат. aquila — орел, від асег — гострий.

Стцсл. Акулина в укр. народній мові віддзеркалене в таких видозмінах: Кйліна, Якйліна, Куліна.

Кймвал, арх. ... цимбали; муз. інструмент у формі мідяних тарілок; із стцсл. кимваль, що походить з гр. kymbalon (металічна посудина, чаша); звідси й лат. cymbalum.

Ст. укр. кимваль, кимбаль.

„Цимбали” (множина) у нас із польського cymbały (однина cymbał), що походить з лат. cymbalum.

Лекс. 1627. 423: Кймвал — цимбал для гранья.

Кйнджал — коротка „холодна зброя”; дослідники більшістю схильні думати, що це слово походить з тюрк. chanğr. Дмитрієв виводить це з куминського kındžl. Дм. 537.

В укр. народній мові одною з його версій є „чнйгал”.

Кйндяк, арх. — рід матерії.

Походження цього слова неясне. Є й тюркське слово *kinžuga, kanžuga*, але воно означає не матерію, а ремінь для прив'язування вантажу до коня.

Стара укр. форма цього слова — „кандак”, що згодом перемінилося в „киндяк”.

У думі про Самійла Кішку: — турецька „галера златосиїми киндяками побивана”.

Кино́вар, див. кіновар.

Кино́вія, арх. — монастир; із стцсл. *киновіе*, з гр. *κοινοβιον* (гуртожиток).

Пор. ст. укр. кеновнархъ (з гр. *kinobiárches*) — настоятель монастиря.

Лекс. 1627. 421: Кино́віон — общежітіє, зри община.

Там таки, 291: Община́, кіновія, монастир: посполитое мѣсце, где с посполитого добра живут.

Кипа́ріс — рід вічнозеленого шпилькового дерева в теплих краях; ст. укр. кипарисъ; з гр. *купáρισσος*.

Лекс. 1627. 423: Кипа́ріс — цыприсовое дерево.

Кипр — назва третього серед найбільших островів Середземного моря. Назва від гр. *kýpros* — мідь (звідси й лат. *сургіум* — мідь). У давнину там було дуже багато родовищ міді.

Заселений греками Кипр 1571 р. завоювали турки.

Кипр (знаходиться в 60 милях від берегів Сирії) тепер становить собою Кипрську Республіку, столицне місто якої — Нікосія.

Населення її: 400 тисяч греків і 100 тисяч турків.

Нікосія — це також престольне місто Первоієрарха Кипрської Православної Церкви, яку оснував Ап. Павло. Як і в Елладській Православній Церкві, так у цій Церкві є обласні (єпархіальні) митрополити, але їхній Первоієрарх традиційно титулується Архиепископом (не Митрополитом).

Первоієрарх кожної автокефальної Православної Церкви автоматично є Блаженнішим, — а це значить, що він не може хотіти, чи не хотіти, щоб так його титулували.

Звичайно, що Блаженнішим є й Архиеп.-Первоієрарх Кипрської Православної Церкви.

Лекс. 1627. 423: Кипр — хорошая, паяная, або паяность, ед. выспам вѣтъи дуба, созрѣнне, камфора.

Кипрія́н — чол. ім.; стцсл. Кипріа́нъ, з гр. Κυπρίανος — цвітучий, від *kypria* (*kypris*) — цвіт.

Лекс. 1627. 423: Ки́рїан — плод зр'ял.

Кир, церк. — Владика; ст. укр. Киръ, з гр. Κυριος (пан), що в нас відносилось тільки до Архiereя. Киръ — це стцсл. Владика.

Лекс. 1627. 423: Кир — пан або господин. Кира — пани.

Кир — це маючий владу, пан, укр. арх. господин, владика. Слово „кир” (часом кюр) це титул грецьких високих осіб, а пізніше — Архiereїв. Це саме перейшло й на Русь, — слово „кир” було титулом перше князів, а потім і Єпископів. Архiereї спочатку мали титул **Кир** або **Господин**, але пізніше його заступив титул Преосвященний. У греко-католиків титул „кир” для Архiereїв позостався й досьогодні.

В Іпат. Літописі слово **кир**, як титул князя, уживається 4 рази. Напр. 1200 р.: Приѣха в монастирь великій князь Рюрикъ кюр (кир) Василій (ст. 479, вид. 1871 р.). Прибѣже ис Царегорода братанъ царевъ кюръ Андроникъ (359, 1165 р.).

Лексикон 1627 р. ст. 423: „Киръ — панъ, або господин, кира — пани”.

Кира — це слово грецького походження (гр. *kyria*) було в нас синонімом ст. сл. і ст. укр. *госпожя́* (від слова „господин”).

Кир! **акир!** — вигук на курку. **Кіркати** — крик сполошеної курки. Місцеві: **А киш!** або **кур!** **кур-кур-кур!** **Звідеи къркати, курка.**

З прамови.

Кирі́л, Кирі́ло — чол. ім'я; із стцсл. Кириллѣ, з гр. *Kyriillos* — панич. Пор. *kýrios* — пан; *kyria* — пані, *kyrilla* — панна.

Лекс. 1627 р., 423: Кириллѣ — почтенъ или мал господинъ”.

Ще старшою формою нашої вимови гр. *Kyriillos* було **Чурило**.

Народні форми: **Кирі́ло, Кирик**.

Кирі́ла — жін. ім'я; стцсл. Кирилла, з гр. *Kyrilla* — панна. (Пор. *kýrios* — пан, *kyria* — пані).

Кирилиця — назва тієї старослов'янської азбуки, яку в кінці IX-го в. склав учень Кирила й Мефодія Св. Климент (†914 р.).

Назва ця постала тому, що авторство кирилиці приписано (помилково) Св. Кирилові.

Кирилиця створена на зразок грецького устáвного (рівного, регулярного) письма.

Св. Кирил (філософ) — у мирі Костянтин, 927-969 рр. — створив не кирилицю, а ще старшу за неї слов'янську азбуку — глаголицю, що була подібна до скорописного (стенографічного) письма.

Кири́ня, арх. — розва́лини, руїни.

Слово походить від назви грецького м. *Κυρήνη* в Африці (на цій території, де тепер Лівія), що на початку V-го в. по Н. Хр. було зруйноване римлянами, коли євреї там збунтувалися проти римської влади.

Лекс. 1627. 23: Кири́ня — Стѣна або зѣмность.

Кири́як — чол. ім'я; із стцсл. Кириакъ, з гр. *Κυριάκος* — Господній (від *Κύριος* — Господь).

Лекс. 1627. 423: Кира́к — господскій, господарец.

Кири́якія — жін. ім'я; із стцсл. Кириакіа, з гр. *Κυριακία* — Господня.

Див. Кири́як.

Лекс. 1627. 423: Кири́акіа — господня.

Кири́опáсха — Пасха Господня; стцсл. Кириопáсха, з гр. *Κυριόpascha*: *Κύριος* (Господь) + *Pascha* — Великдень (стцсл. пасха, паска).

Гр. *Pascha*, *Paska* — із ст. євр. *pesach* (в укр. народ. вимові „пейсах“).

Лекс. 1627. 426: Господня Пáсха або поважная и пресвиборная Пáсха.

Кирк! — звуконасл. крику курки. Киркати, кирнути, киркання.

Кисá — капшук, гаманець; з тюрк. *kāsā* чи татар. *kisā* — гаманець; загально виводять це з перськ. *kis* (того ж значення). Укр. здрібніле „кисѣт“; рос. *кисá*, *кисѣт*; польське *kiesza* (гаманець). Дм. 538.

Кит — найбільший морський звір з родни маммалів, цебто ссавців. Стцсл. китъ, з гр. *ketos*; рос. *кит*; болг. *кит*; серб. *кит*; ч. *kyt*, *velryba*; н. *wieloryb*; лат. *balaena*, *cetus*.

Лексикон 1627 р., ст. 422: „Китъ — рыба, веліорыбъ”.

Книга Буття 1. 21: Створи Богъ киты великыя.

У Книзі Пророка Йони 2. 1 читаємо: „І призначив Господь велику рибу, щоб вона проковтнула Йону. І був Йона в середині цієї риби три дні та три ночі”.

Значно пізніше, — вже за нових часів, ця „велика риба” була неправильно названа „китом”. Це була, можливо, акула, що водиться в Середземному морі. Див. Скляр. V. 199.

Кита́й — назва найбільшої країни в Азії.

Слово „Китай” пошло від тюркського „Кетай” — власна назва того тунгузького народу, що на початку X-го ст. підбив північний Китай і заклав свою династію „китанів” (907-1125 по Н. Хр.); монгольська назва — kitat; у Марка Поло — Cathay і так само арабське Kha-tāi — північний Китай. Матерію, що привозили з Китаю, у нас названо кита́йкою. Західноєвропейські назви: нім. China, франц. Chine і т. ін. постали раніше, чи не від назви династії Tsin (III ст. до Хр.); цю назву до Європи занесли араби й перси. Самі китайці не звать себе ані китайцями, ані хінцями, але: чжун-гожень („люди Середньої держави”) або хань-жень („ханські люди”); так само й держава має різні назви, але не наші.

Китовра́с — ім'я потвори в розповідях про біблійного Соломона. У старім укр. письменстві назва ця засвідчена вже з XIV-го віку.

Дослідники думають, що це слово походить від гр. kentauros (кентавр).

Лекс. 1596. 216: Онокента́вр — звѣр нѣякийсь: от головы як чловѣк, а от ног як осел. По словенску китовра́с.

Кіфа, див. Кіфа і Св. Петро.

Лекс. 1627: Кіфа, сир., Петр ел., камень, метафорично твердость. Так был названый Симон.

Киць-киць-кіць! — принада kota. Звідси в дитячій мові кіця.

Киш! акіш! Киш-киш! — вигук на птицю. Звідси кішкати.

З прамови.

Кишеня — пришита до одежі, або вшита в одягу схованка на малі підручні речі.

У питанні щодо походження цього слова немає одностійдності поглядів. Одні виводять його з тюрк. *kisa*, інші — із слова „кишка”.

До речі, в новоевр. мові кишенья — це *kis* (так само, як і по-арабському).

Лекс. 1627. 305: Чпага — кишенья.

Кишкання, арх. — звуконаслідування вужа.

Лекс. 1627. 454: Сірâх — кишканье ужов.

Кишиміш — сушений виноград, ізюм; з тат. кишмик.

Кібернетика — галузь технології, що займається електронними калькуляторами, або, як це їх популярно називають, „мислячими машинами”.

Електронний калькулятор по-англ. називається *computer* — від лат. *com* (разом) і *putare* (думати).

Слово кібернетика поход. з гр. *techne kybernetiké* — техніка кермування, від *kybernein* — кермувати, контролювати.

Специфічно, греки вживали окреслення *techne kybernetike* для означення науки про зв'язок, управління й контролю в машинах та в живих організмах.

Ківот, див. К і в о т.

Лекс. 1627. 422: Ківот або Ковчег, Киот.

Кізь! кізь-кізь! — принада на кіз. Дитяче кізя (коза).

Кімвâl, див. к и м в â л.

Лекс. 1627. 422: Кімвâl — звон.

Кімната — чотиристітне житлове приміщення; з польського *komnata*, а це з середн. нім. *kemnate*, що походить з лат. *cuminata* — тепле помешкання з грубкою (лат. *caminus*).

З Польщі — через Україну — це слово проникло в російську мову: *кóмната*.

У мовах південних слов'ян цього слова немає. У чеській мові: *komnata*, *světnice* (пор. укр. світлиця). У польській мові: *pokój*, а „*komnata*” і „*izba*” — це вже архаїзми.

Лекс. 1627. 97: Клѣть — комора, кувната.

Кінамон, див. ц и н а м о н.

Кіндрат — чол. ім'я; із стисл. Коньдратъ, Кодьратъ; цел. Кондратій; з гр. *Kódratos* — згідливий.

Грецьке *kodratos* — це стягнена форма гр. *kovadratos*, що походить з лат. *quadratus*, а це — з *quadrus* — від

quādro — роблю чотирикутним, належно поєдную, узгідною.

Лекс. 1627 р. 424: „Кодратъ — лат. дѣлатель, або мѣдница”.

Кінець — остання точка чого; точка чи лінія обмеження довжини чого; із ст. сл. коньць (пізніше ст. сл. конець); болг. конец, крај, серб. конас; ч. konec; п. koniec. kres; лат. finis; гр. telos; нім. Ende; англ. end.

Слова кінець і початок мають спільний корінь (кон-ець, по-ча-ток, при тому ч з к, а а з носового „юса малого”, ен), а тому в народній мові частенько слова кінець — початок уживають одне замість одного. Напр., на Київщині в школах діти питають учителя: Чи читати з кінця (цебто з початку). Учитель, що не розуміє в чім тут справа, сердиться: Як же то можна читати з кінця? На Волині члени хору питають диригента: Чи співати з кінця? „Так, з кінця”, відповідає той, і всі починають співати з початку. Один селянин Луцького повіту писав до нас: „Прошу вислати „Рідну Мову” від кінця всі числа”. У. Самчук: „Волинь”: Сюди й туди не видно кінця III. 1208. Цегельська (Гануська): Почав говорити з кінця, 77. Правда, початок і кінець — то речі умовні, залежать від нашого погляду на них — звідки дивимося.

Таке значення кінця, як початку, знаходимо вже в наших пам'ятках з XI-го віку. Так, у Збірнику 1073 р. л. 263 читаємо: А коньць вьсьмъ книгамъ: оже ти не любо, то того и друогу не твори. Наука Володимира Мономаха: Се же вы конець всему: страхъ божий имѣйте выше всего. В обох цих прикладах „конець” це — початок. В однім акті з 1578 р. знаходимо такий „кінець” замість початку: Староста Вишневецький просить собі в короля „пустиню, названую ріку Сулу, ріку Удай і ріку Солоницу з річками і озерами, почавши з кінця: горою Сулы ажъ вниз до устя Дніпра” (М. Грушевський, Історія, VI. 285).

Усе це маємо також і в мові ст. єврейській. Так, у Біблії знаходимо: А народ перепроваджував його до міст від кінця границі й аж до кінця її (7 М. 47. 21). А середній засув буде засувати від кінця до кінця (mip hakkaceh el hakkaceh). 2 М. 26. 28. Від кінця Не-

ба (5 М. 4. 32). Від кінця землі й аж до кінця землі 5 М. 13. 8, 28. 64. Біблія вказує на глибоку давність цього виразу.

Пор. край, скраю; також фраза „Від краю до краю”.

Кінець. — „Покласти кінець” чому — закінчити.

„Початок кінця” з фр. commencement de fin. Такий початок віщує й кінець.

„Finita la commedia” іт. — „Комедія закінчена”. По виставі директор оголошував: „Вистава закінчена”. Переносно: справа закінчена.

„В кінці кінців” — нарешті.

Кіновар — червона фарба, червоніло; із ст. сл. киноварь, а це з гр. kinnabari, kingabari; звідси й лат. cinpabaris.

У давніх рукописах заголовні букви, а часом і цілі рядки написані кіноваром (червонілом). Його вживали також для прикрашення рукописів.

Усе це також можна побачити і в деяких стародруках.

Кіновар робили з сірчаної ртуті.

Кіновія — спільножитство, спільножитне життя монахів, у яких все спільне. Від гр. koínos — спільний і bios (vios) — життя.

Кінцівка — маленький малюнок на кінці статті чи книжки, гарно намальований, — в рукописах чи стародруках.

Кінь — велика чотиринога домашня тварина, що служить засобом транспортації; ст. сл. конь; болг. кон; серб. конь; ч. kůň; п. koń; рос. конь, лошадь.

Дискусії над питанням, чи знаємо такі слова в інших мовах індоєвроп. сім'ї, в яких віддзеркалений корінь слова кінь, тривають далі.

Грецький відповідник слова кінь — hippos, caballês; лат. equus, caballus; нім. Pferd; англ. horse, фр. cheval.

Розрізнення родів коней за їхньою функцією маємо в Лекс. 1596 р., 28:

Скувний конь изный конь, верхом - верхонный, колесничный конь, возник, вазовый.

Староукр. комонь (кінь) засвідчене в Слові о полку Іг.: „Комони ржуть за Сулою”.

Слово *комонь* відоме і в старій чеській літературі. У польській мові: (*konieczyna*) *komonica*; *komonnik* (вершник). У ст. укр. літературі — (вояки) „комонні” (кіннота).

А це значить, що *комонь* — це загальнослов. слово, корінь якого — праслов'янський.

Похідні слова: *коновод*, *конов'язь*, *коновал*, *конокрад*, *конюх*, *конюшня*, *конячий*, *кінський*, *коніна*, *конячка* і т. ін.

З власних назв, що походять від слова *кінь* найбільш відома назва *Конотоп*, цебто місцевість, де топляться коні.

У фольклорі: „Нехай *кінь* думає, — в нього голова велика”. „Не іржи, як *кінь*!” „*Коня* кують, а жаба ногу наставляє”.

Кіоск — маленька крамничка продажу часописів і книжок.

Кіоскар — продавець у кіоску.

Слово прийшло до нас із польського *kiosk*, а в польську мову воно попало або з фр. *kiosque*, або з нім. *Kiosk*. Загально вважають, що це слово походить з турецького *köşk* — павільйон, або вілла, шатó.

Кіса, див. *киса*.

Кість — тверда субстанція, з якої утворений скелет живої істоти.

Ст. сл. (і ст. укр.) *кость*; болг. і серб. *кост*; рос. *кость*, ч. *košť*; п. *kość*.

Слово о п. І. 1187 р.: Посѣяни костью рускихъ сыновъ.

Там так: *Кость* ми была посѣяна.

Над походженням ст. сл. слова *кость* дискусії тривають далі.

В основному вони поляризуються на двох гіпотезах: 1. одні твердять, що праіндоевр. корінь цього слова був **kost-*, і тут вони беруть до уваги лат. *costa* (ребро); 2. інші ж кажуть, що праіндоевр. корінь був **ost* (пор. гр. *ostéon* — кість і лат. *ostis* — кість), а перемінився він у **k-ost-* тільки у слов'ян — на праслов'янському ґрунті.

Похідні слова: *кістка*, *кісточка*, *кістяний*, *кістистий*, *костеніти*, *костоправ*, *кістяк*, *костуха*, *косташ* (подібно як „білаш”), *костомаха* (діалект. на Волині). У фольклорі:

„Злості повні кості”. „Шукати кістки в молоці” (цебто шукати причини, щоб чіплятися до кого). „Кість незгоди” (цебто „жеруться”, немов собаки за кістку).

„Кістка” — людина благородного (з польського: „шляхетного”) походження.

„Кісткй промивати” — розпускати сплетні.

Кіт — чотириніжне домашнє звірятко, яке корисне тим, що воно виловлює миші.

Ст. сл. котька, кошка; болг. й серб. кот; чеське й польське kot; рос. кот.

Пор. народне лат. cattus (дикий кіт); середн. грецьке (почавши VI-го в. по Н. Хр.) kátta; нижн. нім. katt, реконструкція готського *katts.

Незважаючи на факт порівнювання всіх цих слів одного з одним, між дослідниками існує розбіжність поглядів у справі проблеми походження праслов. слова *коть.

Лекс. 1627. 457: Спиріды або кóтници.

Там таки, 445: Кот морській.

Похідні слова: кóтик, котя́, котя́тко, котеня́тко, котю́га, коті́ще.

Пор. також „обкоті́тися” — привести (цебто породіти) котенята.

Переносно також кажуть: „Вівця обкотилася”.

Укр. „кішка” — із ст. слов. (і ст. укр.) кóтка; звідси: кошеші́ — малятко кішки.

Слово кішка вживають тільки на Наддніпрянщині; в Галичині кажуть „кітка”; на Волні переважає слово „кіцька” — від праслов. кликання kota: киць - киць - киць (пор. кить-кить-кить).

У фольклорі: „Дав, як кіт наплакав” (цебто дав дуже мало). „Не купують kota в мішку” (цебто не купують того, чого не бачать). „Кіт умивається, — гості будуть”. „Кіт за пліт” (це не входить у раху́бу).

„Не дроби, як для kota”. (Це значить, що не годі́ться шматок м'яса на тарілці відразу все порізати на дрібні шматки).

„Сівий — щасливий”. (Коли чорний кіт перебіжить дорогу, це віщує нещастя, а коли сивий, то буде щастя).

„Кицька здохла!” — саркастичний вираз для окреслення „великої трагедії” з малої (або й жодної) причини.

Кіфа — Петро́; із стцсл. Петръ. Це ім'я походить з арамейського слова *kaifa* або *kefa*, що по-грецькому означає *petra* — скеля, камінь. Христос цим арамейським терміном метафорично назвав Апостола Симона.

„На нього [на Ап. Симона] споглянувши, промовив Ісус: „Ти, Симон, син Йонин, будеш званий ти Кіфа, що означає: скеля. (Єв. Св. Ів. 1. 42).

Тому що Книги Нового Заповіту в оригіналі написані по-грецькому, то й арамейське слово „кіфа” там вияснене грецьким його відповідником: *petra* (скеля, камінь).

В Євангелії Св. Івана 1. 42 — „промовив Ісус: „Ти, Симон, син Йонин, будеш званий ти Кіфа, що означає *Petra*”.

І саме цим грецьким словом („*petra*”), що в Євангелії є перекладом арамейського *kaifa*, або *kefa*, і названо Ап. Симона: П е т р а, що його стцсл. версія — „Петръ”; звідси укр. П е т р о́.

Христос назвав Ап. Симона іменем „Кіфа” (гр. „*Petra*”) метафорично — з уваги на те, що віра в нього була така сильна, як скеля (камінь).

Арамейське *kaifa*, або *kefa* означає те саме, що староевр. *sefa* (скеля). Камінь це ст. евр. *even*.

Кіш — велика корзина.

1. Кіш у млині — це тепер скриня з дощок, в яку насипають зерно для помолу, а назва його з того, що колись такі скрині в млинах були виплетені з лози, як корзини.

2. Кіш — велика корзина для ношення хліба і т. ін. Кіш — це корзина, що виплетена з лози, а короб, або козуб — корзина виплетена з лика.

Здрібніла форма — кошик. (Але кошиками тепер уже називають усі роди корзинок, — не тільки ті, що виплетені з лози).

Ст. сл. кошь; болг. кош млиновий і кош — велика корзина; серб. кош — верша для ловлення риби; чеське *koš* і польське *kosz* — корзина.

Якщо ст. слов. кошь є словом праслов'янського походження (а тим воно, здається, таки є), то звук ш в ньому не міг постати ні з чого іншого, як тільки з прасл. *sj (цебто *sj): *kosjo- (цебто *kosjo-). Але відповідь

на питання, чи нам відомі такі слова в інших індоєвропейських мовах, що б віддзеркалювали прасл. *kosjo-, ще далі є предметом дискусій.

Кіш — козацький табір або об'оз; із тюркського kóş — табір. Слово це вже було записане в І Софійському Літописі під 1471 роком. У М. Срезневського, I. 130, воно записане як слово, що було вже засвідчене 1498 р.

Похідне слово — кошовий, цебто отаман усього коша.

Козацький вислів „стати кошом” — значить росташуватися військовим лагером.

З України слова „кіш”, „кошовий” поширилися й на Польщу, Білорусь і Росію.

Клāvдій — чол. ім'я; із стцсл. Клаудій, з лат. Claudius — незабезпечений; той, що в непевному положенні; від лат. claudere — чинити перешкоди, ставити кого, або що в непевне положення.

Лекс. 1627. 423: Клāvдій, ел. — голос фрактований або плачливый.

Клāvдія — жін. ім'я; з цсл. Клаудія; див. Клавдій.

Лекс. 1627. 423: Клавдія — хромая, лат. жена.

Клāняться — схилитися перед ким у пошані; ітератив дієслова клонитися (схилитися), що означає процес усякого схилання.

Слово о п. I. 1187 р.: Древо с тугою к земли преклонилось.

Основна форма: клонити; ст. сл. клонити — klo-niti se, klaniati se, prekloniti se.

Похідні слова: поклін, поклоніння, приклонення, поклонник („обожател” кого).

У церковній термінології: Хрестопокліна Неділя (Неділя третя Великого Посту); Поклони (в середу 4-ої Неділі Великого Посту); колінопреклонення; церковно-народне: „бити поклони” (доземно кланятися).

Клап! клеп! кліп! — звуконаслідування удару. Звідси: клāпати; клепати (молотком залізо); клєпка.

Клас, кляс, кляса — порядкове місце групи людей або предметів у системі поділу їх на категорії. Звідси: перша, друга і т.д. кляса дітей та молоді в школі, а переносно й шкільну кімнату називають „клясою”; вища, середня й нижча кляси людей у суспільстві; орден (від-

значення) першої, чи другої і т.д. кляси; частини мови — це кляси (категорії) слів.

Клясифікувати — це ділити що за даним принципом, тобто систематизувати.

Гр. klēsis; лат. classis; англ. class; рос. клас; пол. klasa. На Наддніпрянщині „клас” під впливом рос. „клас”, а в Галичині „кляса” — під впливом польського klasa.

Кла́сти — ложити кого або що на чому. Ст. сл. слово клясти збереглося (в місцевих його різних вимовах) у всіх слов'янських народів.

Форма (я) кладу свідчить, що ст. сл. класти походить від прасл. *kladti.

Праслов. форма його (*klad-) дуже рясна в укр. мові. Кладь (те, що накладене на віз, щоб везти), склад, наклад, заклад, закладщина, приклад, кладка, складний, (арх.) кладбище — цвинтар, (арх.) доклад — доповідь, вклад (чого в що), виклад і т. ін.

Слово о п. I. 1187 р.: Вѣщія прѣсты на живая струны вѣскладаше.

Перфектив дієслова класти : покласти, а звідси ітератив: покладати. Від нього похідне слово п ó к л а д — те, що кладене. Гроші „в покладі” — значить: гроші в щадничому збереженні. П ó к л а д — це яйце, що навмисне положене в гніздо, цебто кубло („сідало”) курки, щоб спонукати її нестися там.

Слово п о к л а д а т и вдавнину вживали в нас замість слів ф у н д у в а т и (що), закладати (що) — як це в випадку з а к л а д щ и н и будинка.

Пор. Лекс. 1627. 453: Сим — покладаючій, поставляючій, положеній.

Напис на Хресті 1161 р.: Покладаєть Офросинья Чыстыми Крсть.

Клац! — звуконаслідування клацання зубами чи пальцями.

З прамови.

Клеветá, арх. — поговір, наклеп, очорнення; з ст. сл. клевета, клеветати; болг., серб. і рос. клевета; ч. kleveta; польське obmowa, potwarz.

Справа слов'янської етимології цього слова далі залишається в дискусійному стані.

Клеймó, див. л о б.

Клейно́ти — символи державної влади. Напр., булава й бунчук були в нас клейнотами влади гетьмана.

Той факт, що в Україні (і на всьому слов'янському сході Європи) слова **кле́йно́ти** (і **кле́йно́ди**) не було доти, поки Україна не опинилася в державних межах історичної Польщі (в XVI в.), і той факт, що це слово записали в нас не раніше, як у першій половині XVII-го в., свідчить, що воно прийшло до нас із польського *klejnot*; бо ж у польській мові воно вже було записане в XV-му в.

Поляки й чехи запозичили собі це слово з Заходу, де вже в середині віків було нім. слово *Kleinod* (дорогоцінність) і латинський середньовічний поворот *clenodium* (того самого значення). Ще в XV-XVI вв. чехи й поляки писали *klenot*, *klenod* (з лат. *clenodium*), а вже пізніше почали писати „*klejnot*” — під впливом нім. *Kleinod*.

Лекс. 1627 р. 48: „Гривна — **кле́йно́т, ланцю́х**”.

Там таки: „На старожитный **кле́йно́т**”.

Кле́йстер, кля́йстер — клей; з нім. *Kleister*.

Кле́кіт — звуконаслідування боцюна, желски, орла й кипіюща ріднини: *кле́к-кле́к-кле́к*. Звідси: *кле́котіти, кле́котати*; від цього — „**кле́кіт**”.

Праслово.

Слово о п. І. 1187 р.: Орлы **кле́ктом** на кости звѣри зовут.

Клео́па — чол. ім'я; із стцел. *Клеопа*, з гр. *Клео́рас, Клеора*, це із ст. евр. *kalifa* — обмін, переміна.

П. Бернида помилково виводить це від гр. *kleos* — слава, хвала.

Див. Лекс. 1627. 424: *Клео́пан ел., - - хва́ла вшелякая або всякого способу хва́ла*.

Клеопáтра — жін. ім'я; ст. сл. *Клеопатра*. Цим іменем власним називалося досить багато цариць і царівен єгипетської династії Птолемеїв. Але найбільше з них прославилася цариця *Клеопатра VII* (чи *VI?*), 69-30 рр. перед Н. Хр. Вона була любкою Юлія Цезаря, а потім любкою Марка Антонія - - римського вождя й члена уряду — *тріумвірату*.

Значення цього ймення П. Бернида пояснює так: „*Клеопатра* — ел., *слава отчизны або отца*”. (Лекс. 1627 р., 423).

Це значить, що, на думку Беринди, це ім'я походить із зложення двох грецьких слів: *cleos* (слава) + *pater* (батько). Звичайно, це пояснення помилкове, бо ж ім'я цієї цариці було не грецьке, а єгипетське.

Клепа́ти — звуконаслідування удару: клеп-клеп-клеп. Звідси: клєнка, клєпа́ло.

„Брязкалце - - то є што брязчит, яко клєпа́ло”. Лекс. 1627 р. 16.

У Галичині замість „він клепає” кажуть він „клепле”. Пор. Івана Франка:

„А у кузні коваль клєпле,
А в коваля серце тепле”.

Клєча́ти — прикрашувати що зеленню. Походить від забутого в нас слова *клєчъ*, що означає стебло рослини: льону, коноплі, хмелю і т. ін. Слово це (і саме в цьому значенні) збереглося в російських діалектах околиць Вятки й Устюга. (Філін, 46).

У нас слід цього забутого слова зберігся в формі дієслова *клєча́ти*.

Клєча́льня Неділя — це неділя Св. Трійці; по-народньому: Зелені Свята.

Тільки завдяки звичаєві *клєча́ння* (умаювання), що пов'язаний з релігією, збереглося в нас це старе слово— „клєчати”.

Клик, арх. — крик. Ст. укр. іменник *клик*, що означав крик, уже не вживається в укр. мові. Але він засвідчений у Слові о п. І. 1187 р.:

„Кликом плъкы побъждають”.

„Кликом поля прегородиша”.

„Под кликомъ поганыхъ”.

Суч. укр. *заклик*, *віклик*, *пóклик* — це новотвори з дієслів: *заклика́ти*, *покли́кати*, *вікликати*. „Оклик” — це калька з польського *okrzyk*.

Клі́кати — призивати кого куди.

Слово о п. І.: *Кликну*, *стукну*, 40.

Там таки: *За нимъ кликну*. 20.

Клі́кати, **клі́кнути**. — Див Слово о п. І. 1187 р.: *Кличет връху древа*.

Там таки: *Призови*, *прикліч*.

Т. т.: *Донъ ти, княже кличеть и зоветь князи на побѣду*.

Староукр. слово **к л і к а т и** своє старе значення (кричати) змінило на називати і призивати кого до себе.

У народній мові „Як тебе кличуть?” означає: Як тебе звуть?

А староукр. „призивати” (кого чи що до себе) тепер заступає слово **к л и к а т и** (що колись означало: кричати). І так, напр., тепер кажемо: „Поклич його до хати!”

Леся Українка вживала слово „волати” з польського „wołać” замість укр. слова „кликати” або „взивати”.

І цей полонізм тепер закріплюють наші письменники в Україні.

Ст. укр. **к л и к**, рос. **к л и к** і болг. **к л и к** означають крик та зов.

Похідні слова від дієслова **к л и к а т и**: **к л и ч** (гасло), **к л і ч к а** (умовний знак), **п о к л и к** (зов), **п о к л і к а н н я** (замилування до чого), **к л і ч н и й** (5-ий відмінок), **з н а к о к л і к у** (вигук у граматиці), **в і к л и к** (визов), **з а к л и к**, **п е р е к л и к а т и с я**, **п р и к л и к а т и** і т. ін.

Слово це, звичайно, звуконаслідувальне.

К л и м, **К л и м е н т** — чол. ім'я; із стцсл. Климентъ, Климентій, з лат. Clemens (род. відм. Clementis) — милосердний, милостивий.

Лекс. 1627 р. 424: „Климентъ — лат. покорный, ласкавый, скромный, или щодрый, добротливый, милостивый”.

К л і н о п и с — давній асирійський та іранський спосіб писання, що полягав у витисканні на глині або вибиванні на камені клинчастих значків.

Це було так зване **к л и н ч а с т е п и с ь м о**.

К л и р — усі ті, що служать у Церкві; з гр. kléros — жеребók.

Слово kléros згодом стало назвою того, хто служить у Церкві тому, що кандидатів на таке становище колись вибирали жеребками.

З гр. kléros постало й лат. cléricus (той, хто служить у Церкві).

Лекс. 1627. 423: Клірик тоже и чтець.

Там таки: **К л і р и к** — причётник, слуга церковный, клирошанин, крилошанин.

Т. т.: **К л і р о с** — причет или церковный уряд.

Клірос, **крілас** — місце в Церкві праворуч, де співають співці; із ст. сл. *клирос*, з гр. *kleros*.

Слово *к л і р о с* у народній вимові змінилося на „крілас“, і ця його форма вже прийнялася і в нашій літературній мові.

Клімат — підсоння; з франц. *climat*, а це з гр. *klímatos*.

Кметь, арх. — княжий дружинник, воїн, лицар, знатна особа.

У Слові о п. Ігор. 1187 р.: А мои же куряни свѣдоми кѣмети.

Усеслов'янське слово *к м е т ь* (поль. *kmieć*) у різних часах і в різних слов'янських народів мало різні значення: лицар, визначна особа, вільний заможний селянин.

Щодо походження цього слова між дослідниками немає однозгідності думки. Одні думають, що воно походить з лат. *comites* (*comes* — товариш). Інші виводять його від праслов'янського **kъm-et* (блиск), або з гр. *kometes* (житель села).

Клич, арх. — крик.

Лекс. 1596. 156: Клич -- крик, гук, вѣреск.

У суч. укр. мові *к л и ч* означає гасло.

Кліка — група людей, що згуртувалися для досягнення нечистої мети; з фр. *clique*.

Клініка — лікарня, в якій відбувається й наукова медична праця. Гр. *klínikós* — ліжковий, від *kliné* — ліжка.

Кліп! — рухонаслідування повіки. Звідси: кліпати очима, кліпання.

З праслова.

Кліщі — щипці; ст. сл. *кльща*; болг. *кленци*; серб. *кльјѣшта*; ч. *klěšte*; н. *kleszeze*; рос. *клѣщи*.

Слово це загальнослов'янське, праіндоевр. походження.

Пор. лит. *klīšė*, множ. *klīšės* — клішаві ноги.

Від „кліщі“ походить дієслово *к л і щ и т и с я*.

Дерев'яними кліщами послуговуються коновали.

Кліщ - - це рід інсекта, що падає з листя на людину, всмоктується в шкіру і ссе кров.

Кліщинець - рід рослини (аронник плямистий) — *Agum maculatum*.

Лекс. 1627. 309. Щипца кльщанки.

Кло́бук — архієрейський колпак, чорний, формою схожий на оберненого вниз конуса зі стятим верхом. Його перше значення: шапка, капелюх. У чеській і словацькій мовах і тепер назва капелюха — *klouk*.

У східних слов'ян православного віроісповідання первоієрарх Церкви традиційно має білого клобука — не чорного, що його носить той єпископ, який не є первоієрархом.

Щодо походження слова *клобу́к* виставлено різні гіпотези: 1. що він походить з італійського *caprelluccio* (капелюх); 2. із тюркського *kalarak* (пор. суч. капелюх); 3. з кельтської мови.

Лекс. 1596. 16: Кидар - - клобу́к, ківер, колпа́к турецькій, ківер.

Лекс. 1627. 424: Клобу́к — кидарин.

Азбуковник „л" 375б: клобу́к — чалма, ст. 188: А индѣ Митру клобу́къ именують.

Клокотати, див. *клекіт*.

Лекс. 1627. 200: Хлохотаніє — клокотанье в горлѣ, в котлѣ або в чим колвек. Хлохоцѣ, клокошѣ — клекоцѣ яко в горлѣ, в горщку, в котлѣ.

Кло́піт — турбота.

Слово це постало з давньослов'янського клопотъ, що вдавнину визначало тільки шум, грюкіт; клопотати — шуміти, грюкати, стукати. Напр. Збірник Святослава 1076 р.: Шумъ и клопотъ уши наплъняеть. Життя Феодосія XII в.: И се слыщааше гласъ хлопота въ пещерѣ отъ множества бѣсовъ. Від старшого значення пізніше постало нове — турбування, турбуватися (а це від лат. *turbare* — колотити, непокоїти, бунтувати).

Лекс. 1627. 161: „Чуйное старане, кло́пот”.

Слово це — всеслов'янське. У російській мові — „хлопот”, „хлопотать”, поруч діалект. „клопот”.

Слово це постало із „клепаті” шляхом перезвуку.

Клуб -- бѣдро.

Слово загальнослов'янське. Рос. клуб, болг. кълбѣ, серб. клупко, ч. kloub, п. kľab. Можливо, що праслов'янська форма його була *кълѣвъ.

Дослідники не сходяться на точці питання проіндоєвропейського кореня цього слова.

Лекс. 1596. 17: Лждвня - - клубы.

Лядвія — клубы, лядви, бѣдра. Лекс. 1627. 114.

Похідні слова: клубок, клубочок, клубочитися (напр., туман клубочиться: стелиться клубками).

Клѹмба — висаджена квітками кругла купина; з англ. clump і звідси нім. Klumpen; рос. клѹмба, польське kłomba.

Клѹня, стодола — будинок, в якому складають снопи, молотять і т. ін. Посередині клуні — т і к, на якому молотять; по обох боках току — з а с т о р ó н к и, відгороджені від току грубими дошками (півметрової ширини), що звуться з а п і л ь н и ц я м и. Вішок (ніби „стелі”) в клуні немає; вони є тільки в хлівах.

Лекс. 1596. 126: Житниця — стодола, клѹня.

Лекс. 1627 р. 67: „Житниця — гумно, шпѣхлѣр, спѣ-
жарня, стодола, клуня”.

Слово клуня є тільки в мовах польській, українській і білоруській.

Досліди над його походженням далі залишаються в стані дискусій.

Ключник — ключар, воротар, із ст. сл. ключьникъ (ключарь) — той, хто службово завідує ключами якої установи, підприємства, палати, фільварку і т. ін., а колись був і ключник („ключар”) міський, що замикав і відмикав міські ворота.

Ст. сл. ключь; укр. ключ; рос. ключ; болг. ключът; ч. klíč; п. klucz.

Слово це праслов'янського й праіндоевр. походження.

Пор. гр. kleis (ключ), лат. clavis (ключ), лит. kluoti (зачинити).

Похідні слова: клѹчка, клѹчійця, заклѹчний, прѣ-
клѹчка, віключити, заклѹчїти, вклѹчїти.

Клюк! клюк-клюк! — звуконаслідування удару сокири об дерево. Звідси: клѹкати.

Праслово.

Клякати — ставати навколїшки (на колїна); дуратив дієслова клякнути: клячати із ст. слов. kļęčati, клячнн; болг. клекна; ч. kľekati, kľęčeti; п. kľękać, kľęczeć; рос. клякать.

Слово праслов., індоевроп. походження. Пор. латв. kļēņēt — іти кульгаючи; лит. klėnkti — іти з трудом.

У народній щоденній мові: „жито повклякало” (поломилося „на пні” — невижате); „кінь вклякнѹв” — („унав з шіг”).

Лекс. 1627. 180: Прикляняю колѣнѣ — приклякаю на колѣна.

Клі́мка — маленька заворка для замикання дверей; з польського *klamka* (в цьому ж значенні), а не з середнім. *klam* — зав'язка.

Лекс. 162s. 201: ланцухі, замкі, клѣмка.

Кля́чити — стояти на колінах, клячати. Стисл. *klecatі, klekati, klečati*.

Намагання зберегти носовість у вимові ст. сл. малого юса (ѣ) в формі -ян (к-ля-ч-ити) свідчить, що це слово запозичили з польської мови — *klęczyć*. Згідно з законами української фонетики, це слово мусіло б у нас звучати клячити.

Від нас цей полонізм („клячити”) перейшов і в мову російську.

Кля́ча — нѣмічний кінь. Слово це — східньослов'янське — від „кляча́ти”. У нас селяни з давніх-давен говорять про знесилоного коня, що він „клякає на ноги” чи „вклякає на ноги”. Слово кля́ча також означає кобилу.

Слово це від нас запозичили собі й поляки — в формі „*klacz*”. (Згідно з фонетичними законами польської мови слово це в поляків мало б звучати *„*klęcz*”, не „*klacz*”).

Кля́штор — монастир; з польського *klasztor*, а це з чеського *klaster*, що походить з нім. *Kloster*, з лат. *claustrum* — замок. У західніх країнах Європи монастирі були оборонні, немов замки, тому й казали про них, що це *claustra* (замки).

Кмі́тливий — спостережливий, бистроумний. Цей український новотвір походить від укр. слів кмі́тити (ітерат. кмі́тувати) — завважити знака. Слово це ст. сл. *кмѣта (**kmeta*). Пор. стисл. замѣта — знак; те саме значення укр. мѣта (ст. укр. мѣта), рос. мѣта й білоруського мѣта.

Сім'я слів з цим корінем: примітка, помітка, помічати, запримітити, помітити, замітити, намітити, підмітити, заміт, замітний, помітний.

Звичайно, укр. мітити (що постало із ст. сл. мѣтити), не вільно змішувати із ст. укр. метати (що походить

із ст. сл. метати), від якого походять такі слова: намітка, замітати, мітла, метавка).

Дослідники, намагаючись знайти для кореня ст. слов. слова *мѣта (прасл. *mēta) споріднені корені в інших індоєвроп. мовах, поставили низку гіпотез. Але етимологія цього слов'янського слова далі залишається темною.

Кмин — рід дикої польової рослини (росте в Україні), насіння якої має специфічний гострий аромат, і тому її вживають для приправи харчів, а зокрема — нею посипають хліб перед печенням.

Назва його — загальносемітська; ст. євр. kamton, асирійське kamtuni, фінікійське kamān.

З цього грецьке kumīnon, з нього лат. cumīnum, а звідси ст. нім. kumīn. Церкел. кѣминъ, киминъ постало з грецької версії семітської назви цієї рослини.

Лекс. 1627. 423: Кимин — кмѣн.

Кнедлі — назва страви з білого тіста; невеличкі кульки, начинені великими сливами; з нім. Knödel (англ. dumpling). Кнедлі належать до чеських і словацьких народніх страв.

„Кни́га за сімома печатками” — усе те, що таємне, невідоме. Вираз з Откровіння Ів. Богослова 5. 1.

Кни́га — велика книжка; стцсл. кѣнига; болг. кни́га; рос. кни́га; ч. kniha, п. księga.

Різні дослідники шукають джерела походження цього слова в таких мовах: старотюркській, китайській, семітських (специфічно — в асирійській), слов'янських, скандинавських і вірменській.

Але ні одна з цих гіпотез не має за собою більшості дослідників певної етимології цього слова.

Лекс. 1627 р. 451: Кни́га „сапфира - кни́га рнѣе або наученая”.

Там таки, 451: Санфі́ра — кни́гарнѣе або наученая.

„Кни́га роспустная” біблійний вираз ст. євр.: sefer keritut, дослівно: „книга витинання” (з роду чоловіка), цебто лист розводний. Див. Іс. 50. 1, Єр. 3. 8, Мт. 5. 31, 19. 17, Мр. 10. 1 і ін.

Кни́жечка — маленька книжка. У Галичині — „кни́жочка”.

Кни́га — велика, кни́жка — середнього розміру, кни́жечка — маленька.

Слова „кни́га“ (замість „книжка“) винятково вживаємо й для означення книжки, але тільки тоді, коли нам ідеться про урочистий стиль; напр. „Церковні Книги“.

Князь — володар; із ст. слов. кѣнѣзь, кѣнѣгъ, із старогерманського kuning. Похідні ст. сл. слова: кѣнѣгъни (княгиня); кѣнѣжьна (княжна), кѣнѣжити, кѣнѣжьstvovati (княжити, княжувати), кѣнѣженіє (княження).

Старослов'янський юс малий, що в праслов'янській мові звучав як ę (носове е) і таке своє звучання зберігав також і на старослов'янському ґрунті, у деяких слов. мовах, з укр. мовою включно, почав перемінюватися в звук я. І саме тому старослов. кѣнѣзь у нас перемінилося в „князь“.

Болг. і серб. кнез, ч. kněz, н. książę.

Лекс. 1627 р., 132: народоводитель — князь.

На Тмуторанському камені 1068 р. напис такий: „Глѣбъ князь“.

Грамота в. к. Мстислава 1130 р.: Въ свое княжение.

Слово о п. І. 1187 р.: Нъ се зло — княже ми непосо-
бие.

Там таки: В княжих крамолах.

В Україні, як і в усіх інших країнах Європи в середньовіччі, волостями (уділами, провінціями) країни володіли удільні князі (цебто князі провінційні, помісні) на правах широкої автономії: вони мали свої війська, свої закони і т.д.

У Києві, столиці держави, був великий князь, якому підлягали удільні князі, цебто автономні помісні (місцеві) князі.

Початкове значення слова „князь“ (ст. герм. kuning) було: старший роду (ст. герм. слово kuni означало: рід, клан). А старший роду (голова клану) також виконував релігійні функції (за дохристиянських часів).

І саме тому ст. сл. слово кѣнѣзь означало й голову (володаря) роду, і його жерця.

Слідн цього бачимо в тому факті, що в у поляків священика ще й тепер називають словом „ksiądz“, що походить від ст. слов. „кѣнѣзь“ (князь), з цього ж ст. слов. слова походить і польське „książe“ (князь).

Подібно і в чехів слово „kněz“ означає і володаря (князя), і священика (словацьке kňaz).

Православного священика в нас не називають, і ніколи не називали князем, але польських священиків українці називали князями, а це тому, що в поляків священик — це ksiądz.

І так, в одному із старих українських писаних пам'яток, а саме в „Литовській Метриці” XV-XVI вв. католицький священик названий нашим словом „князь” і „Биль намъ челомя плебанъ (парох) князь Петръ”.

Словом „князь” у нас також колись називали молодого (на весіллі).

У поляків словом „księżyc” (що означає: княжич) називають ту планету, яка в нас називається словом „місяць”. Але в польськ. народній мові цю планету також називають словом miesiąc.

Ко, арх. - до; із ст. сл. къ, цебто з прийменника, що означає напрямок; напр., старослов. „Ити къ Києву” — йти до Києва, цебто йти в напрямку Києва - з метою зайти туди. Ст. слов. къ (до) в старій укр. мові в пригожій позиції в реченні перемінювався в ко. І так, у Слові о п. Ігор. 1187 р. написано: „К о Святѣй Софіи къ Києву”. Тут „ко” постало із ст. слов. (і ст. укр.) къ.

Кобеняк, місц. — шапка, капюшон, каптур. Слово походить з тюркського, і воно відоме тільки на Наддніпрянщині.

Кобза — музичний восьмиструнний інструмент, менший за бандуру; з тюркського koruz; звідси укр. і болгарське ко́бза.

Кобза була відома ще половцям, знали її й кримські татари, і певне то від них познайомилися з кобзою козаки. Колись це був однострунний інструмент. Число струн у кобзі збільшилося тільки пізніше, десь по XVI-м віці. Хто грає на кобзі, того звуть кобзарем.

Коби, **кобі**, діял. — якбі, коли б. Слово це головню в західньоукраїнських говорах: у Галичині — „коби”, на Волині — „коби” або „коб”, хоч і там знають слово „якби”, яке в нас є словом літературним.

„Коби” постало із ст. укр. „когда бы”, а це із ст. сл. „къгда бы”.

Кобила — самка (саміця) в тих тварин, що називаються кінями. Статевим протиставленням кобили

є (самець) кінь. Множинна форма коні визначає всіх цих тварин.

Ст. сл. кобыла є словом загальнослов'янським.

Той факт, що в лат. мові є слово *caballus* (кінь), а в гр. м. — *kaбалles* (кінь), свідчить, що корінь слова кобыла є праіндоевропейським.

Слово кобыла вживається і в переносних значеннях; кобылка — це підпірка, якою струни піднесені від поверхні музичного інструмента; кобыла — це обтягнений шкірою прилад для легкої атлетики; кобыла або кінь — це прилад, за допомогою якого скидають чоботи з ніг.

Кобыла, кобылка, кобыльчина, кобылячка, кобылин, кобылячий, кобылятина (кобыляче м'ясо).

Кобура, кобур — гольстер, цебто шкіряний футляр для револьвера; з тюркського *kubur* — футляр, сагайдак (козачан).

Кобіта, місц. — жінка; з польського *kobieta* (жінка). Слово це часто вживається українцями в Галичині. Частим було це слово в укр. книжній мові XVI-XVII-го вв.

Слово це прийшло до нас (а також до чехів і словаків) з польського *kobieta*, походження якого не виявлене.

Кова́дло — велика наковань, цебто великий масивний кавалок заліза в формі еліпси, стятої з одного боку, на якому кують залізо.

Слово „ковадло”, яке в нас є словом літературним, це не наше, а польське слово: *kowadło*. (Уживають його українці на Наддніпрянщині й на Волині), де, як і на інших українських землях, уже мало-хто пам'ятає наше старе українське слово „наковань”.

Українцям у Галичині разить вуха польська форма цього слова (ковадло), і тому вони „українізують” його, вимовляючи: ко ва́ло.

А Словник Грінченка нагадує нам, що в нас було і далі є своє власне слово: „наковань”.

Кова́рство, арх. зрадлівість. Ст. сл. коварынь (ст. укр. коварний); болг. лѣстителен (підлещувач); серб. лукав; ч. *lstivý*; п. *podstępny, zdradliwy*. Ст. сл. коварьствовати (замішляти змову проти кого).

Слово це виводять від праслов. *к о в а г ь (коваль). (Пор. середн. чеське kovař (коваль) і верхньолужицьке k o v a ř (коваль).

Порівн. також стцсл. вираз „ковати злая” — замишляти недобре. Це значить, що прасл. слово *kovař (коваль) вважають за метафоричне джерело слова к о в а р н и й.

Лекс. 1596. 156: Крамолá — розрух, ковáрство, хитрость.

Ковбасá — начинена м'ясом печена кишка.

Болг. кълбаса, ч. klobasa; словацьке kebasa; польське kiełbasa; рос. колбаса.

Ст. укр. „колбаса”, в якому ст. сл. (і ст. укр.) л згодом перемінилося у в, — подібно як старе укр. полъ (пор. половина) перемінилося в сучасне п і в.

Слово це одні виводять із старослов'янського і праіндоевроп.; інші — з тюркського külbasty (м'ясо), а ще інші — із ст. евр. - - kolbâšâr.

У писаних за часів Київської Русі пам'ятках слово „ковбаса” згадується вже в XIII-му віці. Так, напр., в Новгородській Кормчій (книзі) 1280 р. на листку 218 читаємо таку вставку:

„Нѣции убо крѣвь коего любо животнаго хитростью некакого стваряють снѣдно, еже глаголють колбасы”.

У Гродненському повіті село К о в б а с н и ц я відоме в писаних пам'ятках від 1529 р.

Стоглавий Собор (у Москві) 1551 р. забороняє „удавлення и крови ясти, сирѣчь колбасы”.

У грецькому творі „Одіссея”, автором якої був Гомер (коло 800 року перед Н. Хр.), часто згадується ковбаса (по-грецькому allal).

Лекс. 1627 р.: Колбасá — аллал.

Кóвдра — рід пошитого теплою пóкривала. Слово це прийшло до нас із польського „kołdra”, (чеське: „koltra”), що походить або з нім. Kolter, або з фр. coltre, які постанали з лат. culcitra (перина).

Лекс. 1596. 18: Кóвдра альбо простирáло.

Лекс. 1627. 435: Махрамá, ел. — кóвдра.

Ковéр — кйлим.

Ст. укр. ковѣръ засвідчене в Розповіді (Сказаніє) про Гліба й Бориса з 1081-1088 років.

Чеське *koverec*, польське *gobierzec*, рос. ковѣр.

Є різні гіпотези про походження цього слова: з монгольського, угорського (мадярського), староісландського, англійського.

Слово *к о в е р* уживають (поруч слова „кілим”) тільки на Наддніпрянщині.

У Галичині — тільки слово „кілим” (з наголосом на останньому складі: килі́м).

Ковилá, ковайль, — степова трава, тїрса. Ботанічна назва: *stipa penata*, *capillata*. Серб. ковилѣ (збірнотне), рос. кові́л, болг. кові́л. Слово це пробують виводити з різних джерел: слов'янського, готського, тюркського.

Слово о п. I. 1187 р.: Чему моє веселіє по ковилію развѣя?

Ковзані́ — витесані з дерева в формі човників колодочки, підбиті залізними штабками з гострими кантами, або їхні відповідники, цілістю зроблені з металю, що їх чіпляють до підонесв, щоб їхати на льоду.

Слово „ковзани” (що визнане за слово літературне) походить з Наддніпрянщини. У Галичині кажуть: „сѡвги”, а на Волині — „коньки”. „Ковзані́” — від слова „кѡвзатися”.

Ковзь! — рухонаслідування ковзання на льоду. Звідси: кѡвзатися, кѡвзання, кѡвзанка, кѡвзалка; нові слова: ковза́н (рос конѣк), ковзані́, ковзаня́р, ковзаня́рка, ковзаня́рський, ковзкі́й, кѡвзкі́сть.

Ковінька, місц. — палка із загнути́м кінцем. У полтавських говорах таку палку також звуть *к о в ѳ з к о ю*.

На Наддніпрянщині *к о в і н ь к о ю* також називають хлоп'ячу гру: один намагається загнати ковінькою (палкою з загнути́м кінцем) каміньчика в ямку, а інші намагаються своїми ковіньками відсувати цього каміньчика подалше від ямки.

На Волині цей рід гри називають „грою в дўчки”.

Словом „ковінька” й ляються: „Матері твоїй — ковінька!”

Кѡвнір, місц. — часть одежі, що навколо шиї; з польського *kolnierz*, а це з давнього німецького говіркового *Kolner*. (Сучасне німецьке літерат. *Koller*). Слово це вжи-

вається тільки в Галичині і наголос його на останньому складі: ковнір.

Укр. діалектичне „кóмір”, „комір”.

Лекс. 1627. 290: Обшляг — кóлнѣр.

Ковніра в слов'ян колись (у прасл. добі) звали **vortnikъ*; звідси сучасне болгарське *вратник* (ковнір) і старе східньослов. *воротникъ*, що й досі зберігається в живій російській мові.

Ковпáк — велика шапка із стятим верхом; з тюркського *каларак*. (Пор. суч. угорське *kálarok* — капелюх). Ст. укр. форма цього слова — „колпак”.

Див. Лекс. 1596 р.: Кидóр ківер, колпáк турецкій.

Ковткі́ — серéжки; з польського (місцеве): „кульчики”. Слово *ковтки* (ст. укр. *колткі́*) походить із ст. укр. *колтатися*, цебто „висячи баламкатися”: ст. сл. рухонаслідування; *колт-колт-колт*. Звідси й ст. сл. *колтъ*, здрібніле *колтокъ*. Суч. укр. *ковток*. Тому що вовна з вівці жмуточками звисає, і *ковтається* (ст. укр. *колтається*), то ці жмуточки її *ковтками* (ст. укр. *колткы*) називають.

Серезжки висячи *ковтаються*, то й їх *ковтками* називають.

Звідси й суч. укр. *ковтун*, із ст. укр. *колтúн*, що перейшло й в польську мову; бо ж польським відповідником ст. укр. *колтатися* є дієслово *kiełtać się*; це значить *ковтуна* (ст. укр. *колтун*) по-польському треба було б називати словом **kiełtun*, якого не було й немає в польській мові.

Ковть! — рухонаслідування *ковтання*. Звідси: *ковтати*, *ковтання*, *ковтнути*, *ковто́к*, — напр., кажуть „Дай мені хоч *ковток* води напиться!”

Ковчéг — корабель, але тільки в відношенні до корабля біблійного Ноя.

Ноїв корабель (ковчег) означений староевр. терміном *агоп*, а значення цього слова — скриня. І греки переклали це ст. євр. слово (*агоп*) своїм словом *κιβωτός* (скриня), яке потім було перекладене на середньовічне латинське *arca* (що також означає скриню).

Отож старовинні євреї говорили про Ноеву скриню (*агоп*), і греки, а за ними й римляни, наслідували їх у цьому.

Давні словники переклали означення Ноевого ко-
рабля (kibotós — скриня) своїм словом — ковчегъ, і,
звичайно, вони вживали його в значенні скриня.

Див. Лекс. 1627, 99: Ковчег — корабель или ок-
рут або скриня.

Не було, немає й бути не може сумніву, що ст. сл.
ковчегъ (як і ст. евр. *aron*, гр. *kibotós* і лат. *arca*)
означає скриню, а специфічно — велику пливальну скри-
ню.

Але на питання, звідки ст. сл. слово ковчегъ по-
ходить, серед мовознавців — славістів немає однозначної
відповіді.

Коген, бібл. — Священик; з давньоєврейського *kohen*
— Священик (з Ааронітів). Слово це різно вар'юється,
залежно від місцевої вимови: Коген, Каган, Кои, Кун і
т. ін. На гробових пам'ятках когенів (Священиків) висі-
каються благословляючі руки (на пам'ятниках левитів —
горнятко з водою, для поливання рук Священикам).

Когут, див. півень.

Лекс. 1596. 23: Пѣтел — когут, пѣвень, петух.

Кодло — рід, клан. Слово це вживається тільки в пе-
йоративному (гіршому) сенсі.

„Продове кодло“: (Номис). „А тих може перевелось
і кодло, що неробами величались. (Куліш, ЧР). „Код-
ло твоє пропаде і сам ізведешся!“ (Словн. Грінч.).

„Щоб тебе з кодла звело“ (Номис).

„Рече до людей: „Кодло гадюче!“ (Єв. Люки 3. 7.
Переклад Куліша).

Слово „кодло“ є тільки в українській мові, і його
деякі мовознавці пробують виводити з українського ко-
реня, а деякі шукають його джерела в інших мовах.

Слово це відоме на Наддніпрянщині, і звідси по-
ширюється на інші землі тільки через літературу.

Кожа, арх. — шкіра; із ст. сл. *кожа*; ст. укр. *кожа*;
болг., серб. й рос. *кожа*; ч. *kůže*; ст. п. *kóža*, (суч. п. *skó-
га*).

Слово це виводять від слова *коза*, чи точніше — від
прасл. прикметника **kozja* — козяча шкіра.

Похідні слова в укр. мові: *кожух*, *покожущок*
(покожушковате полотно), *кожан* і *кажан* (лилик,
летюча миш), *кожанці* (ходаки, пошиті з цілого кус-

ка шкіри), **кожанок** (короткий півшубок), ст. укр. кожем'яка (гарбар).

Кóжен, кóжний, — будь-хто з даного числа осіб, предметів і т.д.

Стцсл. къждо; ч. každy; н. každy; рос. ка́ждый; укр. діалект. кожний, кажний, кажний. Прасл. *kъžde: къ — хто + же (же) + ъde (відносн. прийм.).

Кóждый день. Катих. 1645 р., 206.

Там таки, 43: Постановили кóждый.

Т. т., 8: Кождый человек мает Ангела сторожа своего.

Т. т., 576-58: Нехай кождый маеть свою жену, а каждая жена нехай маеть своего мужа.

Т. т., 37: На кождый день.

Т. т., 2: Наука трудная каждому.

Т. т. (Передмова): На кождый день.

Кожух — верхня одежа з овечої шкіри, оберненої вовною до тіла людини.

„Кожух” — слово всеслов'янське, від ст. слов. слова **кожа**, що також було і в староукр. мові.

„Кожух або гуня”. Лекс. 1627. 118. Кожушник 118.

Слово о п. І. 1187 р.: Япончицами и кожухы начаша мосты мостити по болотом.

Коза́ — чотириноге рогате створіння, що своєю породою наближене до вівці. Слово **коза**, що походить із ст. сл. **коза**, є у всіх слов'янських мовах. Його грецька назва — *aix*, лат. *haedus*.

Дискусії над відповіддю на питання, чи це слово тюркського походження, чи може праіндоевропейського (а якщо праіндоевропейського, то чи відомий нам його праіндоевроп. корінь), тривають далі.

Козак — 1. вояк, що належить до тих особливих шийськових частин, що називаються **козачими**; 2. людина, яка належить до тієї суспільної верстви, що називається **козацькою**.

Козацькі збройні сили були тільки на східніх територіях Європи.

В Україні козаки, як регулярна збройна сила, постали під назвою „запорозькі козаки”.

На території теперішньої Росії козаки постали на території над рікою Доном, головним містом якої було (і досі є) місто Ростов. Це **донські козаки**.

Після зруйнування Січі (центра запорозьких козаків) Росією (1775 р.) частина запорозьких козаків перейшла на територію Туреччини, а частина була російською владою переселена на території над рікою Кубанню. Так по-стала назва „кубанські козаки”.

Нащадки давніх козаків-воєв в Україні становили в нас к о з а ц ь к у суспільну верству.

К о з а ц т в о, як збройна сила, було відроджене в Україні, 1918 р. — в рамках збройних сил Української Народньої Республіки (УНР), що постала 22 січня 1918 р.

Тюркське значення слова „козак” (це слово — тюркського походження) таке: вільна людина, пригодник, бродяга.

Див. Син., 13: Бѣглость — благоискушеніє, к о з а ц т в о.

Тюркське „kaz” (що становить собою корінь слова „козак” (спочатку тільки „казак”) означає: кочувати, мандрувати.

Див. А. Н. Самойлович, О слове „казак”. (У збірнику п. з. „Козаки”. Ленинград, 1927). Див. Дм. 496.

Від тюрк. ка з походить назва народу тюркського походження, на території що заселює Казахстан (одну з азійських територій у державних межах Советського Союзу). Див. Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка. Том II. Москва, 1967.

Слово „козак” було вже відоме в XIV-му віці на території Великого Князівства Московського(що тоді було під владою татар). Див. И. Зрезневскій. Матеріялы для словаря древнерусского язїка по письменнымъ памятникамъ. Санктъ-Петербургъ. 1893-1912. I т., стор.1173 і т.д.

У польській мові слово „козак” походить з укр. к о з а к.

В укр. народній мові „козак” поширилося на кожного смільчака. Про такого кажуть (напр., на Волині): „От козак!”

Українська провідна верства згодом почала утотожнювати означення „український народ” з означенням „козацький народ”.

Анатоль Свидницький (1830-73) у цьому дусі пише (в своїй повісті „Люборацькі”) ось що:

„Ми себе забули, а ляхи не забули, щó ми були. Те мов би на знак, що поконали козацьку волю, що по їх сталося, двірських служак звать козаками, і зодягають їх наче б по-козацьки, тільки все на сміх”.

Козáчка — рід верхньої одежі; з татарського „казак”. Дм. 535.

Козáри, див. х а з á р и.

Козéл — самець у твoрин, що називаються к о з а м и.

„К о з е л відпущення”. — У 16-му розд. Книги Левит оповідається, що в єврейське Свято Відпущення (гріхів, себто розгрішення), — це значить у Свято Йом-Кіппур, Первосвященик приносив у жертву за гріхи всього народу двох козлів — одного Богові, а одного — Азазелеві. Обраний чоловік відводив козла, що на нього складено гріхи всього народу, далеко на пустиню й там його відпускав на волю. Звідси „козел відпущення”.

Пізніше цього козла вже не відпускали на волю, а скидали в пропасть зо скали.

Кóзир — кожна така „масть” карти, яка в грі в карти в даному випадку умовно вважається за найсильнішу.

Багато гіпотез поставлено щодо походження цього слова (з турецького „koz”, з „коза”, п. „kość”, нім. „Kaiser” і ін.), але мовознавство не визнало жодної з них за переконливу.

Укр. літерат. кóзир; польське kozera рос. козырь.

„Кóзир у руках” — сильний аргумент, тверда підстава для чого.

„Кóзир-дівка” (народне) — смілива моторна й „гостра на язик” дівка.

К о з і р и т и — „бити” козірою (козірною картою) таку карту, що в даному випадку не є козирною.

К о з і р и т и с я - горойжитися, „козіром ставати”.

Козиря́ти — салютувати, „віддавати під кози́рок, себто виструнчитися й приложити пальці (всі пальці, або тільки два — залежно від звичаю в армії даної країни) до козирка́.

У слов'янських народів не вільно салютувати шляхом прикладання пальців до непокритої кашкетом чи шапкою голови. У царсько-російській армії (перед революцією

1917 р.) говорили: „До пустой башки (голови) руки не прикладывается”.

Коктэйль Мóлотова — пляшки з суміссю бензини й фосфору для підпалювання ворожих танків, автомашин і т.ін.

В'ячеслав Молотов (дійсне прізвище: Скрябин, чит. Скря́бін), советський міністр закордонних справ в імені СССР підписав у Берліні 23 серпня 1939 р. пакт неагресії (взаємного ненападу) з Німеччиною, в імені якої цей пакт підписав німецький міністр закордонних справ Й. Рібентроп (Joachim von Ribbentrop). Німецький уряд з цієї нагоди влаштував бенкет на честь В. Молотова, і там, звичайно, частувалися коктейлем.

А потім, — коли (1941 р.) почалася німецько-советська війна, і советські вояки („бійці”) підпалювали німецькі танки суміссю (немов „коктейлем”) бензини й фосфору, то британці й американці жартівливо казали, що це Молотов частував німецьких нацистів своїм коктейлем.

Звідси англ. „Molotov cocktail”.

Колгóсп — абрєвіатура: колективне господарство; калька російського кол хóз : коллективное хозяйство.

Цей офіційний советський термін постав у СССР — у ході режимової ліквідації селянських приватних господарств, і в кожному селі створено з них одне спільне господарство — колгосп.

Колєктів — група людей, що об'єднані спільною працею в даній ділянці, з лат. *collectivus*, що зн. складений із зібраних до купи однакових компонентів і людей, або речей.

До традиційних похідних слів „колективний”, „колектив”, „колективізм”, „колективно”, тепер додані й советські повотвори (з ділянки сільського господарства): „колективізувати”, „колективізація”, „колгóсп”, „колгóспний”, „колгóспник”, „колгóспниця”.

Колєктор — збирач; з лат. *collector*, від лат. *collegere* — збирати.

Похідні лат. слова: *collector*, *collectio* (колекція), *collectivus*, *kollegium* (колегія).

Колесниця, арх. — віз; із ст. сл. колесъница; від ст. сл. коло, род. відм. колесе; наз. відм. множ. колеса.

Болг. колесница (або кола, талега), серб. кола; ч. kolesnice, vůz; ст. н. kolešnica (суч. н. wóz); рос. арх. колесница (суч. рос. воз).

Син., 24: Возъ — колесница, яждене.

Слово „колесниця” в українській мові далі є живим, але тільки в церковній сфері, бо воно збережене в перекладі Біблії на українську мову.

Колесо — коло в будь-якому механізмі. Слово це походить із ст. сл. „коло”, родовий відмінок якого — „колесе”. У висліді розширення основи на -ес постали в старих слов'янських мовах форми „колесо” й „колясо”.

Пор. укр. кóлесо, рос. колесó, верхньолужицьке koleso, нижньолужицьке kolaso; із слова kolaso постало польське слово kolasa (бричка).

В укр. фольклорі: „П'яте кóлесо в возі”, — кажуть про все те, що зайве.

„Як ся біда розіграла,
Всі колéса поламала”. (З народньої пісні на Волині).

Слово „колесо” праїндоевропейського (арійського) походження. Пор. лат. solus — коловороток, пруське kelan — коло.

Похідні слова: колесник, колівороток, колімази, окóлиця, навкóло, навкóлишній, довкілля, колувáти, кóло (біля), колісцé (діял. колісця, колісцятко), колесувáти (арх.), коліворот.

Слово „коло” в значенні тіліца (середовища) — це полонізм. Укр. тут — круг. Так, напр., кажемо: „Він буває в наукових крúгах”. У „наукових кóлах” — це полонізм: „U kołach naukowych”.

У нас є, напр., таке історичне означення: „Запорозький Круг” (на Запорозькій Раді), а не „Запорозьке Коло”.

Колі — тоді, як; в якому часі(?) або за якого часу(?). Походить із ст. сл. коли (і коль).

У такому значенні, як в українській мові, слово це також уживається в білоруській мові і в російських діалектах. В інших слов. мовах воно такого значення не має;

напр., словенське *kóli* означає наскільки, поскільки, скільки.

Слово це праіндоевр. походження.

Пор. лит. *kōliai*, *kol* — доти (так довго, як), поки.

Похідні слова: ніколи, колісь (давно), відко́ли, колі́шній (давній) і укр. діял. нако́лі (якщо).

Слово о п. I. 1187 р., 41: Коли Игорь соколомъ полетѣ...

Там таки, 27: Коли соколъ въ мытехъ бываеѣтъ.

Колі́ба, місц. — буда.

Словом цим українські верховинці (гірняки) в Карпатах називають буди дроворубів і пастухів.

У Лекс. 1627 р. є таке пояснення: „К о л і́ б а — кучка з форосту”.

Там таки, про значення слова „колі́вит” сказано ось що: „К о л і́ в и т — кущник, колі́бник”.

У лексиконі „Синонима славеноросская” XVII-го віку значення слова „будка” пояснено так: „Будка — куща, колі́ба, сѣнь, скинія, селеніє”.

Слово „колі́вит”, яким називали *к о л и б н и к а*, пестом мешканця колиби, свідчить про те, що слово „колі́ба” виводили від староукр. „колыбати” (ст. сл. *к о л ы б а т ь*), що означає коливати.

Слово „колі́ба” є і в мові польській (*koliba*) та в мові румунській (*coliba*).

Ясно, що наші гуцули, а також і польські верховинці (по-польському *górale*) слово це похопили від румунських пастухів.

Брюкнер твердить, що слово це походить з грецького *koluba*, і ставить питання, чи воно бува не через турецьку мову (турецьке *koluba*) попало в румунську мову. (Brückner, SEJP).

Колі́во — поминальна кутя (з похоронних обрядів); із стцсл. *кóливо*, а це з гр. *kóllybo* — того ж значення; болг. *кóливо*; серб. *кóльво*.

„К о́ л и в о — кутя. Колюва, пшеница”. Лекс. 1627, 99.

Колі́ска — маленьке коливальне ліжечко для немовлятка; від слова *к о л и с а т и*, що частіше вживається на західніх укр. землях; на східніх — „коліхати”.

Рос. колі́ска, колі́бель, люлька; колыхать; польське *kolębka*, *kołusać*; ч. *kolisat*. Корінь слова „колісати” (звід-

си „колиска”) той самий, що й слова „колесо”, а корінь слова „коло” є в словах „колихати”, „колівати”.

Коліно — сустав, що сполучує литку зо стегном; із ст. сл. колѣно.

Болг. коляно; рос. колéно; серб. кóльено; ч. koleno; п. kolano.

Слово це праіндоевр. походження. Пор. лит. *kelys*, *kelenas* — коліно.

Коліно. — Слово це з давніх-давен уживається також у переносному значенні для означення роду. Ст. сл. родъ, гр. *genos*, лит. *genus*; звідси лат. *generatio* — генерація.

Хоч староукр. колѣно в значенні рід у нас уже не вживається, але є воно в укр. сучасному слові **покоління** — генерація.

З нім. іменника *Knie* — коліно (англ. *knee*) постало дієслово *knien* (англ. *to kneel*) — стояти на колінах, клячати.

У слов'янських мовах не утворено дієслова із ст. сл. колѣно.

У нашій старій книжній мові слово „лоно” (із ст. сл. *лоно*) було синонімом не тільки слова „грудь”, але й слова „коліно”.

Див. Лекс. 1596. 17: *Лоно* — колѣно.

Колія, арх. — черга. Слово „колія” (рідше „кóлія”) в значенні „черга” — це полонізм; з п. *kolej* (черга).

Цей полонізм є на Волині, де слово „колія” також обов'язок селянина давати державі службу кіньми з возом — за принципом чергування (польське *kolejność*).

Лекс. 1627. 305: *Чреда* — черга, перемѣна, колѣя, череда.

Кóлія — витиснений колесами воза слід-ривець у землі.

Рос. *колей*; н. *kolej*; ч. *koleje*; верх. луж. *koléja*; ниж. луж. *kolej*.

Усі вони мають те саме значення, що й укр. **колія**, і походять вони від слова „коло”.

Кóло — 1. круг; 2. колесо. Ст. слов. *коло* (род. відм. *колесе*); болг. *ко́ла* (віз); серб. *кóло*; ч. *koło*; п. *koło*; ст. рос. *коло*, суч. рос. *колесо*.

Корінь цього слова праїндоевроп.; пор. ст. пруське — *kelan* (*maluna-kelan* означає млинове коло); ст. лит. *kāklas* — те, що крутиться к р у г о м.

Коло — біля, при, у.

Стцсл. відповідником укр. „коло” (в значенні біля, при) є слово *подлъгъ*.

Укр. суч. „коло” (при, біля) походить із староукр. *около*, що означало навколо, кругом.

Пор. Лекс. 1627 р., 349: *около* или *окрест*.

Відповідники стцсл. *подлъгъ* (біля, при, коло) такі: рос. *около, вóзле*; п. *koło, przy, obok*; болг. *при*; серб. *поред*; ч. *podle*. Староукр. *около* (суч. укр. *коло*) походить від слова „коло” (колесо).

Одним із синонімів слова „коло” (при, біля) є укр. прийменник *у* (із ст. сл. *оу*), що в цьому значенні залишився живим у всіх слов'янських мовах.

Пор. укр. народній вислів: „Хліб та сіль, їж — та свій, а ти у порога постій”. (Словн. Грінченка).

Див. *у*.

Коловерть — все те, що вертиться (крутиться) на колі.

Коловорот, арх. — ворота на колі (колесі) при в'їзді й виїзді з села.

В'їзди й виїзди із сіл у нас колись були зачинені воротами (брамами), а сторожі при них звалися *заворніми*. Із слова „коловорот” або „коловорót” згодом постало кілька його народніх версій: „коливорот”, „кóливоріт”, „кóворот”.

Назва власна „Коворот”, що визначає те місце при в'їзді у село, де колись були ворота, і тепер досить часте в українських селах.

Колода — кавалок грубого підрізаного дерева. Ст. слов. *клада*; болг. *клада*; серб. *клада*; рос. *колода*; ч. *klada*; п. *kloda*.

Його праїндоевр. корінь означає дерево, ліс. Пор. гр. *kladōs* (галузка), ірландське *aill* (ліс), нім. *Klotz* — колода.

Похідні слова:

1. **Колода** — домовина, труна (стцсл. *клада*). Труну колись видовбували в колоді грубого дерева.

2. Колóдка — висячий замок. Двері колись замикали заворою, цебто малою дерев'яною колодкою (пор. колóда).

3. Колóдник — арештант, цебто той, чиї ноги в колодках (в дубах, цебто в дерев'яних кайданах).

4. Колóдка — дерев'яний держак ножа, а також — копіто.

5. „Колодка” — назва спеціального піру, що в нас влаштовують в останній тиждень перед Великим Постом.

Цей старий наш звичай живим зберігся всюди на Волині.

6. „Колодку давати” означає звичай, згідно з яким дівчина на другий день Великодня дає хлопцеві писанку під умовою, що він найме для неї музик на танці.

Звичай цей зберігся на Поділлі. (Див. Свидницький, „Люборацькі”).

7. „Колоди кидати (кому) під ноги” — робити ко-му перешкоди.

8. „Колодою бути (кому) у ноги” — бути ко-му на заваді.

Коло́дязь — криниця; із ст. сл. *kladędzь*.

Болг. *кляденец*; серб. *кляденац*; рос. *колодец*, *коло́дязь*; ч. *studne*; п. *studnia*.

Лекс. 1627 р.: *клядязь* — *студня*, *коло́дязь*.

„Колодязь” — слово праїндоевроп. походження. Пор. староісляндське *kelda* — джерело і данське *kilde* (те саме значення).

У Лекс. 1627 р. стцсл. „истóтчникъ” (джерело) також перекладено словом „крынїця”.

Праїндоевропейський корінь слова „колодязь” означає холод (зимно), цебто *студінь*.

Пор. англ. *cold*, нім. *kalt* (зимний), корені яких походять з того самого джерела, що й корінь слова „колодязь” — ч. *studně*, п. *studnia* (від ст. слов. *студьнь* — зимно, студінь).

Стцсл. *студьнь*, *студень*, означає студінь (холодь) і криницю.

Кóлокол, кóлокіл, арх. — дзвін; із стцсл. *кляколь*. В інших слов. мовах відповідники стцсл. слова такі: болг. *звънец*, серб. *звоно*, ч. *zvon*, п. *dzwon*, рос. *кóлокол*.

Стцсл. „клаколь” походить з праслов. *kolkoľ, яке, очевидно, є редуплікацією (подвоєною формою) звуко-наслідування: *kol — *kol.

В цсл. мові в Україні слова „колокольниця” й „колокольня” означали дзвіницю.

У рос. мові дзвіницю й тепер називають словом „колокольня”.

Але „дзвін” у значенні звук дзвона в рос. мові називається звон.

Приклад із староукр. мови: „Позвониша въ колоколы”. (Слово о п. Іг. 1187 р.).

Кóлос — сукупність зерна на вершковій частині стебла (соломинки) збіжжевої рослини: жита, пшениці, вівса, вимено; із ст. сл. класъ.

Болг. клас, класът, серб. клас; ч. klas, н. klas; рос. колос.

Слово це — праслов'янське (прасл. корінь *kal-) праіндоевр. походження. Пор. албан. kall (колос, соломинка).

Такий погляд, що корінь слова „колос” означає колесня або те, що колюче (пор. колóти; ст. сл. клати, — прасл. корінь *kal-) — це тільки одне з припущень щодо походження цього слова.

Кóлос, кóльос — велетень; гігант; з гр. kolossós — велетенська статуя.

„Кóлос на глиняних ногах” — так кажуть на те, що з вигляду величне, а насправді — слабеньке, або й гниле.

Це основане на біблійному оповіданні. Див. Кн. Пр. Даниїла 2. 1-45. Цареві вавилонському Навуходоносорові снився загадковий сон. Приснився йому бовван такий: „Голова його — з чистого золота, груди його та рамена його — з срібла, нутро його та стегна його — з міді, голінки його з заліза, ноги його — частково з заліза, а частково з глини...”

Аж ось одірвався камінь сам, не через кого, і вдарив боввана по ногах його, що з заліза та з глини, й розтороцив їх. І розтороцилися — залізо, глина, мідь, срібло та золото, і вони стали, немов та полова з току жнив, — вітер розвіяв їх, і не знайшлося по них і сліду”.

Пророк Даниїл відгадав цей сон: Царство вавилонське зникне, — і воно стало символом колоса (боввана) на глиняних ногах.

Коло́ти — 1. вбивати в що шпильчастий кінець чого; 2. розбивати дерево вздовж його слоїв.

Ст. сл. клати; болг. ко́ля; серб. клати; ч. kláti; п. kłóć.

Слово це (його прасл. форма *kolti) — праіндоевр. походження. Пор. лит. kalti — бити що сокирою, молотом і т.п.

Лекс. 1596. 13: Занзаю -- уколою.

Подібні слова: ко́лька, ко́лій, ко́лючка, розко́лина, „Колі́ївщина” (цебто „Гайдамаччина”), проко́лоти, вико́лоту і б. ін.

У фразеології: „Кóлька тобі в бо́ки!” (Щоб тебе в боках кололо — боліло всередині). „Сто ко́люк тобі в бо́ки!” „А ко́льки ти не хочеш?” (Так лайливо кажуть до того, хто домагається чого від кого).

Колхо́з -- рос. абрєвіатура: колективное хозяйство; в укр. перекладі ко л г о с п (колективне господарство).

Коляда́ — рід особливої народньої пісні, яку співають у передріздвяному періоді й на Різдво.

Наше „коляда́” безпосередньо походить від ст. слов. koleda, з лат. calendae (а це з грецького kalendai), що означало перший день місяця.

Давні греки й римляни дуже врочисто святкували Новорічні Календе, цебто перший день новорічного місяця; тоді й також співали особливі (календні) пісні, а цей дохристиянський звичай продовжувався за часів християнства. Але Церква згодом поєднала передхристиянські новорічні урочистості зо Святом Різдва, і коляди таким чином почали співати вже тільки в зв'язку з Різдвом.

Звичайно, тут ідеться тільки про греко-латинське походження самого слова „коляда” (здріби „колядка”). Коли ж ідеться про самі пісні цього роду, то треба мати на увазі, що вони існували в нас з давніх-давен, і постали вони в нас ще тоді, коли слова „коляда” в нас не було.

Коляди — це була в нас одна з категорій обрядових пісень, що вирости з ґрунту наших прадавніх (передхристиянських) релігійних вірувань.

Колябора́ція -- співпра́ця; з фр. collaboration — співпраця, співробітництво, а це з лат. collaboratio — того ж значення: col — з + laborare — працювати.

Лат. *collaborator* (той, хто працює з ким, цебто співпрацює) здавна поширилося по всіх мовах.

У нас воно прийнялося в формі „коляборант” — за аналогією до „ляборант” (той, хто працює в лябораторії).

На Наддніпрянщині прийнялося слово „колабораціоніст” під впливом російсько „колаборационіст”, що походить з фр. новотвору з 2-ої світової війни. *Collaborationiste* — той, хто співпрацює з ворогом (тут йшлося про співпрацю з окупантами — гітлерівцями).

Слово *collaborateur* (у значенні співробітник узагалі) у французькій мові існує з давніх-давен.

Коляція, арх. — пир; з польського *kołacja* — того самого значення.

Про те, що п. „*kołacja*” походить не з італійського *colazione* (сніданок), а з лат. *colatio* — пир (ст. п. *biesiada*, суч. п. *uczta*), свідчить той факт, що вдавнину поляки вимовляли латинське *l, ll* твердо, (цебто як *л*, не як *ль*). і що в Польщі ще в XVI-му віці це слово звучало *kołacia*, а не *kołacja*.

І це польське слово латин. походження в нас також вимовляли з твердим *л*.

Лекс. 1627. 154: Пир — учта, бєсѣда, колацѣя.

У сучасній польській мові *l* у цьому слові звучить м'яко: *kołacja*, а саме це слово вже означає тільки в е ч е р ю. (Ст. п. *wieczerza*). Як, напр., у приказці: „*Za jednym zasiadem kołacja z obiadem*”.

Командант, комендант — військовий начальник.

У Галичині слово це вимовляють з *а*: *командант*, нім. *Kommandant*.

На Наддніпрянщині слово це вимовляють з *е*: *комендант* — з польського *komendant*. Поляки це слово вимовляють з *е* за прикладом італійців, які кажуть *commendare* (доручати що кому або поручати), а не згідно з латинським *commandare*, з якого це італійське слово походить.

(В англійців лат. *commendare* формально виразилося в двох версіях: *to command* (командувати) і *to commend* (рекомендувати кого для відзначення).

З укр. мови на Наддніпрянщині це польське слово досить пізно проникло в мову російську, - за часів царя Петра I.

Не перший то випадок, що українці на Наддніпрянщині засвоїли собі такі слова, яких українці в Галичині не вживають.

Припущення Фасмера, що рос. „комендант”, мабуть, не походять з польського „komendant”, бо між ними є різниця в наголосі, не можна вважати за переконливий аргумент.

Комар — рід маленького крилатого інсекта з жалом, яким він всмоктується в шкіру живого створіння і ссе кров.

Ст. сл. комарь; болг. комар; серб. комар; рос. комар; ч. komár, л. komar.

Різні гіпотези щодо походження цього загальнослов'яцького слова (корінь якого напевно походить з праіндоевропейського) свідчать, що його етимологія таки ще не відома дослідникам.

Слово „комар”, звичайно, фігурує і в наших старих лексиконах.

Лекс. 1596. 29: Скніпа — мушка. Скніп — комар.

Лекс. 1627. 455: Мошки, комарѣ.

„Комаринський мужик”, танцювати „комаринського” — часті в Вел. Україні вирази, з російського.

Коло Севська була Комаринская волость, а населення її вважалося за найбільших свавільників. Довгий час, починаючи з 1582 року, Севськ був місцем виселення злочинців, через що коло нього зібралося багато одчайдушного люду.

Звідси в російській народній мові слово „комаринський” (танок) — це танок дуже буйний, а вираз „комаринський мужик” (а також „роскомаринський мужик”) визначає шибайголову. (Вираз цей часто вживається в досить нескромних піснях).

Комбайн — складна машина, що виконує низку послідовних операцій одночасно.

Слово „комбайн” (з англ. combine. — пор. „скомбінований”, „комбінація”) тепер майже виключно визначає хліборобську машинну, що носить збіжжя й одночасно молотить його, а солому в'яже в тюки. Це комбінація косарки, молотарки, віялки і в'язалки.

Комедія — 1. весела драма; 2. у ширшому значенні комедія — це всяка чудасія взагалі.

Слово це — грецького походження: *komodia* — основне значення якого: веселе видовище всякого роду, — від *komos*, що означає фестиваль, усякі вуличні паради, веселі видовища, всякі форми насміху, (пор. гр. *komodein* — насміхатися), а в цьому й драму веселого характеру.

Микола Гоголь класифікував свій роман „Мертвые души” як комедію, і так Т. Шевченко класифікує свою поему „Сон” (під заголовком якого він написав: „Комедія”) саме тому, що їхньою метою в цих творах був гіркий насміх, а це було основне значення гр. *komodia* в літературному сенсі цього слова.

У ще основнішому грецькому значенні подають це грецьке слово наші старі лексикони.

Лекс. 1596. 30: Трыжнище — трит. позорище — мѣсце где комедію справуют.

Лекс. 1627. 253: Называется тыж „сѣнь” комедія и игриско розмантых игор.

Там таки, 80: „Игралище — игриско. Мѣсце, где гоитвы бивают, и поединки, и комедіи”.

Коментар — 1. пояснення (зокремаж у прилозі до книжки); 2. вислів особистої опінії про що. Походить з лат. *commentarium* — вияснення.

У Зах. Укр. тільки „коментар”, а в Сх. Укр. частіше „коментарій”, згідно з нашою старою формою цього слова.

Див. Лекс. 1627. 425: Коментарій — толковник.

Комин — димар. До нас прийшло з польського *komín*, а це з нім. *Kámin*, що походить з лат. *camus*, а це — з грецького *káminos*.

Комин по-російському т р у б а́.

Російське „камін” (що є синонімом нашого слова „ватран”, польського „*kominek*” та англ. „*fire place*”) ввійшло в російську мову (за часів царя Петра I) безпосередньо з німецької мови (це нім. *Kamin*).

Слово „комин” білоруси взяли собі з польської мови, а чеське й словацьке „*komín*” виводиться безпосередньо з нім. *Kamin*.

Своє „димар” вживається (поруч слова „комин”) тільки на Наддніпрянщині. Зах. Укр. вживає слово „комин”.

Слово „коминяр”, — подібно як і в поляків „*kominiarz*”, а в росіян „трубочист”, переносно вживається

для характеризування такої людини, якої лице, руки й одяга забруджені „начорно”.

Коміш — очерет. З тат. камиш — очерет, рос. каміш, тростник. Дм. 536.

Комір — та частина одяжі, що охоплює собою шию, а в верхній одяжі може (в формі викладки) навіть опуститися на груди.

Слово це до нас прийшло з польської мови (пор. п. *kołnierz*), і в Галичині це слово вимовляють як „ковнір”, а на інших укр. землях, — як „кóмір”. Поляки взяли це слово із старонім. *Kolner* (нашийник), що, як і фр. *colier*, походить з лат. *collare* (нашийник), від лат. *collum* — шия. Через Україну польське „*kołnierz*” (із ст. н. *kollner*) прийшло в рос. діалекти („ковнёр”, „кавнёр”, „колнёр”), але російська літерат. мова не прийняла його, а зберегла старе східньослов’янське „воротникъ” — демінутив сх. слов. „воротъ”, що походить з праслов. **vortъ*; звідси староболг. *вратъ* і суч. болг. *вратник*.

Коміть, місц. — додóлу, вниз. Слово це вживається тільки в зах. укр. говорах, і то тільки у фразі „Коміть головою” (падати). Це слово є (з говорів Галичини) у Верхратського „Знадоби до словаря южноруского” (1877 р.). І є воно й на Волині.

„Коміть головою” падати — падати вниз головою.

Слово „коміть” подане в Словнику Б. Грінченка, і там його пояснено російським словом „внизъ” (додолу). Грінченко подає його з праці „Знадоби до словаря южноруского” І. Верхратського.

„Коміть головою” (падати), „стрімголов” (падати, летіти), „стобурчака” (падати, летіти) на Крем’янецьчині означають одне й те саме.

Збережене в закріпленій словосполучі „коміть головою”, слово „коміть”, що його староукр. форма мусіла бути **к о м о т ь*, являє один з рідкісних деривативів старослов’янського „комъ” (з праїндоевр. **kom-* : **kam-*), що означало глиб, глибінь (пор. латв. *kama* — глиб), цебто всяке вгнуте (чавленням) місце або виколупане (по шматку) місце в чому. Звідси й укр. слово „кімса” (із староукр. *комъ - са*) — відколупаний, відломаний, відкроєний кусок чого. (Див. Словник Грінченка: укр. *кімса*, рос. *комъ*, *кусокъ*). Польське *komiega* (корито) також

з праслов. *komy (глиб) походить. (Див. Брюкнер, SEJP). Пор. рос. комкать.

Комільфó — так, як треба (поводитися в товаристві); пристойно поводитися; з фр. *comme il faut* — як треба.

Кóмонь, арх. — див. кіпъ.

Слово о п. І. 1187 р.: Кóмонь въ полуночи Овлуръ свисну за рѣкою.

Там таки: Сѣдлай, брате, свои брѣзи комони.

Т. т.: Вѣврѣжеса на брѣзъ комонь.

Т. т.: Брѣзья комони. Комони ржуть за Сулою.

Комóра — кімната без печі й вікон (криница належна до хати) для складання харчів.

Ст. слов. камóра, комóра (пор. стцсл. камóра), що збереглося в усіх сучасних слов'янських мовах (з наголосом на середньому складі: -ма́-, -мо́-) не є слов'янським словом з походження. Грецьке *κατάρα* (склепіння, — пор. укр. склеп — гробниця) запозичили римляни; звідси лат. *сáтага*, а з нього нім. *Kammer*.

Чи слов'яни запозичили це грецьке слово безпосередньо з грецької мови, чи може посередньо — з латинської мови, — це питання.

У наших старих лексиконах ось так пояснювали значення слова „комора“:

Лекс. 1596. 31: Хранилница — комóра, спижáрня.

Лекс. 1627. 280: Хранілница — комóра, спѣжáрня.

Там таки: Ко м ó р а — клѣть, засклепенье, склеп.

Т. т.: Клѣть — комóра, кувната.

Ко м і р н и к о м (від „комора“, „комірка“) наші селяни називають таку людину, яка живе в чужій хаті. Колись бездомній людині давали притулок у коморі (в комірці — при хаті), і звідси слово „комірник“ постало.

Див. Лекс. 1627. 218: Селник — хлоп, або коморник.

Там таки: Сѣдóмник — сусѣд, комóрник.

На Волині слово „комірне“ і досі означає податок, а „комóрник“ — податковий скзекутор. Ці слова більше ніж деінде закріпилися на Волині тоді, коли вона опинилася (1596 р.) в державних межах Польщі. За часів історичної Польщі терміном „комора“ називали скарбницю князя чи короля, а ті урядники, що збирали податки, щоб цю скарбницю заповнити, називалися ко м ó р н и - ка м и. Наші ж селяни вияснювали це по-своєму: поль-

ський ко м о р н и к — це той, що „наші комори грабує”.

Компанія — товариство; з італійського *compagna*, а це з народньо-латинського *compania*, від лат.: *com-* (з, разом, спів-) + *panis* (хліб), цебто гурт спільнохлібників. (Пор. укр. о д н о к а ш н и к и — ті, що при спільній каші жили).

Іт. *compagna* прийшло в укр. через польське *kompania* ще за часів історичної Польщі. Тоді її козацькі загони *компаніями*, а легкозбройного козака „компанійцем” стали звати.

В укр. народній вимові — „кумпанія”, але народне значення його має пейоративний характер. Пор. народню жартівливо-іронічну пісню:

„Зібралася кумпанія, псевеличка, але „чесна”.

Похідні слова: *компаньйон* (з фр. *compagnon*); *аккомпанувати* (у Зах. Укр. *аккомпанювати*) — з фр. *accompagner*; *аккомпанемент* (у Зах. Укр. *аккомпаніймент*) — з фр. *accompagnement* (музичний супровід співові); *компанія* (англ. *company*) — промислова або торговельна спілка.

Комсомол — абрєвіатура: Комуністичний Союз Молоді, з російського „Коммунистический Союз Молодежи” (Комсомол — КСМ).

Слово це — один з советських термінологічних новотворів.

Комсомол — це організація, яка виховує кадри майбутніх кандидатів на членів комуністичної партії ССРСР.

Комунія — Причастя. В українську мову прийшло з польського *komunia* (Причастя), що походить з лат. *communio*. Слово це вживається в нас дуже рідко, і то тільки в Галичині.

Конар, місц. — віть, гілляка; з поль. *konar*. (У болгарській мові *конар* — це великий визубень скелі).

Польське *konar* у нас уживається дуже мало, і то тільки в Галичині; там таки й слово „конаристий” — гіллястий.

Конати — вмирати. Слово це тепер вважається за пейоративне. Пор. в укр. пісні „Вкраїно, мати, кат сконав!” — цебто не вмер, як це розстаються з життям чесні люди, а тільки сконав.

Слово „к о н а т и” в значенні вмирати не має пейоративного характеру в болгарській мові.

Корінь цього слова — праслов'янський: *kop-, що означало останню точку чого. Тому що кожна з двох протилежних точок відтинка лінії називалася *k o p -, то цей праслов. корінь є спільним для старослов'янських слів к о н ь ц ь (кінець) та и с к о н и (спочатку).

Прасл. корінь *kop- наявий у староукр. „конєць” та в суч. укр. „споконвіку”, цебто з прапочатку.

Початкове значення слова „конати” — це доводити до останньої точки.

Сім'я слів: архаїчне к о н ч ь н а (смерть, упокоєння); к о н а т и, поконати, виконати, доконати, сконати, перекопати, споконвічний, виконний (а не „викопавчий” — з польського wykopawczy).

У старій укр. літерат. мові слово „к о н а т и” не мало пейоративного (гіршого) значення. Його вільно вживали як синонім слова „вмирати”.

Див. Катих. 1645 р., 226: „И заволавши голосом великим, Исус рекл . . . А тоє рекши с к о н а л”.

А своє архаїчне слово „кончіна” ми й тепер уживаємо дуже врочисто (подібно як і слово „упокоєння”) замість слова „смерть”.

Конва́лія — ландинш. Слово це походить з лат. convallaria, а до нас воно прийшло через польське konwalia.

Конве́рт — мала пакетна обгортка листа. Слово „конверт”, що стало в нас літературним, так вимовляється (з носовим приголосним звуком — н) тільки на Наддніпрянщині і в Росії (де його почали вживати за часів царя Петра I).

У Галичині „копёрта”, з польського koperta, що походить з іт. coperta (з середньов. лат. copertum, від copertus — покритий).

У Галичині також уживається слово „коверта” — з франц. couverte (конверт). Чому Наддніпрянщина (а за нею й Росія) вставила н у це слово, — це питання інтригує дослідників.

Можливо, що на Наддніпрянщині його вставили так непотрібно, як непотрібно там вставили к в слово комплет”, і вимовляють його комплект, та й дали йому статус літературного слова.

Кондіція, арх. — клясове походження; з польського *condycja* (скорочено — *konda*), а це з лат. *conditio*, що означає умову. Суспільні умови (*conditiones*) визначали суспільний статус особи, а це значить і суспільне її походження.

Добре уваживши кондіцію... Катих. 1645 р. 56.

Кондоленція — вислови співчуття тій людині, що в жалобі по смерті близької їй особи; з лат. *condolentio*, від *com* (що перейшло в *con*) — з + *dolere* — боліти за кого, співчувати; ст. слов. (і ст. укр.) *уболевати*.

„Кондрашка схопив” — параліч, апоплексійний удар; з рос. Так само з рос. „Кондратій або Кондратій Іванович схопив”.

Кон’ектура — здогад, припущення.

Спроба відтворення тексту зіпсованого писаного твору на основі здогадів — це також кон’ектура.

Слово це походить з лат. *conjectura*, від *conjaceo*, *conjesi*, *conjectum*, -*re* (кинути разом): *con* (з) + *jacere* — кидати.

Лекс. 1627. 272: Усмотряю - - конъектуру чиню.

Коник стрибунець - - це рід інсекта тієї породи, що по-латинському називається *locusta*, цебто *саранга* (*sarranča*); трав’яний стрибунчик. Рос. кузнечик; англ. *grasshopper*; нім. *Heuschrecke*; франц. *sauterelle*. (С. Plinius Secundus, умер 79 р. після Н. Хр.) у своїй „Історії природи” (37 книга) по-латинському називає цей рід інсекта *gryllus* (*grillus*).

Лекс. 1627. 214: Сверщ — коник, скочок, сверщок.

Там таки, 197: Прузи — коники, кобылки, саранча.

Лекс. 1596. 24: Прузи — конники. Пружіе — конники.

Конклав — та рада кардиналів, що збирається для вибрання нового папи; з лат. *conclave* - - замкнена кімната: *con* (з) + *clavis* (ключ).

Кімнати конклаву (в Сикстинській Каплиці) не відмикають до часу вибрання нового папи.

Конівка, кінва — кухоль. Слово це походить із середн. горішн. нім. *Kanne* — кухоль.

Рос. *коновь*; білоруське *коновка*; ч. *konev*; п. *konew*; ст. укр. *коновь*. До нас, а від нас у Москву, слово це прийшло з польського *konew*, *konewka*.

Лекс. 1627 р., ст. 24: Воднѡг — відрѡ, конов, цебѣр.

Кóнон — чол. ім'я; із стисл. Кононъ, а це з гр. κονον — бистрий, трудящий; від κονω — спішу.

Конóпля — рід високої тонкої рослини, зовнішня маса якої волокниста, а в китиці на вершку є сім'я. З волокон роблять прядиво на нитки, з яких тчуть полотно, а з сім'я б'ють харчовий олій.

Слово це всеслов'янське індоєвроп. походження. Пор. гр. καναβιος, середньовічне лат. canabus, canparis; сучасне перське канаб, вірменське канар, литовське канарės.

Стисл. конопля, болг. коноп, серб. конопля, білоруське колоня, ч. копорє, п. копоріє (сучасне тільки в множинній формі), старе польське одн. форма kopor (невідомого роду) вже не вживається.

Спроби відтворити праіндоєвроп. корінь цього слова та вняснити його початкове значення в висліді дали низку різних гіпотез.

Костянтин — чол. ім'я; із стисл. Конъстантинъ, а це — з грецького Konstantinos, що походить з лат. Constantinus — від прикметника constans, род. відм. constantis — стійкий, непохитний.

У Острожському Листі 1520 це ім'я написано (кирилицею) згідно з його тодішньою укр. народньою вимовою: Костянтин. (Звичайно, у ньому звук я означений юсам малим).

У Житіях Кирила й Мефодія — по багатьох списках XII-XVI вв. — часто подається форма Костантинъ (поруч. Константинъ). Українська народня форма цього ймення — Кость, яке в народньому сприйманні, звичайно, асоціюється зо словом „кість” (род. відм. „кості”).

У нашій старій книжній мові ймення бувало також скорочене на „Конста”:

Див. Лекс. 1627. 427: Конста, лат. — тверд, крѣпок. Константи́н — тоєж.

Конста́нтій — чол. ім'я; із стисл. Константій, з гр. Konstantios, а це з лат. Constantius — від прикметника constantius, -a, -um: стійкий, -a, -e.

З прикметника constantia утворено й іменник constantia, -ae: стійкість, непохитність.

Між значеннями імен *К о с т я н т и н і* і *К о н с т а н т і й* немає різниці, бо вони утворенні з двох різних формальних версій одного й того самого прикметника.

Лекс. 1627. 426: *Конста́нтій* — кріпчайшій.

Конститу́ція — 1. уклад тіла людини; 2. основні закони, що відносяться до устрою держави (ст. укр. устав); 3. слово „конституція” в західних мовах також означає чернечий (монаший) устав, статут великої організації і державну хартію.

Слово це походить з лат. *constitutio* — від *constituere* — 1. поставити; 2. установити. Звідси *конституанта* — установчі збори, цебто збори для вироблення й схвалення конституції, хартії, статуту.

Лекс. 1627. 249: *Состояніе* — конститу́ція.

Консул, консуль — постійний представник даної держави в іншій державі, який своєю рангою займає друге місце по амбасадорові.

Амбасадор даної держави в іншій державі — тільки один, і він урядує в столиці, а консулів даної держави може бути й кілька в одній і тій самій державі — в різних містах її.

„Консул” (у Зах. Укр. „консуль”) походить з лат. *consul*.

У Римі перед Н. Хр. *консулями* (*consules*) звали двох найвищих урядників цього міста.

Контаміна́ція — утворення нового слова шляхом з'єднання (чи „схрещення”) частин двох інших слів, або частинки одного слова з цілістю іншого слова. Напр.: *рукопис*, *фізкультура*, англ. *motel* (*motor hotel*); рос. (в ССРСР) „военком” (военный комиссар).

Слово це з лат. *contaminatio* — від *contaminatus* — занечищений, а це від *contaminare* — занечистити що шляхом змішання його з чим-будь іншим.

Контéкст — уривок тексту, який має закінчене ціле для зрозуміння значення слова, чи словоладу, чи речення. З лат. *contextus* — з'єднашя, тісний зв'язок.

Контентува́ти, -ся, арх. — задовольняти, задовольнятися. З лат. *contentus* — вдоволений.

Лекс. 1627 р. 53: *Дóсит маю, контенту́юся.*

Там таки (Передм.): *Который мя гойне за послуги уконтентова́л.*

Континува́ти — продовжувати. З лат. *continuere* — того самого значення. Слово це прийшло до нас через польське *kontynuować*. У Польщі залюбки це слово вживають замість свого *przedłużać*.

Контóра — канцелярія, або установа, що займається рахівництвом підприємства.

На Наддніпрянщині прийшло або з нім. *Kontor*, або з голлянд. *Kantoor*. (Спочатку в нас вимовляли його кантор а).

Польське *kantor*, нім. *Kantor* і голлянд. *kantoor* походять з фр. *comptoir*, від *compter* — числити, рахувати.

Контрове́рсія — дискусійна різниця в поглядах на кого, або на що. Складене з лат. слів *contra* (проти) + *verto, verti, versum, vertere* (обертати навколо).

Контроверсі́йний — той, про кого висловлюють різні оцінки.

Лекс. 1627. 267: Прѣступок, о который бывает ска́рга або контрове́рсія.

Там таки, 425: Контрове́рсія — зрив прѣвнїе (197): прѣ, рвенїе — спор, воїна, перѣчна.

Конфе́кта, арх. — цукѣрка. До нас прийшло із ст. польського *konfekt*, що походить з нім. *Konfekt*, а це з середн. лат. *confectum* (виготовлення ліків).

Лекс. 1627. 222: Сладкости — конфѣкты.

Там таки, 105: Лакомий на вети конфѣкты.

Було в нас і слово „конфе́та” (і „конфѣт”) з іт. *confetto*.

Тепер на Наддніпрянщині закріпилося слово „цукѣрка” (жін. роду) — з польського *sukierek*. — і воно проголошене літературним. У Галичині це поль. слово вимовляють цукорок, а на Волні — цукѣрок (чол. роду).

Конфіту́ра — варѣння. З польськ. *konfitura*, а це — з франц. *confiture*.

Конципіе́нт, арх. — писар. Із ст. п. *concupient*, що походить з лат. *concupiens*, род. відм. *concupientis*. Конципієнтом у Галичині називають (за польським зразком) ту особу, що проходить правничу практику (в суді, або в адвоката).

Кóнче — обов'язково, неодмінно. Із староукр. *конечнѣ*, а це із ст. слов. *коньчнѣ* (конечний, у значенні

кінцевий, чи, як у нас кажуть: остаточний — з польського *ostateczny*).

Вихідною базою цих слів є ст. сл. слово **к о н ь ц ь** (кінець) з прасл. коренем **kon-*, що означав останню точку будь-чого.

У нашій книжній мові XVI-XVII століть замість „коне́чно” (конче) під впливом польськ. *koniecznie* освічені люди казали: „коне́чне”.

Див. Катих. 1645 р., 51: Конече́не подь особою Вина.

Коню́ший, арх. — конюх. З польськ. *koniuszy*, від слова *koń* (кінь).

Лекс. 1627 р. Л52: Началник ко́ній - - к о н ю ш і й.

Конькі́ — ковзані́. Наше традиційне слово „коньки”, що було вживане на всіх українських землях, на Наддніпрянщині між двома світовими війнами заступило слово „ковзани”, що походить з діалектів Сх. Укр. У Галичині одночасно появилася новотвір „совги” — замість слова „копські”.

Літературним --- поруч слова „коньки” — стало слово „ковзани” — в сім’ї слів: **к о в з а н к а**, ковзаня́р, ковзаня́рка, ковзаня́рство.

Усе це — від „ковзати”, „ковзатися”; від ст. слов. *сковльзати*; рос. *скользить*; болг. *клизити*; ч. *klouzati*; п. *ślizgać (się)*, звідси *ślizgawka*.

Конья́к — рід алкогольного напиту; з фр. *cognac* — від назви французького міста *Cognac* (конья́к) у департаменті Шаранті, жителі якого виробляють цей напитек.

Коопе́рація — система кооперативної промисловости й торгівлі; з франц. *coopération*, а це з лат. *co-* (разом) + *operare* — діяти, працювати.

Кооператива, кооперативний, кооператор, кооператорка.

Англ. *co-operate, co-operation* означає: співпрацювати, співпраця.

Копати́ — зрушувати землю заступом (городником, мотикою).

Серб. *копати*; болг. *копам*; рос. *копать*; ч. *kopati*; п. *korac*.

Слово індоевр. походження. Латв. *karāt* (сікти); лит. *karoti* (рубати, колоти); *karplūs* (мотика); гр. *kópto* (рубаяю, колю).

Праїндоевр. корінь *кор- : *кар- *кер- означає удар.

Сім'я слів: копати, копач, копачка, землекоп, вуглекоп, викопалини, розкопи, копкий, вікопати, закопати, перекопати, прокопати.

Копістка — мішалка; дерев'яна подовгаста лопатка з довгим держакком — для вимішування тіста, зернового корму для худоби і т. ін.

Корінь цього слова той самий (к о п -), що й слова копати.

Від слова „копистка” походить прізвище Захарії Копистенського († 1627 р.).

Копіто — тварина стопа з рогової маси — в коня, мула, осла, зебри. Ст. сл. копыто.

Корінь к о п -, цебто той самий, що й у слові к о п а т и.

Пор. польське „кора́с” (рити городником землю) і „кора́с” — бити ногою (коли кінь б'є копитом).

Лекс. 1627. 445: Копыто.

Там таки, 470: Копыта.

Слово о п. I. 1187 р.: Под копыты.

Коп'є, арх. — ратище. Корінь слова той самий, що й слова „копати”. Болг. ко́пе; серб. ко́плъе; рос. ко́пье; ч. корі; п. коріа. Пор. гр. ко́іс (тесак, кинджал).

Слово о п. I. 1187 р.: Хочу бо копіє преломити.

Там таки: Тренат копіа харалужныя.

Т. т.: Копіа поють.

Лекс. 1627. 297: Копѣя, стрѣла.

Копія — відпис; спісок. З лат. соріа.

Лекс. 1627 р. 361: Перепіс з книг, к о п ѣ я.

Лекс. 1627. 317: Перепіс, переклад, копѣя.

Копронім, див. г н і й.

Кора́ — зовнішня поволока дерева.

Ст. слов. кора; болг. корá; серб. ко́ра; рос. корá; ч. кі́га; п. кога.

Праїндоевроп. корінь цього слова — *kor-, що засвідчений лат. словом *cortex*, що означає: груба шкіра, груба поволока.

Пор. також лат. *cortex* — кора коркового дерева; звідси наше „корок”.

Укр. „кориця” — димінутив слова „кора”.

Корабѣль — судно. Укр. „корабель” димінутив староукр. „кораб”.

Слово о п. І. 1187 р.: Лелѣючи корабли на синѣ морѣ. Слово це загальнослов'янське.

Стцсл. корабль, кораблиць (димінутив); болг. кóраб; серб. кóраб; рос. корáбль; ч. koraб; н. korab.

Думки про походження цього слова та перше значення його даліше поділені. Корінь його — безперечно праіндоевр., про це свідчить грецьке слово *karabion* (*karabos*), що означає судно, а також народн. лат. *carabus* (човник, що зроблений з прутів і обтягнений шкірою), *corbita* (маленьке судно).

Корабѣль. — „Спалити всі свої кораблі” — по-рвати все з своїм минулим, „Зірвати мости за собою”.

Гр. історик Плутарх оповідає, що після падіння Трої в XII в. до Хр. троянці спаслися на кораблях, але буря занесла їх до берега р. Тібра в Італії. Чоловіки подалися оглядати місцевість, а потомлені жінки осталися на березі. Вертатися додому в Трою не було змоги, а чоловіки схильні до дальших небезпек. Тому жінки попалили всі кораблі, і тим змусили чоловіків позоставатися в Італії.

Корáн, див. **Алкорáн**.

Кóрба — ручка для обертання осі, з нім. *Kurbel*, а це з лат. *curvus* — скривлений, зігнутий; звідси й англ. *curb* — зігнути кого духово, щоб підпорядкувати його своїй волі.

Кóрба — кошіль, корзина. З лат. *corbis*.

Корвáн, **корвáна** — жертва Богові. Стцсл. **корванъ**, з грецького **Korbán**, а це із ст. евр. **Corban** — жертва, що присвячена Богові.

У Новому Заповіті сказано: „Корванъ еже есть даръ”. (Єв. Марк. 7. 11).

Від „корванъ” походить укр. „карна́вка” — скринька для збирання грошей у Церкві.

Лекс. 1627. 425: **Корвáн** — дар або офі́ровáнье.

Кордо́н — границя.

До нас прийшло з польського *kordon*, що означає політичну границю. Походить воно з франц. *cordon* (що означає: шнур), з лат. *chorda*; звідси й франц. *corde* (малій шнурок).

Лат. *chorda* походить з грецького *chorde* (шнурок, струна).

Слово *границя* означає не тільки територіально-політичну лінію розмежування, але всяку велику межу.

Слово це — загальнослов'янське й праїндоевропейське.

Стцсл. граница; болг. граница (*kraj*, межда); серб. грааница; рос. граница; ч. hranice; н. *granica*; (франц. *frontière*).

Укр. „границя” димінутив укр. „грань”, яке означає те, що в нас звичайно називають словом „кант”, що походить з нім. *Kante* — грань (англ. *edge*). Слово це все-слов'янське. Стцсл. грань; рос. грань; словацьке *hraj*; польське *graj*.

Праїндоевропейське * *g r a n* - проявило себе також у тому пізнішому варіанті, що наявний у нім. „*Grenze*” (границя), мабуть, через розвитково-проміжне *Gränze*.

Коректура — поправки. До нас прийшло з польськ. *korrektura*, а це нім. *Korrektur*, що походить з лат. *correctus*, -a, -um (виправлений, -а, -е) — від *corrigo*, *correti*, *correctum*, *corrige*: випростовувати, спростовувати, поправляти. Звідси й слово „коректа”, яке означає всяке виправлення, хоч воно переважно відноситься до виправлення писань.

Корінь — міра сипкого. Походить з грецького *kóros*, а це із ст. євр. *kor* (див 1 Цар. 1. 22. 5. 2, 11, Езд. 7. 22 і ін.).

Старосл. коръ, корьць.

Ст. євр. *kor* постало з асир. *kurru*, як міра сипкого.

Ст. євр. *kor* мав 360 літрів. (Пор. ще Єв. Лк. 16. 7).

Лекс. 1596. 29: Спуд — корієц, або нѣякая коробка.

Там таки, 98: Корієць, мѣра, з словацка.

Т. т., 231: Спуд — мѣра, корієць, чвѣртня.

Коридор — поздовжній прохід, по обох боках якого є стіни.

Італ. *corridore*, фр. *corridor*; нім. *Korridor*; з лат. *curratur* — біжить, від лат. *currere* — біжу.

Слово „коритар” в укр. мові в Галичині походить з польського „*korutarz*” (коридор).

Корінф, арх. — Коринт. Стцсл. Коринфъ; гр. *Korynth* — старинна назва одного з міст Греції. Походження цієї

назви традиційно пов'язують із гр. *kórydos* — прикрашений гребенем.

Лекс. 1627. 425: *Kórinφ* — ел. насыченє або оздóба.

„Корісне (еднати) з приемним”, — крилатий вираз із твору рим. поета Горація „Мистецтво поезії”. („*Ars poetica*”, 65 р. перед Н. Хр.). Цей його вираз по-латинському: „*dulce cum utile*”.

Коритися — піддаватися чийй волі. Слово всеслов'янське праїндоевроп. походження.

Болг. *корја се*; рос. *кориться*; ч. *koriti se*; п. *korzyć się*.

Від праслов'янського коріня **kor-* постала велика родина слів.

Стцсл. *корити, покорити, покарати, покоревати, укорити, укарити, укоризна, укора*.

Старослов. (і праслов.) *к о р ъ* збереглося тільки в стцсл. мові (*к о р ъ*) та ще в мові болгарській (*к о р*); обидва вони означають: докір, óсуд, ганьба́. Апофонічним варіантом праслов. кореня **kor-* був прасл. корінь **ka r-*, це значить, що слова *корити* й *карати* походять з того самого праджерела.

Пор. лат. *caŕinare* — чинити поговір, висміювати; латв. *kaŕināt* — дразнити; ст. ірлянд. *caire* — докір.

Укр. сім'я слів від кореня **kor-* : *коріти, покóрїти, покóра, покíрний, докоря́ти, докір, корі́тися, покóрїтися, скорі́тися, перекі́рливий, наперекі́р, покі́рливий, покі́рність, упокóрїти, упокóрїтися*.

П. Беринда так вняє слово *коритися*:

„Смѣряюся, кору́ся, понижа́юся”. Лекс. 1627 р., 228.

Коріто — дерев'яний, довгий — видовбаний у стовбурі, або збитий з дошок — збірник на воду, з якого кормлять і поять худобу.

Болг. *корїто*, серб. *корїто*, рос. *коры́то*, ч. *koruto*, п. *koruto*.

Слов. корінь цього слова : *kor-*, що його відповідником у споріднених словах інших індоевропейських мов є корінь *ka r-*; напр.: лит. *prākartas* (*pra-kar-tas* (корито)); старопрусське *pracartis* (*pra-car-tis*) — корито.

Лекс. 1627. 164: „Поило — коріто, где поят”.

Корифей — визначний діяч літератури, мистецтва, науки.

З гр. *κορυφαίος* — вождь, керманіч. У старогрецькому театрі диригент хору (він був і запівачем) звався корифеєм.

Гр. *κορυφαίος* — походить з *κορυφή* — вершок.

Коріця — цинамон.

Стцсл. *корица* — димінутив слова „к о р а”.

Лекс. 1627. 100: Коріця — цинамон.

Там таки, 318: Коріця — слл. кинамонон.

Коричневий — кольору коріці, цебто цинамону.

Пор. англ. *cinnamon* — coloured.

Корміга — неволя політичного, або суспільно-економічного характеру.

Слово це постало з укр. *к о р м а* (звідси й „керма”), що походить із ст. сл. *к р ъ м а*.

Болг. *крѣма*, серб. *крма*, рос. *кормá* — рульове весло у кінці човна.

Від ст. сл. *к р ъ м а* походить ст. сл. слово *крѣмьчін*, що означає рульового в судні, цебто керманіча судна.

Слово „корміга” (від „керма”) в переносному значенні означає те саме, що в переносному значенні означає слово „ярмо”.

Корнет — рід трубки, у війську — сурма. З фр. *cornet*. Звідси сурмача в війську в західних країнах Європи *к о р н е т о м* назвали.

Лекс. 1627. 229: Юграч, сурмач, корнетиста.

„Корнет” — прапороносець у війську походить від франц. *cornette*.

Корніло — чол. ім'я. Із стцсл. Корниль, Корнилій, а це з лат. *Cornelius* — від прикметника *cornelius* (також *corneolus, corneus*) — що означає: роговий, рогатий (у значенні: сильний).

Ріг (лат. *cornu*) колись був символом сили.

Лекс. 1527. 425: Корнілій — лат. рог, рогат.

Коробка — пудélко. Димінутив укр. *кóроб*. Найменший *к о р о б* — це *к о р ó б о ч к а*.

Старе значення слова „короб” у нашій народній мові збереглося й досі; воно означає зроблену з лика (найчастіше — з липового) корзину.

Стцсл. *к р а б н и* (короб, грецьке *théke*) засвідчене в наших старих пам'ятках — у Супральському рукописі XI-го віку.

Слово це було засвідчене і в нашій книжній мові XVI-XVII. вв.

Див. Лекс. 1596. 29: Слуд — корець албо н'якая коробка.

Над проблемою походження цього слова ведуться дискусії тих дослідників, які вважають, що це слово не запозичене в чужих, а походить із слов'янського джерела, що впливає з праїндоевропейського ґрунту. Брюкнера серед них треба згадати на першому місці. (Вр. SEJP).

Слово це є в усіх слов. мовах.

Болг. короба (корзина з ликового дерева); серб. крабуља; рос. короб, коробка, коробья; ч. křabice; н. křobia; стцсл. крабин, крабица. Якщо це слово ведеться з праслов'янської доби, і походить з праїндоевропейського джерела, то його прасл. форма мусіла бути *korb-.

З неслов'янських індоевропейських відповідників цього слова найближчим до слова „короб” є лат. corbis (кошик).

Коровод, місц. — хоровод. Слово це — з польського kogowód — уживається тільки в Галичині, але й звідти його вже усувають.

Слово це постало шляхом контамінації хоро- (з гр. choros — круговий танок з піснями) + вод (від слова „водити”).

Хоч колись не було в нас того новотвору, яким є слово „хоровод”, але хороводи в нас, — так, як і в греків, — були споконвіку. Як і в греків, так і в нас, вони походять з дохристиянських релігійних обрядів. Наші давні хороводи найкраще збереглися в наших горах Карпатах, — це гагілки (які також „гаївками” називають).

Корогва, арх. — хоругів, прапор.

Слово це походить із ст. сл. chorogъ, chorogovъ, chorogu, chorogva. А в устах нашого народу воно змінилося на „корогва”, „корогов”. І таким воно прийнялося не тільки серед нашого козацтва, але й також серед наших письменників та вчених, і то ще не дуже давнього часу. Так, напр., і сам П. Куліш пише (в Ч. Р.): „Розпустили військову корогов”.

Була тут непослідовність, бо ж і самі козаки та народ говорили й співали про козацького „пана хорунжого” (прапорносеця), а не про „корунжого”.

Грецьке слово *chorēgia* (що означає барвисте знамено того, хто веде за собою *choros* — людей у круговому танку, або взагалі людей у поході) давно проникло між слов'ян, що вимовляли його *chorogъ*, а потім свої приростки до нього додавали. Найближчою до старослов'янської форми цього слова є форма польського „*chorągiew*”.

Корок — латинка до пляшки, зроблена з коркового дерева. До нас це слово прийшло як польське „*korek*” (того самого значення), яке походить з нім. *Kork* (корок). У німців є й друге слово для означення корка, а саме — *Pfropfen*, з якого російське „прóпка” (корок) походить.

Нім. *Kork* з лат. *cortex* (кора) виводять.

Королéва — 1. дружина короля; 2. правляча (самостійно) державою монархія з титулом королеви.

Корóлик — рід того зілля, яке лемки крoпивникoм звать. Латинська його назва *regaliolux*; (*regalis* — королівський, від лат. *regis* — король).

На голові в цієї рослини — маленький хохлик, немов коронка; звідси й „королівська” назва його.

У нас називають його корoликoм і царикoм, у поляків — це *królik*, а в німців — *Zaukönig*, цебто король з-під плоту, бо під плотами це зілля залюбки росте.

Корóль — один з тих термінів, якими слов'яни титулюють монархів.

Ініціатором теорії про те, що слово „король” у слов'ян походить від імення володаря франків Карла Великого (742-814), по-латинському *Carolus Magnus*, був основоположник слов'янознавства чеський учений Йосиф Добровський (1753-1829). Карло В. створив імперію, і своє ім'я поширив він по всьому світі. А слов'ян погромив так, що в них уже не було сумніву, що його ймення (по-лат. *Carolus*, по-нім. *Karl*, по-франц. *Charles*) не могло бути нічим іншим, як тільки титулом могутнього страшного володаря; так південні слов'яни й чехи його ймення *Karl* по-своєму пояснили як титул „краль”. Звідси пішло польське *król* і східнослов'янське „корóль”.

А втім, годі дивуватися слов'янам, що вони з імення „Карл” титул „краль” („*król*” і „король”) зробили, коли римляни в самому Римі з імення власного свого правителя Юлія Цезаря (*Julius Caesar*, 100?-44 перед Н. Хр.) ти-

тул „caesar” утворили. Звідси й грецьке *kaisar*, а з нього нім. *Kaiser*, стцсл. кесарь, цѣсарь, з якого наше „цісар” і польське „cesarz” походять. А давні болгари ще титул „царь” з цього утворили.

Наше „кряля” (красуня) походить з чеського слова *kráľa* (королева) — від ч. *král* (король).

„Король” попав у нас і в карти, бо і тут він по тузові (асові) друге місце займає.

У XVI в. у нас почали слово „цар” перекладати словом „король”.

Див. Лекс. 1596. 33: Цар — кроль. Царство — кролевство. Царствую — паную, кролюю.

Але в церковно-слов'янській мові болгарського слова „царь” ніколи не замінювали, і досі не замінюють, словом „король”.

К о р о л ь. — „А король таки голий!” — так висловлюються тоді, коли по довгому часі правда стає ясною.

Вираз цей пішов від казки датського письменника Андерсена, 1837-го року: „Нове плаття короля”. Два ткачі-пройдисвіти взялися виткати королеві небувалі шати: їх будуть бачити тільки справедливі та ревні в роботі люди, а всі несправедливі та ліптяї цих шат не побачать. Одягнули короля в ці „невидимі шати”, і він пішов на вулицю. Усі бачили, що король голий, але боялися це сказати, щоб не видати своєї глупоти. І тільки один хлопчик, що не знав того, що сказали ці ткачі, крикнув: „А король таки голий!” Тоді всі ствердили, що король таки справді голий.

Корона — вінець. Слово це прийшло до нас із польського „*korona*”, яке походить з латинського *corona*, що означає вінець — із старослов. (і стцсл.) *вѣнецъ*; тому ст. слов. *вѣнчати* (звідси наше суч. „вінчати”) означає те саме, що латинське *coronare* (коронувати).

Див. Лекс. 1627 р. 39: „Вѣнецъ — корона, бинда албо челѣцъ”. „Вѣнчаніе — коронованье”. 39. „Короную, коронувати”. 40.

Там таки, 458: Стефан, ел. — діадима, корона, вѣнец.

Т. т., 263: Вѣнчаніе — коронованье.

Т. т., 264: Митра, Корона Святительская.

Т. т., 438: Корунуваный, корунуваная.

Лекс. 1596. 11: Діядіма — корона.

Там таки, 30: Корона — чирвоный золотый французкій.

Кóроп — рід риби.

Слово всеслов'янське. Середи. лат. у Кассіодора VI в.: *сагра* — дунайська риба, короп.

Рос. карп, польське *карп*.

У Подорожі Іг. Данила 1106-1107 р. написано: „И есть же рыба единая, дивна вельми и чудна, образомъ яко коропъ”.

Пор. фр. *сагре*, англ. *сагр*, нім. *Karpfen* і ін.

Корóтко — кількома словами. Напр.: „Роскажу вам хоч коротко про це”.

Від прикметн. короткий, стцсл. краткъ, краткъи; болг. крѣтък; серб. крѣтак; рос. корóткий; ч. krátku; п. krótki. З праслов. *kortk-

Слово праїндоевр. походження.

Датське й скандинавське *kort*, англ. *short*, нім. *kurz*, лат. *curtus* (скорочений).

Корóткий, коротéнький, коротéсенький, коротіóній. Коротко, коротенько, коротéсенько.

Коротáти. — „Свій вік коротати”, значить „вегетувати”, а не жити.

„Вкоротці” — з польського „*wkrótce*”; по-укр. „незабаром”.

Корч — кущ.

Як походження й перше значення слова „кущ” (рос. куст), що існує тільки в українській та російській мовах, так і походження й перше значення слова „корч” далі зостаються темними.

Наші старі пам'ятки свідчать, що слова „корч” і „кущ” у нас вживалися вдавнину як синоніми.

Див. Лекс. 1627. 426: Кукиши — збан или корчагъ.

Там таки, 461: Корч ожіновый.

На західніх укр. землях слово „корч” (в значенні „кущ”) завжди вживалося і вживається значно частіше за слово „кущ”.

А втім, і на Наддніпрянщині слово „корч” в устах народу живе (поруч слова „кущ”) далі, як і жило воно впродовж минулих століть.

Ось приклад з одної з народніх пісень Наддніпрянщини:

„Тільки при долині
Два корчі калини”.

(П. П. Чубинський, „Труды”, т. V).

Ще один приклад:

„Ой на городі дві лободі, третій корчик бобу”.
(Словник Грінченка).

Чи слово „корчувати” походить від слова „корч” ужитого в значенні кущ, чи може „корч” уживалося й уживається в значенні кущ тому, що на корчунку (на місці, де дерева викорчувано) ростуть кущі, — це таке питання, на яке не можна дати відповіді доти, поки не знаємо походження й першого значення слова „корч”.

Польське слово *karzować* свідчить, що старослов'янська форма слова „корч” була *кръчь*, а це значить що його староукраїнська форма була **керчь*, а не **корчь*. (Пор. ст. сл. *тврѣдь*, польське *twardy*, суч. укр. *твердий*, а не „твордий”).

Корчма — заїздний дім з гостинницею. На тему хо-дження й першого значення цього слова, що є в усіх слов'янських мовах, далі ведуться дискусії.

Значення цього слова проходило довгий процес мутації. Старослов'янське слово *кръчьма* вляти означало: „займатися дрібною торгівлею”.

В Україні слово „корчма” вдавнину означало кріпкий алкогольний напитек. Згодом воно почало визначати місце продажу й випивки спиртних напитеків. Опісля його вживали для означення гостинниці з заїздом.

Див. Лекс. 1627 р. 35: *Воспріятелище* — гостинниця, *корчма*. *Воспріятник* — гостинник, *корчмар*.

Право бути власником корчми мав тільки шляхтич. Звичайно, шляхта здавала корчми в піднаєм (в оренду).

У Литовській Метриці XV-XVI вв. записано багато оренд на корчми, часом навіть і духовним особам.

Космонавтика — наука про літання в міжпланетні простори. З гр. *kosmos* — всесвіт, вселенна + *nautike* — суднопластво. Звідси *космонавт*, — літун, що літає в міжпланетних просторах.

Костьол — польська Церква.

Назва ця латинська; вона постала від castellum (здрібніле від castrum) — фортеця, замок, твердиня. Справа в тім, що вдавнину церкви будували або в замках-фортецях, або в замкових містах, або самі церкви укріплювали, немов замки. Від такого castellum постало чеське kostel, а десь пізніше від чеського пішло польське kościół. Правда, вдавнину слово kościół було рідким, бо в польській мові все вживали слова cerkiew. У чехів ще за часів Гуса розрізняли: kostel — мурована, укріплена церква, а cerkiew — дерев'яна. В українській мові слово „костел” здавна знає. Так, уже в Луцькій книзі 1571 р. читаємо: „Листъ въ справѣ викариевъ, каплановъ костела головного Луцького”.

Костёр — 1) велике вогнище; 2) рівно зложені на велику купу поліна дров, або в'язок очерету на паливо.

Див. в „Енеїді” Ів. Котляревського:

„Столи у неї на городі,
В кострі на зіму очерет”.

Чи слово „костер” спочатку не означало нічого іншого, а тільки велике вогнище, а потім почало означати й купу матеріялу на паливо тому, що великого вогнища не могло б бути, якщо б це не була велика горюча купа дров, соломи, очерету і т. ін., чи може його перше значення було „велика купа матеріялу на паливо”, — цього не знаємо, бо не знаємо походження й першого значення цього слова, яке, звичайно, є в усіх слов'янських мовах.

Коли наші старі пам'ятки згадують про спалення еретиків, то вони говорять про „спалення на кострі”. Поляки ж перекладають це як „pałenie na stosie” (цебто на великій купі дров).

Костюм — чоловічий або жіночий одяг з двох частин — верхньої й нижньої; з франц. costume.

„Адамів костюм” — вираз, що означає „голий”, оснований на Біблії. (Див. Кни. Буття 3. 7, 11).

Костянтин, див. Константин.

Кось-кось-кось! — кликання коня.

Звідси „укосякати” — приручити (освоїти) тварину; уговкати кого лагідними словами.

Котва, арх. — якір.

Див. Лекс. 1627 р., 344: К о т в а, к о т в и ц а, а н к і р а.

Слово „кѳтва” („якір”) є в усіх слов’янських мовах. Той факт, що воно в нас уживалося з о („котва”), а не з і („кітва”) можна б скоріш пояснити фактом збереження в нашій мові його старослов. (і староукраїнської) архаїчної форми, — не конче шляхом припущення, що воно, мовляв, прийшло до нас із польського „kotwa”, „kotwica”. Так, напр., у нас кажуть „Бог”, а не (як треба очікувати), „Біг”, незважаючи на те, що тут о є в замкненому складі. Звичайно, в діалектах є цілком природне „Біг”, але в літературній мові збережено нашу архаїчну форму: „Бог”.

Котѳл — велика посудина з металю до варення харчів для великого гурту людей.

Слово всеслов’янське. Ст. слов. Котѳль. Походить з лат. *catillus* — миска.

Лекс. 1696 р., 16: Коноб — котѳл.

„Коноб — мѳдяный горнец, котел”. Лекс. 1627. 100.

Там таки, 152: Пѳнвица — пѳнов, або котѳлок.

Т. т., 126: Мѳдный кузнец — котлѳр.

Т. т., 470: Улица котлѳрская.

Т. т., 98: Ковач мѳди — котлѳр, мосяжник.

Сім’я слів: котѳл, котлѳр (робить котли), кітловіна (місце між пагорбками), „котѳолок” (з російського „котѳлок — малий котел).

„З одного котѳолка їли” — вираз, що означає товаришів по службі в війську.

На Наддніпрянщині й на Волині колись більше вживали слів „казѳн” ніж „котѳл”. Але здрібніле „казѳнок” — тільки на Наддніпрянщині.

Котлѳта — рід страви; плоскі, подовгасті жарені „паянички” з мelenого м’яса. З франц. *côtelette*.

На зах. укр. землях — „котлѳт” з польського *kotlet*.

Котѳра, арх. — сварка, арх. крамола.

Слово о п. I. 1187 р.: Уже лжу убудиста котѳрою.

Там таки: Которою бо бѳше насилие.

Лекс. 1596. 16: Которѳ — свар.

Слово „котѳра” всеслов’янське. Стцсл. „котѳра” за-свідчене в Супрѳальському рукописі XI-го в. Цим словом там перекладене грецьке слово „*machē*” (боротьба, сварка, роздор, крамола, чвѳри).

Корінь його праіндоевропейський. Пор. лит. *katāgyti* — бити; гр. *kótos* — злоба, гнів.

На Холмщині за наших часів було прізвище старої священничої родини **Которович**.

Котрій — хто або що в черзі, чи хто або що з двох, трьох і т.д., бо це слово — це займенник, що виконує функції порядковості й партитивності (частковості).

Напр., питаємо: „**Котрій** він у черзі: перший, чи другий?” „**Котра** тепер година?”

Коли є гурт хлопців, питаємо: „**Котрій** з вас хотів би допомогти їм?”

В усіх інших випадках уживаємо слово „який”, або слово „що” замість нього.

Напр.: „Учений, який не дотримується принципу істини, не достойний довір'я”. Або (те саме): „Учений, що не дотримується принципу істини, не достойний довір'я”.

„Котрій” походить із староукраїнського „который”, а це — із старослов'янського *къторъи*, синонімами якого були ст. сл. *къи* та *иже*.

Слово це загальнослов'янське індоєвроп. походження. Пор. лит. *katrás* — (кожний з двох); латв. *katro* (котрій з двох).

Лекс. 1596. 156: Кій — котóрый.

Лекс. 1627. 431: Живица дорогая, которая называется стакти.

Там таки, 438: Нафта — смола, в которой и воск, и смердячий камень.

Т. т., 95: Іже — котрій, котрій.

Т. т., 436: Котрый пожаданый.

Кохання — взаємна любов між двома особами двох статей — мужеської й жіночої.

Але вдавнину слово „кохати” означало „любити взагалі” будь-кого або будь-що.

Див. Лекс. 1596. 31: Філософ — кохаючийся в мудрости.

Кохати — слово, що було вже відоме в наших пам'ятках XV в., а в XVI в. воно вже звичайне. Так, у Крехівським Апостолі 1560-х років дуже часто маємо „кохатися в чім”, напр.: Не кохається в нем душа моя 575, Бог кохається в справедливости 237. У Словнику Пам'яті Беринди 1627 р. знаходимо: любимый другъ, коха-

нокъ, філософія — коханье ся в мудрости, філософъ — кохаючійся в мудрости. Учительна Євангелія 1637 р., Київ, ст. 25: в пожиткахъ кохалися.

Перед XVI в. це слово було тільки в двох мовах: у польській (слово *kośhać*) і в чеській (слово *kochat'*).

У XVI в. польське „*kośhać*” прийшло в Білорусь (звідси білоруське „*коха́ц*”) і в Україну, а звідси і в Москву перейшло; і хоч воно не прищепилося там, у Словнику Даля воно все таки занотоване.

Доказати звідки це слово походить дослідникам ще не вдалося.

Коди Україна була в державних межах історичної Польщі, польське слово „*kośhać*”, як і маса інших слів, спопуляризувалося в нас і в народніх масах. Не знаючи напевно, чи між значенням свого слова „любити” й значенням новоприбувшого (з Польщі) слова „кохати” була не було якої різниці, народні маси почали про всякий випадок уживати обидва ці слова разом, як ось у пісні:

„Ой лю б и в та ко х а в,

Собі дівчину взяв, —

Як у саду вишня . . .”

Безперечно, у фольклорі Наддніпрянщини можна знайти приклади вживання слова „кохати” як синоніма слова „любити”.

Українці на західніх наших землях уважали, що їм не було потрібно мати аж два слова для вираження ідеї любови взагалі, тому вони своє слово „любити” зберегли в його традиційному значенні, а полонізм „кохати” вони асоціювали виключно зо сферою еротики.

Така сама тенденція була й на Наддніпрянщині, і саме тому й Тарас Шевченко, вживаючи слова „любити” для вираження почуття любови взагалі (любити брата, Бога і т.д.), слово „кохати” обмежує виключно до сфери еротики. (Пор. у поемі „Катерина”: „Кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями . . .”).

Кóхта, кóфта — короткий жіночий плащик. З польського *kofta*, а це з скандинавського — швед. *kofta*, дат. *koffe*. (Звичайно, „кафтан” сюди не належить, бо це слово з турецького *kaftan* — широкий оздоблений плащ.

Скандинавське „*kofta*”, „*kofte*” на Наддніпрянщині, звичайно, змінили по-своєму на „кохта”, бо більшість на-

родних мас там не сприймала звука ф, і переробляла його на х, хв, кв. І з „кофти“ вийшла „кохта“, з фіртки — „хвіртка“, з фасолі — „квасоля“, з футра вийшло хутро.

З фабрики не постала „хвабрика“ тільки тому, що це урядово не дозволено.

На українських західніх землях перерібка ф на х, хв, кв хоч і „ріже вухо“, але вона в нас стала літературною тому, що походить із Наддніпрянщини.

Коц — покривало з грубого сукна, яким накриваються до сну. До нас прийшло з польського *kos* (того ж значення), що походить з нім. *Kotzen* (це синонім нім. *Decke*). Старонімецьке *kozze* означало грубе сукно.

Слово „кос“ уже давно закоренилося в польській мові. І поки ще слово „kilim“ не прийшло з Туреччини в Польщу (в XVII в.), то й ковря (килима) там коцом називали.

Традиціоналісти в Польщі XVII-го в. бунтувалися проти турецького слова „kilim“ (килим); бо вони воліли своє традиційне слово „gunia“. Але польська аристократія, як видно, не вважала слово „gunia“ достойним, наприклад, гобелéна (п. *gobelin*), з фр. *gobelin* — франц. килими з XVI-го в.), і тому воліла турецьке „kilim“ прийняти, — хоч щоправда, і свого „*kobierzec*“ вона не занехала.

„Дати коца“ — вираз у Зах. Укр. (з польського „*dać kosa*“), що означає: накрити кого коцом, і вибити; згодом „дати коца“ — вибити взагалі, навіть не накриваючи коцом.

Коцюба - кочерга; довга палка з дерев'яною дощичкою в формі сáпи — для вигортання жару й вугілля з печі; також довга палка з крючком на кінці.

Слово „коцюба“ походить з нашого народнього новотвору: „коцюрбити“, „коцюрбитися“. (У Словнику Грінченка правильно: „закоцюрблений“ — „згнений“).

„Коцюрбитися“ — згинатися. Людина „скоцюрбилася“ („скоцьорбилася“) значить згнітилася так, що немов „сховалася сама в себе“.

За винятком Польщі, яка засвоїла собі його від нас, слово „коцюба“ не поширилося на інші слов'янські країни.

Коч, арх. — один з родів брички. Подаючи це слово, Словник Грінченка ілюструє його тільки цитатою з твору „Марина” Т. Шевченка.

Слово **коч**, що в нас рідко згадується, прийшло до нас з польського „kocz”, яке в поляків згадується часто й має свою сім’ю: *koczyk, koczczy, kocisza, koczy*.

Загально думають, що це слово походить від угорського слова *kocsi* — від угорського села Кочс, жителі якого в XV-XVI вв. возили пасажирів з Будапешту до Відня, і послуговувалися для цього фургонами свого власного стилю, і тому їх прозвали *kocsi* --- **кочі**.

Кажуть також, що з угорського *kocsi* фр. *coche*, нім. *Kutsche* й англ. *coach*, болг. *кочия*, н. *kocz* і ч. *kočar* походять. А тому що доказати, що цей „переказ” згідний з правдою, чи може він видуманий, не можливо, то дехто вказу на лат. *concha* — мушля (з гр. *konche*), як на слово, з якого франц. *coche* (звідси й англ. *coach*) може походять.

Кочерга́ — рід коцюби. Слово виключно українське. Тільки один народ — поляки — запозичив собі його від українців, і вимовляє його по своєму *koczarga*.

Між тими, які кажуть, що це слово походить з німецького „Kotschaufel”, дискусія далі продовжується. Звичайно, в одних і других немає сумніву, що російське слово „кочегар” (той, хто професійно палить у печі — головно в печі потяга, пароплава і т.д.) походить від слова „кочерга́” (якого в російській мові немає, або, може, вже немає).

Кочувати — переходити гуртом з місця на місце (на всяких територіях), без постійного місця поселення.

Слово це, що також є в російській мові („кочевать”) і в мові польській („koczować”) походить з тюркського **коџ** — (поїздка). Пор. кримсько-татарське *коџтак* (кочувати). На Заході замість слова „кочовик” уживають слово „номад” — з грецького *nomádos*.

Кошт — ціна, яку треба заплатити за що. До нас прийшло з польського „koszt”.

Поляки, як і болгари та чехи, взяли це слово із середн. верх. німецького *kost, koste* (звідси суч. нім. *kosten*), що походить із середньовічного лат. *con(n)stare*, що має те саме значення, що й ст. слов. і ст.сл. **стѣяти** (бути

вартим, коштувати; пор. рос. стоить, серб. стајати, ч. stati; н. kosztować, być wartym).

Кошт — выклад, утрата. Лекс. 1627. 84.

Там таки, Передмова: Працю коштом моим выпускаю.

Изнурене — кошт, виклад, затрата. Крех. Ап. 1560 рр.: Валчит (воює) своим коштом. 326.

Многоцѣнный — коштовный. Лекс. 1627. 120.

Там таки, 304: Честный — учтивый, смѣренный, метафорично: коштовный.

Кошуля — сорочка, із ст. слов. і стцсл. кошуля, що походить з грецького koussoullion — сорочка; звідси й середньов. лат. casula — плащ із капюшоном. Слово це є в усіх слов'янських мовах.

Лекс. 1627. 472: Хитон — кошуля або кабат.

Лекс. 1596. 31: Хитон — кошуля.

За винятком Галичини, на укр. землях слово це вже не вживається. Натомість у деяких говорах (напр., на Волині) далі є живим слово „кошулька“, що найчастіше означає жіночу блюзку.

Кощѣй, арх. — той, що кощавий.

Слово о п. І. 1187 р.: Высѣдѣ изъ сѣдла злата а въ сѣдло кошеево.

Староукр. „кощей“ збереглося в укр. суч. мові в формі „кощавий“, що означає: худо-костистий, худощавий, меткий, юнкий.

Пор. у Марка Вовчка: „Високого росту, кощавий, похіпливий, жвавий“. („Народні оповідання“, т. II, Петербург, 1862).

Теперішнє його значення підказувало б думку, що це слово походить від слова „кість“ (староукр. „кость“), якщо б не той факт, що староукр. „кощей“ означало також і скупаря.

І саме з уваги на це дехто думає, що слово це — тюркське. Пор. татарське koştan — користололюбива людина.

Але справа тут ускладнюється тим, що в староукр. мові слово „кощей“ (і „кощани“) означало: óтрок, хлопчина, полонений. А тюркське кощї означає раба, невільника.

Кошунство, арх. — богохульство (те, що й п. bluźnierstwo); із стцсл. коштунство, від стцсл. кошту-

нити, а це — від коштуна, що означає інтригу, хитрість, лукавство.

Лекс. 1596. 16: Кошцунство — жарт. Кошцунствую — жартую, Кошцунник — блазен, жартовливий.

Лекс. 1627. 211: Ругатель кошцунник.

Походження й первісне значення цього слова темне.

Кпїни — насміх, кепкування.

„Кпїни“, „кпїти“, „кеп“ — слова, що походять з одного й того ж кореня. А від „кеп“ походить „кепкувати“.

Напр. у Прик. Номиса: „Було не кпїти з Микити, бо Микита й сам кеп“.

Також від „кеп“ походить слово „кѣпський“ (той, що представляється недобре; напр., кепські справи).

Слово походить з польського: *kiep* (дурень, людина-посміховище); також: *kiepski*, *krіc*, *krіpu*.

Слова „кпїни“, „кпїти“ є і в чеській мові, але вони там вважаються за полонізми, незважаючи на те, що вони є в чеських пам'ятках XV-го в.

В інших слов'янських мовах цих слів немає, і немає їх в укр. старих писаних пам'ятках.

Твердження Брюкнера, що слово це — слов'янського походження (див. SEJP), мабуть, не має під собою підстав.

До речі, значення слова „кепкувати“ наш народ пов'язує із значенням слова „кѣпка“ (кашкет), що походить з нім. *Kappe* (покривало). Факт народньої етимології слова „кепкувати“ свідчить, що слово „кеп“ у нас уже загубило своє первісне значення.

Кра! — звуконаслідування ворони. Подвійна форма кра-кра! Звідси: *крaти*, *крaнути*, *крáкання*, *крúкати*; *крук* — *ворон*.

З прамови.

Краватка — галстук. З польського *krawatka* — димінутив слова *krawat*, що походить з фр. *cravate*. Галстук походить з нім. *Halstuch*: *Hałs* — шия + *Tuch* — шматок матерії.

Про походження слова „крават“ розповідають таке. За 30-літньої війни в австрійській армії існував т. зв. хорватський корпус. Вояки й офіцери цього корпусу носили на шиї кольорові хустинки (вояки — полотняні, офіцери — шовкові), зав'язані спереду в фантастичний вузлик. Ці

хустинки населення Австрії назвало „кроатами” (хорват — по-німецькому Kroate). У народній вимові слово „Кroat” з часом перемінилося в „крават”. У 1660 році хорватські лядскнехти наймаються до французької армії. Хустинки на шнях хорватів загально подобалися французам. А коли на вулицях Парижа появилось кілька елегантів з цією прикрасою на шії, ця мода прийнялася загально, і з Парижа перенеслася на французьку провінцію, а потім і за границю, як *cravate*, наше — к р а в а т к а.

Кравчіня, кравчіха — швачка. „Кравчіня” — в Галичині, „кравчіха” — на Наддніпрянщині. На Волині — „швачка”, і це слово колись було в мові всіх українців (пор. козацьке прізвище „Швачка”).

Польське *krawczyni* (е також *krawcowa*) легко прийнялося в Галичині в формі „кравчіня” за формальною аналогією слова „господіня”.

Слово „кравчиха” (в значенні швачка) утворено в нас нелогічно, бо ж морфема — и х а в нас уживається тільки тоді, коли маємо на думці чю дружину (жінку). Напр.: він — Кочубей, а його дружина — Кочубеїха; він полковник, а його дружина — полковничиха; він Стець, а його дружина Стечиха. (Звідси: Стечишин — син, Стечишина дочка); він кравець, а його дружина — кравчиха; він суддя, а його дружина — суддіха.

Слова „кравець” (звідси „кравчиха”, „кравчіня”) треба вважати за полонізм у нашій мові, бо наявність звука в у ньому суперечить законам творення похідних слів від дієслова к р о ї т и (ітератив: к р а я т и).

Немає цього в і в іншомовних слов’янських відповідниках слова „кравець”.

Пор. болг. крајач („шивач”), серб. кројач, ч. krejčí.

Пор. також польське *skrawek* — укр. окраєць (а не „окравець”).

Крадіж — незаконне, потаємне присвоєння чужої власності.

Ст. слов. кражда, крадьба; болг. кражба, крадене; рос. кража; білоруське крадзежа.

Звичайно, не чеське *kradež*, а польське *kradzież* проникло в українську мову і почало в ній успішно конкурувати з українськими „кража” й „покража”.

Пор. також Лекс. 1627 р., 254: Тимба́ — краді́жство.
Проблема походження й первісного значення цього слова залишається дискусійною.

Краєгранісіє, арх. — початок рядка в писанні.

Див. Лекс. 1596. 106: Краєгранісіс — початок стиха або строкі.

Слово складається з двох слів: край (кінець) і грань.

Див. край і границя.

Краєугольний камінь, арх. — угловий („наріжний”) камінь. Край (кінець) + угол (ріг будинка).

Обряд закладщини полягає головню в звершенні Посвячення углового („угольного”) каменя під наріжного стовпа.

Див. край і угол.

Країна — край, земля, територія.

„Країна” — здрібніла форма слова „край”. Пор. перій - періїна, вибій - вибоїна.

Слово „край” тепер має два значення 1. територія (напр., у пісні „Ой, нема то краю, краю, як та Верховина”) і 2. кінець (пор. в Ів. Франка: „А на горі край села стоїть кузня немала”).

Слово „край” колись мало тільки одне значення: кінцева грань площі. І таке ж саме було початкове значення його димінутива — „країна” (менший край).

У цьому початковому своєму значенні слово „країна” часто вживається як власна топографічна назва. Напр., назва „Країна” з давніх-давен визначала ту смугу бережйни, якою кінчалися поля села Татаринець (по 1945-му році — Веселівка), а за нею починалися поля села Юськовець на Крем’янецьчині (до 1945 р. — на Волині, а тепер Тернопільської області).

Але слова „країна” (що початково визначало тільки кінцеву грань), згодом набуло й другісного значення: територія, земля.

Див. Лекс. 1627. 235: Странá — повѣт, сторона, країна.

Слово „край” є у всіх слов’янських мовах.

Ст. слов. краи; болг. крај (брѣг; страна); крај (предео — границя); ч. крај (břeh, krajina, země); п. крај

(kraniec, krawędź, brzeg, kraina); рос. край (окраина, страна).

У рос. мові немає слова „країна”, але здрібніла форма слова „краї” назива в рос. слові „окраина” (околиця).

Сім'я слів: край, країна, кроїти, країти, скраю (з краю — з кінця), крайній (той, що з кінця), краєчок (грань), закраєць, краєвий („крайовий”), крій, вікрій, украй (дорешти), докраю (дорешти), крайньо (в найвищій мірі).

Краля, див. король.

Крамниця — магазин; приміщення, в якому продаються всякі товари; рос. лавка; польське sklep; фр. magasin (звідси „магазин”).

Див. Лекс. 1627. 455: Скинїа — метафорице ятка, крамница.

Пор. у Ст. Руданського („Чумак з мазницею”).

„А в крамниці, куди сляне, сріблом-злотом с'яє, а йо му то і байдуже — він дьогтю питає”.

Крам — це товар, що продається у крамниці.

Пор. укр. приказку: „Який „лан”, такий крам!”

Крамар — продавець у крамниці.

Див. Лекс. 1627: Кармиль або крамар.

Наші крамниця, крам і т.п. походять з польського kram (що означає дрібну розпродаж товару), а це — з нім. Kram (того ж значення).

Крамола, арх. — змова (староукр. „заговор”), бунт, сварка, колотнеча.

Наше слово о полку Ігоря 1187 р. просто рясніє словом крамола:

„Мечем крамолу кована”.

„Вы бо своими крамолами начясте наводити поганья на землю Рускую”.

„А князи крамолу коваху”.

„Начяша князи крамолу ковати”.

„В княжих крамолах вѣци челоуѣкомь скратишась”.

Старі пояснення слова „крамола”:

Лекс. 1596. 156: Крамола - - розрух, коварство, хитрость, довтѣл. Крамолую — тр'вожу.

Лекс. 1627. 206: Распря — свар, крамола, незгода, роздор, пря.

Там таки, 102: Крамолá — розрух, бунт, сварка, посварка, зб'їження, заколочення, збунтовання.

„Крамолá” — слово всеслов'янське: ст. сл. і стцсл. крамолá (також: крамолити, крамолувати); болг. і серб. крамола; ч. kramola; староукр. коромбáла (див. Грамоти 1289 й 1340 рр., а також Іпатський Літопис XV-го віку).

Походження цього слова не вияснене.

Кран — прилад для випускання рідини чи газу з чого: з голландського kraan.

Кран — підіймальна машина: з нім. Kran, Krank (пор. нім. Kraunch — журавель).

Кран по-англійському crane, значення якого — журавель.

Укр. народня форма: „крант”, — подібно як комплект (лат. completus) називають „комплектом”, а диктат (лат. dictatus) називають „диктантом”, — усе це через незнання походження цих чужих слів.

Кранієве місце — черепіне місце; із стцсл. краниєво мѣсто, що походить з грецького κραίον τόπος: κραίον — череп (голови), τόπος — місце. Так в Євангелії називається те місце, де росі'їли Ісуса Христа.

Лекс. 1627. 426: Кранієво мѣсто — где лбов полно. Голгóва.

Кропíва — рід дикого пекучого зілля, що росте головно під плотами.

Стцсл. кропíва, копрíва; болг. коприва; серб. коприва; рос. кра́пив; словацьке koprva; ч. kopriva; п. rozrzywa.

Претендувати на те, щоб можна було непомилно відтворити праслов'янську форму цього слова та його праіндоевроп. корінь — не можливо. По-перше, не маємо засвідченої старої форми цього слова. По-друге, його корінь не віддзеркалений у тих неслов'янських словах індоевроп. походження, що є відповідниками цього слов'янського слова.

Кра́пка — 1. краплинка (рідини); 2. той розділовий знак, що колись у нас називали словом „точка”; 3) діякритичний знак, що відрізняє вимову букви і від ї.

„Крапка” походить від звуконаслідувального крап-крап-крап; звідси й „кранати”, „кропити”.

З цього джерела походить і слово „крапля” — із вставним л (мало б бути крап'я) — подібно як і в словах „земля” „здоровля”, діалект. „бѣзголовля”, поготівля і т. ін.

Крапка. — „Поставити крапку над і” — висловитися недвозначно й поступити рішуче.

Замість казати „Щез, як капля в морі” часом кажуть (неправильно): „Щез як крапля в морі”. Або замість казати „Капля камінь довбає” (вираз римського поета Овідія, 43 р. до Нар. Хр.): *Gutta cavat lapidem.* — кажуть (неправильно): „Крапля камінь довбає”.

„Капля” походить від звуконаслідування кап-кап-кап, а „крапка” — від звуконаслідування крап-крап-крап.

Слова ці походять з прамови.

Краса — така прикмета, чи сукупність прикмет даної особи або предмета, що збуджує в глядача приємне враження.

Стцсл. благолѣпіє (краса) — це калька з грецького *euprépeia*: прислівник *eu* (добре) + *prépeia* (підхожість).

Стцсл. лѣпіє походить від ст. сл. прикметинка лѣпнѣ, первісне значення якого було: спосібний прилягати до чого (звідси наше „липкий”), підхожий до чого (польське *pasujący*; грецьке *prépos*), а далі — ліпший, кращий (звідси лѣпль — укр. ліпши й).

Стцсл. благообразнѣ (гарний) — це калька з грецького *euschémon*: *eu* (добре) + *schémón* — від *schéma* (форма вигляду).

Стцсл. великолѣпіє також означає велич, красу.

Звичайно, в старослов'янських мовах було й своє слово для вираження тієї ідеї, що являє собою значення стцсл. слова „благолѣпіє”. Цим словом є ст. сл. „краса́”, „красота́ (стцсл. „красота”).

Памва Беринда вживає обидва ці слова — „краса” й „красота”. Див. Лекс. 1627 р.

„Украшеніє — краса́, монїста, окраса́”.

„Красованіє — утѣха, роскош, приправная краса́”. „Красота́ — оздоба”.

Слово „красний” П. Беринда вживає в дійсному українському значенні: „гарний”.

Див. Лекс. 1627 р.:

„Сепофѳора — хорошая, пѳкая, красная, уродливая”.
„Постать красной невѳсты”.

Там таки й засвідчене й слово „красномовець”, хоч, щоправда, — в польській формі (з польського *krasnomowca*).

Див. Лекс. 1627 р., 56: Вѳтія, ритор, оратор, к р а с н о м о в ц а.

У Слові о полку Ігоревім (1187 р.) багато разів згадується наше старе слово „красний” у значенні „гарний”:

„Готьскыя красныя дѳвы”.

„Сльнице, всѳмъ тепло и красно еси”.

„А вѳ соколца опутаевѳ красною дивцею”.

„Красному Романови Святѳславличю”.

„Помчаша красныя дѳвкы половецкыя”.

К р а с н и й з найдавнішого часу визначає дуже гарний, вродливий; пор. к р а с а, п р е к р а с н и й. На сонце здавна кажуть „красне”, „Володимир — красне сонечко” (в біліні). Старе значення „красний” (дуже гарний) широко знане й тепер в українській мові, особливо ж у західньоукраїнських говорах. Так, в „Етногр. Збірнику” читаємо: Буде красно VI 56, Красно пітголи се VI 113, Красна баба без едваба X 13. При людьох і смерть красна XXIV 366. Франко, „З вершин”: Красна весна, „Зах. Беркут”: Яка то красна байка. П. Мирний, ХВВ: Красень. В. Щурат, „Слово о п. Іг.”: Красних бранок половчанок займаючи в неволю, Б. Лепкий, „З життя”: Ранок був красний. Ю. Шкрумеляк, „Огні з полонини”: Такий красний спів. „Укр. Голос” (Перемишль), ч. 197: Комедійки відіграли красно.

У старім значенні („дуже гарний”) слово „красний” відоме і в східньоукр. говорах. Колядки: Ой ясна-красна калинонька в лузі, а ще красніша батькова дочка (Київщина). Соколе ясний, ланичу красний (Полтавщина). Українські Думи: Весна красна 144, Красним цвітом. П. Куліш, „Чорна Рада”: Хто б мав таке слово пишне да красне 99. Б. Грінченко, „Під тихими вербами”: Оці поля красні. Г. Квітка-Основ'яненко, „Маруся”: Куниця — красная дівця.

Сім'я слів (у живій укр. мові): красномовний, красномовець, красномовство, красуватися, красуня (дівчина), прикрасити, прикраса, „красне письменство” (художня лі-

тература), „краснопѣра“ (одні з родів риби), красіти, крашанка, кр́аска.

Багато в нас є місцевих назв, в яких є слово „кр́асний“ (гарний): Красносполукá, Красноста́в, Красносі́льці, Краснопі́лля (із староукр. Краснопо́лье) і т. ін.

Кра́са — часта в нас назва власна корови, — означає: ряба, сороката, пестра.

Як і в багатьох інших випадках, так ось і в цьому випадку ми взяли собі чуже слово „фа́рба“ (з польського farba, а це з нім. Farbe), а своє „кр́аска“ починаємо чомусь дискримінувати, подібно як своє слово „красіти“, яке ми закрили чужим словом „фарбувати“ (з польськ. farbować — з нім. Farbe).

Слово „красний“, що походить із старослов'янського кра сь н ъ, є в усіх слов'янських мовах.

Звичайно, ст. слов. „красьнъ“ у нас закономірно перейшло в староукр. „красень“; також закономірно ст. сл. „красныи“ перейшла в староукр. „красный“ (хоч, точніше кажучи, мало б бути „красьний“).

У суч. російській мові слово „кр́асный“ означає „червоний“, а „красівый“ — це гарний.

У деякі слова, що походять від слова „краса“, вставлений форманс в; напр.: укр. красуватися, чеське krasavec (красунь); рос. красáвец; рос. красíвый; укр. (тільки на Наддніпрянщині) красíвий (гарний) — від старого східнослов. красивъ, красивъи.

Давні слов'яни, як видно, вважали червону барву (ко́льор) за найкращу, і тому слово „красьнъ“ у них спочатку означало гарний.

Це давнє значення цього слова в деяких мовах збереглося й досі, — напр., у росіян кр́асны й — це червоний; у поляків kraśne lica — це рúм'яні́ лица.

Походження слова „краса“ даліше залишається невідомим.

Кра́тер — відту́лина на верхів'ї вулкану, що нею виходить вогонь, лава й т. ін. Слово гр. kráter — посуд, в якому змішувано вино з водою, — від керáττοι (змішую).

Див. Лекс. 1596. 156: Краті́р — ча́ша.

Кра́яти — розрізувати що планомірно; із ст. сл. к р а я т и, к р а я т и.

Форма „краяти” — це ітератив дієслова к р о ї т и (із ст. сл. к р о и т и).

Лекс. 1627. 272: Усморѣзатель — шкурокра́яч.

Крѣвний, арх. — свояк.

Лекс.: Ужик - - крѣвний, приятѣль.

Там таки є таке пояснення, 450: „Мясо, тѣло, крѣвность”.

„Крѣвний” — слово, що до нас прийшло з польського „krewny” (сваяк), яке походить від польського „krew” (кров).

Крѣвний - - це той, що споріднений з ким спільною кров’ю, цебто родинним походженням.

Хоч у нас з давніх-давен по всій Україні відоме слово „сваяк” (по-польському: „krewny”), — звідси: „посво́ячитися” „посво́ячення”, — у деяких говірках Наддніпрянщини зовсім безпотрібно появилoся слово „родич” (зо значенням: свояк). Цей діалектичний новотвір не може вважатися за вдалий ні в етимологічному, ні в семантичному відношеннях.

Старослов’янське „родитель” (староукр. „родітель”) було синонімом старослов. „отець” (отець, батько). Старослов. „родительница” (ст. укр. „родительница”) було синонімом старосл. „мати” (мати, мама). Старосл. „родители” (староукр. „родителі”) означало спільно отця (батька) й матір.

Від старослов’янського „рождь-ство”, „родь-ство” (поріднення) постало старе слово „родьственикъ”, яке в нашій народній мові заступили словом „сваяк”, жін. роду — „сваячка”.

У Зах. Укр. староукраїнські слова „родітель” (отець, батько), „родітельница” (мати) „родітелі” (отець і мати) цілком правильно змодернізували на „рідич” (отець, батько), „рідичка” (мати), „рідичі” (отець і мати).

Нерелевантного новотвору (з Наддніпрянщини) „родич”, „родичка”, „родичі” із значеннями свояк, своячка, свояки у Галичині, на Волині, Полісі, Холмщині, Підляшші й Закарпатті ніколи не було.

„Родичі” в Зах. Укр. означає те саме, що в болгарів і сербів „родители”, у чехів rodiči, це зн. roditel (otec і

mátka), а в поляків rodzice, -- це значить: тільки батько й мати.

Той факт, що наше давнє „родители” (в Зах. Укр. змодернізоване в формі „родичі”) на Наддніпрянщині підмінили словом „батькі” являє собою зайву проблему, якого є таке питання: На якій підставі не тільки батька, але й матір зараховано до „батьків”?

Ясно, що на основі умовності можна вживати слово „батьки” для означення батька й матері разом. Але нащо аж до тієї міри надуживати тут принцип умовності, коли цього можна уникнути?

Походження слова „рід” (із ст. слов. „родъ”, яке означає те саме, що грецьке *genos* і латинське *genus*) не в'ясане.

Той корінь, що наявний в гр. *ge-nos* і в лат. *ge-nus* (він визначає родження), на старослов'янському ґрунті виразився в версіях же- (пор. ст. сл. жена) і зе- (пор. стцсл. земля), — цебто ті, що родять.

Але в інших мовах індоевроп. сім'ї вже не можна знайти таких слів, в яких було б віддзеркалене старосл. слово „родъ”.

Сім'я цього слова у нас дуже велика: рід, рідич, рідичка, рідня, рідний, -а, -е, родина, споріднення, нарід (на-род), народній, народність (національність), народництво (популізм), природа (при-рода), природній, природжений (те, що людині притаманне з природи; польське „wrodzony”), порода, народне „з роду” (з самого початку в відношенні до людини), зародок, віродок, зародити (поле „зародило”), рід (у граматиці: жіночий, чоловічий і середній роди).

„Різдво” -- це українська версія стцслов. Рождество (укр. церкслов. Рождество).

Стцсл. *razdati se* (ітератив стцслов. *roditi se*) у нас з українською вимовою читали: раждати ся.

І так, напр., говорили: „Христос раждається!”

Коли ми навіть „українізуємо” це шляхом заступлення звука а звуком о (Христос Рождается) то група -жд- в цьому слові далі свідчить про його церковно-слов'янське походження.

(Згідно з законами української звучні (фонетики), воно мало б звучати „роджається“).

Креденс, місц. — буфёт, шафка на стіні, або при стіні — для кращого посуду. Слово „креденс“ уживається тільки в Галичині — з польського *kredens* , а це з італійського *credenza* — довіреність; пор. лат. *credere* — вірити.

На Наддніпрянщині — це *буфёт* , з франц. „ *buffet* “ (походження якого не відоме), а слово це означає також місце перекуски в тому приміщенні, в якому влаштовується дану імпрезу: забаву, концерт, збори тощо.

Кредитор — віритель. (Значення його протилежне значенню лат. слова „ *debitor* “ — довжник).

„Кредитор“ — слово латинське: „ *creditor* “ — від „ *credere* “ — вірити.

Лекс. 1627. 72 — *creditor* , то ест который позычаёт кому грóшей.

Крез --- останній цар Лідії; жив у VI-му віці перед Н. Хр. Був найбагатшим свого часу, тому й став синонімом багача: „Багатий, як Крез!“

Грецька його вимова — *Kroisos* , а латинська --- *Croesus* .

Крейда — біла, м'яка мінеральна субстанція, що найбільш відома завдяки тому, що в школі нею пишуть на темній таблиці. Латинська назва — „ *calc* “, звідси франц. *chaux* , англ. *chalk* .

Слово крейда взяли ми із старопольського *krejda* . Так поляки в XV віці вимовляли це слово, яке вони запозичили з німецького *Kreide* .

Старослов'янська назва крейди — *мѣлѣ* . (Це й була староукр. назва крейди — перед тим, як ми прийняли (з польського) слова „крейда“).

Див. Лекс. 1596. 186: *Мѣл* — вапно и тыж крейда.

Мѣл — вапно, а тыж крейда. Лекс. 1627. 126.

Це старе наше слово („ *мѣлѣ* “) засвідчене в Супрасльському рукописі XI-го в. Є воно в суч. словінській мові („ *mēl* “ і діял. „ *mil* “), у мові російській („ *мел* “), ст. сербській („ *мѣль* “), білоруській („ *мел* “), ст. польській („ *mia* “) і ін.

Крейсер — скороплавне, озброєне торпедоми, мінами й гарматами судно, що вживається для охоронної й роз-

відчої служби, під час війни, а також для швидкого атакування ворожих кораблів.

Крейсери є 4-ох родів: лінійні, важкі, легкі й допоміжні.

Слово походить від голландського *kruiser*, а це від *kruisen* — перейняти (на шляху) кого, або що.

Кректати — сопіти всуміш з такими звуками, що спонтанно виходять з грудей людини під час її тяжкої праці.

Слово це звуконаслідувальне.

Кремезний — мускулистий, коренастий, широкоплечий, сильний. Побічні народні форми: кремизний, кремезливий.

Справу походження цього слова треба вважати за проблему. Якщо б зробити таке припущення, що цей прикметник походить від іменника *кремінь*, то тоді треба було б відповісти на питання, чому і яким чином випав з нього формас -- *нь*. Прикметники, що утворені з іменника *кремінь* — це *кремінний*, *кременістий*.

Той факт, що укр. „кремінь” походить із ст. сл. *кремы* (род. відм. *кремене*) ледве чи може давати підставу для припущення, що прикм. *кремезний* походить від імен. *кремінь*.

Якщо б слово *кремезний* було старослов'янським, тоді можна було б припускати, що воно походить від старослов. *кремы*. Але доказати, що слово „кремезний” — старослов'янське, не можна, а це тим більше, що його немає в інших слов'янських мовах.

Можна припускати, що форма „крем- (у прикметнику *кремезний*) — це наша метатеза форми тюркського *кегт*, що означає кріпкість. (Пор. монгольське *кегтен* і калмицьке *кегт* (того ж значення).

Кременчук — назва міста на Дніпрі, заснованого в XVI в.

М. Ткаченко в своїй праці „Нарис історії Кременчуччини” („Записки Історично-Філологічного Відділу”, Київ, 1929 р. т. 24) на ст. 59 розповідає, що перша транскрипція відомого міста на Полтавщині була „Кременчик”. Саме слово це татарського походження. *Ке* (кыр), як пояснював Кеппен (О древностяхъ Крыма, 1837 р.), визначає піднесення, *чик* — маленький. Саме татарське слово „Кер-

менчик" народня мова переробила потім у Кременчук, бо місцевість біля цього міста має чимало каміння.

Пояснення сумнівне щодо перероблення свого -чик на -чук. Повторює це пояснення й Є. Рудницький у своїй праці: „Складені слова в українській мові” („Збірник секції граматики української мови”, кн. I, 1930 р., Київ, ст. 106), додаючи до цього ще й назви „Крем'янець”, „Кам'янець”.

Українська назва „Кременчук”, а по-російському — „Кременчуг”. Форма „Кременчук” відома з давнього часу. Так, у стародавніх кременчуцьких записах читаємо (див. „Палеографическій Изборникъ” І. Каманина, Київ, 1899 р.) запис 1654 р.: „У Кречучуку”. Запис 1692 р.: „Дѣялося в Кременчуку”. Сьогоднішня жива народня вимова: Кременчѹк, з Кременчѹка, в Кременчѹці або в Кременчѹку. Пор. народню пісню: „Пливе щука з Кременчѹка, пливе собі стиха”, або „Пливе щука з Кременчѹка, луска на ній сяє” (П. Чубинський, „Труды этнографическо-статистической экспедиции”, т. V ст. 13). Преса й журнали великоукраїнські все пишуть тепер „Кременчук”, напр.: „Найда з Кременчуку” („Життя й Революція” 1932 р. кн. 2-3 ст. 82). Прикметник буде „Кременчуцький”, а не „Кременчужський”.

Крем'янець, Кремінєць - назва одного з міст на Волині. (По 2-ій світовій війні воно включене в Тернопільську область).

Початкова назва — тільки „Кременєць” — від слова „кремєнь”, а згодом, послідовно, - - „Кремінєць”. Але вже досить рано постала її побічна форма цієї назви — „Крем'янець”. Так уже в Луцькій Книзі 1563 р. записано:

„Поехала до Кремьянца” — „жалуючи на старосту кремьянецкого”.

По-російському „Кременец” (чит. „Кременец”); по-польському — „Krzemieniec”.

Сучасне укр. камінь походить із староукр. кáмень, поменшеною формою якого було слово кáменець. Звідси й стара назва міста Кáменець.

Поруч староукр. прикметника кáменьнь (звідси пізніше староукр. каменный, а суч. укр. — камінний) згодом постала його другісна староукр. форма — камянь; звідси суч. укр. кам'яни й, що стало підставою,

на якій староукр. назва міста *Кá м е н е ц ь* змінилася на *Кá м 'я н е ц ь*.

Суч. укр. *крé м í н ь* походить із староукр. *крé м е н ь*, поменшеною формою якого було слово *крé м е н е ц ь*, а звідси й стара назва міста *Крé м е н е ц ь* (на Волині).

Поруч староукр. прикметника *крé м е н ь н ь* (звідси пізніше староукр. *кремённий*, а суч. укр. *крé м í н н и й*) постало другісне староукр. *крé м 'я н ь*; звідси суч. укр. *крé м 'я н и й*, що стало підставою, на якій староукр. назва *Крé м е н е ц ь* змінилася на *Крé м 'я н е ц ь*.

Кремль — назва власна комплексу старовинних будинків, обведених муром, у центрі Москви, що завжди були осідком влади Росії, а тепер там є центр влади ССРСР.

У Літописі, що називається „Софійській временникъ”, під 1445 роком згадане слово „кремль” у значенні кріпость, твердиня, фортеця. Таке саме значення має слово „кремль” у розповіді М. Т. Мисюрина-Мунехина „Путешествіе на востокъ” 1493 р. Згадане це слово (в тому самому значенні) і в Біблії (церковно-слов'янський рукопис з 1499 р.), автором якої був Архiepиcкoп Новгороду Велыкого Геннадій.

Місто Москва було засноване 1147 року як оселя, з дубовим укріпленням „кремлем”. Перебудовував *крé м л ь* з дерев'яної на кам'яну кріпость князь Дмитрій Донський (у XV в.), поширив її князь Іван III у 1485-1492 роках, і ці мурн існують і досі.

Більшість дослідників схиляється до такої думки, що „кремль” — слово слов'янського походження (мовляв, від слова „крé м е н ь”). Але є й такі дослідники, що виводять це слово з тюркських слів. Пор. монгольське *к е г е т* (кріпость) і калмицьке *к е г т* (того ж значення).

Крѣс, арх. — кінець якої дії, окраїна.

Лекс. 1627. 178: Предѣл — граница, криc, повѣт.

Там таки, 232: Срок — креска, пункт, точка.

Т. т., 144: Безпредѣлнѣ — без замѣреня крѣсу и границѣ.

Пор. Син., 5: Безѣ замѣреня кресу — неустаннѣ, не предѣлнѣ.

„Крес” — слово польського походження: *kres* — кінець, *kresy* — окраїни даної країни.

Поверсальська Польща (1918-1939) означувала Західню Україну (що тоді була в державних межах Польщі) як „Kresy Wschodnie” (цебто „Східні Окраїни” Польщі).

Польське „kres” походить з німецького „Kreis”, що означає лінію, границю, округу, область.

Кресати — добувати іскри вогню ударом сталі об кремені.

Серб. кресати; рос. кресить, кресать; слов. krésati; п. krzesać, ч. křésati.

Досьогочасні спроби пояснити походження цього слова (від грецького κρεκο — стукаю, від лит. krés-ti — запікатися (про кров), від крес[міні] + [че]сати) не дають відповіді на питання, яку ідею символізує собою звукосполучка кр- у цьому дієслові.

Мабуть, тут маємо діло із давнім звуконаслідуванням ударяння кантом твердого предмета об рубець іншого твердого предмета, — подібно як це в випадку походження дієслова черкати.

Подібне слово — кресало (і також кресило).

Переносно (напр., про змія в казці): „Кресати вогонь (іскри) зубами”.

„По зубах кресати” (бити):

„Я буду калаті кусати!”

„А я буду по зубах кресати”.

(Діялог із звичаїв Андріївського Вечора).

Креслити — рисувати.

З польського „kreślić”, а це з нім. Kreis — лінія.

Див. крес.

Похідні слова: креслення, кресляр(-ка), креслярня, креслярський.

Креснути — рушити, зрушити(ся), віджити (відзискати життя), воскресити, воскреснути.

Пор. Слово о полку Іг.: „Уже миѣ мужа не крѣсити”.

Повість временних літ 1112 р.: „Крѣсеніе” (Воскресення).

Слово це споконвіку було у східніх слов'ян ще перед охрещенням їх, цебто перед уведенням у них стцсл. мови в Церкві. Звичайно, було це слово споконвіку в кожного слов'янського народу.

Східні слов'яни прийняли стцсл. слово въскрѣсати виключно для вираження факту Воскресення

Христового, і вони вимовляли його по-своєму: в о-кресати.

Своє споконвічне слово кр́єснути вони вживали (і досі вживають) для означення процесу всякого оживлення.

Приклади з народньої мови (в Словнику Грінченка): „Скр́єсла крига, пройшла”. „Як сніг скр́єсне, зараз сій”. „Сон-трава цвіте, скоро скр́єсне на весну”.

Польський народ не мав жодного контакту зо стцел. мовою, і дієслово *krzesić* (кресити), розуміється, є його словом споконвічним.

Корінь слова кр́єснути — праїндоевропейський. Пор. лат. *crescere* — рости, зводитися, вставати, підноситися.

Крест, арх. — хрест. Слово всеслов'янське індоевропейського походження.

Ст. сл. (і стцел.) крьсть; болг. кръст; серб. крест; рос. крест; ч. kříž; п. krzyż; суч. укр. (з народнього) хрест.

Слово це означає форму пересічі двох ліній під прямими кутами.

Сім'я слів: хрест, схр́єщення (двох сортів рослини), перехр́єстя (доріг), покласти (два подовгасті предмети) на вхрест, хрещ́атий.

Пор. лат. *crux*, нім. *Kreuz*, англ. *cross*.

Твердження Фасмера, що стцел. *кръсть спочатку означало Христа (Ісуса) це швидіє непорозуміння.

В усіх найстарших стцел. пам'ятках Христос названий іменем „Христось”, а не терміном „Кръсть”. Ім'я „Христос” походить з грецького „Christos”, що означає „Помазанник” (Божий), а стцел. Кръсть — це по-грецькому *Staurós*.

Той факт, що своє староукраїнське „крест” ми почали (під впливом вимови народньої) вимовляти як „хрест” не означає, що це слово походить від грецького „Christós” (Помазаній).

Також той факт, що ми своє староукраїнське „крестити” (осняти крестнымъ знаменіємъ) тепер вимовляємо хрестити не значить, що це дієслово походить від грецького ймення „Christos”. Кажемо „хрестити” (а не „христити”), бо це дієслово походить від слова „хрест” (староукр. крьсть, грецьке *staurós*, англ. *cross*), а не від

грецького імення „Christos” (Помазаник — Христос, англ. Christ).

В сучасному укр. правописі маємо (неправильне) „христити”, замість правильного „хрестити”, просто тому, що автори цього правопису хибно пояснили собі походження цього дієслова.

„Хрестити” — від слова „хрест”, а не від імені Христос”.

Кривавий — те, що має прикмети крові.

Слово о п. І. 1187 р.: Ту кроваваго ина не доста.

Там таки: Утру князю кривавья его раны.

Т. т.: Кровави брезѣ.

Т. т.: На кровавѣ травѣ.

Ст. сл. (і стцсл.) крѣвавѣ; болг. крѣвав; серб. крвав; рос. кровавый; ч. krvavý; н. krvawu.

Слово походить із ст. сл. крѣвь; стцсл. крѣвь; болг. крѣвь; серб. крв; укр. кров; рос. кровь; ч. krev; н. krew.

Праслов. *kry, род. відм. *krve.

Лит. kraujas і ст. пруське krawian — кров; ст. інд. kravís — сире м'ясо.

У діалектах Галичини ст. сл. крѣвавѣ виразилося в формі к е р в а в и й.

Кривдити — чинити кому кривду.

Лекс. 1596. 32: Обижду — шкоджу, кривджу. Обида — кривда, ушкоженє. Обидѣніє — укривдѣніє.

Всеслов'янське слово „кривда” походить від прикметника „кривий” (так, як слово „правда” - від прикм. „правий”). Ст. сл. (і стцсл.) кривѣ; болг. крив; рос. кривой; н. krzyw.

(Серб. „крив” також уживається в значенні лівий).

Порів. лит. crivis (кривий) і лат. curvus (те саме).

Кривоприсяга — фальшива присяга.

Староукр. „л ó ж н а присяга”.

Крїж, арх. - хрест. З польського krzyż, а це (як і чеське kříž) із старонімецького kriuze (суч. нім. Kreuz).

Цей полонізм сильно закоренився й спопуляризувався в укр. мові — не тільки в літературній, але й у народній.

Словн. Грінч.: „Крїжик” (хрестик). Чуб. „Труды”, І: „Ой виступала Матір Божа, на крїжеві стала”. Словн. Грінч.: „Церква збудована крїжем” (навхрест). Сто-

рож., М. Пр.: „То простягнеться крїжем, то кулаком в груди себе стосує”. Шевч., Гайд.: „Оксана в двері. „Вбили! Вбили!” Та пада крижом”.

„Крижі” — поясниця. „Крїжмо” — матерія для повивання немовлятка під час Хрещення.

Крїза — переломовий момент. З гр. krisis — рішення, вислід.

Економічна криза — кульмінаційна точка рецесії, цебто застою продукції.

Крївка, місц. — схованка, сховище. З польського krukówka — від „kruk” — ховати. Слово це вживається тільки в Галичині.

Крик — гукання, вереск, рєпет, лємент.

Лекс. 1627 р. 48: Грòхот — окрик, розрух, воланье, вереск.

Там таки, 97: Клич — крик, вопль, гук, вереск.

Лекс. 1596. 156: Клич-крик, гук, вереск.

Слово це — всеслов'янське, праїндоевропейського походження — звукопослідувальне.

Ст. сл. і стцсл. крикъ, серб. крик, рос. крик, ч. крїк, п. krzyk.

Пор. фр. crier, англ. cry; нім. schreien; гр. klaio, лат. clamare.

Крїлаті слова — такі вислови, що стали загально відомими як вираження ідей істотного значення. Напр.: „Бути чи не бути” (з „Гамлета” Шекспіра). „Усі дороги ведуть до Риму”. „Не відразу Київ збудувався”.

Крїлос, арх. — крилас.

Лекс. 1627. 447: Первый в крылоси.

Див. клир, клір.

Крїла — ті органи птахів, або крилатих інсектів, якими вони літають.

Однина — крило́, димінутиви — крїльце, крїлечко, крїльцятко.

Слово о п. I. 1187 р.: Късплескала лебедиными крылы.

Там таки: Уже бо соколома крильца припїшали.

Т. т.: мычети стрѣлки на крыльцю.

Кримчак — жїтель Криму. Дм. 561 подає, що кримчакї — це кримські жиди, протилежно караїмам, які

походять не з семітів, а з хазар (хозар) — азійського народу тюркського походження. Року 740-го єврейські місіонери навернули їхнього царя (короля) — кагана (по-хазарському) — на юдаїзм, і так він, і весь його двір та вся хазарська знать стали євреями. Так постало єврейське царство Хазарії — з столицею в місті Ітіль (тепер місто Астрахань у Росії).

У ІХ в. хозари оволоділи територіями Київської Русі на захід аж по Дніпро й на північ далеко по ріку Волгу. Князь Київський Святослав 969-го р. напав на їхнє царство й відсунув їх аж до Босфору. А року 1016-го українці й греки спільними силами цілком розгромили Єврейське царство Хазарії.

У Літописі Нестора (Повість временних літ) сказано, що хазари приходили до князя Володимира Великого на-вертати його на юдаїзм.

Крин, арх. — лілєя, лілія. Із стисл. кринъ, а це — з грецького κρίνον (лілея).

Лекс. 1627. 425: Крін— лелѣя або цвѣт.

Криниця, колѳдязь — яма, стінки якої обложені деревом, камінням або бетоновими кругами, а вода до неї напливає з джерела, що на дні.

Ст. сл. криница, кладеньць, kladęzъ; болг. кладенец; серб. кладенац; ч. studně; старопольське krynica, суч. п. studnia; рос. криница, діял. рос. крыница, колодец; словенське krpisca; укр. діалект. (в Галичині) керниця.

Слово це всеслов'янське праіндоевроп. походження. Пор. гр. κρηνη — джерело.

Криптографія — таємне письмо. (Такі умовні письмові знаки, що їх знають тільки втаємничені в це особи). Таємне письмо цебто та й н о п и с, відоме вже з найдавнішого часу.

Слово походить від грецьких слів kryptos (таємний) + γραφο (пишу).

Криси — „крила“ чоловічого капелюха. З нім. kreis — круг, округ, границя. Звідси ст. сл. крѣсь.

Див. крес.

Крїска, арх. — риска. З польського *kreska* (п.дія-лекс. „*kryska*”; пор. вислів: „*Przyszła kryska na Matyska*” (І йому ввірвалося). З нім. *Kreis*.

Лекс. 1627. 304: Чёрта — ли́бья, Іота, крїска.

Крисп — ч. ім'я; із стцсл. *Криспъ*, а це з лат. *Crispus* — кучерявий.

Лекс. 1627, 426: Крїсп — кудерявый, лат.

Крит — назва грецького острова, що є четвертим величиною островом на Середземному морі. З грецького *Kréte*. Латинська назва „*Creta*”.

Лекс. 1627. 426: Крит — сл. мясная або м'яси́ста.

Крїти — покривати що чим.

Слово о п. І. 1187 р.: Пороси поля прикрывают.

Там таки: Хотят прикрыти четыре солнца.

Т. т.: Мъгла поля покрыла.

Т. т.: Тьма свѣтъ покрыла.

Похідні слова: покривати, прикрїти, прикривати, скрїтий, закривати, закрїтий, покривка, накривка, покривало, покрїтка, накрїття, покрїття, откровіння.

„Критися” (ховатися) — це полонізм: з п. *kryć się*.

Слово це — всеслов'янське індоевроп. походження. Пор. лат. *covere* (накривати — звідси фр. *couvrir*; англ. *to cover*).

Кричати — зчинити крик.

Див. крик.

Слово о п. І.: Кричат тѣлѣгы.

Там таки: Кричатъ под саблями.

Лекс. 1596. 65: И закричит пропастъ з весѣлям.

Крїша — дах; слово це з укр. крїти. (Див. у Словн. Грінченка: „криша” — рос. „кровля”). Німецьке слово *Dach* прийшло до нас через польську мову.

Стцсл. кровъ, покровъ, покрывало; рос. кровля (староросійське крыша); болг. покрив; серб. кров; ч. *krov*, *střecha*; п. *dach*; укр. місцеве стріха з польського *strzecha* — дах; укр. стріха означає не весь дах (кришу), а тільки обвісу солом'яної криші кругом будинка.

Російська класична література знає тільки слово „кровля” (не „крыша”). Так і в поета А. Пушкіна. (Див. його роман „Дубровский”).

Наше слово „покрівля” не є синонімом слова „криша”. Це останнє („криша”) означає цілість тієї частини будин-

ку, що над стінами, — цебто, крокви й те („покрівля”), чим крокви покриті. І тому в нас кажуть: У нього солом'яна покрівля криші (або даху). Також кажуть у нас: Покривати дах. Це значить класти покрівлю на дах (на кришу).

Покрівля — це накриття даху (криші).

Крізь - через що (пролізти, пробити, перейти). Напр.: пройти крізь дощ. Куля пройшла крізь стіну. Він побачив його крізь вікно. „Він дивиться на світ крізь дірку від ключа”. (Про вузькозорих людей).

Слово походить із ст. сл. крозѣ; староукр. скрозь, зкрєзь; праслов. *kerz-; пруське kersan (через, крізь); лит. skersas (s-kers-as) — протилежний, з другого кінця.

Рос. сквозь, п. skróś, nawskróś.

Лекс. 1596. 276: сквозѣ — скрозь.

Наше „через” (крізь) також походить з праслов'янського -kerz-, корінь якого походить з праіндоевропейського.

Крілик, крѳлик — звірятко заячої породи; буває й білого кольору; легко приручується.

Постання цього слова показує нам цікаву сторінку, як узагалі постає й живе слово. Латинську назву звірятка cuniculus німці прийняли майже без змін, — Küniklin чи Küniglin, сучасне Kaninchen. Німецьку (з латинської) назву Küniglin чехи зрозуміли неправильно, ніби kral, що й передали полякам, як król. Від поляків слово це пішло до нас — „крѳлик” (звідси й „крілик”), а від нас — до росіян: „крѳлик”. У середньовічній латині кролика звано rex herbarum. Слово загальноживане в Вел. Україні; західньоукраїнське: „корѳлик”. Східньоукраїнські говори мають ще добру назву: „трусик”, бо крілик усе труситься.

Крім — за винятком. Походить із ст. слов. (і староукр.) кромѣ, що означало без.

Див. крѳмі.

Кріпкий — сильний, міцний (з польського mocny). Із ст. слов. крѣпѣкъ, крєпѣкъ, а це із ст. сл. крѣпъ.

Лекс. 1627. 450: Савін — крѣпкій.

Слово о п. I. 1187 р.: Крѣпостию своєю.

Болг. крєпѣкъ, серб. крєпак, рос. крепкий, ч. křerký, п. krzerki.

Похідні слова: кріпость (твердиня), укіплення, кріпитися, скріпити, підкріплення (підсилення), кріпак, кріпаччина, кріпачтво, закріпостити, закріпощення.

Крісло — стілець з опертям для плечей (із спинкою).

Слово всеслов'янське індоєвропейського походження.

Болг. кресло, рос. кресло, ч. křeslo, п. krzesło; лит. krėslas — стілець, латв. krēses (те саме).

Лекс. 1627. 183: Стол, столец, крѣсло.

Там таки, 165: Крѣсло, столец.

Від „крісло” — прикм. „кріслатий” (розчепірений — про галуззя на дереві; к р і с л а т е дерево). Пор. п. krzasłowaty (кривий, згорблений).

Кров, див. к р и в а в н и й.

Слово о п. I. 1187 р.: Нечестно кровь пролиаєте.

Там таки: Чръна земля кровію польяна.

„Кр о в голубá” — людина високого роду.

„Кр о в з молоком” — гарний(-ша), здоровий(-а).

Кров, арх., див. к р и ш а.

„Бути під рідним крѣвом” — бути вдома.

Крѣватъ, арх. — ліжко. Із ст. сл. крѣватъ, а це гр. krabbáti, krebháti.

Болг. і серб. креват, рос. кровáть; староукр. кровáть.

У сучасній укр. літерат. мові це слово не вживається. У мовах західніх слов'ян його ніколи не було.

Слово о п. I. 1187 р.: Одѣвахуть мя на кроваты ти совѣ.

У народній мові слово „постіль” уживається частіше як слово „ліжко”.

Крок — ступінь. Слово всеслов'янське. Стцсл. к р а к ъ, (нога). Таке саме значення болг. і серб. к р а к. Польське к т о к (ступінь), ч. к т о к (замість очікуваного „krak”). Праслов. * kоgкъ (нога).

Слово „крок” (що тепер у нас означає ступінь) зберегло своє початкове значення (нога) в нашому дієслові „розкарачитися”, цебто розставити ноги.

Слово „крокувати” — це в нас модерний літературний новотвір на зразок польського „kroczyć”. Рос. ша г á т ь від „шаг” (крок).

К р о к — одиниця міри довжини.

Див. Лекс. 1627 р., 168: „Покрище. мнля, в той час замыкається 1000 кроков”.

Крѳкїс — дикий шафран. Гр. *krókos*, лат. *crocus*; звідси нім. *Krokus*, англ. *crocus*, франц. *crocus*; рос. крѳкос, крок; польське *krokos*. Грецьке *krókos* мабуть походить із ст. евр. *kar-kom* — шафран (фр. *saffron*, англ. *saffron*).

Ботанічна назва: *Carthamus tinctorius*.

Що слово „крѳкїс” прийшло до нас (а від нас — в Росію) безпосередньо з польського „*krokos*” — сумніву, здається, бути не може. Але чому це слово в польській мові зберегло свою грецьку форму („*krókos*”), незважаючи на те, що полякам з давніх-давен було це грецьке слово відоме в його латинській версії („*crocus*”) — це загадка.

„Крѳкос — шафран”. Лекс. 1627 р. 103.

Крокодїл — великий квазіплазун з породи ящурів, що живе в водах Азїї й Африки. Гр. *krókódeilos*, звідси лат. *crocodilus*.

У середн. віках греки змінили своє класичне „*krókódeilos*” на „*kor-kódilos*”, а це значить, що саме з цього слова безпосередньо походить ст. сл. „коркодиль”. І це також значить, що наше „крокодїл” (як і рос. крокодїл) походить не із ст. слов. „коркодиль”, а з польського „*krókodyl*”, що виводиться, мабуть, не безпосередньо з лат. *crocodilius*, а з його німецької версії „*Krokodil*”. У Галичині вимовляють „крокодиль” — під впливом польського „*krókodyl*”.

„Крокодїлові сльози” — нещїрі.

Звідки й як пішла така назва? Щоб це докладно зрозуміти, подаю тут стародавні перекази про крокодїла.

У „Книга глаголемая Алѳавитъ” початку XVII-го віку (з моєї Бібліотеки, про неї див. РМ ч. 67-68 ст. 345) про крокодїла (крокодїл або кордїл) читаємо на л. 1846 таку цікаву відомість:

„Кордиль — єсть звѣрь водный, хребеть єго аки гребень, хобот змієвъ, глава висилскова [ящурова]. А єгда иметь чєловѣка ясти, тогда плачеть й рыдаеть, а ясти не останеть. И главу от тѣла оторванъ, зря на ню, плачеть. А хоботомъ біеть, на нихже разгнѣвается. А єгда зинеть, то весь уста бывается”.

Оце походження виразу „крокодїлові сльози”: „А коли крокодїл зачне чєловїка їсти, тоді плаче та голо-

снть, але їсти не перестає... І голову від тіла відірвавши, дивиться на неї та плаче..."

Пластично й коротко!

Крокувати — іти військовим кроком.

Кролевець — місто на Чернігівщині, засноване десь на початку XVII в. Назва походить з польського „Królewiec”. За народнім переданням, його заснував король польський Сигизмунд III („Україна моїх блакитних днів” Ол. Грищенка.

Кро́мі, арх. — без.

Із ст. сл. (і стороукр.) к р о м ъ; болг. кромѣ, ч. kromě; ст. п. kromia, krom.

Ст. слов. (і стцсл.) к р о м ѣ ш т ь н ь означає зовнішній.

Слово о п. І. 1187 р.: Тяжки ти головы кромѣ (без) плечю. Зло ти тѣлу кромѣ головы, — Руской Земли безъ Игоря.

Лекс. 1627. 216: Свѣне — кромѣ, без. Свѣнный — кромѣшний, окромѣшний.

Там таки, 201: Развѣ -- опроч, окром, кро́мѣ, хибá.

Кромішня тьма, арх. — темрява зовнішня, найдаальша, найглибший ад. Вираз євангелський: Матвія 8. 12, 22. 13 і 25. 30. Гр. exotetros (зовнішній), лат. extremus (те саме).

Кромішний, арх. — зовнішній. Із стцсл. кромѣштнь (зовнішній). Те саме значення має й ст. сл. (і стцсл.) в ѣ н ѣ ш ѣ н ь:

„Кромѣшний — ви́шний”. Лекс. 1627 р. 104.

Стцсл. кромыштнь (цсл. кромѣшний) походить від кромѣ (без), стцсл. в ѣ н ѣ ш ѣ н ь (цсл. в ѣ н ѣ ш ѣ н ь) — від стцсл. в ѣ н ѣ (зовні), ч. внѣ, рос. вне.

Кропіти — збризгувати водою кого або що. Священик кропить у церкві свяченою водою.

Ст. слов. (і стцсл.) кропити, кропило (укр. кропіло), окропити, окрапляти, окропленіє.

Див. кра́пка.

Лекс. 1627 р. 96: „Капля — кро́пля”.

Див. ка́пати.

Кро́ткий, арх. — тихий, лагідний, скромний.

Лекс. 1627 р., 104: Кроток — крѳткій, тихій, скромний.

Там таки, 256: Тихость — крѳтость.

Ст. слов. (і стцсл.) к р о т ъ к ъ; болг. кротък, серб. кротак, рос. кроткий, ч. krotky, (п. łagodny, łaskawy, śichy).

Пор. ст. слов. k r o ŝ t o („крочу”), krotiti; рос. кро-титъ, крочу; ч. krotiti; п. ukrócić; укр. у к р о т и т и — приборкати.

Вихідною точкою тут не могло бути праслов. * k o r t - бо воно дає ст. болг. к р а т к ъ, (не „кротък”), укр. к о р о т к и й; ч. kratká. Пор. лат. curtus, нім. kurz.

У світлі цього факту походження слова „крѳткій” залишається загадкою.

Крук — вѳрон.

Це всеслов'янське слово (індоевроп. походження) по-стало шляхом наслідування звуків ворона: к р (у).

Болг. к р у к, рос. к р у к, польське k r u k. Пор. лит. kraũkti (крякати), латв. krauklis — (ворон), грецьке kraugé (крик).

Лекс. 1627. 474: Крук.

Там таки, 347: Арáвія — крук або крукова.

„К р у к білий” — образне означення унікату.

Крупй — роздерті й очищені з луски зерна проса, гречки, або ячменю, з яких варять кашу.

Див. к á ш а.

Лекс. 1627. 223: крупй.

Ст. слов. к р у п а; укр. крупá (частіше множ.: крупй); рос. крупа, болг. крупка (укр. кришкй); ч. kroupa; п. kupa.

Пор. латв. kups — дрібненький; лит. kupaus — „об-сипаний” малесенькими бугоркáми, шорохáвий.

„Крѳтиться!” — „А все таки вона крутиться!” Це ви-раз для зазначення правдивості свого погляду проти іншого, явно неправдивого.

Великий італійський учений Галілео Галілей (1564-1642) навчав, слідом за Коперником, що не сонце крутиться, а земля. Інквізиція року 1634-го потягнула Галілея на суд і змусила його, 70-літнього, зріктися своєї науки, бо інакше він був би на кострі спалений за „ересь”. Старик на колінах... зрікся! А вставши, він у великому гніві

тупнув ногою і скрикнув: „E pug si muove!” Цебто: „А все таки вона крутиться!”

Ксантіпа — жін. ім'я. Із стцсл. Ксанфиппа, а це з грецького жіночого ймення Xanthippe (Ksanthippe) — від гр. слова xanthisma — рійка (рудá).

Лекс. 1627 р. 440: Ксантіппа — рыжая конница.

„Ксантіпа” — дуже сварлива жінка.

Старий грецький переказ представляє Ксантипу, дружину старогрецького філософа Сократа (469?-399? перед Н. Хр.) як дуже злу й сварливу. Тому це ймення переносно вживають для означення злої, сварливої жінки. У нашій народній мові на таку жінку кажуть: „Яга”.

Ксе́нія — жін. ім'я. Із стцсл. Ксенія, а це з гр. Xénia — приязня, дружба, гостинна.

Укр. нестливі фомні: Ксе́нія (в Зах. Укр.), Окса́на (у Сх. Укр.).

Лекс. 1627. 440: Ксе́ни, Ксе́нія — странна або странно пріємство.

Ксенофо́нт — чол. ім'я. Із стцсл. Ксенофонть, а це з грецького ймення Xenophon, род. відм. Xenophontos (що означає: той, хто говорить чужими мовами): xenos (чужий) + phoné (звук, звук мови).

Лекс. 1627. 440: Ксенофант — странен муж.

Ктітор — будівничий церкви, монастиря, або важливої громадської установи.

Із стцсл. ктиторъ, а це з гр. ktétor — від ktidzo — будую, встановляю, засновую що.

Кузьма́ — чол. ім'я. З стцсл. Ко́сма, а це з гр. Kosmas (чит. Козмас) — керманіч, упорядчик.

Лекс. 1627. 425: Косма, Козма — мір, или украситель. Косник — свѣцкій или ко́зник.

Ку! кúку! — звуконаслідування зозулі. Звідси: кúкати, кука́ння, кува́ти.

З прамови.

Пор. укр. пісня:

„Ой за кува́ла та сива зозуля
Раю-вранці на зорі...”

„Ку-ку!” — У дитячій мові: виглядати крадькома звідки й казати, „ку-ку!”

Звідси: „кúкати” — виглядати звідки крадькома.

Кубок — чаша, чашка, філіжаніака. З польського *kupek*, а це з франц. *coupe*, що (як і італ. *corra*) походить з лат. *cupa* — посудина на вино.

Лекс. 1627. 425: Котил — кубок.

Там таки, 103: Чаша, кубок, кувель.

Т. т., 468: Фіала — кація на кшталт чашѣ або кубка.

Т. т., 446: Потір — чаша, кубок, келих.

Т. т., 234: Сткляница — склянка, албо кубок, чаша, келих.

Лекс. 1596. 31: На кшталт чашѣ албо кубка.

Кувати — бити молотом по залізі, щоб зробити з нього заплянований предмет.

Староукр. форми: „кути” і його ітератив „ковати”. Контамінація *ку[ти] + [ко]вати* в висліді дала сучасну форму: „кувати”.

Ст. слов. *кути, кувати*; болг. *ковá (кую)*; серб. *кóвати*; рос. *ковать*; ч. *kouti*; п. *kuć*.

Пор. лит. *káuti* (бити, кувати); латв. *kaūt* (те саме); ірланд. *cuí* (те саме).

Слід староукр. дієслово „ковати” віддзеркалений в суч. укр. „коваль”. Суч. укр. „ковання”, що вживається в Галичині, віддзеркалює собою староукр. „кованіє”, „кованьє”. Пор. напис на Хресті 1161 р.: *А кованьє его злото й серебро*.

Сім'я слів: *кувати, підкувати, підкова, обкувати, обкуття, закувати (в кайдани), кúти, закути, закутий, коваль, ковальник (здрібніле), ковальчук (здрібн.), ковальство, ковальський, ковалів, ковалєва, староукр. „наковальня”* (що тепер його заступило в нас польське „*kowadło*”).

Слово „кувати” в нас уже з давніх-давен вживають у переносному значенні: „кувати крамолу” (чишити бунтівну змову), — на зразок укр. народнього: „встругати штуку” або „втяти фокуса”.

Див. Слово о п. І. 1187 р.: *А князи крамолу коваху*.

Там таки: *Мечем крамолу коваше*.

Т. т.: *Начаша князи крамолу ковати*.

Див. ще: „*Ваю храбрая сердца скована*”. Слово о п. І. 1187 р.

Кудй, кудá — до якого місця (?), в якому напрямку (?).

Ст. слов. kōdu; рос. к у д а́, серб. к у́ д а, к у д; словенське kōd; ч. kudy; п. dokąd (do-kąd), діалект. kedy.

Пор. старопруське is-quendau — звідки; п. skąd (-kąd).

Негативне: „нікуди”; звідси переносне: „нікудишній” (нездалий, непóтріб).

„Куди тобі з постоломи в квашу!” або „Куди тобі братися!”, визначає: „Це не на твої сили, мізерахо!”

„Куди” (?) відноситься до руху в напрямку якого-будь місця. Напр.: „Куди (до якого місця) ви йдете?”

„Де” (?) відноситься до чнеї позиції (нерухомості) в будь-якому місці. Напр.: „Де ви сидите?”

Конструкція „Де ви йдете?” --- ясно нелогічна, бо вона означає, що хтось знаходиться там (у даній позиції), а все таки він „іде”.

Кудéля, куділка — зв'язаний жмут кужелю, пачісок вовни для пряжі. Із ст. сл. kōdělъ; польське kądziel; ч. koudel. Поруч цього: укр. к у́ ж е л ь, ч. kužel.

Пор. литовське: kedenti (скубати), а koudelis (куділка і пташиний чубок).

У Галичині „куділь” віддзеркалює собою початкову староукр. форму: „кудѣль”. „Кудéля” (на Наддніпрянщині) це вже пізніша форма. Димінутив - „куділка”.

Той самий корінь у словах „кудли”, „кўдри”. Звідси: кудлатий, кудла́й, кудла́ч, кудря́вий, кудря́вець.

У народній пісні:

„Ти, дівчино хитра-мудра,
Розчесала набік кўдря,
Розчесала на всі боки,
Щоб не було замороки”.

(Волинь)

Кудéсник, арх. — маг, характерник, особа, яка нібито має надприродну силу творити всякі „штуки магичні”, — як, напр., пан Твардовський у польських легендах, або Симон Магус в одному з прадавніх апокрифів, що постав був, мабуть, ще в початках Християнства.

Старе слов'янське слово „кудесник” ще в XVII в. забулося серед наших освічених людей до тієї міри, що вони його помилково уважали за... московське!

Так думав навіть сам Памва Беринда, коли писав:

„Кудес. кудéсник — чорт или чаровник, по нѣких пошѣсти в Мѡсквѣ наричется”. Лекс. 1627. 101.

Цікаво, що він випустив з уваги той факт, що слово це було в старо-церковно-слов'янській мові: „кудесьникъ”. (Див. Ф. Миклошич, „Краткій словарь шести славянскихъ языковъ” (1885).

Ст. сл. „кудесьникъ” в'яже спільний корінь із ст. слов. *kuditi* (кудіти), *kuždo* (куджу).

Ст. сл. „кудити” (чинити всякі Богу противні штуки, прокляттями накликати пенцастя на людей, злословити, смішити людей нечестивими фокусами).

Є це слово в сучасних мовах: сербській, хорватській, болгарській, словенській; було воно і в староукраїнській і в старопольській мовах.

Сліди його маємо в усяких зложеннях, що збереглися в суч. укр. діалектах: „проку́да” (шарлатан) — на Волині, Крем'яничина; „паску́да” (все те, що погане); слово „паску́дити” колись означало: накликати прокляттям нещастя на кого; згодом — зневажати кого прокльонами. (Тільки таке значення має польське „*paskudzić*” в Біблії Леополіти 1455 р.).

Кудікало — той, хто часто питає: „Куди?”

Кудку-да́к! — звуконаслідування курки.

Звідси: „кудкуда́кати”, „кудкудакає” або „кудкуда́че”, „кудкуда́кання”, „кудкуда́кало”.

Кудря́вий, арх. — кучеря́вий.

Див. **к у д е л я**.

Лекс. 1596. 256: Дерево н'якоєсь кодеря́вое.

Там таки, 426: Крісп - - кудеря́вий, лат.

Ку-Клукс-Клан — американська расистська організація, основана 1866 р. На зборах і прилюдних виступах вони зодягнені в білі шати з капюшонами, в яких є тільки прорізи на очі, ніс і уста.

Одним з обрядів їхнього „культу” є прилюдне палення (вночі) велетенських, вкопаних у землю хрестів.

Їхня англійська назва — це абрєвіатура **Ku-Klux-Klan** (в англ. вимові „К'ю-Клак-Клен”). Це букви з грецького слова „*kúklos*”, що означає круг, коло.

Ку́-ку! — звуконаслідування зозулі. Звідси: „ку́кати”, „ку́кання”, а також назви зозулі: рос. *куку́шка*, польське *kukułka*, санскр. *kokilas*, гр. *kókka*, лат. *cuculus*, лит. *ku-kukuti* й ін. В укр. мові із звуконаслідування „ку́-ку” не створено назви для зозулі.

Дитячого „А ку-ку! Де ти?” не слід змішувати із звуконаслідуванням зозулі. (Воно також відоме з фрази: „Куку в руку” дати, цебто дискретно дати хабаря.)

Кукúль — чернече покриття голови, клобúк. З гр. kukúllion.

Кукурíку! — звуконаслідування півня. Місцеве також „какарíку”, „кікірікі”.

Подібне звуконаслідування півня є в усіх індоевропейських (арійських) мовах; лат. cucurige, суч. грецьке kukuridzo, долішне нім. kikeriki; саскр. kurutas — півень.

Кукуру́дза — рід хліборобської рослини, насіння (бубкове) якої збитою масою вкриває шишку — „качани” на вершках високого, грубого й твердого качаниння.

Походження цього слова таке ж темне, як походження англ. „corn”, що означає кукурудзу.

Дехто пробує знайти для нього корінь у слов'янських словах, інші ж виводять його з тюрксько-османського „kokoroz”, ще інші — від румунського „kukuruz”. У Німеччину слово „Kukuz” прийшло з слов'янських країн.

Кула́к — п'ястук.

Походження цього слова неясне. Джерела його шукають у слов'янських та інших індоевропейських мовах (лит., латв. та ін.), а також у мовах тюркських.

Слово „кулак” у переносному значенні в російській мові означає заможного селянина. (Його укр. відповідником є слово „курку́ль”).

Слова „кула́к” і „розкула́чувати” сильно закоренилися в советському лексиконі в зв'язку з офіційною експропріацією селянської землі в процесі колективізації в СРСР, що завершилася за часів диктатури Й. Сталіна (помер 1953 р.).

Слово „п'ястук” (яким у нас почали підмінювати слово „кулак”), походить з польського pięść.

Куліна́рство — майстерність приготування страв.

Слово походить від лат. culina — кухня; лат. culinarius означає: кухонний; куліна́р — кухар (з польського „kucharz”, а це з нім. kochen — варити; з польського „kuchnia” (а воно з з нім. Küche) походить наше „кухня”).

Куліси — лашту́нки, обстановка театральної сцени (декорації і т. ін.). З франц. coulisses.

Тому що куліси заслонують все те, що діється за сценою, вони почали символізувати всякі таємні справи, а головню справи підозрілого характеру — „коншахти”. У цьому сенсі говорять про „сцену” й „закулісся” різних справ і „справок”.

Куліш — страва з гречаних крупів, або з пшона.

Наші верховинці в Карпатах вимовляють це слово по-своєму: „кулеша”. Тому що вони варять її тільки з кукурудзяної муки, то „кукурудзяність” у них стала специфікою цієї страви.

Білоруське кулеш, рос. кулеш, болг. куляша, польське kulesz, kulesza.

Між різними іншими гіпотезами дослідників походження цього слова є гіпотеза Якобсона (на сторінках „Slavic Word”, II, 1955 р.), який не сумнівається в тому, що це слово походить з угорського „kôles”, що означає просо.

Куля — стрільно для малої зброї: кріса (гвинтівки), кулемета, пістоля й малої гармати. З польського „kula”, а це з давнього горішньонімецького „kula”.

З України пішло це слово і в Москву, де воно змінило свою форму на „пúля”.

Кульбака — сідло. Слово це є не тільки в українців (в деяких укр. говорах воно наявне в формі „кульвака”), бо є воно і в поляків.

Серед дослідників переважає такий погляд, що це слово походить з тюркського „kařtak” (сідло).

Культ — містичне почитання кого, або чого. З лат. cultus (від colō - - культивуую, плекаю) — релігійне вірування.

Кум-крум! — звуконаслідування жаби. Звідси: „кумкати”. З дитячого фольклору (на тему жаб'ячого кумкання):

„К у м - к у м а,
Позич полотна:
Дина вмерла, —
Сорочки нема!”

(Крем'янецьчина, Волинь)

Памва Беринда жаб'яче „кум” пояснює грецьким „korh”, хоч є воно грецьким звуконаслідуванням... сови. Див. Лекс. 1627. 425: Коф — кум.

Кум — слово, яким називають один одного батько дитини та хрестний батько її. А для батька дитини її хрестна мати — це кума.

У деяких говорах Наддніпрящини наше традиційне „хрестний батько” (той, хто тримає дитину при Хрещенні) цілком невпопад і зайво перекутили на „хрещений батько” (звідси й означення „хрещена мати”).

Хрещеними є всі ті, що охрещені, а не тільки ті, що тримають дитинку при Хрещенні! Такого пояснення слова „кум” і „кума”, яке б не суперечило вимогам фонетики й семасіології, покищо немає.

Сум grano salis, лат. — дослівно: „з дробиншкою солі” (цебто іронічно: хоч крихіткою якогось розуму).

Куманська мова — див. половецька мова.

Кумач — проста, особливо тендітна матерія — червона, або снія. З татар. китаї. Дм. 539.

Кумір — ідол.

„Не роби собі кумира” — вираз біблійний. (Вихід 20. 4).

Лекс. 1596. 16: Кумір — болван.

Лекс. 1627 р., 102: Кумір — идол, болван.

Грецьке слово *eidolon* (звідси лат. *idolum*) переклали стцслов. словом кумиръ, бо воно, звичайно, визначає ідола. Але проблема походження цього стцслов. слова не розв’язана.

Кумис — напитек з перебродженого (сферментованого) кобилячого молока.

Слово походить з тюркського *kumuz*; наявне воно в татарській і казахській мовах.

Кумі — див. Г а л і ф а.

Кумовство — див. кум.

Лекс. 1627. 185: Приемничество — сукцесіє, кумовство. Приемник — кум.

Кунак — друг, приятель. З тюрк.-половецького *ku-nak* — гість-нічліжанин здалека. Турецьке *konak* — господа, заїзд (ніби готель). У болгар і сербів це „konak”, засвоєне від турків, означає те саме.

На північних територіях Кавказу дуже сильно поширене т. зв. к у н а ц т в о, цебто гостинність і принцип „недоторканості” особи гостя.

Це так, як і було в наших предків, які трактували гостей згідно з таким принципом: „Гість у дім — (це) Бог у дім”.

Кундель — див. куде́ля.

Кунту́ш, конту́ш — жупан, верхня коротка одежа з відкидними рукавами.

До нас прийшло з польськ. *kontusz*, а це з турецько-османського *kontos*.

Дехто думає, що це турецьке слово походить з грецького „*kándys*”, що означає верхню одежу.

Очевидно, це тільки здогад.

Куншт, арх. — жарт, дотен, жартлива збиточність.

З польського *kunst* (того ж значення), а це з нім. *Kunst* (майстерність) — від *könen* (уміти).

Лекс. 1627. 228: Смѣхотворство — жарт, куншт. Смѣхословлю — жарту́ю.

Купа — маса речей, що складені одна одну.

Слово всеслов'янське праіндоевроп. походження.

Є це слово і в найстарших пам'ятках старо-церковно-слов'янської мови: в Супрасльському рукописному зводі (кодексі) XI в. і в Фрагментах Кльоца (граф Cloz) з XI в. У цих пам'ятках форма цього слова „купь”. Так на старо-церковно-слов'янське було перекладене грецьке „*sorós*” — згромадження чого в одне місце.

Болг. *купа* — скидання речей одна на одну. Серб. *кѹп* — збори, збір, собор, з'їзд; звідси скупщина — парламент.

Лит. *kaūpas* — купа; *kupetà* — копичка сіна; *kupstàs* — горбочок.

Укр. „громадити” (напр. „громадини сіно”, цебто згортати, (згребати сіно) невід'ємно пов'язане зо словом „купа”.

Пор. Лекс. 1627 р. (Передм.): В кѹпу згромадивши.

Наше „вкупі” означає разом. Див. Лекс. 1627. 95: Збираю вкупѣ.

Нижньо-лужицьке „*кира*” означає „горб” (староукр. холм).

В укр. мові слово „купина” (напр., на Крем'яничині, Волинь) означає бугровату поверхню мочару, сінокосу (сіножаті) і т. п. Старе наше „йти купою” (громадою, юрбою) і досі зберігається в нашій народн. мові.

Старе укр. „кúпно” (спільно, разом, вкупі) збережене в старих піснях. Напр. у колядці: „Днесь поюще, к у п н о іграймо!”

Сім'я слів: кúпа, вкúпі, вкупочці (разом, спільно), купина, кúпка, купочка, купище, купитися (збиратися разом).

У російській мові синонімом слова „купа” є слово „куча”.

В укр. мові кúча — це буда, що зовсім схожа на купу соломи, хамличчя, або хабаззя.

Купервас — один з родів вітріолу. З польського „koperwas”, а це з нім. Kupferwasser — розчин окисі міді: Kupfer (мідь) + Wasser (вода). Нім. Kupfer із середньов. лат. cuper (мідь).

Окись кожного металю (з окиссю міді певто з куперквасом включно) називається вітріол (з фр. vitriol, а це лат. vitrum — скло, бо він лискучий, як скло).

Тому він колись уживався в косметичі.

Напр., у Словнику Грінченка є такий приклад з фольклору: „Купервасу купувала, — чорні брови малювала”.

Див. Син. XVII-го в. Третья часть чарки купервасу.

У народній мові це слово й тепер дуже популярне. (Напр., на Волині живою збереглася популярна сміховинка на тему змішання понять про „шафран” і „купервас”).

Кúпіль — 1. купання; 2. вода для купання в будинку; 3. купальня.

Лекс. 1627. 426: Кúпель - - кúпль, сáжавка, ванна.

Слов'янська назва купальні — це „баня”.

Ст. слов. б а н я, болг. баня, рос. баня, серб. баня, укр. баня.

У поляків і чехів немає, і ніколи не було слова „баня” як назви купальні. У чехів баня — це lazeň, а в поляків — łaźnia (від łazić — лазити). Загально думають, що старослов'янське „баня” походить від італійського „bagno” (купання) — з лат. balneum, а це з грецького balaneion (купіль).

Виятком тут погляд Брюкнера (SEJP), який твердить, що „баня” — слово слов'янське, а від слов'ян запозичили собі його мадяри (пор. мадярське бануа — яма).

Брюкнер твердить, що у слов'ян „баня” було синонімом слова *яма*.

У найстарших писаних пам'ятках східніх слов'ян слово „баня” не засвідчене. Знаходимо його тільки в старо-церковно-слов'янських пам'ятках XI-го віку. А це значить, що слово це прийшло до нас — разом із стцслов. мовою — від південних слов'ян (македонців, болгар, сербів).

„Баня пакибытія” (дослівно: „купіль знову початого життя”) — це Хрещення.

Південні слов'яни, а специфічно — серби й хорвати — мають й слово „банськ”, але воно походить від їхнього слова „бан” — з тюркського „*ban* (пан, вельможа, багатий), і тому його зо словом „баня” змішувати не можна.

Купріян, Купер'ян — чол. ім'я. Із стцсл. Кипріянь, а це з грецького *Kyprianos* — кипрієць, житель грецького острова Кипр (гр. *Kypros*) на Середземному морі. „Купріян”, „Купер'ян”, „Капріянь” — це укр. народні версії стцсл. Кипріянь.

Купчитися — сходитися до купи, збиратися разом, триматися купи (спільності).

Див. *кúпа*.

Кúра, арх. — кúрка, серб. кúри, множ. куры; рос. кура; словенське, польське й лужицьке *kuга*; чеське *kouga*. Укр. „кúрка”, „кúриця” й „курча” — це здрібн. форми староукр. „кура”.

Старослов'янське куръ — півень. У старо-церковно-слов'янських текстах Нового Заповіту слово „алекторъ” — з грецького „*aléktor*” (лат. *gallus*) означає півня.

У стцслов. мові слово „куръ” не засвідчене, — там є пѣтель і пѣтелинь із стцсл. пѣти, пѣвати — співати, староукр. „піти”, суч. укр. народн. „піяти”). (Порівн. у Зерова („Чистий Четвер”): „Півень піє”).

Укр. пітух, старопольське і суч. народн. польське *pieśuch*, рос. петух, хорватське петен (суч. польське *ko-gut*, а ще в XV в. тільки *kuг*) означають півня.

Походження ст. слов. слова куръ не відоме. Збути цю справу таким аргументом як звуконаслідування не так то вже легко, бо слов'янські звуконаслідування курки цілком інші.

Пор. польське *kokot* (півень) від звуків ко-ко-ко і укр. *квока* — від звуків тієї курки, що збирається ви-

сиджувати курчата. А втім, треба мати на увазі, що нім. *Kurze* (корінь той самий, що і в ст. сл. слові *куръ*) означає індичку, а *Kurghan* — індика.

Слово „кура” згадується в наших найстарших писаних пам'ятках.

Див. Слово о п. І. 1187 р.: Изъ Кѣва дорискаше до куръ Тмуроканя.

Курва — проститутка, слово всеслов'янське. Ст. слов. (і стцсл. *куръ ва*, а стцслов. описове — „*žena blůdъ-nica*” (в Новому Заповіті) — в укр. вимові: „жена блудниця”).

Слово „курва” одні виводять з готського *hōrs* — повія, а інші із слова „күра” (курка — за аналогією франц. слова *cocotte* (курочки), що в переносному значенні означає й проститутку.

Латинського прикметника *curvus, curva, curvum* — зігнутий, викривлений (фізично), а переносно: упавший морально, кручок — покищо не взято до уваги.

Хоч слово „курва” є в стцсл. мові, ледве чи можливо думати, що з неї воно поширилося серед нашого народу, і що з цього самого джерела воно поширилося й між поляками.

Навпаки, це наше слово походить з польського „*kurwa*”, тому що латинське *curvus, -a, -um* поширилося між західноєвроп. народами (пор. франц. *curvatif, curvative* — викривлений; англ. *curve* (кривина), *curvet* (випачена, цебто викривлена форма чого); нім. *Kurbette* (те саме).

Очевидно, що це слово попало і в Польщу, і там воно створило собі велику сім'ю слів, якої воно не створило в мові жодного іншого народу; *kurwa, kurwiarz* (курвій), *kurewka, kurewski, kurewstwo, skurwić się, po kurewsku*. Лайки: „*skurwi syn*”, „*skurczy byk*” (із **skurwezy byk*), „*kurwa [twoja] mać*” — скорочено: „*kurwa(!)*”

І цей арсенал польських слів масово поширився в Україні, а звідти й у Росії, але в невеликій мірі.

Що з латинського світу попало це слово і в стцслов. мову (стцсл. *куръ ва*) — це жодна несподіванка.

У стцслов. мові є й інші латинізми: крижъ, папежъ, кустодія і т. ін.

Курган — давня могила в степах; високий земляний насип.

Слово це походить з тюркського; напр., половецьке слово *kuřhan* означає кріпость, фортецю.

Кургани в степах України — це давні скитські могили.

Курдіж — овечий хвіст з жиром на кінці. З тюрк. *kuřruk, kudruk*, Дм. 540.

„Курі не клюють” — означає „дуже багато” чого. Напр., кажуть: „У нього грошей, — і кури не клюють”.

Курічка, місц. — цигарка, папірос(ка).

Слово це найбільше вживається на Поділлі.

„Хіп (хап) курічку з рота, — та в рукав”. Свидн., Любор. Від „куріти” є в нас не тільки слово „куріць”. Маємо й такі слова як „курісько” (тютюн), „окурок”, „недокурк”, „накурено” (в хаті), „курна хата” (примітивна хата без комина, в якій дим розходитья по хаті, і з неї крізь дах (кришу) виходить).

Курінь — 1. буда в значенні теперішнього шатра намету; 2. підрозділ козацького війська; 3. козацька станиця.

З тюрксько-татарських назв табору (староукр. *о б о з у*): *kūgen, kūrijen*.

У суч. татарській мові слово *kūrijen* означає й пекарню. А в сучасній російській народній мові слово „курень” означає буду.

Курінь у народній етимології звичайно зв'язують з словом „курити” (диміти). І. Филиппак: „Кульчицький — герой Відня” 1933 р. ст. 88: „Курені будовані на стовниках, без димарів; дим виходить через стелю, так і курить за тим його куренем прозвали”.

Курія — сукупність верховних органів адміністрації (у Ватикані) Католицької Церкви, офіційна назва (латинська) якої: *Curia*.

Історія функції лат. слова „*curia*” дуже довга, і починається вона в доісторичних часах.

Згідно з старою легендою, кажуть, що Ромуль (*Romulus*) — легендарна постать, якому приписують факт заснування міста Риму — поділив був патриціїв (знать міста Риму) на 30 курій — адміністративних одиниць.

Пізніше (також перед Н. Хр.) словом *curia* називали будинок сенату Римської імперії.

У середн. віках курією звалася рада й суд володаря кожної західньої країни; курія складалася з його васалів. Словом *curia* римляни називали сенат у кожній завойованій ним країні.

Російський цар Петро Перший увів лат. слово „курія” і в Росії; курія ми він почав називати класи виборців, що були поділені за принципом таких цензів, як майно, стаж у державній службі, соціальне походження і т.д.

Курйбз — усе те, що дивно виглядає.

Слово походить з франц. *curieux* (той, хто зацікавлений чим) — з лат. *curiosus*.

Куркоїд — ласун на курей. Слово це насмішливе. Є воно вже в вірші про Жовтоводську битву 1648 р.: „Поможи, Боже, тих куркоїдів (поляків, панів) бити”.

„Курояд”, „свинбояд” і т. ін. — це слова, якими наш аскет — старець Івана з Вишні (якого історики назвали „Іваном Вишенським”) в кінці XVI-го й на початку XVII-го в. прозивав тих, посаджених на катедри польським королем Ієрархів наших, які не дбали про Церкву, а служили не „для Ісуса, а для хліба куса”, як це тоді говорили про них.

Куркуль — „кулак”. Слово „куркуль” у нас уперше записав Д. Еварницький, а з його українського рукописного словника взяв це слово Борис Грінченко і включив його в свій „Словарь української мови”, що вийшов друком у Києві 1909 р.

Б. Грінченко передрукував із цього (недрукованого) словника Еварницького таке його пояснення (російською мовою) слова „куркуль”:

„Прибувший, захожий з іншої місцевості чоловік, що поселився [тут] на постійне життя”.

Еварницький записав так таке значення слова „куркуль” у місті Любовську на Катеринославщині, — інформує Грінченко.

А далі Грінченко додає від себе:

„У Чернігівському повіті („уезді”) — це [слово „куркуль”] прозвище, яке місцеві міщани надали в насміх козакам-чорноморцям”.

Далі, слово „куркуль” включив Д. Ушаков у свій „Толковий словарь русского языка” (Москва, 1935 р.). Але Д. Ушаков не подав того джерела, з якого він узяв це слово.

Подає це слово й „Словарь современного русского литературного языка”, т. V, 1969 р. І там сказано, що автори цього словника записали це слово на основі Словника Д. Ушакова. Від часу появи друком Словника Б. Грінченка, цебто від 1909-го року, до большевицької революції в царській Росії (1917-го р.) було ще вісім років, досить часу для того, щоб це слово могло стати популярним серед нашої інтелігенції.

Росіяни-большевики почали називати заможного селянина словом „кулак”, а большевики-українці почали називати його словом „куркуль” — у значенні: „селянин-глитай”. А коли диктатор СРСР Й. Сталін (Джугашвілі) насильно заводив колективізацію, то „куркулем” в Україні почали називати кожного такого селянина, навіть і малоземельного, який не хотів віддавати свого господарства в „колгосп” („колхоз”).

Походження слова „куркуль” неясне. Його форми не можна вважати за складення кур - куль — навіть незважаючи на те, що в деяких говірках (напр. на Крем'яниччині на Волині) словом „куль” (у переносному його значенні) називають селянина-багача, бо приставлення кур - (із староукр. * кор-, а це із ст. слов. кър-), що означає все коротке, обрізане, в цьому випадку було б нелогічним.

Автім, географія давнішого (перед 1917 роком) ужитку цього слова (така, якою її представив Б. Грінченко) свідчить, що колись це було місцеве, а не всеукраїнське слово. (Звичайно, цемає його і в інших слов'янських мовах).

М. Л. Подвезько у своєму „Українсько-англійському словнику” (1963) подає офіційне советське пояснення слова „куркуль”, коли він каже, що воно означає „селянина-капіталіста, який визискує робітників”.

Таке вивчення може підказувати сугестію, що слово „куркуль” походить з нім. діалект. Kerker — в'язниця, кормига, що його в степах України могли поширити німецькі колоністи за часів царниці Катерини II.

Татарське *kuḡluk* семантично аж надто далеке від значення, яке має слово „куркуль” в ССРСР, що б можна було припускати, що воно постало в висліді метатези другого складу цього татарського слова.

Курлі! — звуконаслідування журавлів. Звідси: курлікати, курликання, а також курлюкати. Але це тільки на Наддніпрянщині. В Зах. Укр. звуконаслідування журавлів — це „крю”. Звідси: крюкати, крюкання. (Пор. рефрен у пісні „Журавлі” на слова Ї. Лепкого: „Кличуть кр ю - кр ю - кр ю . . .”)

Куропатва — рід малих куроподібних пташок, що тримаються поблизу людських осель. Грецька й лат. назва — *perdix*. Німці називають її словом *Rebhuhn* (виноград-на курка), а голляндці словом *kuirhoen*.

Серб. *куропя*, рос. *куропатка*, білоруське *куропатва*, польське *kuroratawa*, чеське *kurortev*.

Лекс. 1627. 212: Рябка — оребка — коропатва.

У східніх укр. говорах — „куріпка”. Старе східньо-слов'янське — в множинній формі: *куропоти* (з **куропоть*).

Праслов'янська форма: **kurorъty*, род. відм. **kurorъtve*: **kur-* + *ръta*, цебто „курка” + „птиця”.

„Куроптаха” у східніх російських діалектах — це, очевидно, новотвір.

Курсів — похилені друковані букви, що подібні до рукописних.

З лат. *cursiva litera*, що дослівно значить: скоробіжна буква, цебто скоропис, — від *cirro*, *cuscirri*, *cursum*, *curre* — бігти, бути в скорому русі. Звідси: *cursus* і *cursivus*.

Курсіст, курсант — той, хто проходить курси.

Слово це складається з двох частин: „курс” + „-ист”. Формане „-ист” не український; він чужомовного походження.

Мова переймає не тільки слова, але й закінчення. Напр. у чужих словах латинське закінчення *-ant* дуже в нас поширене, як: акцептант, фабрикант, музикант, практикант і т. ін. Закінчення *-ist*, *-ист* (пор. франц. *-iste*, нім. *-ist*, італ. *-ista*) в нас також часте; напр.: артист, юрист, копіст, аферист, фаталіст, шахіст, лінгвіст, поліміст, евангеліст, телефоніст, публіцист, турист, егоїст, про-

фесіоналіст, націоналіст і багато т.п., так само курсист, — і цю форму „курсист” подають усі академічні й інші „офіційні” словники. Жіночий рід від слів на **-ист** творимо додаванням **-ка**: артистка, аферистка, телефоністка, егоїстка і т.п., так само „курсистка”. Немає підстави вважати слова „курсист, курсистка” за русизми. Закінчення **-ист** та **-ант** (обидва чужі) близькі своїм значенням, а тому й постало в нас дуже рідко вживане „курсант”; літературна форма: курсист, курсистка; це останнє відоме і в мові польській: kursistka (див. Słownik M. Arcta, 1916 р., I 623). Форми на **-ист** знають усі слов'янські мови. Але й слово „курсант” не рідке; так, глибокий знавець нашої літературної мови Олена Курнло пише в „Ювілейному Збірнику на пошану ак. М. Грушевського” 1928 р. ст. 144: „Відомості подав мені курсант Технікума”.

Курсор, арх. — післанець. Із ст. польського *cursor*, а це з лат. *cursor* — скороход, від *curre* — бігти.

Посланців у нас колись **с к о р о х о д а м и** звали.

Лекс. 1627. 426: Курсор, лат. — посланець, скоротеча.

Споріднене з „курсор” слово „курсорний” (з лат. *cursorius* — швидкий) вживається і в сучасній укр. літерат. мові.

Коли хто читає слухачам який текст, не пояснюючи жодних слів і висловів та не аналізуючи його, — бо він хоче прочитати це скоро, то це „**к у р с о р н е** читання”.

Коли ж лектор читає слухачам даний текст, і одночасно розбирає його, цебто аналізує, пояснює, то це „**с т а т а р н е** читання”, — з латинського „*statarius*” (стоячий), від *stare* — стояти. Це значить, що лектор, читаючи, робить зупинки (павзи), щоб пояснювати прочитане.

Курськ . назва міста. Староукр. „Курьськъ” — від назви ріки Кур. Жителі цього міста називалися (тепер називаються) **к у р я н и** (не „курщани”).

Слово о п. I. 1187 р.: Куряни свѣдоми кѣмети.

„Курчат восени рахують” — образний вислів для висловлення тієї самої думки, що в вислові „Не кажи „гов”, поки не перескочиш!”

За літо багато курчат гине, отже треба числити тільки тих, що залишаться (до осені) живими. Вислів цей — калька з російського: „Цыплят по осени считають”.

Кусати — стискати що зубами, щоб відірвати шматок.
Ст. слов. *kṡati*, ітератив ст. слов. дієслова *kusiti*.

Болг. кѡсам; серб. кѡсати, рос. кусать, білорус. ку-саць, польське *kąsać*, чеське *kousati*.

Такий погляд (напр., Фасмера, ЭСРЯ), що це слов. слово походить з готського *kausjan*, не згідний з дійсністю.

Праслов. **k ʋ s* - віддзеркалене в праіндоевр. **k o n d* - : **ōnd-*; пор. лит. *k a n d u* (кусаю).

„Кусати” — слово всеслов'янське, індоевропейського походження — має велику сім'ю в нашій мові: кус (ст. сл. *kṡъ*), кусок, кусочок, кусник, кусинчик, кусатися, покусати, покусаний, вкушений, розкусити, прокусити, перекусити, закусити, перекуска, закуська, куска, кусливий і т. ін.

Ст. сл. *kṡiti* згодом набуло собі й другісного значення: спізнавати смак харчу через укушення його, цебто пробувати (смакувати), випробовувати, кусити, искусити. Звідси наше „спокұшувати” (випробовувати, тестувати), „спокуса”.

У нашій старій пам'ятці „Збірник Святослава (з 1073 р.): „пса коусить” (цебто випробовувати пса, спокұшувати (тестувати) пса.

Переносно: „розкусити” кого, або що — значить: пізнати кого наскрізь, цебто „заглянути в саму душу”, кажу-чи словами Т. Шевченка (в „Посланні”).

Кустода — слово латинського походження, яким називають те слово, фразу чи речення, що поміщене під текстом даної сторінки (в старих друкованих книгах), щоб підкреслити той факт, що ним (цим словом, фразою чи реченням) починається текст чергової сторінки.

Кустодія, арх. — сторожа, вартя. Із стцсл. *кусто-дня*, а це з грецького *kustodia*, що походить з лат. *custodia* (сторожа, ст. слов. *стража*; *стражь*) від лат. *custodire* — сторожити, вартувати, пильнувати.

У давньому Римі час, що тривав від стійки одної сторожі (варті) до зміни її черговою сторожею, переносно звали „кустодією”.

Лекс. 1627. 426: Кустодія, лат. --- печать або сторожа.

Кустос, арх. — охронець. З лат. *custos*, род. відм. *custodis*, що означає „сторож”.

Лекс. 1627. 281: Хранитель — стóрож, кúстос.

У Галичині кúстош — експерт, під професійною опікою якого є музей. З польського „kustosz”, а це з лат. „custos”.

Кусь-кусь — „укусить”. Так остерігають дітей, щоб береглися гáви (або щóці), цебто собаки, бо вона вкусить, і буде вáва (ра́на), отож і буде боліти.

Кут — форма обмеження простору обома раменами гостро зломаної лінії.

Ст. слов. (і стцсл.) kŭтъ; болг. кът, серб. кут; рос. діялект. кут, ч. kout, п. kať.

Слово всеслов'янське праіндоевроп. походження.

Пор. грецьке kanthós — кутик ока, лат. kutis — яма, що свиня рилом вирила.

Українське слово „угóл” означає цілість форми заломання (гострого зігнення) лінії, цебто її зовнішній бік („ріг”) і внутрішній бік („кут”).

У нашій мові слово „кут” (здрібноле „куток”) набрало гіршого значення, бо в кутку хати стоїть мітла. буває павутиння, порох і т. ін. Звідси народне „кутки зати-кати” ким значить: принизливо трактувати кого з тих, що в родині.

З уваги на це слово „кут” у народній мові замінюють словом „угóл” у тих випадках, коли хочуть уникнути аспекту принизливості.

Староукр. „угóл будинка” — це ріг будінка. Звідси й „угольний камінь” — це наріжний камінь (камінь під угловим стовпом будинка). Наше „угол” походить із ст. слов. oglъ; пор. польське węgiel, болг. ѝгъл, чеське ůhel, рос. угол. У Галичині „кут бáчення” — це калька з польського „kať widzenia”. На Наддніпрянщині „точка зóру” (а це є укр. літерат. форма) — це калька з російського „точка з р е н и я”.

Обидві ці форми — польська і російська — є кальками латинського „sub species”. Чому б не казати: „З точки погляд у”?

Кúтас — орнаментний вузол, з якого звисає подовгастий розпрядовлений помпон — при одежі.

Слово походить з турецького „kutas”, що означає прикрасу на голові людини.

Кутній — те, що в кутку; напр. „кутні зуби”. Пор. укр. народне лайливе: „На кутні зуби ти б сміявся!”

Див. кут.

Лекс. 1627. 305: Членовный — кутній.

Куту́зка — в'язниця, Преображений (ЭСРЯ) твердить, що це слово походить від прізвища відомого російського полководця, в ранзі фельд-маршала, Кутузова, який 1812 р. розгромив армії Наполеона I під Бородіно.

Але є такий погляд (Дм. 561), що це слово походить з тюркського *kutuz*, що означає в'язницю.

Якщо слово „куту́зка” таки походить з тюркського, то це значить, що „Кутузов” — це прізвище тюркського походження.

Кутя — головна звичаєво-обрядова страва (варена товчена пшениця з медом), що в східнослов'янських народів споживається в вілю (навечір'я) Різдва. (Укр. Святий Вечір, скорочено: Свят-Вечір).

Усі наші Різдвяні вирази — християнського походження, але з різних часів. Серед них слово кутя чи не найстарше, — занесене до нас на самім початку Християнства, а може й трохи раніше. Не мало писано про це слово й виставлено різні гіпотези про його походження. Тепер у науці запанувало пояснення акад. Корша: слово це постало від грецького *koukki* — біб (давнє *kókkos* — зерно), множина: *koukkiá* — боби. Це дуже стара позичка, бо вже в мові старослов'янській маємо коутиа, часом коуцна, коучна.

Польське „*kucia*” з українського „кутя”. Літературна вимова *ку т я*, за гр. *koukkiá*, ц. сл. коутиа; польська вимова *kúcia*.

Євангелія була книжкою, що дала нам надзвичайно багато найрізніших виразів для нашої мовної культури (на жаль, цей вплив Євангелії в нас неопрацьований), а серед них і частину виразів Різдвяних: „Йордань”, „Вертеп”, „Звізда”, „Різдво”.

У Гетьманщині був звичай варити кутю ячмінну, а не пшеничну.

(Назва „Гетьманщина” тут означає тільки Лівобережжя України того часу, коли його зайняла Москва (1667р.) і дозволила там продовжувати владу гетьмана (з деякими перервами) аж до 1764-го року. А на Правобережжі

України (під польською окупацією) тоді вже було заборонено зберігати гетьманську владу).

Кúфер — скриня на одягу, рядна і т. ін., а **куфéрок** — це мала валізка, подорожня скринька на портативні підручні речі. З польського *kufex, kuferek*, а це з нім. *Kuffer, Koffer*, що походить з франц. *coffre, coffin* — з латинського *corhinus* (кіш), джерелом якого було грецьке *kórhinos* (того самого значення).

Див. **ч е м о д а н**.

Кúхар — той, хто професійно займається варенням страв. З польського *kucharz*, а це з чеського *kuchař*, що походить із старонімецького *kūchīna* — з лат. *coquina* — місце, де варяться страви (сучасне нім. *Küche*).

Українське архаїчне **кухмистръ** походить з польського *kuchmistrz*: „*kuch*” (з нім. *kuchen* — варити) + „*mistrz*” (з нім. *Meister*).

Лекс. 1627 р. 352: „Старѣйшій поваром, кúхмистр, майстер кухаром”.

Наше „кúхня” походить з польського „*kuchnia*”, а це з чеського „*kuchně*”, джерелом якого ст. нім. „*kichīna*”, „*Kuchīn*” (суч. нім. *Küche*) — місце для варення страв.

Лекс. 1627. 409: Щегнúша — щєбля або кúхня.

Цей полонізм (німецького походження) спочатку в нас навіть не був „українізований”. Напр., польське „*kuchenny*” так і писали „кухенний”.

Див. Лекс. 1627 р., 421: Заслóна кухéнна.

Як і в інших слов’янських народів, так і в нас це слово наявне також у різних складених словах узагалі, а в контамінаціях зокрема.

Напр.: **куховáр**, (пор. серб. контамінаційне „кувар”), **куховарити**, **куховарство**. (Таких формацій немає в польській мові).

Сім’я похідних слів: **кухóнний**, **кúхонка**, **кúхарка**, **кухарчúк**, **кúхарський**, **по-кúхарському**, **куховáрський**, **куховáрство**, **кухарювати** і т. ін.

Першою тією укр. писаною пам’яткою, в якій засвідчене слово „кухар” (в оригіналі „кухарь”) була Острóзька Біблія (1581 р.). А через неї це слово перейшло і в Москву. Але слово „кухня” зайшло (з України) в Москву значно пізніше — аж за часів царя Петра I.

Старослов'янські (і старо-церк.-слов.) „кухарь” (і „кухарь”) та „поварья” (що означає кухню) зберігалися довше серед східнослов'янських народів ніж серед південнослов'янських, не кажучи вже про західних слов'ян.

Пор. суч. болг. готвар, кухарица; серб. куховар, кухарица.

Старослов'янське „поварь” ще зберігається в росіян, але ст. слов. „поварья” вже дедалі більше забувають.

Серед інтелігенції західних народів в моді є франц. *cuisine* — кухня.

„Кухня” в літературній нашій мові визначає тільки саму кімнату, де варять. Напр.: Маю три кімнати й кухню. У кухні знаходиться „кухонна чи варіста піч”, або по-новому „плита”. У Галичині „кухнею” зветься власне „плита”. В „Опалевій мряці” М. Мочульського, 1936, ст. 67, читаємо: „Вона розклала огонь під кухнею”, — це в В. Україні зрозуміють так, що вона розклала огонь на дворі перед мешканням, де кухня, щоб запалити цілу хату... На ст. 29 читаємо: „В кутку стояла піч із кухонкою”, — в В. Україні це зрозуміють: у кутку стояла піч, а біля неї забавка-кухня.

Кухоль — кюбок.

Лекс. 1627 р., 103: Чаша, кюбок, кюфель.

Наше „кухоль” (здріби „кухлик”) з польського „*ku-fel*”, а це з нім. „*Küffel*” (дмінутив слова „*Kufe*”).

Поляки також і бочку (по-польськ. *beczka*) колись кюфою називали.

У Зах. Укр. — „кюфель”, а в Сх. Укр. „кухоль”, в якому *х* є наслідком тенденції в східноукр. говорах вимовляти *ф* як *х*.

Кучерявий — див. кудяля.

Лекс. 1627. 426: Крісп — кудерявий, лат.

Кучити — 1. тужити за ким, за чим; 2. пудитися.

1. **Кучити** в значенні тужити вживається з означенням об'єкту суб'єктові туги. Напр.: Дитина кучить за матір'ю. Він кучить за домом (цебто за своєю родиною, чи за рідним місцем).

Деякі українські говірки (напр., деякі говірки на Крем'янецьчині, Волинь) взагалі не знають слова „тужити”, — там споконвіку тільки слово „кучити”. (Слово „тужити” почало приходити до них тільки з літературної мови).

У деяких народів слово „кучити” (за ким, чим) вже забулося, і його заступили словом „тужити” (за ким, чим).

Напр., нашого „Я скучився за...” серби не переклали б інакше як тільки словами „Тъжно ми је...”

2. Кучити в значенні нудитися вживається безоб’єктно. Напр.: Він сам тут буде кучити (цебто нудитися).

В укр. народній мові в цьому випадку переважає такий зворот: Йому тут буде кучно (нудно) самому. І так само: Мені тут буде кучно. Або: Мені тут дуже кучно (нудно).

Від дієслова „кучити” колись був утворений ітератив *кучати, який тепер самотійно не вживається; він існує тільки з приставками: скучати (с-кучати), цебто постійно кучити; докучати (до-кучати), цебто „надоїдати” кому якимсь бідканням, або й навіть вимогами; також надоїдати (постійно й дуже наполегливо доїдати).

Похідні слова: скучка, доскучка, докучливий, надокучливий, надокучливість, докучання, надокучання, докучайло.

Слово це — всеслов’янське.

Пор. чеське *skučeti*, *skoukati* (кучити); рос. *скучать* (те саме); сербське *кучати* (плакати, ридати); словенське *skučati* (репетувати); поль. *dokuczyć*, *dokuczać* (докучити, докучати).

Твердження Брюкнера (SEJP), що „кучити” походить від „куча”, така думка — напр., Фасмера (ЭСРЯ), Преображенського (ЭСРЯ) і ін. — що „кучити” походить від „кукати”, — це покищо одинокі гіпотези про генезу цього слова.

„Кучити” — очевидно слово праіндоевроп. походження, і його корінь цілком ясно віддзеркалений у грецькому *κοκῶ* (я сумую, скаржуся, лементую).

Куча — буда. Слово всеслов’янське. Болг. *куча*, рос. *куча*, чеське *куče*, польське *кусзкі*.

Укр. здрібн. „кучка”.

Лекс. 1596. 29: Селеніє — таш, намѣт, кучка, мешканье.

Лекс. 1627 р.: Куца — кучка, будка.

Українське „куча” означає і буду (здрібн. б́удку), і купу (польське *stos*) чоگونهбудь.

У рос. куча також означає тільки купу, а чеське *kuře* специфічно визначає скирту збіжжя.

Що початкове значення цього слова було тільки „купа”, про це свідчить його праіндоевроп. минуле. І так, лит. *kaiška* означає: *г о р б* (староукр. *х о л м*, цебто купа землі, високий насип).

Подібне значення має укр. „куча” в слові „кучугура” (снігу).

Слово „куча” набуло собі в нас і другісного значення — *б ў д а*, бо *б у д у* колись робили таким способом, що це була „куча” (купа) тарсяк, або очерету, чи будь-чого іншого, з порожнім місцем у нутрі її.

Кўчки — єврейське „Свято Шатер”.

Лекс. 1627. 172: Праздник наметов или кўчок.

Кучки, староеврейське *Chag Wassukkot* (Свято Кучок, цебто Праздник Шатер) — це третє з трьох головних єврейських Свят, — коли євреї мусять сім день сидіти в кучках на спомин того, що євреї сиділи в кучках, коли Бог вивів їх із Єгипту.

Про Кучки докладно розповідається в 3 М. 23. 34-43.

Куш! акўш! — вигук на овець. Є також вигуки „абазь!” та „абря!”

Кўшати — куштувати, пробувати їжу. Ст. сл. кушати.

Звідси ст. слов.: кусити, искусити, искушати, искусьнь (досвідчений, знавець чого), искушеніє (спокуса).

Кушнір — кожухар, кожник; той, хто шиє кожухи. З польського *kuśnierz*, а це з німецького *Kürschner* — від старонімецького „*kursina*” (хутро). із середньовічного лат. „*crusina*” (з тим же значенням).

Л

Л — шіснадцята буква української азбуки; по-старослов'янському зветься „людіє”, люди. Старослов'янське цифрове значення 30.

Ла́ба, місц. — ла́па. „Лаба” дуже поширене в західньоукр. говорах слово, зам. ла́па: лаба́тий, лабу́нь; прізвища: Лаба, Лабка. Давні пам'ятки не знають цього слова, там тільки лапа; „лаба” позичка з угорського: **Láb** — нога. На Сході тільки ла́па, але є лабе́ти, лабе́т: Узяти в лабети. Назва Ельба-Лаба каже про старовинність цього слова.

Див. лапа.

Лаван, з д. евр. *lavan* — білий; д. евр. *Lavan*, гр. *Laban*, лат. *Laban*.

В евр. народніх переказах Лаван завжди виступає як меткий обманець.

Пор. Кн. Буття 20. 22-29.

Пор. Єшурун.

Лекс. 1627. 427: Лаван — бѣлый або цегла.

Лавр, лавра — дерево з вічнозеленим листям; лат. *laurus*; ст. сл. лавръ. Старовинні греки й римляни робили вінка з лавру як символа перемоги чи триумфу. Звідси вирази: „Пожинати лаври” — бути славним. „Спочивати на лаврах” — відпочивати після свого подвигу; іронічно: розледачіти й жити минулою славою.

Лавра, -и, гр. — монастир; з гр. *laura*: прохід, дорога в долині, велика щілина, печера.

Слово це в значенні „скит”, а часом і звичайний „монастир”, відоме вже в давніх грецьких християнських письменників, від яких похопили його й давні латинські християнські письменники.

„В Чудотворной Лавръ Печерской”. Лекс. 1627 р. Предмова.

Лекс. 1927. 427: Лавра — улица тѣсная, през которую люди текут, або поперешица, або чернечее тѣсное мѣшканье.

„В Ст. Вел. Лавръ Печерской Кіевской”. Лекс. 1627 р. 477.

Поруч Печерської (Києво-Печерської) Лаври в Україні також широко відома славна Почаївська Лавра в містечку Почаєві, Крем'янецького повіту на Волині. (Після 2-ої світової війни увесь Крем'янецький повіт, а з ним і містечко Почаїв, включили в Тернопільську область, а це значить — у склад Галичини).

Почаївська Лавра (в якій зберігаються мощі Преп. Іова (Желізо) Почаївського) славна своєю Чудотворною Іконою Божої Матері.

Лаврентій, ч. ім'я — стцсл. Лаврентій з лат. Laurentius, а це з лат. laurus — лавровий; з бобкового дерева.

Лекс. 1627. 427: Лаврентій многолюден, з лат. бобковий. Лат. бо лаврус, дафни сл. бобкове дерево.

Лягідність — м'якосердечність (характеру); походить від прикметника лягідний - (про людину) м'який, тихий.

Лягідний вітерець — зефір; західньоукр. легіт. Лягідний з'їзд — спусковиста (не „прикра”, не стрімка) дорога з гори.

Лягідна зима — тиха й не дуже холодна зима. Лягідне сонце — лягідне (не гаряче) сонячне проміння.

Див. лягодити.

Лекс. 1627. 324: Мяккость, лягодность.

Там таки, 190: Лягодне, сердечне.

Лягодити — приготувляти що (напр., обід, вечерю і т. д.); направляти (ремонтувати, ладити) що (напр., воза); миріти кого з ким.

Полягодити свої справи. Залагодити сварку.

Злягода — мир у родині, в організації і т. ін.

Лягода — лягідні взаємовідносини. Слово це наявне в усіх слов'янських мовах. (У стцсл. мові воно не засвідчене).

Рос. лягода, польське (застаріле) lagoda, чеське la-hoda; серб. і хорв. лягода.

Слово праслов'янське праіндоевроп. походження. Пор. латинське lāga — порядок, литовське loga — черга; гр. lagagos - тонкий, ніжний, делікатний.

Лад — порядок, згода, устрій (державний), спосіб. Напр.: Пробувати на всі лади (всіма способами) робите це.

Ладити — направляти (ремонтувати) що. **Ладен** — готов (напр., Він ладен зробити це).

Чеське *lad*, польське *ład*; *ładny* (гарний); рос. лад; ладно (напр., Ну, ладно! — Ну, згода!).

Між мовознавцями немає однозгідности поглядів на походження цього слова.

Лада, міфол. — ім'я власне старослов'янської уявної „богині”, подібної до староримської „богині” Венери (полатинському *Venus*).

Проблема походження цієї старослов. назви не розв'язана й досі.

О. О. Потебня перший зайнявся був основним дослідженням походження назви „Лада”, і його стаття (опублікована в періодичу „Рускій Филологическій Вѣстникѣ”, т. VII, стор. 226 і дальші, що виходив у Варшаві — від 1876 р.) і досі залишається найбільш авторитетною в цій справі.

Лада, староукр. — муж, чоловік. Слово о. п. Іг. (1187 р.): „Чему мичени стрѣлки на моея лады вои?” Серб. лада — дружина, жінка; чеське *lada* те саме. Див. О. Трубачев 99-102; він ставить сюди: лад, ладити. Слово „лада” засвідчене також у формі „ладо”.

У болгар далі зберігається старий весільний обряд, що називається *ладуване* — з піснею, в якій є приспів „Ой, ладо, ладо!”.

У болгар лада — це друга донька в сім'ї, що під час обряду *ладуване* „іде по воду”.

Крім „Слова о полку Ігореві” (1187) немає жодної іншої такої писаної пам'ятки, в якій було б засвідчене слово „лада”. Але в фольклорі (народній усній словесності) воно збереглося в різних слов'янських народів.

В українському фольклорі на Волині слово „лада” (яке є в „Слові о полку Ігореві”) наявне в формі „ладо”.

Напр., у веснянці „А ми просо сіяли” є приспів „Ой, дід - л а д о сіяли, сіяли”. (Село Татаринці — після 1945 р. „Веселівка”, Крем'янецького повіту).

В українському фольклорі „ладо” — це слово, яким називають дорогу любу особу — не тільки чоловічої, але

й жіночої статі. Напр., у казці кажуть до царівни: „Царівно, ла до моє, мостіте мости!”

А царівна до царя:

„Цареньку, вже й помостили, ла до моє, вже й помостили!” (Чубинський, Труды, ц. п., т. III, 83).

У Шевченка („Плач Ярославни”) княгиня Ярославна питає вітру: „Вітрило, вітре мій єдиний! На князя, ла до моє миле, ти ханові метаєш стріли?”

Ладан — фиміям; з гр. *lādanon* — пахуча смола з такого кущового дерева, що по-грецькому називається *ledos*. Але саме це грецьке слово походить з арабського *lādan* (евр. *loth*), і про таке джерело його походження знав уже старогрецький історик Геродот (484?-424? перед Н. Хр.), якого славний римський промовець Цицерон назвав „батьком історії”. (Він був основоположником історіографії в Європі).

На Близькому Сході димком з розжареного ладану з давніх-давен обкаджували святині і доми вельмож, щоб повітря там було запашним.

У християн кадіння в Церкві є частиною Богослужбового обряду.

Лекс. 1627. 411: Фиміям — ладан.

„Кадити ладаном”, „кадити” — вихвалити незаслужено.

„Боїться, як чорт ладану!”

Ладитися — готуватися куди, або до чого. Напр., ладитися в дорогу.

Див. ла д.

Ладки! ладосі! — в дитячій мові це прислів при грі в ладошки, коли двоє дітей плещуть одне одного долонями об долоні.

Лазар, ч. ім'я — із стцсл. Лазарь, а це із давньоєвр. *El'azar*, що означає „Бог поміч” (*El* — Бог, *azar* — поміч).

У Старому Заповіті це ймення зберігає свою оригінальну повну форму „Ел'азар”. А в Новому Заповіті (оригінал якого написаний по-грецькому) це ймення уже скорочене: „Лазар”.

Лекс. 1627. 427: Кому помочник ест Бог, або мертва связан.

Лазарет — лікарня. Це слово походить від імені Св. Лазаря, що працював коло хворих на проказу й сам хворував на неї. У середні віки, коли проказа сильно ширилася в Європі, постав особний орден Св. Лазаря, що будував лікарні (lazaretti), а члени його ходили коло хворих. Перша така лікарня під іменем Св. Лазаря була збудована біля Єрусалиму, і від неї назва lazaretti широко розійшлася по Європі. У мові англійській слово „lazar” ще й тепер визначає хворого на проказу.

Словом „лазарет” тепер звичайно називають заїмпровізовані військові воєнні лікарні.

Лазня, місц. — приміщення для купелів; з п. łaznia (від łazić — лазити). Слово це уживається переважно в Галичині. На Наддніпрянщині традиційно вживається слово „баня” з франц. bain — купіль, приміщення для купелі, ванна.

У мовах болгарській і російській також є це запозичення („баня”) з франц. мови.

У нас колись по всій Україні було поширене слово „баня”.

Див. Лекс. 1596: Баня — лазня.

Українці взяли це з польського (хіба ж не з чеського lázeň!) і колись поширили його були аж на Москву.

У староукраїнській мові було в нас і своя назва для „лазні” („бані”), а було нею слово „істба”.

Уживав його й наш київський літописець Нестор (у XII в.).

Лаїса, арх. — левіця. Скорочення з англ. lioness (лаїонес) — від англ. lion — лев, а це з франц. lion, що походить з лат. leo, род. відм. leonis.

Лекс. 1627. 427: Лаїса — лвица.

Лакітка — ласощ (уживається переважно в множині: ласощі).

Див. л а к о м и й.

Лекс. 1627. 223: Сластолюбіє — коханье ся в рѣскошах або в лѣкотех.

Там таки, 1627. 183: Сластолюбіє, поживанье лѣкоток.

Там таки, 10: Страсть абы лѣкоты все идати хоть трѣха.

Лекс. 1627 р. 46: „Гортанобѣсіе — горла възбѣшенъе, коханеся в роскошных потравах, ест страсть, абы лѣкоты все едати хотъ трѣха, а подлымн потравами възгоржати”.

Лѣкомий — лѣсий (на що), жадний (чого). Старослов. і староукр. лакомы, болг. лѣком, серб. лѣком, чеське *lakomý*, польське *łakomy*, рос. лѣкомый.

Походить із ст.сл. лакати (із старшого стсл. алкати) — прагнути; з праслов. **olkati* — прагнути.

Слово праїндоевроп. походження. Лит. *álkstu* — прагнути, відчувати голод або спрагу; латв. *alkstu* — зазнавати голоду.

Похідні слова: лѣкомитися, полѣкомитися, злѣкомитися (на що); лѣкомка (див. лѣкітка); лѣкомство (ст. сл. лакомство) — жадоба.

Лекс. 1627. 232: Лѣкомство, страсть плоти.

Ламѣх, бібл. ч. ім'я — із стцсл. Ламехъ, а це д. евр. *Lamech* — пригнічений.

Лекс. 1627. 427: Ламѣх — убогий або ударений, або серце зневолене.

Ламати — відділяти кусок від цілости чого руками (без різання), напр.: ламати хліб, тичку і т. ін.; розвалювати будь-що дерев'яне: двері, будинок і т.п.

Ст. сл. і ст. укр. л о м а т и визначало тільки тяглу дію, а л о м і т и тривалої тяглости не визначало. Ця стара різниця між ними згодом затерлася, і тепер переважно вживається слово л о м и т и, а л а м а т и починає робити враження архаїзму.

Слово це загальнослов.: серб. ломити; рос. ломать, ломить, ламывать; чеське *lámati, lomiti, lomivati*; польське *łamać* (давніше було й *łomić*, що збереглося в говорах).

Праїндоевроп. корінь цього слова наявний в литовськ. *luoĩtas* — частина, уділ; пруське *limtvey* — ломити; англ. *lame* — „зломаний в ногах”, кривий.

Слово о п. Іг. 1187 р.: Ту ся копієм приламати.

Похідні слова: лом (кусок залізного вала для ломання скелі і т. ін.), злом („брухт”), пролом, ломіака, перелом, влом, зломити, заломити, поломити, переломити, проломити, вломити, поламаний, злам і т. ін.

Лан — давня велика міра хліборобської землі. А тепер лані означають взагалі великі простори поля, на яких росте збіжжя.

Слово до нас прийшло з польського *łan* (*obszar pola*), що походить з чеського *lan*, а це з нім. *Lehn*.

Своє власне волóка (поля), а також рíза (поля) в нас збереглося в різних частинах України. На Крем'яничині, напр., „лан” — це було тільки „ланське поле” (польські залишки з часів панщини); селяни ж свою землю (коли багато землі) називають: рíза поля; волóка поля.

Лановий — це той, що пильнував ланів фільварку. У Польщі колись був податок *lanéus* (лановий).

Волóки — поля, ланы, рíзны, лазы. Син. 23.

Лантúх — великий мішок на зерно. Слово це походить з польськ. *łántuch*, а це з нім. *Leintuch* — полотно.

Слово це загальновідоме на Наддніпрянщині й на Волині. Своє слово — це м і х.

На Крем'яничині говіркове „вантух” (з „лантух”).

Ланцюг — довга низка металевих звен, що зачеплені одне за одне. Походить воно з польського *łańcuch*, а це з нім. **lanzzug* : *Lanne* — ливна, *Zug* — тяг.

Ланцюг — болг. веріга, серб. ланац, рос. цепь, чеське *řetěz*.

Старопольське було *rzeciądz*. Староукр. ретязь.

Лекс. 1627. 200: Ланцухі одверныи, замкі.

Там таки, 156: Сило, поворозок, ланцúх.

Т. т., 266: Уже — ланцúх, ужище, пóвороз, стрýчок, шнур, мóтуз.

Т. т., 267: Узы — ланцухі, поворóзьє, вязєньє, узлы, оковы. Зри вериги.

Т. т., 258: Тресна и тресновица — ланцюшóк плетєний або фалды.

Т. т., 48: Ланцúх золотый.

Т. т., 21: Верія — завора, рыгель, ланцúх, замóк, колодка. Лута, ланцухі.

Лекс. 1596. 226: Узы ланцухі, поворóзьє, вязанье узлы.

Лань або лánя — самка оленя; церкслов. лани, ст. слов. альнин, прасл. **olni*; рос. лань, серб. ланє, чеське

laně, laň, польське łani, lań, ст. пруське alne, лит. àlnė; гр. elarhos — олень.

Корінь слова праіндоевроп.

Лап! — рухонаслідувальне слово, що означає „хап”, а походить з прамови.

Похідні слова: ла́па, ла́пка, лапа́ч, по́лапка (напр., полапка на миші), лапа́ти, злапа́ти, полапа́ти. У складених словах: мишола́пка, лаподу́х.

Лекс. 1596. 32: Облобыза́ю — ца́люю, облапля́ю. Облобыза́ніе — ца́лованье, обилаплє́нье.

Ларіса, ж. ім'я — із церковно-слов. Ларисса, а це з гр. Larissa, значення якого: чайка, морська птаха.

У Галичині це ім'я звучить „Ляриса”.

Ларіон, народн. — Іларіон.

Грецьке чол. ім'я Παρίον (від іларос — життєрадісний) в літературній формі звучить у нас „Іларіон”.

В його народніх версіях переважає форма „Ларіон”, а поруч неї — „Ларівон”. Але на Волині воно найчастіше звучить „Гарійон”.

Ласка — мйлість, зичлівість, прихильність. Слово це загальнослов'янське. Ст. слов. ласка.

У Супрасльському рукописі (з кінця XI в.) є стисл. „ласкати”.

Рос. ласка, серб. ласка, чеське láska — любов, польське łaska — мйлість, зичлівість, прихильність.

Болг. ласка́я — підлещую кому; укр. ласкати — гладити кого рукою по голові, пестити. Таке ж значення й рос. л а с к а т ь і польське łaskać.

Слово це безумовно праслов'янське, корінь якого праіндосвроп. Але чи його праслов. корінь напевно звучав *la-, чи може *al- (*alskatí) — це таке питання, що далі залишається невирішеним.

Уважати литовське loskus (чутливий, ніжний) за доказ, що праіндоевроп. корінь цього слова був la-, що, мовляв, постав із *la-, ледве чи є підстави.

Значення нашого слова „ласка” в XVI-XVII вв. було таке саме, що й тепер.

Лекс. 1596. 26: Благодать — ласка. Благодатный — ласкавий.

„В великой мя ховал ласцѣ”. Лекс. 1627 р. Передмова.

Вшелякая Ласка от Господа Бога давана бываеъ.
Катих. 1645. 646.

Лекс. 1627. 416: Іоанна — панская ласка.

Давній характер значення цього слова був тільки позитивний. Але з ходом часу поруч нього появився й негативний його аспект.

У нашій живій фразеології позитивний аспект значення цього слова засвідчений досить рясно: „Ласка Божя“, „будь ласка“ (= будь ласкавий), „пані ласкава“ і т. ін.

Позитивний аспект його значення засвідчений і такими словами: ласкати, приласкати, ласкавість, і т.д.

Негативний аспект його значення зродився внаслідок факту випрошування в кого л а с к и (в значенні милостині). І так, у фразеології жебраків у нас маємо: „Надаріте, (якщо) ваша ласка“.

І так, кому дають заплату за роботу в такому тоні, немов би він не заробив їх, він обурено каже: „Це не ласка!“ „Ні, давайте без л а с к и, мені треба вашої л а с к и!“

Крилатим у нас став старий народній саркастичний вислів (із часів кріпаччини) „панська ласка“.

Ласкавий — добросердечний, прихильний, зичливий.
Див. л а с к а.

Лекс. 1627. 424: Климент — покорный, ласкавый, скромный.

Там таки, 9: „Благосердный — доброго сердца, ласкавый“.

Т. т., Передмова: Тую мою працу ласкаве принявши.

Стара наша форма „будь ласкавий“ скоротилася на „будь ласка“, яке вживаємо там, де англіїці кажуть „please“.

Напр., „Please sit down!“ — „Сідайте, будь ласка!“

Наша популярна етична фраза „будь ласка“ ще відносно молода. Поки вона стала такою, якою вона є тепер, були вагання щодо скорочування фрази „будь ласкавий“. Так, напр., була й така перехідна форма як „будь ласко“, яка є частою в творах Бориса Грінченка.

Уживання слова „прошу“ там, де треба вживати фразу „будь ласка“ — це вплив польського звичаю. Наше „будь ласка“ не має відповідника в польській мові, і тому

поляки англ. „please” у всіх випадках перекладають словом „proszę” — прошу.

Ласка, місц. — ласиця. На Наддніпрянщині часто можна почути (тільки серед нашої інтелігенції) слово „ласка” як назву звірятка, що по-латин. зветься *Mustela Vulgaris*. „Ласкою” звать його росіяни. Його укр. назва — л а с и ц я. На Наддніпрянщині воно також наявне в версії л а с т к а. (Чи під впливом російського „ластка”, що означає ластівочку?)

У всіх інших слов. мовах, крім російської, назва цього звірятка така ж, як і укр.: „ласиця”; напр., болг. ласина, польськ. *łasica*, чеське *lasice*.

Слово це — праслов'янське, але його праіндоевроп. корінь ще не відомий.

Ластівка — загально відомий в усіх країнах Європи рід невеличкої пташки.

Стцсл. назва — ластовица, болг. ластовица, серб. серб. ластовица, чеське *laštovice*, польське старше *lastowica*, а новіше — *jaskółka*; рос. ластовица, ластка, ластовка, ласточка, ластушка, ластица.

Питання як звучав праіндоевр. корінь цього слова далі залишається предметом дискусійним. Чи не найбільше прихильників має тут гіпотеза, що праіндоевр. його корінь віддзеркалений у литовськ. *lakstaũ*, *lakstũti* — літати.

Пов'язування цього слова із словом „ласка” — це напевно народня етимологія.

Коли після зими в Україні появляються ластівки — то це знак початку весни. Звідси й символічний вираз „перша ластівка” — той перший при́знак, який віщує те, що незабаром має статися.

Ластівка часто згадується в наших старих піснях веснянках.

„Одна ластівка весни не робить” — це вислів, що походить з одної з байок давнього грецького байкаря Езопа (VI в. перед Н. Хр.).

Ластові́ння — маленькі жовтуваті цяточки на обличчі, що ясніше виступають весною та літом. Рос. весну́шки.

Народне повір'я каже, що хто держить у руках ластівку, того нападе ластові́ння. Номис ч. 226: „Хто має

ластовиння на виду, то, побачивши вперше весною ластівку... умивається, щоб не було того ластовиння".

Див. л а с т і в к а.

Слово „ластовиня” (від „ластівка”) наявне тільки в укр. мові, і є воно твором українського походження.

У нас кажуть: „Лице в нього в ластовинні”. „У нього ластовиння на лиці”. „Лице його обсіпане ластовинням”.

Л а т а т т я, л а т а т ь — загально відомий в Україні рід дикої квітки двох видів:

1. Більшого розміру, що ростуть у воді, але квіти завжди на поверхні, і вони білі, звуться водяними ліліями.

Їхня ботанічна назва — *Nymphaea alba*.

Жовті водяні лілії — це *Nymphar luteum*.

2. Дрібненьке жовте латаття (маленькі лілійочки) ранньою весною густою масою вкриває мочарі та дуже вологі сінокоси.

Ботанічна назва його — *Caltha palustris*.

Рос. назва — лататье, польська — łataj.

Походження цього слова неясне.

У деяких говорах, напр., на Волині, народні форми цього слова — „латача”, „латачця” (з „латаття”).

Л а т і н с ь к и й — прикметник, який означає все те, що пов'язане з Римом, як з джерелом латинства.

Одне з давніх племен теперішнього італійського народу, що звалося л а т и н ц я м и, заселяло територію звану *Latium*, яка тепер становить територію міста Риму та його околиць.

Латинці в початках VI-го в. до Н. Хр. повстали проти влади того свого окупанта, яким було плем'я етрусків, і 509 р. перед Н. Хр. проголосили себе самостійним народом — у формі Римської Республіки, центром якої було місто Рим. Тому що це італ. плем'я звалося л а т и н ц я м и, їхній діалект назвали „латинською мовою”, і це означення згодом поширилося на діалекти всіх племен сучасної Італії.

Звідси також і інші означення: „латинська культура”, „латинський обряд” Християнства і т. ін.

Означення „римляни” згодом стало синонімом означення „латинці”. Пор. „Енеїда” Івана Котляревського.

Тому що Рим став центром Християнства латинського обряду, католиків почали звати „римлянами” або „латинянами”. Так, напр., в акті Берестейської Унії (1596 р.) православні русини (українці й білоруси) офіційно названі „греками”, а поляки, як католики (ото ж і „латиняни”) офіційно названі „римлянами”.

Тому що західні народи Європи стали християнами латинського (римського) обряду, то всіх їх, незалежно від їхньої національної приналежності, у нас колись звали „латинянами”.

Пор. Слово о п. І. 1187 р.: Под шеломи латиньскыми. 32.

Лафа́ — щастя, удача (протиставлення невдачі), щасливий випадок (коли людині в чомусь пощастить).

У старій книжній мові це слово звучало повно: „ала́фа”, „ола́фа”. Походить воно з арабського „alafa”, яке визначало той факт, що чужоземні послы при дворі султанів жили за кошти цих мусульманських володарів.

Лаква́ — „дурнічка”, цебто такий випадок, коли людині щось дістається без труду та безкоштовно.

Слово це походить з тюркського, чи точніше, з таттаро-башкирського *ulufe* — їжа.

У такому значенні воно, напр., уживається в повісті Анатолія Свидницького „Люборацькі”, в якій сказано: „Лаква́ для школи” (провіант для бурсаків).

Але в українській мові воно вживається для визначення всякої „дурнички”. І так, напр., кажуть: „Ото лаква́! Дурничка попалася йому!”

Лая́ти — сварити кого. Слово всеслов'янське: болг. *лая* (означає: я лаю); серб. *лајати*; польське *łajać*; чеське *lati, laji*.

Стцсл. *лаяти*.

Праїндоевроп. корінь його наявний у литов. *lėti, lėju* (лаяти), латв. *lāt, ļāju* (сварити, обмовляти кого, брехати на кого).

У праїндоевр. добі значення цього слова було: виражати звуками свою злість. Тому то, коли собака гавкає сердито, росіяни кажуть: „Собака лаєт”.

По-українському це означає: собака бреше.

Лая́тис я означає клясти; по-російському: ругатися; по-польському: *przeklinać*. Звідси — **лайка**.

Лекс. 1627. 321: Порицаю — лаю, злорѣчу.

Лекс. 1596: 166: Лаяніє — витѣе, бреханье. Лаю — выю, брешу. Лайтель — брехач.

-le — частка, яка в єврейському жаргоні (їдіш) додається до іменника, щоб утворити з нього димінутив (здрібнілу форму): напр., *mamele*, *tatele*, *kindele* (матуся, татусьо, дитятко) і т. ін.

В Україні діти гралися в наслідування розмови євреїв так, що в кінці укр. іменника додавали **-le** (-ле): „бабеле”, „діделе”, „хателе”, „м'ясоле” і т. ін.

Ця жаргонна частка походить з німецького **-lein**, як це, напр., у слові *Kinderlein* (дитя) від *Kind* (дитина).

У процесі поставання мови „їдіш” (що почалося приблизно тисячу років тому) з одного з середньовічних діалектів німецької мови, євреї (в рідній мові яких майже немає здрібнених форм іменників) почали широко використовувати частку **-le** для творення пестливих форм іменників.

„Лебедина пісня” — останній твір даного автора, остання промова, останній виступ на сцені даного актора і т. ін.

Вислів цей є дослівним перекладом грецького *kykneion asma*. Він походить з давнього грецького повір'я що лебідь перед смертю чудово співає.

Учений А. Брем каже (у своїй книзі „Жизнь животных — цебто „Життя тварин”), що джерелом цього повір'я є той факт, що „останні зітхання раненого лебедя виражаються в нього немов пісня”.

Символічний вислів „лебедина пісня” вперше засвідчений у творі давнього грецького драматурга Есхіла (*Aeschylus*, 525?-456 перед Н. Хр.) „Агамемнон”. У староримській літературі цей грецький вислів (перекладений по-латинському) засвідчений у творі оратора римського Ціцерона (*Marcus Tullius Cicero*, 106-43 перед Н. Хр.) п. з. „*De oratore*” („Про оратора”). Переклади цього символічного грецького вислову: німецьке — *Schwanengesang*, французьке — *chant du cygne*, англійське *swan's song*, російське - - лебединая пѣсня.

Лебідь, ж. р. лебідка — рід тієї найбільшої птахи, яка належить до тієї самої породи, що й гуси. Особливо відзначається він дуже високою й тонкою шиєю. Народ-

нім епітетом лебідя є слово „білий”, тому у нас звичайно кажуть: „білий лебідь”.

Стисл. лебедь, болг. лебед, рос. лебедь, польське *lebedź*.

Прасл. форма, мабуть, *albendь.

Корінь його праіндосвроп. походження. Пор. лат. *albus* (білий), гр. *alphós* (біла пляма), ст. нім. *albiz*, *elbiz* (лебідь).

В Україні досить популярні ті прізвища, що походять від цього слова: Лебедінський, Лебедівський, Лебедович, а найчастіше — Лебідь.

Тією нашою найстаршою пам'яткою, в якій засвідчене слово „лебідь” (у стилістичній фігурі) є слово о полку Ігореві (1187), в якому сказано про „стадо лебедѣй”.

„Лебідь” у нашій сучасній літерат. мові — це йменник чол. роду. Але в нас колись воно може було йменником жіночого роду. Деякі наші сучасні письменники в Галичині й досі вважають його рід за жіночий. Див. у переспіві „Слова о полку Ігор.” Василя Щурата: „Інша лебідь заспіває”.

Іван Франко трактував слово „лебідь” як іменик чоловіч. роду, а самку він назвав словом „лебедя” (родов. відм. „лебеді”) — в поемі „Іван Вишенський”.

Вираз „лебедина шия” колись визначав одну з прикмет жінки-красуні.

Лев, р. відм. *лѣва*, ж. р. *левѣця* — найбільший звір, що належить до породи спорідненої з тиграми, пантерами й котами.

Ст. сл. *львъ*; болг. *лъв*, *лев*; серб. *ла̀в*; чеське *lev*; польське *lew*.

Род. відм. однини: стисл. *льва*, рос. *льва*, польсь. *lwa* і т.д. Так воно було і в староукр. мові, і ця стара наша форма живою збереглася в Галичині. Там кажуть „Город князя Льва” (від імені „Лев”).

Старі наші форми *льва*, *льви* і т.д. змінилися на „лева”, „леви” в говірках Наддніпрянщини, і їх там увели в літературну мову.

Чому так багато мовознавців думають, що це слово до слов'ян прийшло із старонімецького *lêwo*, що походить з лат. *leo* (род. відм. *leonis*), — годі сказати. Адже ж у греків з давніх-давен було своє слово *leon*, а македон-

цям, від яких походить стцсл. лъвъ, було ближче до Греції ніж до Риму.

В арабських народів на Близькому Сході вираз „левине серце” символічно означає хороброго вояка.

У нас, як і в багатьох інших народів, лев у байках зображений як „цар звірів” або як „лісовий цар”.

Похідних слів імен і прізвищ від слова лев у нас небагато: левеня (левове маля), левенятко, левиний, лев'ячий.

Імена Лев (Лѣвко, Леонтій, у народніх формах: Лівон, Лівонко), Левчук, Левицький, Левинський, Левкович, Левченко й рідкісне тепер Львович.

Коли Україна прийняла Християнство, і тоді прищепилася в нас церковно-слов'янська мова, то з нею прийшли до нас церк.-слов. слова лъвъ (лев), львица (лев'яця), лъвья, лъвишь (левеня), львии (лєвиний), що були подібні до їхніх староукраїнських відповідників, і тому вони в нас сприймалися так немов би вони не були чужими.

У нашій старій церковній літературі лев був символом люті.

Пор. Лекс. 1627 р. 428: Левъ: царъ, образиъ лют.

Лев, множ. лєви, лєвки — українізована назва німецьких монет XVII-XVIII вв., що звалися Löwen - thalen, бо на них була викарбувана подоба лева. У XVI в. вартість цієї монети становила 50 російських копійок, а в XVIII в. 60 копійок.

Лев, мн. леї — румунські гроші. Офіційно звуться так: один лев (рум. leu), одного лєва, леву, левом і т. ін., — в однині тільки лев чоловічого роду, ніколи лєя жін. роду. У множині: леї, лєїв, лєям, лєями, лєях (рум. мн. lei). Часом ще кажуть: лєя, а в множині: леви або леї.

Леввій, бібл. — див. Левій.

Лекс. 1627. 428: Леввѣй названый Фаддѣй, то ест хвалячий, або визнаваю.

Левенець, -нця, мн. -нці — юнак, — молодець, високий (Б. Гр. II. 350). Енци. Укр. 1263: охотницькі ватаги на Поділлі в другій половині XVII в. Походження назви не в'ясане.

Левенці в Україні складали загони й билися з поляками й за часів Богдана Хмельницького (1648-1657).

Левій — син Якова, прабатько левитів. Д. е. Levi.

Про значення цього слова й постання цього ймення читаємо в 1 М. 29. 34:

„І завагітніла Лея ще й сина вродила й сказала: „Тепер оцим разом буде до мене прилучений (jillaveh) мій чоловік, бо я трьох синів уродила йому”.

„Тому то й кликнула ймення йому: „Левій”.

Отож „Левій” постало від „прилучатися”. Від Левія пішли левити.

Гр. Levi, лат. Levi.

Стцсл. Леуіа (Мр. 2. 14, Лк. 5. 27) або Левій (Як. 5. 29).

Левіти, д. євр. Levijjim, від пня lvh — товаришувати, злучатися, бо Левіти „товаришували” Священикам, як служба помічника.

У Книзі Чисел Господь наказує Ааронові про Левитів, 18. 4: „І будуть злучені (стотаришені, pi'vu) з тобою й будуть стерегти стереження Намету Умовлення для всякої служби Намету”.

Від слова „левит” пішло прізвище „Левитський”, якого не слід змішувати з прізвищем „Левицький”.

Див. коген.

Левіятак, бібл. — ст. євр. чоловіче ймення. Корінь його — lvh- означає злучення, включення в товариство.

Див. Левій і Левит.

Лекс. 1627. 428: Левіятам, -тан — злученье, або товариство своє... вел. рыба морская, дракон, ел. змія, веліорыб или цар, в водах сушии. Мет. шатан.

Левкій, ч. ім'я — із церк.-слов. Левкій, а це з гр. Leukas - - від прикметника leukos — блискучий, променистий, білий, блідий.

Лекс. 1627. 428: Левкасіе — бѣлило. Левкій — бѣл.

Легат — посол Ватикану; з лат. legatus — від лат. дієслова legare — посилати.

Лекс. 1627 р. 347: „Апостол — посѣл, лѣгат”.

Легіон — часта назва невеликого війська, переважно добровольці; одиниця „легіон” і множина „легіони” в цьому випадку означають те саме.

Слово це походить з латинського *legio*, якою в Римській Імперії перед Н. Хр. називали військову формуцію, що складалася з 4200-6000 (не з 10,000) вояків.

Слово „легіон” у переносному значенні визначало „незчисленну масу” людей, як це в євангельській фразі „Ім'я йому легіон” (Св. Марка 5. 9-15 і Св. Луки 8. 30).

Лат. „*legio*” походить від дієслова *lĕgere* — збирати.
Лекс. 1627. 428: Легеѳн — тма, войско.

Лéгіт, -готу — легенький і ніжний вітерець, головню в лісі, над річкою або на озері.

Слово це походить від „легкий”, а постало воно в Галичині.

У Словнику Грінченка його немає.

Легковáжити - - не надавати кому або чому великого значення.

Як слова уповноважити та зрівноважити (з польського *uprawnosić* і *zrównoważyć*), так і слово **легковажити** є дослівним перекладом з польського; цим польським словом є дієслово *lekseważyć*. Це польське слово почало в українську мову проникати в XVI-му в., цебто тоді, коли польський вираз „*lekse ważyć*” почали перекладати словами „лекце поважати”.

Див. Лекс. 1596. 23: Поношаю — сромочу, легце поважajú. Сромоченьє — легкое поваженъе.

Як багато всіх тих інших полонізмів, що ввійшли в книжну (літературну) мову українців і білорусів у XV-XVI вв., вираз „*lekse ważyć*” (пізніше як складене слово „*lekseważyć*”) не був прийнятий у сферу української народньої мови і тому полонізму (в формі кальки) **легковажити** немає, напр., також і в Словнику Б. Грінченка. Але в українській сучасній літературній мові це слово вже користується повним правом „громадянства”, і навіть вилонило з себе похідні слова: **легковажний**, **легковажно**, **легковажність**.

Як польське *równoważyć* (звідси укр. **зрівноважити**) походить з німецького *Gleichgewicht* (рівновага), так і польське *lekseważyć* (спочатку: *lekse ważyć*), походить від німецького іменника *Leichtgewicht* (для якого можна б утворити кальку „**легковага**”).

Як і маса інших польських слів, так і польське слово *waga* проникло в українську мову, в якій воно ви-

мовляється як *вага*. Польське слово *waga* походить з німецького *Wage*, що означає *тягар*.

З німецького слова *Wage* поляки утворили масу похідних слів: *ważny*, *uważny*, *poważny*, *powaga*, *zauwaga*, *poważany*, *poważanie*, *nieważny*, *odważny*, *odwaga*, *zniewaga*, *znieważyc*, *znieważenie*, *podważyc*, *wyważyc*, *rozważa*, *rozważyc*, *poważyc się*, *naważyc* і т. д. і т. п., і всі вони в формі перебиток (кальок) проникла з польської мови в мову українську: *важний*, *уважний*, *поважний*, *повага*, *заввага*, *поважаний* (і *високоповажаний*), *поважання*, *неважний*, *відважний*, *відвага*, *зневага*, *зневажити*, *зневаження*, *підважити*, *виважити*, *розвага*, *розважитися*, *поважитися*, *наважити* і т. д. і т. п.

Слово *важити* — це наша калька польського *ważyc*, що походить з німецького *wägen*, дослівне значення якого — *тяжити* (від *Wage* — *тягар*).

Старослов'янське (а воно й стцсл.) *вѣсъ* означало те саме, що німецьке слово *Wage* (*вага*, прилад до важення і *Gewicht* — *тягар*).

Старослов'янське (і стцсл.) *вѣсити* означало те саме, що німецьке *wägen* (міряти *тягар* будь-чого), з чого походить польське *ważyc* (а звідси в нас „важити”).

Із старослов'янського (а в цьому й староукраїнського *вѣсъ* — *віс*) походить сучасне російське *весы* (старе *вѣсы*), що означає *вагу* (прилад до мірення *тягару*).

Слово *věsiti* загальнослов'янське: ст. сл. і стцсл. *вѣсити*, староукр. *вѣсити* (*вісити*), польське *wieścić* і т. д.

Праіндоевропейський корінь його віддзеркалений у старогерм. *wegen* (звідси англ. *weigh* — *тягар*, *вага*, і нім. *Gewicht* (*тягар*, *вага*) та в латин. *veho* — *я несучу* (і відчуваю *тягар*), а також в англ. *wagon* та в нім. *Wagen* (пор. нім. *Wage*).

Чи нім. *Wage* раніше проникло в польську мову, чи може перед тим — у мову чеську, питання в цій справі ще не поставлено. Але відомо, що чехи, прийнявши нім. слово *Wage*, вимовляли його по-своєму *váha* і воно з Чехії проникло в польську мову, про що свідчать такі слова в польській мові як *wahadło* (по-польському мало б бути *wagadło*) і *wahać się* (замість очікуваного *wagać się*), яке з польської мови проникло в українську мову: „вагатися”.

Лéда — невідмінне слово польського походження, що вживається у фразях та в складених словах, і означає низький ступень якості кого або чого.

В українську мову це слово проникло ще тоді, коли в польській мові воно зберігало свою первісну форму: *leda* (із старих слов'янських компонентів *le* і *da*), які згодом змінилися на „*lada*”; напр., у фразях „*lada chwila*” (в кожную мить) „*lada kto*” (будь-хто, будь-який), та в складених словах: *ladajaki* (*lada-jaki*), цебто будь-який, якийнебудь, і *ladaco* (*lada + co*) лінтяй.

В деяких укр. говорах цей полонізм (в його первісній формі: *leda*), напр., на Волині зберігся в своїй скороченій українізованій формі „ледь”.

Словник Желехівського подає такі приклади фразеологічної позиції слова *леда*: „*леда що*”, „*леда кому*”, „*леда хвиля*” (він уже пише їх через риску: „*леда-що*” і т.д.), які, звичайно є перебитками із польського: *lada co*, *lada komu*, *lada chwila*.

В Осипа Маковця („*Лев*”) вираз „*леда хвиля*” пишеться без риски.

Але слова „*leda co*” вже давно злилися в одне слово „*ledaco*” (у новій формі „*ladaco*”) і в такій формі появилася в нас перебитка („*ледащо*”) ще в початках XVII в.

Див. Лекс. 1627. 460: Синтіхія — гада, л е д а щ о м о в я ч а я с к и м .

Ледáщо — лодар.

Це слово широко в нас розгалужене: *леда*, *ледай*, *ледака*, *ледарство*, *ледар*, *ледацюга*, *ледач*, *ледаченький*, *ледачий*, *ледачина*, *ледачо*, *ледащий*, *ледащиця*, *ледащіти*, *ледащо* і т. ін., а також „*лядащій*”, „*лядащійця*”.

Усі ці слова (польського походження) постали зо старого польського *leda* — (нове *lada*). В українських грамотах XIV віку ще немає цього слова; немає його навіть і в наших Думах.

У старій польській мові було *leda*, власне *le da*, бо *le* ще відчувалося як слово самостійне, сполучник, і тільки пізніше зрослося в *leda*, потім *lada*. У XVI віці переважає ще *leda*. Ось і з того *leda* (не *lada*) й постали українські форми *ледащо*, *ледачий* і т. ін. Саме „*леда*” відоме вже в Крехівському Апостолі 1560-х років: *Леда* як

320, Для леда причиньки 286, Не леда чуда чинил Бог 102, За леда чим 76, Метани леда вѣтром 436.

Тепер саме „леда” поширене тільки на Наддністрянщині. Могильницький, Твори: Леда день 400, Припустити хоть леда запір 438. Франко: „З вершин”: За леда дотиком зриваєсь 91. Мокавей: „Ярошенко”: Не дали себе леда кому під ноги 316. „Український Голос”, Перемишль: Леда день скине ч. 201. Стилитися перед леда ким ч. 203.

На Наддніпрянщині це „леда” не відоме (крім Поділля); тут скажуть: будь-який, якийнебудь. Це „леда” (леда) ставиться в зв'язок з старослов'янським „еле” — ледве. Старе польське *ledaso* дало нам слово „ледащо”, а з цього пішли ледар, ледака, ледацюга, ледач і т.п. Куліш: „Чорна Рада”: В світі ледащо панує 420, Не попустимо гетьманської булави в ледачі руки 302.

З нових польських *lada*, *ladaso* постали наші нові лядащо, лядачий і ін., але вони не перемогли старих ледащо, ледачий і ін. Однак форму з *a* знає вже й Крехівський Апостол 1560-х рр.: „Жону ляда с причини покинувши” 503, хоч в оригіналі польським було: *leda z przyczyny*.

Ось два приклади, що дуже проречисто показують старе значення нашого „ледащо”. Крехівський Апостол: Новин вѣсти носит и для зыску ляда што вточуваєт 94. Полтавські судові акти 1668 р. (видання Модзалевського, 1912 р.): Много звикли шинком бавлячиєся и ледащо плести 135. (Тут „ледащо” — будь-що).

Ледве — слово польського походження (*ledwie*), що означає: 1. „з трудом” (напр.: ледве дійшов — з трудом дійшов) і 2. вираз сумніву (якщо після нього слідує чи в функції частки); напр., „Ледве чи можливо припускати, що...”

Слово *ledwie* (згодом змінене на *lada*) постало таким чином, що до ст. слов. *jedwa* поляки додали приставку *l*.

А. Брюкнер (SEJP), що започаткував цю теорію походження слова *ledwie*, цілком правильно пояснює факт, що поява назвукового *l* в слові *jedwa* (*l + jedwa*) у висліді дало слово *ledwie*.

Схожість між значеннями слів *jedwa* (що було в старопольській мові) та польського *leda*, що колись не означало нічого іншого, а тільки те, що означає старослов'ян-

ське (і стцсл.) є два, ясна. Та й у сучасній польській мові це його значення далі залишається основним.

Очевидно, що це польське слово постало із старослов'янського слова є два (jedva) шляхом приставлення до нього звука л (l). У польській мові (та в західнослов'янських мовах узагалі) природнім фонетичним явищем є тенденція додавати l до тих слів, що починаються звуком je (є). І так, напр., у деяких говорах польських верховинців слово jen (jeno) перемінилося в len. (Так воно є і в мові словаків).

„Краткій словарь шести славянскихъ языковъ”. (Москва-Вѣна, 1885) Ф. Міклошіча подає такі відповідники польського слова ledwie (і zaledwie): стцсл. едва; (не едьва); рос. едва; болг. едвам, мъчно; серб. једва, тешко, мучно; чеське jedva, sotva.

Коли йдеться про старі українські пам'ятки, то початкова форма (ledwa) цього польського новотвору в нас засвідчена в волинській пам'ятці з 1556 р., а саме - - в Пересопницькій Євангелії, в якій наявне слово л е д в а. Натомість Київський Апостол 1680 р. подає вже нову форму цього польського слова, а саме „ледве”.

Польське „ledwie” з приставкою за- (zaledwie) вперше в нас засвідчене в кінці XVI-го в.

Див. Лекс. 1596. 12: Єдва — залѣдве.

Його польська видозміна „ledwo” (що в польській мові появилася в XVI в.) до нас прийшла не пізніше початків XVII-го в.

Пор. Лекс. 1627 р. 61: Єдв́а — лѣдво, залѣдвѣ.

Українські філологи XVI-XVII вв. послужилися польським словом ledwie (а також його формальними варіантами „zaledwie” і „ledwo”) для перекладання старослов'янського (і ст. сл.) е л е (яке вони також вимовляли як „ели”) та його стцсл. синоніма л ѣ.

Див. Лекс. 1627 р. „Ели(еле) — залѣдвѣ, лѣдво. Ели жив — ледво що жив”.

У деяких письменників (у П. Куліша, Б. Грінченка, М. Коцюбинського) поруч оригінальної форми цього слова „ледве” виринає також його українська (другісна) видозміна — „ледві”.

Лежати — дієслово, що визначає поземе (горизонтальне) положення людини, тварини чи предметів.

Ст. сл. (і стисл.) лежати, болг. лежа́, серб. ле́жати, ч. ležeti, п. leżeć.

Праслов. *ležati з прасл. *legēti. Його праіндоевр. корінь засвідчений такими відповідниками цього слова: гр. legomai (я лежу), нім. liegen (лежати), литовське palegis (pa-legis) — пологи, лат. lectus і гр. lechos — ложе.

Похідні укр. слова: ліжник (шерстяна ковдра), ліжко, ложе, лягати, леговище, лежак (позема частина комина на горищі в селянських хатах в Україні), лежён, (лінтяй), положення, залéжати (бути залежним від кого), залежати (напр., ногу, що стерпне від неvigідного положення під час лежання), лігво́ (постійне місце, де лежить звір), наложниця (коханка), зложити (скласти), злежаний (папір або матерія, що довго лежить на купі — без доступу повітря, злежується, і стає тендітною).

Лéйба, ч. ім'я — єврейське жаргонове ім'я, з нім. Löwe — лев.

Лев був символом Юди. (Див. 1 М. 49. 6), і тому його подоба була в Юдиному гербі.

Лейтенáнт — поручник.

До нас прийшло з російської мови, яка взяла його з німецького Leutnant, а німці взяли його з французького lieutenant: lieu (місце) + tenant (тримаючий) — „той, що тримає місце”, намісник.

Молодший лейтенант (підпоручник) — це найнижча старшинська (офіцерська) ранга, а друга після неї — старший лейтенант (поручник).

Французьке слово lieutenant спочатку визначало не військову рангу, а адміністративного представника влади (намісника) повіту в давній Франції.

Лéксика — сукупність усіх слів даної мови; з грецького lexis — слово, вислів.

Лексикогрáфія — наука про складання словників; з гр. lexicós (словний) + grapho (пишу).

Лексиколóгія — та частина мовознавства (лінгвістики), що займається вивченням усіх аспектів слів; з гр. lexicós (словний) + lógos (наука).

Лексикóн, арх. — словник; з гр. lexicón (словник) — з гр. lexis (слово). Лексикон — це колись був словник узагалі, а тепер цей архаїзм дехто вживає для визначен-

ня такого словника, що подає слова з даної ділянки; напр., Біблійний лексикон.

„Не суцзу тогда лексікону”. Лекс. 1627 р. 476.

Там таки, Предм.: „Лексікѡн, по словенску речѣнник, а по латинѣ дікціонѣр назвавши”. Початок того Лѣксіка (sic!) учинилем”.

Лѣксис, арх. — слово; з гр. *lexis* — слово, вислів.

Лекс. 1627. 428: Лексис --- нѣзвнско, слѡвко.

Лѣкція — виклад даного предмета (дисципліни), головно в школі; з лат. *lectio*, що походить з лат. *legere* — читати.

Початкове значення лат. *lectio* було — читання.

Старослов. відповідником слова лекція було слово урокъ.

Слово лекція проникло в нашу мову не раніше XVI-го в. А перед тим, і як і в усіх інших слов'ян, було слово урок (церк.-слов. урокъ), яке й досі вживається в російській й сербській мовах. У всіх цих мовах також є слово лекція.

Відсунувши наше старе слово урок на друге місце, слово лекція (що прийшло до нас з польського *lekcja*) з України згодом (на переломі XVII-XVIII вв.) поширилося й на Москву.

На Наддніпрянщині в початкових і середніх школах завжди вживали й досі вживають старе слов. слово урок, а на західних українських землях у державних межах Польщі (в 1921-1939 рр.) цього слова не вживали, бо вважали його за російське.

У початкових і середніх школах там уживали слово лѣкція, а в академічних школах — слово „виклад” (множ. виклади) — з польського *wykład, wykłady*.

Лекс. 1627 р. 337: Лѣкція — акрѡлма, слуханье.

Лѣле! лѣлечко! — емоційний вигук з горя, в нещасливому випадку, або й у здивуванні.

Лелѣка — бубько; з тюркського *lailäk* (бубько, чапля).

Лелія — рід квітки; з польського *lilia*, а це — з лат. *lilium*. Це лат. слово, а також його грецький відповідник (*leirion*) виводять із староєгипетського *hrt*, що збереглося в коптській мові в формі *hreri, hleli*.

Лекс. 1627. 461: Сусанна — лелѣя або рожа.

Там таки, 426: Крінлелѣя або цвѣт.

Леліяти — ідекати що в своїх мріях; напр., леліяти надію на що; леліяти свої ідеали.

Давнє значення цього загальнослов'янського слова — „заколихувати”.

Болг. лелям, лелєя — заколихую, пещу, милую; серб. леліјати — те саме значення; чеське leletí — хвилювати, милувати; старопольське lelejanie — хвилювання, флюктуація. Праїндоевроп. корінь цього слов. слова засвідчений і в інших мовах індоевроп. сім'ї; пор. лит. leliūoti — колихати; латв. leluôt, leluoju — заколихувати дитя.

Лагідність звука звукосполучки ле, подвоєння її (ле-ле) та його первісне значення (колихати) — все це разом свідчить, що слово леліяти постало шляхом звуконаслідування, — подібно як слово люлю (-спатки) в укр. дитячій мові.

Слово о н. І. 1187 р.: Лелѣють мечь Шароканю.

Там таки: Ты лелѣялъ еси на себѣ Святослави насады.

Т. т.: Лелѣячи корабли на синѣ морѣ... Възлелѣй мою ладу къ мнѣ.

Т. т.: Под шеломи възлѣлѣяни.

Лельо, діял. — батько, отець. Слово це (воно в нас не літературне) збереглося в гуцульському діалекті (Словник І. Гривченка відмічує це).

Там таки є такі видозміни цього слова: лелі, лелька (батько), леліка (тітка).

Це староукр. слово, що живим збереглося на Гуцульщині, колись мусіло бути відомим усій Україні.

Слово леля, що означало тітку, було в нас (та на всьому сході Європи) у церковно-слов. мові.

У болг. мові лелєя — це тітка, а лелєяк — дядько, а в серб. мові лелєя — старша сестра.

Слово це загальнослов'янське праїндоевроп. походження. Цим терміном колись називали ляльку в значенні немовлятка. Пор. середньолитовське lėlė — лялька, немовля; латинське lelle, lellis — лялька. Це старе значення зберегло й словенське (словінське) слово lila — лялька.

Ст. слов. лелєя — слово звуконаслідувальне (ле-ле), — належало до мови дітей.

Наявність слова *ляля* в південних слов'ян і лілі в східних слов'ян свідчить, що „ляля” (з подв. звуконаслідування *ля-ля*) — це слово західньослов'ян. походження, а специфічно воно польське (*lala*). У залабських слов'ян воно звучить *lala* (з подвоєного звуконаслідування *la-la*), що означає батька (пор. укр. *дільо* на Гуцульщині).

У старослов'янській мові *лялька* (з польського *lala, lalka*) означало слово **lǫtka*. Збереглося воно в таких мовах: польська (діалект. слово *łotka*), чеській *loutka*), сербській (*лутка*).

Старослов. синонімом слова **lǫtka* було слово *кукла*, що збереглося в болгарській і російській мовах.

„Льоля”, що в укр. дитячій мові на Волині означає дитячу сорочечку, походить з польського *lola* (очевидне звуконаслідування, що наявне в західньослов. мовах. (Звичайно, його не слід змішувати з російським *ділья* (читається як *льоля*), що означає тітку.

Леміш — та частина плуга, яким крається земля на скиби.

Стцсл. *лемешь*; серб, *лемеш*; болг. *лемеж*, *палешнак*; чеське *lemeň*; польське *lemiesz*; рос. *лемех*, *лемеш*.

Слово праіндоевроп. походження. Пор. лит. *lemežis*, латинське *lemesis*. Побічні форми місцевого походження: діалект. лит. *lamežis* і діалект. болг. *ламеш*.

Твердження Ф. Мікловіча (F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien, 1886), що корінь слова *леміш* той самий, що й слова *ломити*, цілком обосноване, — особливо в світлі того факту, що тут ідеться про закономірність слов'янської виміни *е : о* (напр. *вести* — *водити*, *леміш* і *ломити* і т. ін.), але й також про те, що лит. *limti* (пор. лит. *lemežis* — *леміш*) означає *ломити*.

Семантичний аспект слова *леміш* у нас віддзеркалюється в живій народній фразі „зломити землю” (на Волині), що означає виторати ту землю, що досі була цілинною (ніколи не ораною).

Це укр. відповідник російської фрази „поднять целину”.

Лемішка — розведена водою і зварена мука. У Росії *лемішка* (називається *лемешка*) — це „мучная похлеб-

ка” (немов наш жур), а в Україні вона густа, і тільки з гречаної муки, і її смачать так, як кашу.

Лемішку в м. Брусиліві на Київщині роблять так. Насипають гречаної муки в ринку й ставлять на притухлий жар, часто вимішуючи, щоб мука добре висохла й спражилася. Потім трохи солять, заливають кіп'ятком і зараз таки добре вимішують копісткою, щоб не було грудок і не лишилося сухої муки. Вимішують у напрямках яких-будь, аби вимішати. Вимішавши, викладають лемішку в миску, поливають салом чи олією й їдять. А ще часто з готової лемішки роблять кругленькі балабушки, так само поливають салом і їдять. Назва „соломаха” (чи „саламаха”) в м. Брусиліві не знана.

А. Брюкнер (SEJP) здається правильно каже, що польське *lemieszka* — це позичка з української мови. Брак цього слова в західних слов'ян евентуально може промовляти за припущенням про його угрофінське походження (пор. фінське *liemi* (жур) та угорське *lé* (суп). (Слово це є і в Болгарії, де воно звучить як *лемеха*).

Якщо це слово не є українського походження, то в такому разі треба погодитися з твердженням Е. Бернекера, що походження його темне („*dunkel*”) (E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1908).

Лёмки, одн. лёмко — назва західньої частини українських верховинців.

Назва ця постала від того, що це наше плем'я часто вживає частку „л е м” (в значенні: тільки, же, но, йно, словацьке *len*), напр.: „Зарізали хлопці гача, ни солене, ни мацене, л е м понелом потрясене. Ой попелу дост не мали, л е м по селу позичали” (пісня). „Не буду орав, ани сяв, л е м си буду розмишляв” (пісня). „Нич не лишило, л е м лахи”.

Назва ця постала з прозивки, — так бойки дразнили своїх сусідів, а з часом ця прозивка стала за назву племені.

Лённе право, істор. — право шляхтича володіти тим маєтком, якого надав йому володар узаміну за обов'язок відбувати (в потребі) військової службу разом із своїми слугами — кнехтами. Усі конти (коней, збруї і зброї) він мусів оплатити сам.

Слово *ленно* (звідси прикметник *ленний*) перейшло до нас з польського *lenno* (прикметник: *lenny*), що в польську мову ввійшло з чеського *léno*.

Це чеське слово походить з німецького *Lehen* (і *Lehn*), перше значення якого — *лан, земельна власність*.

Згодом, у середні віки, німецьким словом *Leh(e)n* почали називати ті великі земельні маєтки, які володар надавав лицарям за те, що вони зобов'язувалися виконувати для нього військову повинність *Leh(e)n*. У цьому значенні також уживали середньовічне латинське слово *feudum* (від якого походить слово *феодалізм*).

Ленник, тобто *феодал*, також називався середньовічним латинським терміном *vassalis* (і *vassalus*), яке означає того, хто користується землею свого володаря, а за це відбуває військову повинність і платить йому данину. Той, хто давав своєму васалеві (ленникові, феодалові) землю в користування (за військову службу й данину) називався латинським словом *senior* (старший).

Сеніором васалія міг бути або сам монарх, або тільки принц, який своєю чергою був васалем монарха, що був його сеніором.

Феодална (середньовічна) система була системою кріпаччини (панщини), бо феодал (ленник, васаль) отримував від свого сеніора право володіти тими селянами, що жили на тій землі, якою він володів.

Феодална система перестала існувати тоді, коли скасували панщину (кріпаччину)

Леонід, ч. ім'я — із церк.-слов. *Леонидъ*, що походить з гр. *Leonidas* (левчук) — від грецького *leon* — (лев).

Лекс. 1627. 428: *Леонід*, *Леоніда* — „малъ левокъ”.

Leonidas — король Спарти (в давній Греції), що загинув під Термопіями в боротьбі з наїздниками — персами (під проводом перського короля Ксеркса) 480 р. перед Н. Хр.

Леоніда, ж. ім'я — із церк.-слов. *Леонида*, з гр. *Leonida* (левчиця).

Див. *Леонід*.

Лебнік, ч. ім'я — із церк.-слов. Леоникъ; походить з гр. Leonikos (від гр. leonikos — лев'ячий, сильний, відважний).

Лекс. 1627. 429: Лебнік — лвы побѣждай.

Леоніла, ж. ім'я — із церк.-слов. Леонилла; з лат. Leonilla; від прикменника leonilla (ч. роду: leonillus) — левина. (Лат. leo — лев).

Леонтій, ч. ім'я — із церк.-слов. Леонтій. В укр. народній вимові: Лев, Левко, Лівон, Лівонко; з гр. Leontios — лев'ячий, від leon — лев.

Лекс. 1627. 429: Леонтій — лвѣй, ел.

Леопард — хижий звір з родини цятковатих котів; з грецького leopardos: leon — лев, pardos — пард (пантера).

У Біблії барс, леопард і рись називаються одною множинною староевр. назвою: pemeḡim. (Пор. Пісня над піснями 4. 8; Дан. 7. 6).

У староевр. мові закінчення -im означає суфікса множини.

Лекс. 1627. 429: Леопард — звѣр з Парду и лва урожон, або спротивленье, або горкость, або перемѣненье.

Не виключено, що компонент leo- в слові леопард походить із староевр. lavi' — левиця (назва самки того звіря, що в староевр. мові визначається словом ar'jeh — лев).

Із староевр. lavi' могло постати грецьке leon (лев), а з цього — латинське leo (того ж значення).

Лепта — маленька грошова пожертва; з грецького leptón — дрібна монета, що згадується в Євангелії. (Пор. Луки 21. 2).

Лекс. 1627. 428: Лепта — дробный пѣняз.

Лесний — той, хто прикидається великим приятелем із зрадливими замірами. Символічним тут є лесний поцілунок Юди (в Євангелії).

Наше слово лесний (ст. слов. і староукр. лесный — перфідний) уже дедалі більше заступають словом „підступний”, яке є калькою польського podstępny.

Лекс. 1596. 17: Лестный лобзатель — зрадливыи поцѣловач.

Словник Б. Грінченка подає це слово в його старій формі: „лестний”.

Див. л е с т ь.

У говорах Волині відповідником слова „лесний” є слово „облесливий”.

Лесть — маніфестування нещирої „приятності” для замаскування зрадливості.

Стцсл. льсть; болг. лeст. лъст (обман); серб. лâст (обман); рос. лeсть; чеське lest і польське leść (хитрість).

Слово походить із готського lists (хитрість, зрадливість), що засвідчене нім. List (в тому самому значенні).

Початкова форма *leis (пронюхувати, намацувати (про собаку) — це тільки старонімецький твір.

Лекс. 1596. 206: Непрелестный — который не дастся зрадити. Нелестный — незрадливый.

Там таки, 166: Лесть — зрада. Лестивый — зрадливый. Лестець — волоцюга, тулач, зрадця. Лещу — зраджаю.

Лекс. 1627. 307: Тут — ошуст, прелестник.

Там таки, 106: „Лесть, лценіє --- зрада, зрадження, ошуканье”. „Лестивый — зрадливый”. „Лестный лобзатель — зрадливый поцѣловач”. „Лещу — зраджаю, ошукиваю”.

Пор. в Ів. Франка („Лис Микита”): „Пустивсь на брехню і лeсть”.

Староукр. перелестник (пор. цер.-слов. прелестникъ — підлещувач) у нас живим збереглося тільки в міфології. Напр., на Крем'яниччині (Волинь) серед селянства аж до II світ. війни зберігалось повір'я, що коли дівчина дуже тужить за своїм коханим хлопцем, що помер, то до неї по ночах приходять перелестник — злий дух, що прикидається цим її хлопцем.

Лета, міф. — „річка забуття” (в міфології греків) в загробному житті. Хто пив воду з Лети, той забував усе. Звідси вираз „Канути в Лету” — бути забутим.

Назва „Лета” походить з грецького слова léthe — забуття.

Летіти — рухатися в повітрі за допомогою крил. Перша особа одн. тепер. часу: л е ч у.

Стцсл. летѣти, I особа одн. тепер. часу leštъ; болг. летя; серб. летјети; рос. лететь; чеське leteti; польське lecieć.

Корінь слова праіндоевроп. Порівн. лит. *lekiū, lēkti* (летіти) і латв. *lekt, lēcu*, (скакати), лат. *locusta* — саранча. Похідні слова: *лет*, род. відм. *лétу* (не „льóту” — з рос. „лёту” і з польського „lotu”); *літáк, літýн, летóвнице; летýнський, літáння, летючий, злетіти, вилетіти, прилетіти, долетіти, залетіти, пролетіти, перелетіти, полét* (у просторі), *літýнство, літáння, віліт, пріліт*.

Слово о п. I. 1187 р.: Ольгово гнѣздо далече залетѣло.

Там таки: Два сокола слѣтѣста.

Лé хайм! — єврейське побажання при питті: „На життя!” „На здоров’я!”

Староєвр. *le chajim* — „на життя”. Сучасне євр. вимова: *léchajm*.

Див. Хаїм.

У Смолича („Дитинство”, 1938 р., ст. 44) читаємо: „Йоська, лехайм!”

Лéщета — 1. дерев’яні кліщі (переважно з розщепленої на одному кінці гнучкої палички), яку коновали вживають при „харашанні” (вихолощенні) жеребця; 2. довгі, вузькі, гнучкі (спереду вигнуті вгору) дощинки з ув’язю для взуття, якими їздять по снігу. (На Наддніпрянщині по-російському їх лй ж а м и називають, а в Галичині л е щ е т а м и). Слово „лéщета” в значенні дерев’яних кліщів у нас уживаються тільки в множині, а в російській мові є однинна форма: л е щ а д ь; так само і в польськ. мові: *leszczotka*.

Преображенський (ЭСРЯ), Брюкнер (SEJP), Бернекер (SEW) і Мейє (Etudes...) та ін. заропонували різні гіпотези про походження цього слова (напр., від слов. клещи; від „л е с к а т и” і т. ін.), але ні одна з них не умотивована.

На західних українських землях між двома світовими війнами слово лещета (російське лыжи, пальське party) було дуже поширене, і були похідні слова: лещетáр, лещетáрка, лещетáрський, лещетáрство, лещетарювáння.

Лóя, бібл. ж. ім’я — ім’я старшої Лаванової дочки; із староєвр. *Leah*; церк.-слов. *Ліа*, гр. *Leia*, лат. *Lia*.

Лекція, місц. — лекція. Польське слово *lekcja* (що походить з лат. *lectio* — читання) в Галичині завжди ви-

мовляли м'яко: лекція, а на Наддніпрянщині — твердо: лекція.

І хоч в Україні в державних школах наддніпрянська вимова цього слова стала літературною, на західніх українських землях в державних межах Польщі (в 1921-1939 рр.) далі вимовляли його м'яко: лекція.

Див. лекція.

Лжа, арх. — брехня. Слово це загальнослов'янське.

Ст. слов. (і стцсл.) лъжа; староукр. лжа (див. Слово о полку Ігореві); в укр. книжній мові XVI-XVII вв. лож; болг. лъжа, лъжија; серб. лаж; чеське lež; старорос. лжа, нове рос. ложь.

Ст. сл. (і стцсл.) лъжь, лъживъ; болг. лъжливъ, лъжовит; серб. лажлив; чеське lživu; рос. лживый.

Ст. сл. (і стцсл.) лъживьць; болг. лъжец, лъжно; серб. лажа, лажов; рос. лжец; чеське lhaž, lživec; польське lgarz (klamca); укр. л г у н (брехун) збереглося в Галичині із старої української літературної мови.

Ст. слов. (і стцслов.) лгати, lžo (брешу); болг. лъжа; серб. лагати; чеське lhati; польське lgać (звідси lgarstwo).

Староукр. див. Слово о п. І. 1187 р.: Уже лжу убудиста.

Праїндоевропейський корінь цього слова ясно засвідчений також у старолитовському luginaitė (зрадливий); в готському liugan (брехати) — пор. суч. нім. lügen (брехати).

Напр., стцсл. лъжепророкъ (фальшивий пророк), лъжесъвѣдѣтель і т. ін.

В укр. мові вільно творяться такі слова як „лженаука“, „лжерелігія“, „лжефілософія“ і т. ін. й старе слово „лжепророк“ живим збереглося в нашій літературній мові.

Поки в українській мові не було полонізмів „кривоприсяга“ і „фальшива присяга“ (з польського krzywo-przysięga, fałszywa przysięga — з нім. falsch), у нас казали „ложна присяга“.

Слово лжа, як архаїзм, уживається в нас і тепер. (Пор. твір Ігоря Костецького „Священна лжа“).

Ливан, геогр. — назва малої арабської країни в східньому районі побережжя Середземного моря, з столичним містом Бейрут.

Назва походить від гір, що називаються Ливанськими горами.

Стцсл. Лівань походить з грецького Libanon, а це — від гр. слова lebanos (лат. olibanus), що постало із староевр. lavan — білий.

Гори в цій країні замітні своїми білими верхами (бо там лежить сніг), і тому їх прозвали білими.

Про Ливанські (Lavan) гори була вже згадка в Біблії (див. Втор. 3. 25).

Лекс. 1627. 429: Ліван — бѣлый, або кадило, або сердца приспособѣнье.

Лівія — див. Африка.

Лизати — потягати язиком по чому; напр., лизати собі руку, лизати цукерку, лизати мед з миски і т. ін.

Ст. сл. лизати, болг. лижа, серб. лизати, рос. лизать (лизень — язик у скотини), чеське lízati, польське lizać.

Корінь цього слова в інших мовах індоевропейської сім'ї: лизати — лит. liežu, liēžti; лат. lingere; готське bi-laigōn; староангл. liccian; новоперське lištan; лїж у: вірменське lizem; гр. leicho; ірландське lígim; лиже: стар.-інд. líhati.

Слово о п. I. 1187 р.: Звѣри кровь полизаша.

Похідні слова: залізувати, прилізувати, злізувати, полізати, лизун, підлізуватися (до кого), підлізник, підлизайко, залізаний, прилізаний.

Відоме прізвище Лизогуб.

Слово це в укр. фольклорі: „Пропало, немов корова язиком злизала”.

„Будь добрий — пролижуть, будь злий — проплють”. „Локіріє теля дві корови лижуть”.

Лик, цер. арх. — хор, або собор (збір) Ангелів, Святих і т. ін.

Стцсл. ликъ, у сучасних слов. мовах перекладається так: рос. лик, болг. хор, серб. кор (збор), чеське chor, польське chórg.

У суч. укр. мові лік означає число. Пор. у Т. Шевченка: „Лічу в неволі дні і ночі, і лік забуваю”.

Звідси безліч — дуже багато.

Польське lik — число (пор. liczny — численний; bez liku — „без числа” — дуже багато).

Походження цього слова неясне.

„Лик — зестье або згромаженье спѣваков люб грачов или танец”. Лекс. 1627. 107.

(Слово „танець” тут подано помилково — із стисл. ликовати — веселитися, яке походить з готського laiks (танець), що не має нічого спільного зо словом ликъ — хор).

Ликѣра — див. Гликѣрія.

Лілик — кажан; місц. „летюча миш” (Волинь).

Давне лиликъ, лилекъ, лилѣкъ; лат. mergus.

Староукр. лілик ще збереглося в Галичині, а на Наддніпрянщині вживається вже тільки „кажан”.

У Чубинського („Труди”, I. 55): „Як лиш іззість кусочок чого свяченого, то зробиться з неї кажан”.

Див. кажан.

Лиман — широке усте ріки в море; з тур. і крим.-татарського liman — пристань (порт), що запозичене з грецького limén (затока).

Лиманами також називають відноги (розгалуження, чи т. зв. „лахи”) ріки.

Лекс. 1627. 299: Оток мórській — отнога, лиман.

Лимар, місц. — римар (ремісник, що шие ўпряж), шорник (шиє шори, півшори, шлеї і т. ін.). Слово римар прийшло до нас із польського gumaż, що походить з німецького Riemer (того ж значення).

У деяких говорах Наддніпрянщини в запозичених словах звук р деколи змінюється на л. Так, напр., із ст. слов. рыцарь (з нім. Ritter — вершник) там постало „лицар”, з реєстровий (козак) постало „лейстровий” (козак), із церк.-слов. орарь пішло „олар” і т. ін.

Наплив в укр. літературну мову слів із зміненним р на л вдалося своєчасно стримати. Але на стримання „лицаря” (з рицаря) уже було запізно, і тому вже мусіли надати йому права „громадянства” в нашій літерат. мові.

Лінва — товстий (грубий) мотуз (шнур); уживається переважно в Галичині й на Волині. Походить з польського linwa (linwa, linka, linewka), а це із середньовічного німецького line (суч. нім. Leine; пор. англ. line).

На Наддніпрянщині замість „линва” кажуть мотуз і шнур, а також вір'ювка — з рос. верѣвка (вимовляється „верьовка”). На Волині — „линва” і „вужисько”.

Ст. сл. було вѣрвь, вѣрвь; староукр. — верв (звідси в Галичині укр. вервіця - - шнурочок чоток); по-укр. правильно в і р е в к а, а не (з російською вимовою) „вірвовка”.

Лекс. 1627 р. 19: Лива — „Велбўдліна албо уже ко-раблное, бардзо грубое, котрим желѣза звязуют и укрѣп-ляют.

Лінути — летіти. У народній пісні: „Линув сокіл з України” (Амвросій Метлинський, Народныя южнорусскія пѣсни. Київ, 1854). „Ангел линув, сльозу уронив”. (Чуб. „Труды”, т. III). У Шевченка: „А я дивлюся і сер-цем л и н у в темний садочок на Україну”.

Слово л и н у т и — це очевидний народній новотвір, що походить із східніх українських земель. (У народній мові на західніх українських землях його немає. Щоправда, згодом воно там почало прицеплюватися почерез школу, книжку й пресу — із Наддніпрянщини).

Постало воно за принципом рухонаслідування — подібно як слово х л и н у т и (скорочено: „линути”, але тут про воду, дощ), р и н у т и (про рвучку воду) і т. ін.

В інших мовах слова л і н у т и немає, і ніколи в них його не було.

Ліпа — назва одного з родів дерева, яке головню відоме тим, що бджоли з його цвіту мед беруть.

Болг. липа́, ліпа; серб. лїпа; рос. ліпа; чеське ліра; польське ліра.

Корінь праіндоевроп. ходження. Пор. лит. ліра, ліре; латв. лі́ра, лі́ре; старопруське leip-; нім. Leipiten.

Такий погляд, що ця назва генетично пов’язана зо словом „липкий” подобає на народню етимологію.

Л і п а — фальшиві гроші, фальшивий документ; рос. „липа́”, польське „ліра”, „лірowe pieniądze”.

Ліпень — див. к а л е н д а р.

Ліса горá — популярна народня назва непорослої лісом чи кущами гори. Зокрема вона відома і в Біблії (4 М. 23, 3): „І Біл’ам пішов на лису гору (šefi)”.

„Ліса гора” — це часта топографічна назва в Україні. Відома вона і в укр. фольклорі (а також у фольклорі інших слов’янських народів). У повір’ях і казках відьми опівночі збираються на лисій горі.

Буває й так, що стару назву „Лиса гора” змінюють на „Лісяча гора”.

У нас колись „Лисою горою” називали також ту гору, на якій був расп'ятий Христос.

Див. Лекс. 1627, 102: „Крапієво мѣсто - - Лобное мѣсце, лысая гора”.

Лисавѣта, ж. ім'я — Єлисавета, із церк.-слов. Елисаветъ, що походить з гр. Elisabeth — із староевр. Elishēva, значення якого — „Я поклялася служити Богові”.

Укр. народні версії цього ймення: Лисавѣта, Савѣта.

Ті селяни на Волині, що спочатку не розуміли назви „Совети” (СССР), „Саветою” їх звали.

Лісий — той, у кого вилізло волосся з голови й більше не росте.

Ст. слов. възлысь, болг. лис, серб. лис, чеське lysý, польське łyсу.

У давніх слов'ян в відношенні до людини, в якій вилізло волосся на голові, вживали слово плѣшивъ, а місце на голові, звідки вилізло волосся, називали плѣшь; звідси й ст. слов. дієслово плѣшивети.

Слово це було і в староукр. мові (див. Лекс. 1627, 154: Плѣш — лысина або пагост). Збереглося це слово і в чеській мові: pleš (лисіна), plešivu, plěchaty (лісий), plešivět, plechateti (лісити). Подібно і в словацькій мові.

Слова лисий, лисина вдавнину відносилися тільки до тварин; вони означали білу (чи взагалі ясну) пляму на лобі коня, корови і т. ін.

Староболг. плѣшь означало безволосу частину голови людини; у суч. болг. мові старе плѣшь заступлено словом келѣвост; в сучас. болг. лис означає тільки поздовжню білу латку на лобі тварини.

Старе плѣшь (безволосе місце на голові) в сучасн. сербській мові заступлене словом белав, а суч. серб. лис, лиса означає тільки білу (чи взагалі ясну) пляму на лобі тварини. Також значення лит. laukas — це біла латка на лобі тварини.

Це значить, що лисий у праіндоевропейській мовній добі означало ясну пляму взагалі. Пор. вірменське lois (світ, світлість), lusi (більмо на оці); гр. leukos (білий); лит. laukas (біла пляма на лобі тварини).

Лисіця -- самка лиса.

Ст. слов. (у писаних пам'ятках засвідчена тільки форма жіночого роду) л и с а, болг. (тільки ж. р.) лисица; серб. лѝс, лисица; старочеське (тільки ж. р.) lisa, н. ч. liška; польське lis, lisica; рос. лис, лиса (лисица).

Хоч корінь цього слова праслов'янський і праіндоєвропейський, віддзеркалення в інших мовах індоєвроп. сім'ї знайти не вдалося.

Натомість корінні зближення помітні в таких неслов'янських назвах лиса: лат. volpēs, vulpēs; гр. alópes; лит. lāpe; латв. lapsa.

Але всі вони не подібні до слов. л и с і до його німецького відповідника — Fuchs (пор. англ. fox) та франц. renard.

**
*

В Україні вдавнину улодібнювали звуки лиса до звуків собак, і тому казали, що „лисици б р е ш у т ь” (див. Слово о полку Ігореві).

Х и т р і с т ь, як психологічна прикмета лиса, відома в фольклорі (головно в казках) усіх народів.

(Порівн. твір Ів. Франка „Лис Микита”, що оснований на мотиві німецького фольклору).

Пор. укр. фразу „Хитрий, як лис”, а також „лис” у переносному значенні — „хитрий”.

По Другій світовій війні в США почав виходити укр. гумористичний періодик „Лис Микита” за редакцією його основоположника Едварда Козака.

Л и с т — п и с ь м о́ (письмова форма комунікації автора зо своїм адресатом).

Гр. epistolḗ, лат. ěpistola; нім. Brief, англ. letter, ст. сл. писмо, болг. писмо, серб. писмо, рос. письмо.

Чеське list проникло в польську мову і заступило в ній польське слово pismo. З польської мови слово list проникло в українську мову, і почало усувати з неї наше старе слово п и с ь м о.

Укр. селянство на Волині й Поліссі не знало слова л и с т (там уживали тільки своє слово — п и с ь м о) аж до того часу, коли між двома світовими війнами до них це слово прийшло від української інтелігенції, в якій полонізмів є ще більше ніж русицизмів.

Історія усування нашого слова п и с ь м о́ полонізмом (чеського походження) л и с т позначилася проміжною

фазою, коли слово *письмѣ* в нас ще не зовсім було усунене, а слово *лист* ще не зовсім у нас прийнялося.

Ось приклад з укр. народньої пісні:

„А я ж тії листи, а я ж тії *письма* сам перечитаю”. (Див. А. Метлинський, Народня южнорусскія пѣсни. Київ, 1854).

Чехи слово *list* (лист) — замість свого старого *psani* — взяли із слов'янської ботанічної термінології: *лист* на дереві.

Слово „лист” — (не в значенні *письма*, а *аркуша*) з давніх-давен поширилося серед слов'ян. (Бо *ж аркуш* — це слово латинського походження: з лат. *arcus* — лук, дуга).

Давня книжка складалася з окремих листів папірису чи пергамену, часом зложеного вдвое. Пагінація (сторінкування) в давній книзі зазначалося за листами, а не сторінками: в одному листі дві сторінки — передня й задня. Назва постала з аналогії до листа дерева. Пізніше паперовий лист значно побільшився і став складатися з 8 старих листів, цебто з 16 нових сторінок.

Лист — однінна форма збірнотної *лістя* (на рослинах).

Ст. слов. *листь*, болг. *лист*, серб. *лѣст*, рос. *лист*, чеське *list*, польське *list*.

Корінь слова праїндоевроп. Порівн. лит. *laiskas* (листочок на стеблі льону), а так само й старопруське *lāiskas* набуло собі значення *книги* (від „листки” рослини).

Пор. також англ. *leaf* (лист) та його старощім. відповідник *laub* і данський *loof*.

В укр. мові, як і в інших слов'янських мовах, не творить множинної форми; *лістя* — це форма збірнотна. Множинні форми творять його димінутиви: *листок-листки*, *листочок-листочки*.

Димінутивно-пестливу форму утворює форма збірнотна: *лістя* — *лістячко*.

Слово *лист* уживається також як *pars pro toto* (частина за цілість): *лист* = *лістя*.

Та збірнотна форма слова *лист*, що засвідчена в наших давніх писаних пам'ятках, є старо-церк.-слов'янською. Пор. Слово о п. I. 1187 р.: *А древо листвиє срони*.

Листопад — див. календар.

Ця назва одинадцятого місяця року в нас дуже давня; знаходимо її вже в галицькій Четвероевангелії 1144 р., в якій написано: „Октябрь, рекомый листопадъ”. (Див. И. И. Срезневский, Матеріали для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ. С. — Петербургъ, 1893 і д. Том II. 23).

Литва́ — назва одної з балтійських країн. Назва ця в оригіналі, по-литовському, звучить Lietuva. Слов'яни її з давніх-давен вимовляли по-своєму: Литва (так у нас у Літописі Нестора); по-польському — Litwa.

Походження цієї назви не відоме.

Індобалтійський корінь назви Lietuva очевидно той самий, що й корінь назв Latwiejis (Латвія) і Letgoly (латиші). (У назві Letgoly слово goly походить від латвійського galas — кінець, край).

Значення назви Lietuva напевно не має нічого спільного з лат. litus (побережжя). Припущення Брюкнера (SEJP), що корінь цієї назви може бути той самий, що і в польському lato (ст. сл. лѣто) також не обосноване.

У нас удавнину назвою країни „Литва” звали також литовський народ.

Пор. Слово о п. I. 1187 р.: Литва, Ятвязи, Деремела.

Літи — пускати воду з чого в долину. На основі персоніфікації дощу кажуть „Дощ лє!”

Ст. сл. лити, leio (лити, я люю); ст. сл. ітератив — лєяти; болг. лєя, серб. літи, рос. лить, чеське líti, польське lić, lać. Прасл. *liti, *leio.

Лит. lieju, lieti (лити), литиське līt, listu (зливатися, текти струєю), гр. leibo (капаю, люю), лат. līāge (випливати що як жертву, звершувати обряд „зливання”).

Сучасна укр. ітератив лля́ти (Словник Грінченка) графічно виражався формою „лляти”, „влляти”.

Слово о п. I. 1187 р.: Ти бо можеш Донъ шеломы влляти.

Згодом її почали виражати упрощено: „ляти”, „вляти”.

Кров пренайдорожшюю влял. Катих. 1645 р. 23.

Похідні слова: зліва (великий дощ), віливок (недоношене куряче яйце в плівці замість шкаралущі), „випливати віск” (у знахарстві), „Поливаний Понеділок” (з часів давніх вірувань, — припадає на другий день Вели-

кодня), поливати (наприклад, город), вилити (рідну з чого), наливати, доливати, розливати зливати (рідину зверху), переливати (з одної посудини в іншу), підливати (напр., квіти), лійка, налівка, поливана (глиняна посудина).

У фразеології „вйлив ріки”, „проливати кров”, див. Слово о п. I. 1187 р.: Нечестно кровь пролияете.

„Заливати хробака” (випити чарку „на здоров'я”); „заливати горе” (пити горілку „з горя”); „лити помні на голову” (зневажати кого), „але, як з цебра” (іде великий дощ), „залив'ється сміхом”, „залив'ється співом” (про соловіїв).

Литія — Молебень, коротка Молитва за спокій душі покійника чи покійниці.

Стцсл. л и т и я, з грецького *lité* — Молитва.

Літка — та частина ноги, що сягає від коліна до згибу біля стопи.

Рос. лытка, чеське *lýtka*, польське *łydka* (*lytka*), *lyda*. Старопольське *lyst*, *lysta*.

Ці форми були і в нас: Лекс. 1596. 17: Лысть — літка.

Походження цього слова не ясне.

Замітним є той факт, що в південнослов'янських мовах цього слова немає; немає його і в стцсл. мові. Ст. слов. (і стцсл.) означення литки було *голень*. І тільки воно є в південнослов. мовах: болг. голѣн і серб. голен, голеница. Навіть у західніх слов'ян колись переважало це слово: у чехів *holej*, у поляків *dolej*. У російській мові збережене це слово — *голень*.

Літр — одиниця міри ріднини й сухої субстанції в метричній системі. Міра його дорівнює об'ємові 1 кілограма чистої води при температурі 4° Цельсія або 1 кубічному дециметрові.

Слово *литр* прийшло до нас через польську мову (*litr*) з мови французької — *litre*, що походить з грецького *litra* (фунт), а звідси й старослов. *лѣтра* (фунт).

Гр. *litra* походить із староіталійського **ligra*, звідси латинське *libra* (вага), а з нього французьке *livre* — фунт.

У південних слов'ян зберігається ст. слов. слово *литра*.

У нас удавнину також вживалося ст. сл. слово **л и т - р а** — в його грецькому значенні **ф у н т**.

Див. Лекс. 1627. 429: Літра — фунт.

Ліхва — винятково велика оплата за позичення грошей тоді, коли вони в особливій скруті дуже потрібні, а в банку чи в щадничій касі йому позичити не хочуть.

Але старослов. слово **лихва** означало звичайне опроцентування позичених грошей.

Слово це в нас уперше засвідчене в Остромировій Євангелії (1056-1057 рр.) та в Исборнику (Збірникові) Святослава 1073 р.

Форма „лихвар” (замість „лихвар”) прийшла до нас із старого польського *lichiwarz*.

Наші філологи XVII-го в. так пояснюють значення цього слова:

Лекс. 1627. 206: Рост — ліхва.

Там такн, 210: Рост тоє ж, що и лихва. Росты ростов — лихвы на лихвы.

Т. т., 107: Л и х в а значит плод або тоє, що ся родит, приплодок.

Т. т., 107: Лихонмец — лихвѣр.

Слово це — всеслов'янське: болг. ліхва, серб. ліхва, чеське *lichva*, польське *liczwa*, рос. ліхва́ (звичайно у фразі „с лихво́й”).

У російській мові на означення **лихваря** вживається слово **ростовщѣк**, від слова **рост** (зріст), яке в цьому випадку означає зростання суми позичених грошей через наростання процентів. В інших слов'янських мовах слова **ростовщѣк** немає.

Ст. слов. **лихва** походить з готського (старонім.) *leihwan*, значення якого було те саме, що сучасного нім. *leihen* (позичати) і *borgen* (звідси укр. **боргувати**).

Лихий — злий, сердитий, недобрий, поганий.

Ст. сл. (і стцсл.) **лихъ**; болг. **лих**; серб. **лих**; рос. **лихóй**; чеське *lichý*; польське *lichy*.

Ст. слов. **лихъ** спочатку означало тільки все те, що виходило поза межі міри, і тому вважалося за **лишне**, **зайве**. Стцсл. **излиха** означає: **надмірно**, **лишньо**; „**лихо глаголати**” означає **говорити лишне** (по-грецькому *battologeîn* — „лепетати язиком”).

Корінь ст. слов. лихъ е в укр. словах лишній, лишійтн, лишє, залишка.

Російське лих (лихóй) означає: 1. злий і 2. бравий, смільчак.

Польське lichu означає: 1. злий, 2. плохенький, нужденний.

Укр. лихий — це злий, а лихо — зло. Інших значень ці слова в нас не мають.

Праїндоевроп. корінь ст. сл. лихъ (лишній) віддзеркалений у грецькому leipō й лат. linguo (залишаю), в лит. likti (залишка) та нім. leihen (залишити що кому, позичити).

У склад. словах: лихоманка (пропасниця, „трясця”), лиходій, лихоман, лихоманити; староукр. лихоємець (той, хто бере лишнє; лихвар).

У фразеології: „Вдарити лихом об землю”. „Ой, лишенько мое!” „Лихий би його попутав!” (Тут „лихий” замість слова „чорт”, що було словом — табу).

Лицар - - рицар; англ. knight; з нім. Ritter - вершник; франц. chevalier.

Стара укр. форма була „рыцарь”; таким це слово поширилося від нас на Москву. Болг. рицар, польське husarz, чеське rytíř.

Староукр. рыцар змінилося в східньоукр. говорах на „лицар” так, як „римар” там змінилося „лимар”.

На західніх українських землях залишилися незмінними слова „рицар” і „римар”.

Див. лимар.

У сербській мові замість „рицар” уживається слово витєз, із старослов. vitezь — воєнний герой; звідси староукр. витязь; чеське vítěz; болг. витяз; рос. витязь; пор. польське zwycięzca. У нашій літературній мові XVI-XVII вв. вживалося ще наше старе „рицар” (а не „лицар”). Але в ній форму „рицар” уже почали були змінювати (під впливом польського husarz) на „рицер”).

Лекс. 1627 р., 86: Изящник - - над всѣх сильнѣйшій, рицар.

Там таки, 159: Побѣдник — звитязца, рицар.

Т. т., 25: Воин — рицер, жолнѣр.

Лице - - обличчя; ст. сл. лице, родов. відм. лица або личесе; серб. лице; рос. лицó; чеське lico, líce (щока), польське lice (щока, лице); лужицьке lico.

Слово походить від ст. слов. ликъ — лице, подоба (зображення) лица. Суч. болг. лик означає образа (картину), а серб. лик означає обличчя, форму, подобу чого, образ.

Праіндоевроп. корінь слова ликъ (і лице) наявний в ірландському lessa (щока, лице) і в старопрусськ. laug-pap (щока, лице).

Ст. сл. лице (обличчя) означало також особу. Це другісне значення має слово лице в суч. болг. і серб. мовах (лице — особа) і в рос. мові (лицо — особа).

Було це другісне значення слова лице і в нашій старій мові.

Див. Лекс. 1596. 17: Лице́ — осóба. Ланита́ — лице́, чéлюсть.

Від слова лик (подоба лица) постало слово личина (маска); пор. в укр. фразеолог. „бісова личина”.

Слово „обличчя” (що означає лице) прийшло до нас із польського oblicze.

Лице в українськiм праві з найдавнішого часу також визначає „поличне” — крадена річ, доказ злочину, полика, прилика, рос. улика. Так, уже в „Руській Правді” маємо це значення: Оже не боудеть лица, тогда дати ему желъзо.

У Полтавських судових актах 1665-1669 рр. повно прикладів на таке значення „лиця”: Злодій з лицем пойманий 32. Пойман былъ з лицем волов двухъ 148. Мене при том лицу поймали 101. З лицом овцами пойманий 29. Подсвинка взяла лицем вернул 128. Тое лицо шкоди моей власной 168. Москвитина поймали у кліті зъ лицомъ 62.

„Лице” в цiм старiм значенні згодом почало потрохи забуватися й замiнюватися на загальний „доказ” (без матерiального значення). „Лице”, як крадена річ чи взагалі доказ, знане й сучасній живій мові. Словник Б. Грінченка II, 365 подає такий приклад: Так що, як він і бив його, але в його нема ніякого лица, знаків нема. „Словник правничої мови” 1926 р. ст. 210 рос. слово „улика” перекладає нашим „лице”. У „Приповідках” Франка, „Етногр. Збірник” т. XXIV, ст. 351-352 знаходимо декілька виразів, які можна глибше зрозуміти тільки зо старим значенням „лиця”: „Лиця не мати”, „Лице не бреше”. Яким лицом ти міні то говориш”. „Тут усе на лице”. Франко

додає правдиву свою примітку: „Принесемо до суду всі докази сповненого злочину: вони так і зветься лице”. Пор. рос. „изобличать” — доказати, довести; „есть на лицо” — всі присутні.

„Перед лицем”. — У староевр. мові дуже частий вираз *lif'ne* — „перед лицем” (церк.-слов. „пред лицемъ”).

Ця фраза — це один з гербаїзмів, що з Біблії поширився й на інші мови.

Напр., Книга Буття 29. 26: „Віддавати (замуж) молодшу (дочку) перед лицем старшої”. Вихід 14. 19: „І рушив Ангол Божий, що йшов перед лицем табору”. Левит 26, 27: „Як перед лицем меча”.

Цього роду прикладів у Біблії дуже багато.

Цікаво, що в церковно-слов'янському перекладі Біблії староевр. *lif'ne* („перед лицем”) перекладається неповно, цебто тільки словом „предъ”, а слово „лицем” пропускається.

Напр., замість перекласти „Стали *lif'ne* (перед лицем) фараона” (Вихід 9. 10) перекладено: „Стали предъ фараономъ”.

Таких прикладів є чимало. Звичайно, це грецький вплив на церк.-слов. мову. Греки замість перекладати повністю: „перед лицем”, староевр. *lif'ne* перекладали скорочено: „перед” (лицем).

Лицемір — іпокрит.

Ще з часів Свв. Кирила й Мефодія (IX в.) грецьке слово *hurokrites* (актор) перекладали новоствореним старо-церковно-слов'янським словом *лицемѣръ*. Воно означало таких людей, що тільки „лицем міряли” (мѣрили) свою „праведність”; цебто *лицем* прикидалися праведними, а в душі в них були гріхи.

Христос книжників і фарисеїв називав лицемірами. Лекс. 1596. 17: Лицемѣръ — облудный. Лицемѣрствую — облудне що справую. Лицемѣріе — облудность.

Личакі — взуття типу ходаків, що зроблене з лика.

Пор. у Шевченка („Катарина”): „Іде Катерина у личаках”.

Звичай ходити в личаках найдовше зберігся на Поліссі.

За часів історичної Польщі *личакі* в шляхетських сферах були символом убогости. І саме тому дрібну (убо-

гу) шляхту звали „личаковою“ (або „ходачковою“) шляхтою, бо вона, не мігши спромогтися на шкіряне взуття, ходила вличаках (у „ходаках“).

Слово „лїко (підклад кори дерева) всеслов'янське: болг. лїко, серб. лїко, чеське lůko, польське łuko.

Праїндоевропейський корінь цього слова засвідчений також лит. lūnka, латв. lūks і старопруськ. lunkan, що означають лїко.

У давнину в нас скручували лїко в форму шнурів і в'язали ним плоті і т. ін. Похідні слова: лїковий, лїковина, прізвища Лїчнк, вулиця Личаківська у Львові.

Лїчба, арх. — число; з польського liczba (того ж значення) — від п. дієслова liczyć.

Див. лїк.

Слово „лїчба“ (яке не ввійшло в укр. суч. літерат. мову) разом з багатьма іншими полонізмами було в літерат. мові українців XVI-XVII вв.

Лїчба ви́бранихъ Божи́хъ выполня́лася. Катих. 1645 р. 696.

Лїше́, лїш — тільки крім.

Дармо українська інтелігенція Наддніпрянщини прозивала галичан (а головню українських верховинців з Карпат) „лишакáми“, бо вони вживають слова „лишень“ або „лише“, „лиш“ (див. журн. „Основа“, 1861, т. I, стор. 265).

Вони якось не помітили, що в мові укр. селян на Наддніпрянщині також збереглося це слово. Напр., Номис („Укр. приказки“) рясно ілюструє вживання слів „лише“, „лишень“ укр. селянами на Наддніпрянщині. Воно є літературним словом і в Т. Шевченка („Наймичка“). „Стривай лишень! Чи чуєш? Щось плаче за ворітьми!“

„Лише“ („лиш“, „лишень“) — це дуже старе українське слово, яке — в своїй старій формі „лишень“ — уже наявне в Лаврентієвському та Іпатському списках „Повісті временних літ“ (Літопису Нестора).

Це слово (як слова „лїшка“, „лїшний“, „лїшити“) походить від ст. слов. (і староукр.) лїхъ, яке означало все те, що надмірне, лишне, зайве, існуюче поза нормою міри.

Див. лїхий.

Лїшт́ва — вузька дерев'яна планочка для прибивання чого. Походить з польського listwa, а це — з старонім. liste (вузька планочка).

Вузьку вишивану смужку у нас також „лиштвою” назвали. У Шевч. („На Великдень”): „А мені хрещена мати лиштву вишивала”.

Лівий — протилежний правому.

Ст. слов. лѣвъ; болг. лѣв, серб. лѣјеви, словенське lēv, чеське levý, словацьке ľavu, польське lewy, рос. лёвый.

Праїндоевроп. корінь цього слова також наявний у лат. laevus (лівий, зігнутий) і гр. laĩós (лівий). Похідні слова лівшá (лівшún, лівáк, ліворукий), наліво, лівіця (ліва рука — протилежне до правиці — правої руки).

„Лівий”. — Слово „лівий” у переносному значенні визначає все те, що є „революційним” у суспільному, економічному, культурному й політичному відношенні — у протилежність до „правого”, що в переносному значенні визначає все те, що консервативне.

За часів Великої Революції у Франції (1789-1793 рр.) в конвенті (крайовій асамблеї депутатів) революціонери („монтаньяри) сиділи ліворуч предсідника, а консерватисти („жирондисти”) сиділи праворуч. І саме тому (з того часу) революціонерів прозвали „лівими”, а консерватистів — „правими”.

Лігату́ра — пов'язання одним писемним знаком двох чи й більше букв у давніх рукописах; напр. лігатура щ складена з ш і т.

Походить із середньовічного латинського ligatura — в'язь, від лат. ligare — в'язати.

Лід — замерзла в цілку субстанцію вода.

Ст. сл. ледъ, болг. лед(ѣт), серб. лѣд, рос. лёд, чеське led, польське lód.

Праїндоевроп. корінь його наявний також у лит. ledùs і латв. ledus, що означають лід.

Суч. укр. літерат. льóду (род. відм. одн. від „лід”), льóду, по льоду́ і т. ін. — це польський вплив: lód, род. відм. одн. lodu, наз. відм. множ. lody і т.д.

У староукр. мові було: лед, леду, по леду, леди і т.д. Це засвідчене написом на Тмутораканському камені 1068 р.: „По леду”.

Ця оригінальна (історично правильна) українська вимова цього слова збереглася в укр. народній мові в Галичині. Там кажуть: лід, лёду, лёди і т.д.

Пор. полонізми: „льоту” (замість лету), „льоду” (замість леду), „льону” (замість лену — від лен).

„Зломити лід” — калька з франц. rompre la glace (почати що після подолання перешкод).

Лідія, ж. ім'я — із церк.-слов. Лидія, з гр. Lydia — біломармурна (від lydios, -a, -on — біломармурний).

Гр. lydos — сяючий білий камінь, білий мармур.

Lydia також була старою назвою одної з країн Малої Азії, з якої, як каже легенда, прийшли до Європи етруски (одне з італійських племен) і поселилися на Апенінському півострові.

Ліжко — форма цього слова є димінутивом форми слова лóже.

Ст. слов. ложе, болг. ложе (постіль), серб. ложе, рос. лóже, чеське lože, польське łóże, здрібніле — łóžko.

У слові ложе звук ж походить з праслов'янського г (g). — в укр. вимові г (h), який ще зберігся в таких укр. словах як лягати, леговище, полягати, поляглий і т. ін.

Ст. слов. лежати походить з праслов. *лежати, а це із ще старшого праслов. *legēti. Пор. ст. слов. сълогъ (склад).

Праїндоевроп. корінь його також засвідчений нім. legen (класти) й liegen (лежати) та словами Lage й Lager, ірійське lige (ложе), гр. Iecho і лат. lectus (ложе); м. ін. в укр. мові слово лóже вже відчувається як архаїзм, і тому воно вживається тільки в урочистих випадках: „на ложі смерті”, „подружнє ложе”.

Той корінь, на якому базується слово лóже, наявний у багатьох словах: лігво́, леги́вище, лягті́, полягті́ (упасти в бою), полягті́ (біжжя на пні полягло́), вілягти (виступити вперед великою масою звідкись), злягті́ (через недугу, слабість), прилягти (на часок), підлягати (кому), налягати (на що, на кого), вилігуватися, лежати, ложіти, зложіти, віложити, наложіти, підложіти, приложіти, „в прилозі” (до чого), „лежень”, злєжаний, лежак.

„Ліжко-постіль”. — Як і в інших слов'янських народів, так і в нас слово постіль (ст. сл. постель) стало синонімом слова ліжко, і в нашій народній мові так воно є й досі. Але в укр. суч. літерат. мові вже відрізняємо ліжко, як таке, від пості́лі, цебто від того,

Вузьку вишивану смужку у нас також „лиштвою” назвали. У Шевч. („На Великдень”): „А мені хрещена мати лиштву вишивала”.

Лівий — протилежний правому.

Ст. слов. лѣвъ; болг. лѣв, серб. лѣјеви, словенське lēv, чеське levý, словацьке ľavý, польське lewy, рос. лѣвый.

Праіндоевроп. корінь цього слова також наявний у лат. laevus (лівий, зігнутий) і гр. laíos (лівий). Похідні слова лівша́ (лівшун, лівак, ліворукий), наліво, лівця (ліва рука — протилежне до правиці — правої руки).

„Лівий”. — Слово „лівий” у переносному значенні визначає все те, що є „революційним” у суспільному, економічному, культурному й політичному відношенні — у протилежність до „правого”, що в переносному значенні визначає все те, що консервативне.

За часів Великої Революції у Франції (1789-1793 рр.) в конвенті (крайовій асамблеї депутатів) революціонери („монтаньяри) сиділи ліворуч предсідника, а консерватисти („жирондисти”) сиділи праворуч. І саме тому (з того часу) революціонерів прозвали „лівими”, а консерватистів — „правими”.

Лігату́ра — пов’язання одним писемним знаком двох чи й більше букв у давніх рукописах; напр. лігатура щ складена з ш і т.

Походить із середньовічного латинського ligatura — в’язь, від лат. ligare — в’язати.

Лід — замерзла в ціпку субстанцію вода.

Ст. сл. ледъ, болг. лед(ѣт), серб. лѣд, рос. лёд, чеське led, польське lód.

Праіндоевроп. корінь його наявний також у лит. ledùs і латв. ledus, що означають лід.

Суч. укр. літерат. льо́ду (род. відм. одн. від „лід”), льо́ду, по льоду́ і т. ін. — це польський вплив: lód, род. відм. одн. lodu, наз. відм. множ. lodу і т.д.

У староукр. мові було: лед, леду, по леду, леди і т.д. Це засвідчене написом на Тмутораканському камені 1068 р.: „По леду”.

Ця оригінальна (історично правильна) українська вимова цього слова збереглася в укр. народній мові в Галичині. Там кажуть: лід, лёду, лёди і т.д.

Пор. полонізми: „льоту” (замість лету), „льоду” (замість леду), „льону” (замість лену — від лен).

„Зломити лід” — калька з франц. rompre la glace (почати що після подолання перешкод).

Лідія, ж. ім'я — із церк.-слов. Лидія, з гр. Lydia — біломармурна (від lydios, -а, -он — біломармурний).

Гр. lydos — сяючий білий камінь, білий мармур.

Lydia також була старою назвою одної з країн Малої Азії, з якої, як каже легенда, прийшли до Європи етруски (одне з італійських племен) і поселилися на Апенінському півострові.

Ліжко — форма цього слова є димінутивом форми слова лóже.

Ст. слов. ложе, болг. ложе (постіль), серб. ложе, рос. лóже, чеське lože, польське loże, здрібніле — ložko.

У слові ложе звук ж походить з праслов'янського г (g), — в укр. вимові г (h), який ще зберігся в таких укр. словах як лягати, леговище, полягати, поляглий і т. ін.

Ст. слов. лежати походить з праслов. *лежати, а це із ще старшого праслов. *legēti. Пор. ст. слов. сълогъ (склад).

Праіндоевроп. корінь його також засвідчений нім. legen (класти) й liegen (лежати) та словами Lage й Lager, ірійське lige (ложе), гр. lecho і лат. lectus (ложе); м. ін. в укр. мові слово лóже вже відчувається як архаїзм, і тому воно вживається тільки в урочистих випадках: „на ложі смерті”, „подружнє ложе”.

Той корінь, на якому базується слово лóже, наявний у багатьох словах: лігнó, легóвище, лягті, полягті (упасти в бою), полягті (біжжя на пні полягнó), вілягти (виступити вперед великою масою звідкись), злягті (через недугу, слабість), прилягти (на часóк), підлягати (кому), налягати (на що, на кого), вилігуватися, лежати, ложіти, зложіти, віложити, наложіти, підложіти, приложіти. „в прилозі” (до чого), „лежéнь”, злэжаний, лежак.

„Ліжко-постіль”. — Як і в інших слов'янських народів, так і в нас слово постіль (ст. сл. постель) стало синонімом слова ліжко, і в нашій народній мові так воно є й досі. Але в укр. суч. літерат. мові вже відрізняємо ліжко, як такс, від постéлі, цебто від того,

чим ліжко постелене. Але в рос. мові, напр., слово *постель* далі означає ліжко.

Лекс. 1627. 170: Постеля глаголется, егда ложе постелано ест. А ложе, ложко глаголется, егда голо ест.

Там таки, 293: Одр-кровать, ложко, постеля, ма́ры.

Лікар — професіонал, що лікує недужих (хворих) людей.

Ст. слов. врачь, гр. *giatrós*, лат. *medicus*, франц. *médecin*, англ. *physician*, нім. *Arzt*, рос. врачь (і лікарь), болг. цѣлител (доктор), серб. лекар (доктор), чеське *lékař* (*hojitel*), польське *lekarz*.

Слово *лікар* походить від слова *лікувати* (лічити); звідси й „лік“, „лікарство“ (медикамент).

Стцсл. лѣкъ, болг. лек, серб. лѣјек, чеське *lék*, польське *lek* (*lekarstwo*).

Звідси ст. слов. лѣчити (лічити, цебто лікувати).

Слово вдавнину запозичене слов'янами із старонімецького (з готського) *lēkeis* (лікар) і *lēkinon* (сціляти, цебто лікувати); порівн. ірландське *lraig*, род. відм. *léga* (лікар).

Наші філологи XVI-XVII вв. так пояснювали значення слова *лікар*:

Лекс. 1596. 33: Цѣлю — лѣчу, уздоровляю. Цѣленіе — лѣченіе, уздоровленье. Цѣлитель — лѣкар.

Лекс. 1594. 7: Врач — лѣкар, дѣктор. Врацю — лѣчу. Врачеваніе — лѣкарство, лѣчєньє.

Лексикон 1627 р. на ст. 2 подає: Балий — чаровник, вѣщок або лѣкар.

Там таки, 448: Рафа́ — лѣкарство або лѣкар. Рафайл — лѣкарство Божее.

Т. т., 302: Цѣлитель — лѣкар.

З того часу як лікарем уже не міг бути той, хто не закінчив медичних студій (а це автоматично означало й отримання академічного ступення доктора медицини), термін „лікар“ мусів стати синонімом означення „доктор медицини“.

Той факт, що фельдшера (з нім. *Feldscher*) — лікарського помічника (спочатку це був тільки помічник „польового“ (*Feld*), цебто військового, хірурга на фронті) — через несвідомість чи з чемності також називали „лікарем“, не означав, що він був лікарем. Тому що неосвічені

люди не знали, що „доктор” — це не професія, а тільки найвищий академічний ступень у різних ділянках науки, напр.: доктор теології, доктор філософії, доктор медицини і т. ін., і тому що народні маси знали тільки одного професіонала з академічним ступенем доктор, а саме — знали тільки доктора медичних наук, вони почали думати, що „доктор” — це тільки лікар. І так через цю несвідомість вони стали помилково вважати титул „доктор” за означення лікарської професії.

Це примітивне розуміння означення доктора несвідомі автори, на жаль, почали вводити і в літературні мови народів, і цим вони спричиняються до помішання понять на точці значення цього академічного ступеня.

„Лікарю, вилікуйся сам!” — Цей вислів одного з двох розбійників, що були расп'яті разом з Ісусом Христом. По-стцсл. „Врачу, исцѣлися самъ!” (Єв. Луки 4. 23). По-латинському: „Medice, cura te ipsum!”

Лікарство — медикамент, лік.

Див. лікар.

Англійське „medicine” для означення лікарства є вислідом примітивного непорозуміння.

Лік по-латинському називається *medicamentum*, а звідси фр. *médicament* та правильне (літературне) англійське *medicament*, а не „medicine”.

Англ. „medicine” походить з латинського слова *medicīna*, що означає техніку лікування. І тому в мовах народів Європи (включно з англ. мовою в Британії) фраза „студіювати медицину” означає вивчати техніку лікування.

Польське слово *lekarstwo* для означення ліку (польське *lek*) створили неправильно. Тому що це слово пошло від слова *lekarz*, то логічно воно повинно означати не лік, а лікарювання, — подібно як *mularz* — *mularstwo*, *aptekarz* — *aptekarstwo* і т. ін.

Це польське слово (з його нелогічним значенням) проникло і в українську мову — як „лікарство”, і почало конкурувати з укр. словом „лік”. Прийшло це польське слово до нас не раніше XVI в.

Див. Лекс. 1627 р. 16: Быліе — лѣкарство albo трутшна.

Там таки, 302: Цѣлба́ albo быліе — лѣкарство.

Але й навіть тоді, коли вже прищеплювалося в нас польське слово *lekarstwo* в неправильному значенні — „лік”, наші філологи ще „відрухово”, але згідно з логікою мови, часом перекладали його (і цілком правильно!) як лікуванія (ст. слов. і староукр. лѣчьба).

Див. Лекс. 1627 р., 112: Лічба, лѣкованіє — лѣкарство, лѣченє.

Там таки, 448: Рафá — лѣкарство або лѣкар.

Лікоть — місце головного згибу руки.

Ст. слов. лакѣть; староукр. лѣть, болг. лакѣт, серб. лакаѣт, чеське lokeť, польське łokieć. Праслов. *olkъt-.

Пор. лит. alkūnė і латв. ēlkuone (локіть); гр. alax — те саме. У фразеології:

„Закачати рукави по лікті”. „Розпихатися ліктями”. (Розштовхувати товпу людей, щоб пробити собі прохід між ними. У переносному значенні: Іти до мети брутальним способом).

Лікоть — міра. — У нас аж до Першої світової війни серед селянства практикувалося міряння матерії (на одєжу) ліктями.

Знали її давні жиди (див. у Біблії 5. М. 3. 11; 4 М. 35. 4; I Цар. 6, 2, і т. д.).

Жиди засвоїли собі цю міру від вавилонців, і згодом поширили її по всій Європі.

Лікувати — уздоровлювати за допомогою ліків, лічити.

Див. лікар, лікарство.

Лекс. 1596. 12: Хойна злѣчуєт уха.

Лілія — запашна квітка з цибульковатим (бульбистим) коренем.

До нас прийшло з польськ. *lilia*, а поляки взяли це з нім. *Lilie*, що походить з лат. *lilium*, а це з грецького *leirion*. Від цього слова походить гр. прикметник *leiribéis* — ніжний, делікатний (немов лілія).

Серед нашого народу ця назва вимовляється різно: лилія, лілія, лилея, лілея; цю останню вимову особливу вподобали українці в Галичині.

У старій укр. мові ця назва була іменником чоловічого роду: м и л и й.

Слово „ліловий” (кольор) нічого спільного з назвою „лілія” не має. Цей прикметник походить з арабського

слова (яке є і в мові турецькій) *İlāk*, що означає „бузок” (ботанічне: *lilac*).

Ліловий — це фіолетний; російське „сирéневый” — від лат. ботанічної назви *syringa* (бузók) — звідси рос. сирéнь.

Ліліт, міф. — нічний демон в формі жінки, що характеризується пожадливістю до жінок. Назва походить із староевр. *lajil* — ніч.

Давні апокріфи переказують, що Адамова жінка була „Ліліт”.

Ім'я це згадується і в Біблії (Ісаї 34. 14).

Лінія — довга риса; до нас (а від нас — у Москву) прийшло з польського *linia*, що походить з нім. *Linie*, *Linea*. Німці взяли його з лат. *linea*, що означає льняну нитку.

Лініє ю згодом почали звати й межу, а також фронтову „межу”.

Слово „лінія” з України поширилося на Москву на переломі XVII-XVIII вв.

Поки до нас не прийшло слово „лінія”, в нас уживали слово *ч е р т á* (із ст. сл. *чръта*; пор. болг. *чръта*, серб. *црта*, чеське *čercha*, рос. *чертá*).

Лекс. 1627. 304: Чёрта — лінѣя.

Лінощі — неохота до праці.

Ст. слов. *лѣнь*. укр. *лїнь*, рос. *лень*, болг. *лен*, серб. *лѣјен*, польське *leń*.

Ст. слов. *лѣнивъ*, укр. *лінивий*, рос. *ленивый*, польське *leniwy*.

Лит. *lėnas*, латв. *lēns* — лінивий, в'ялий; лат. *lēnis* — м'який, делікатний.

Наші предки із староукр. слова *лѣнь* (вимов. *лїнь*) утворили похідне слово „лїнощі” (лінощі), що засвідчене в творі великого князя Київського Володимира Мономаха „Поучення дітям” (1100-1101 рр.).

Лінч, америк. — смертний самосуд, переважно виконаний юрбою, яка пбиває свою жертву киями, бичами і т. ін. Слово це походить від прізвища Чарлза Лінча (Charles Lynch) — американського плантатора в штаті Вірджинія (Virginia — Вірджинія), що жив у 1700-их рр. Він без суду вбивав тих людей, які плюндрували його плантації, і тих, яких він підозрівав у цьому. Зокрема

він шляхом самосуду мстився на „торіях” (прихильниках британської влади в Америці того часу).

Від слова „лінч” походить наше слово „лінчувати” — без суду мордувати жертву киями, або вішати.

Перед 1896 роком більшість жертв лінчу в США становили люди білої раси. А від 1890 р. масову більшість жетрв лінчу (головно в південних штатах США) становили негри.

Між 1882-1951 роками число жертв лінчу в США становило 4730 осіб, а в цьому 1263 білих і 3437 негрів. Лінчуванням найбільше відзначилася американська таємна расистська організація Ку-Клукс-Клан (в англ. вимові „Кю-Клак-Клен), що цим самосудом мордувала негрів — головно тих, що були запідозрені в статевих зносинах з білими жінками.

В Україні бували традиційні селянські самосуди (але тільки над конокрадами) аж до Першої світової війни. Були вони на Наддніпрянщині, на Волині й на Поліссі.

Звичай карати таким чином, як це було на Запоріжжі: прив'язували до стовпа на майдані, і кожен міг бити його кием, хто хотів — аж до смерти (див. суд над Кирилом Туром у повісті „Чорна Рада” Пантелеймона Куліша — це вплив традиції селянського самосуду).

Самосуди були в давніх жидів, а полягали вони в каменяванні, про що, напр., свідчать приклади в Новому Заповіті.

Вендета (іт. *vendetta*) серед населення Сардинії й Корсики — смертна пімста за вбитого члена родини — це також слід старої традиції самосудів.

Ліпий, арх. — гарний, чудовий.

Стцсл. лѣлъ, лѣлота (краса); болг. леп, лепота; серб. лѣјепота; рос. лепый, лепота; чеське lery, lerpota, — всі вони означають: гарний, краса.

Староукр. лѣпо (вимовляється „ліпо”) означало: „гарно”, „добре”.

Слово о п. І. 1187 р.: Не лѣпо ли ны бѣшеть.

Корінь ст. сл. лѣлъ також виражений у латинськ. *lucidus* (гарний, хороший) і латв. *laipnūs*.

У нашій книжній мові XVI-XVII вв. були слова лѣпота (красота), лѣпшь (кращий), лѣпшій (кращий), лѣпшѣйшій, нелѣпый (глупий), нелѣпость („неліпиця”, глу-

пота), великолѣпіє (величавість), великолѣпный (значимий, величавий).

На Наддніпрянщині серед народу переважало слово „луччий”, а його синонім — „ліпший” завжди переважав серед українців у Галичині.

На Волині в мові селян узагалі не було слова „ліпший”, — замість нього вони завжди вживали слово „луччий”.

Наші письменники XVI-XVII вв. уживали обидва ці слова.

„Лучший — лѣпшій”. Лекс. 1627. 110.

У Б. Грінченка (СУМ) є і „ліпший”, і „луччий”, а також: „лучче”, „луччати”.

„Лі п ще пізно, як ніколи” з франц. „Mieux vaut tard que jamais”.

Ліра — музичний струнний інструмент, що формою трохи подібний до гітари, але без шийки; струни закриті, крутиться корбою, немов шарманка (польське *katarynka*). Інструмент цей прийшов в Україну в середні віки з західних країн Європи, але в Україні він зберігся до наших часів, а в інших країнах він уже давно вийшов з ужитку.

Коли, напр., поляки говорять про лірника, то конче додають „український”: „*lirnik ukrański*” (див. Брюкнер, SEJP).

Лірники — старі сліпці — це були „старці Божі”, що ходили по селах, грали й співали побожні пісні на церковних празниках, на відпустах і т.д.

Аж до часів Другої світової війни славився Почаїв на Волині своїми лірниками, які грали й співали побожні пісні прочанам, що приходили до Почаївської Лаври.

Образ „почаївського лірника” увіковічнив одним із своїх дереворитів один із сучасних славних мистців — волинян О. Шатківський.

„Ліра” — слово грецьке („*lyra*”), але наше ліра — це не такий самий музичний інструмент, яким була ліра старогрецька.

Лірою давні греки називали той музичний інструмент, що був подібний до сучасної арфи. Греки співали в супроводі гри на лірі.

Лекс. 1629: Ліра — скрипка.

Ліс — масова сукупність дерев на даній площі землі.
Ст. сл. лѣс, болг. лес, серб. лѣјес, рос. лес, чеське les, польське las.

Грецьке *dásos*, лат. *silva*, нім. *Wald*, фр. *forêt* (звідси англ. *forest*).

Корінь ст. сл. слова лѣсъ не віддзеркалений в тих словах індоєвроп. походження, що є його відповідниками.

Похідні слова: лісок, лісочок, лісовий, лісовик (житель лісистих околиць, дроворуб, а також Лісовик — уявний божок лісів), ліса (огорожа з лози), ліщина, лісковий, узлісся, пролісок, лісник.

Назви місцевостей: Підлісся, Залісся, Заліщики.

Прізвища: Підлісецький, Заліський, Заліщук, Лісовий.

Геогр. назва: Полісся, звідси: поліщук, поліський.

Лекс. 1627. 454: Сілуан — лѣсник.

Ліста, місц. — спісок; з польськ. *lista*, а це з італійського *lista*. Слово це прийнялося в українців у Галичині. На Наддніпрянщині воно не відоме, і в укр. літерат. мові воно не вживається.

Літати — рухатися на крилах у повітрі. Ітератив слова *летіти*.

Див. *летіти*.

Слово о п. I. 1187 р.: Летая умомъ под облакы.

Літера — буква; прийшло до нас із польського *litera*, що походить з лат. *lit(t)era* — написаний знак; гр. *grámma*.

Похідні слова: літеральний (буквальний, дослівний), література, літературний, літератор, літераторка.

Лекс. 1627. 458: Назівають ся теж стихіами и лѣтѣры азбучныи.

Там таки, 154: З межи азбуки котрая лѣтѣра.

Т. т., 224: Єдна лѣтѣра гласная, сколько лѣтѣр.

Літерату́ра — писемні твори; з латинського *literatura* — все те писання, що складається з літер. (У давніх римлян словом *literatura* називали також азбуку).

Література є різних родів: релігійна, філософська, наукова, художня.

Художню літературу французи називають терміном *belles - lettres* (або *belles lettres*).

У нас занекали наше старе означення (яке ще навіть по Першій світовій війні зберігалося в Галичині) к р а с н е п и с ь м е н с т в о .

А тепер ось пишемо „Історію української літератури”, а це означення саме собою не каже нам, якого роду ця література. Художня? Чи наукова?

Літо — найтепліші місяці в тому кліматі (підсонні), де є чотири пори (сезони) року.

Ст. сл. лѣто, болг. лято, серб. льѣто, чеське lěto, польське lato.

Корінь ст. слов. лѣтo не засвідчений відповідниками цього слова в інших мовах індоєвр. сім'ї; суч. гр. kalokaíri, лат. aestas, фр. l'été, нім. Sommer, англ. summer.

Брюкнер (SEJP) думає, що це слов'янське слово по-стало пізніше, щобто незалежно від праіндоевропейського мовного ґрунту.

У всіх слов'ян слово lěto уже давним-давно набуло собі й другісне значення, щобто стало синонімом слова рік. І це його другісне значення збереглося і в нашій літературній мові; пор. у Т. Шевченка: „Три літ а” (в значенні: три роки).

Це його другісне значення наявне також і в таких словах: підліток, нелітній (неповнолітній), малолітній, повнолітній, повноліття, малоліття, многоліття. Тому що це другісне значення слова літо (множ. літа́) в нас дуже старе, сильно закорінене й дуже розгалужене, — отже усунути його не можна (та й не треба), то — недавнє введення штучного й неприємного (бо воно „вуха ріже”) новотвору -річчя (напр. „5-річчя”) замість нашого традиційного, природнього -ліття (напр., 5-ліття) жадною потребою практичного, логічного та естетичного характеру не оправдане.

Якщо б тут ішлося не про літа́, а про річкí, то безперечно, що можна було б говорити про „річчя”: узріччя, межиріччя, триріччя і т. ін.

Літопис — хроніка; слово це — калька грецького *chronographos*: *chronos* — час + *grapho* — пишú. У стцсл. мові лѣтописание.

Староукр. лѣтопись, болг. лѣтопис, серб. летописи (анали, хроніки), чеське letopis.

У нас непотрібно уживають слово **анали** — з лат. *annales* (річники) — від лат. *annus* (рік) та „хроніка” (з гр. *chrónos* — час), коли маємо своє слово **літопис**; а звідси: літописець, літописний, літописання. Напис на Тмурараканському камені 1068 року: „Въ лѣто 6576” (цеб-то 1068-го року) — це зразок нашого давнього літописного записування подій за „літами” (за роками).

У наших письменників XVI-XVII вв. слово **лѣто** (вимов. **літо**) має такі значення: „время, рокъ, часъ, годъ, годище. — На всякое лѣто — по вся лѣта, на каждый рокъ”. Лекс. 1627 р.

Ст. сл. **година** колись також означала рік, бо це димінутив ст. сл. **годъ**, що означає рік. У болгар і сербів слово **г ó д и н а** і досі не має іншого значення, а тільки рік.

Літострóтон, арх. — див. **г а в в а т а**.

Походить з гр. *litostroton* — камінна підлога; *litos* — камінь, *stronnyti* — я стелю.

Літургія — Служба Божа (Богослуження), в якій звершується Таїнство Причастя (Євхаристія); з гр. *leiturgia*; *leitos* — прилюдний, громадський + *ergon* — діло, чин.

Лекс. 1627. 429: Литургія — Священная Служба.

Літургія Святая. Катих. 1645 р. 49.

Ліхтар — закритий з усіх сторін склом підсвічник; з польського *lichtarz*, а це із старонім. *liuhtaere* — підсвічник; суч. *Leuchter*.

У Житомирській Євангелії 1571 р. (Матв. 11): **лехтар**.

Лекс. 1627. 216: Свѣтилник — походня, лампа, каганец, и лѣхтар. Тут же: лампа. Свѣщник — лѣхтар.

Ліцитація — публічний продаж чийх речей уповноваженою особою по таких цінах, „хто більше дасть”. Слово це прийшло до нас із польського *licytacja*, що походить з франц. *licitation* (того ж значення).

У російській мові **аукціон** (ліцитація) походить з нім. *Auktion* (ліцитація), що є версією середньовічно-латиського *auctio* (публічний торг). У старій лат. мові слово *auctio* означало зростання чого (все більше й більше).

Також з лат. *auctio* походить англ. *auction* (ліцитація).

Російська фраза „продавать с молотка” (продавать шляхом ліцитації) походить з того, що коли хто дав найвищу ціну, і ніхто вищої не дає, то продавець стукає молотком об стіл — на знак, що це продано.

Лічба, арх. — звіт; з польського *liczba*, яке коло XV-го в. прийшло з Чехії в Польщу, і заступило старопольське *czysło*. Згодом поруч слова *liczba* появилася в польській мові слово *rachunek* (з нім. *rechnen* — числити). І польську фразу „Zdawać rachunek” (здавати звіт) почали перекладати „давати лічбу” (з польським *liczba*).

Дадуть люде личбу зо всѣхъ своихъ мыслей. Катих. 1645 р. 30.

Там таки, 37: И прибывало ихъ въ личбѣ на каждый день.

Т. т., 78: Учинки Самъ Христосъ вѣличати будет.

Т. т., 125: Волосы ваши всѣ на головѣ сѹт поличенны.

Т. т., 35: Узнаты выличаетъ Апостоль.

Лекс. 1627. 95: „Исчитаю — выличую”.

У стцсл. мові слово *личити* означає „оповідати”, „оголошувати”. (Таке значення його колись було в усіх слов’ян).

Звідси в нашій книжній мові було слово „обличити”, цебто викрити що затаєне, здемаскувати.

Ст. слов. *личити* набрало собі другісного значення: „числити” — найперше в чехів. І це його другісне значення запозичили собі від чехів поляки (в XV-XVI вв.), а від поляків узяли його й ми, та почали вживати як синонім свого „числити”.

А коли поляки, крім цього, ще взяли собі від німців слово *rechnen* (числити) і переробили його по-своєму на *rachować*, то й ми собі його взяли від поляків, і так уже маємо й „рахувати” (замість свого „числити”).

Лія, Лѣя, жін. ім’я — через церк.-слов. прийшло до нас із староевр. мови. Значення його: „працьовита”.

Лекс. 1627. 429: Лія -- працювитая.

Лоб — чоло.

Стцсл. *льбъ* (чѣреп), білоруське *лоб*, рос. *лоб*, чеське *leb*, польське *łeb*.

Пор. гр. *lorphos* — потилиця, тохарське *lar* — череп, голова. Стцсл. прикметник *льбьнь* означає „череповий”.

В Євангелії стцсл. „краниєво мѣсто”, або „кранинне-во мѣсто”, (з грецького *kranion topos* — місце черепа), або „льбьеное мѣсто”, означає Голгофу.

У фразеології: „У нього того на лобі не написано”.

Удавнину, кого засилали далеко за тяжкий переступ, того „клеїмили” — ставили клеймо на лобі і на щоках, а саме: на лобі В, на правій щоці О, а на лівій Р, виходило ВОР, що кожному кидалось в очі. Рани посипали порохом, тому вони не зникали. Тільки 1863-го року закон про клеймління був у Росії (і в Україні) скасований.

„Забрити лоба” — прийняти на військову службу.

При оглядинах покликаних, хто був гідний на цю службу, тому голили коси.

„Скажи дурному поклони бити, то він лоба розіб'є”.

„Стукни себе в лоб!” (Опам'ятайся!).

Прізвища: Лобар, Лобачевський, Лобач, Лобич.

Пейоративні похідні слова: туполобий, твердолобий, лобатий.

Техн. знач. у виразі „лобовий зудар” — удар фронтовою частиною; напр. лобовий удар авт (коли перед одного авта зудариться з передом другого авта).

Лободá — рід бур'янів; з полов. алабута, татар. алабота того ж значення, рос. лебеда. (Дм. 561).

В укр. мові це слово розкорінене: лобідка, лободяний, лободянка — каша з пшона й молодої лободи.

У народн. пісні: „Постав хату з лободи, — до чужої не веди!”

Прізвища: Лободá, Лободівський, Лободич, Лободянюк.

Логвин, ч. ім'я — із церк-слов. Логгинъ, з лат. *Logginus* (з лат. *longus* — довгий).

Греки писали це латинське ймення „*Logginus*”, латинська звукосполука *ng* в них писалася *gg*, а читалася *ng*. Тому що це латинське ймення ввійшло в церк.-слов. мову з мови грецької, то й писалося воно в ній за грецьким звичаєм „Логгинъ”. А в укр. народній вимові воно звучить „Логвин”.

Лекс. 1627 р. 429: Логгинъ — смышляяй глубоко або долгий.

Логіка — наука про закони правильного пов'язування ідей, з яких складається думка.

Грецьке слово *logos* означає думку взагалі, а зокрема й висказану думку, і саме тому в цьому (другісному) значенні *logos* також визначає слово.

Збірник трактатів старогр. філософа Аристотеля (384-322 перед Н. Хр.) „*Organon*” започаткував собою логіку як науку. Грецьке означення „*logike techne*” (техніка мислення) згодом (значно пізніше) скоротилося і звідси термін „логіка”.

Лекс. 1627. 430: Логіка, діалектіка — розмова, бесѣдованье, или істинних и ложных розсужденіе.

Логофѣт, арх. — секретар; з гр. *logophetes* — той, хто вислухує звіти; канцлер візантійського імператорського двору; з гр. *logos* — слово + *tithemi* — звітувати.

Лекс. 1627. 430: Словоположник, рахмистр, писар рахованья и уважанья.

Логофѣт у Молдавії й Валахії — управитель державної канцелярії, з гр. рум. *logofat*. Часте в молдавських грамотах.

Див. канцлер.

Ложечка — маленька ложка.

Стцсл. лъжица, болг. лъжица, серб. лажица, рос. ложечка, чеське žlice, польське łyżeczka.

В інших мовах індоєвроп. сім'ї немає таких відповідників, що виражали б корінь ст. слов. слова ложка (ложка).

Пор. н. гр. *kutāli*, англ. *spoon*, нім. *Löffel*; фр. *cuillère*.

Часто цитованого в зв'язку з цим латинського слова *ligula* не слід брати до уваги, бо це ж упрощена форма слова *lingula*, основне значення якого — „язичок” (від *lingua* — язик). Слово *lingula* значно пізніше набуло собі другісного значення — „ложка”. Але основним латин. терміном для означення ложки завжди було слово *cochlear* — від лат. *cochlea* (мушля), що походить з гр. *kochliás* (того ж значення).

Англ. *spoon* (із ст. англосакс. *spōn*; пор. ст. нім. *span*) первісно означало тріску.

Лекс. 1627. 427: Лавіда — ложечка.

Лозá — рід куща з родини верби; місцеве — вербо-ліз; болг. лозá, серб. лóза, рос. лозá, чеське loza, польське łoża.

Ст. сл. л о з а визначало не тільки л о з у в нашому сучасному значенні цього слова, але й також виногради-ну (виноградну „лозу“) і т. ін.

В інших мовах індоєвроп. сім'ї немає таких відповідни-ків ст. слов. слова л о з а, що віддзеркалювали б його ко-рінь, і тому походження його треба вважати неясним. Похідні слова: лозіна (збірна назва лози), лозінка, лі-зочка.

Назва села Лози на Крем'янецьчині.

Прізвища: Лозовчук, Лозович, Залозецький.

У народн. стилістиці: „гнучка, як лозинка“.

Лекс. 1596: Ваіе — розкі з квѣтов, лозі, багніята.

Ломáка — поліно; походить від слова л о м и т и; ст. сл. ломити; болг. ломя (ломлю), серб. лóмити, рос. ло-мíть, чеське lomiti, польське łomić.

Пор. литов., латв. й пруське limit (зломитися); лит. laminiti (ломити).

Л о м а к о ю колись називали тільки невеликий ку-сок відломаного дерева.

„Ломáчки“ — дрібні скипки дерева на підпал. Пор. у Леоніда Глібова („Собака й кінь“): „Хвіст здоровенний, як ломака, а сам такий страшний!“

„Л о м и т и с я в відкриті двєрі“ (з фр. enfoncer une porte ouverte).

Лóггин — див. Л о г в и н.

Лекс. 1627. 429: Лóггін — смышляя глубоко або дол-гій.

Лóно — груди, або тільки нижня частина (передня) торсо. (Найчастіше це відноситься до жінок).

Ст. слов. лоно; болг. лóно, рос. лóно, чеське lůno, польське łono.

Походження цього слова неясне.

Слово о п. I. 1187 р.: Сыпахуть ми великий женчюгъ на лоно.

Лекс. 1627. 149: „Нѣдро перси, пазуха, лонó. Лонó з нядром за одно ся часом розумѣет.“

Л о н о Авраамове — місце перебування праведних людей по їх смерті, як називає Талмуд. (Кіддушін 726), де

читаємо: „Він сьогодні сидить на лоні Авраамовім”. Те саме знаходимо в Єв. Луки 16. 22: „Та ось сталося, що вбогий умер, — і на Авраамове лоно відвезли його Ангели”.

Лоп! — звуконаслідування удару крилами; звідси „лópкати” крилами.

Лоскотати — делікатно доторкатися пучками пальців до тіла в тих місцях, що чутливе на подразнення, і таким чином спонукувати людину до нестримного сміху.

Рос. лоскотать, польське łaskotać, н. лужицьке łaskotać, łoskotać, верх. луж. łaskosis.

Виводити це слово від „ласка”, „ласкати”, як це чинить Бернекер, а за ним і Фасмер, ледве чи можливо. Гр. gargálisha, лат. titillatio, англ. tickling і нім. Gerassel свідчать, що їх значення виражають гаптичні (дотикові) враження. Шляхом вираження гаптичного враження, мабуть, постав і їхній слов’янський відповідник.

Лекс. 1627. 221: Лоскотанье, гез, тѣчка, лоскочу.

У старих українських повір’ях слово „лоскотати” пов’язане з муками, бо русалки вночі на смерть „залоскочували” таку людину, яка попалася їм на березі ріки.

Лось, зоол. — найбільший рід козла.

Староукр. лось, рос. лось, чеське los, польське łóś. Праслов. *olsь, лат. alces, гр. alke, старонім. elch, англ. elk.

Лосіця (самка), лосеня, лосіна (м’ясо з лося), лосиний. У східних слов’ян словом „Лось” також називалося сузір’я (констеляція), яке тепер називаємо Великою Медведицею.

Лот — бібл. чол. ім’я; церк.-слов. Лоть — староевр. ім’я, що означає покрів (від слова покривати). Див. Соляр. II. 503.

Лекс. 1627. 431: Лот — обвинённый або звязанный, або окрытый, або живица дорогая, которая называется стекти.

Лотерія — гра (за оплаченням квитка), в якій можуть виграти якусь річ або гроші ті, що мають щастя.

З італ. lotto походить італ. loteria, а з нього франц. loterie, нім. Lotterie, голянд. loteri і т.д.

Див. лотто.

„Лотерѐя” в укр. літерат. мові — це слово, що в цій формі прийшло до нас із рос. „лотерея”. У Росію це слово прийшло з німецького Lotterie або з голянд. loterij на переломі XVII-XVIII вв.

У Галичині завжди вимовляли „льотѐрія” — під впливом польськ. loteria.

Лотóки — протік для води, що спадає з висоти вниз на млинове колесо і своєю силою порушує його, а з ним і всього млина.

У польській мові це слово наявне в однинній формі: lotok.

Походження цього слова неясне. Брюкнер думає, що в польську мову воно попало може й із східнослов'янських мов.

Лотр, арх. — негідник; до нас прийшло з польської мови (lotr) і вживалося в XVI-XVII вв.

Лотръ, сквернавый. Син. 16.

Лекс. 1627. 448: Рака — блазен, голота, гултай, нецнота, лотр и проч.

Там таки, 220: Мерзёный, лотр, штука лотрòвская.

Т. т., 319: Непреподòбнодѣлатель — лотр, нецнота, нѣчого доброго.

У польську (а також у чеську — lotr) воно прийшло (десь у XVI в.) із старонім. loter (шибайголова).

Лòхнути — сумувати.

Слово це добре відоме в Галичині й на Волині, але зовсім незнане на Сході. Б. Гр. II. 378 дає „лохнути — быть в отчаяннїи” з Н. Волин. повіту: Чого ти так лохнеш? У Галичині: лохне ми ся — мені сумно, тоскно.

„Укр.-рос. сл.” т. II ст. 459 зовсім не подає цього слова. Г. Ільїн. в Р.М. 1933 р. ч. 3 поєднує це слово з індоевр. *luks-luk.

Сам пень -лох- (страх, ляк) поширений у нас з різними приставками: переполох, переполохати, подох, подоханий, подохання, подохкий, подохливий, полошити, сподох, сподохати, сполошити і ін.

Лошá — кінське маля; з тюркського (через крим.-тар.) laša (кінь). Звідси також наше „лошák” (молоденький жеребчик).

Було в нас і слово лошадь (із тюрк. laša), що засвідчене в Лаврентієвому літописі під 1111 роком:

„Начиеть смердь тотъ орати лошадыю тою”.

Похідні слова: лошійця (молоденька кобила), лоше-ній, лошичка, лошачок і т. ін. Рос. лошадь є синонімом слова конь.

Лубні, род. в. Лубень, староукр. Лубень — стародавнє місто на березі ріки Сули. Назва походить від „луб” (кора, лико).

Повість временних літ (1112 р.): „Идоша къ Лубну”.

Любомудріє, арх. — див філософія.

Луг, -гу — низьке рівне місце під лісом, поросле травою й кущами; взагалі мочариста місцевість.

Ст. слов. lǫgъ; болг. лъг(ът) серб. лѹг, рос. луг, словенське lōg, польське łag, łeg.

Пор. литовське lėngė — лужочок між двома пагорбами.

Слово о п. І. 1187 р.: Потече къ лугу Донца 41.

Лук — рід давньої зброї: до кінців лука (каблука) привязана туго натягнена тягива, якою випускається стріли.

Ст. слов. lǫkъ; болг. лък, серб. лѹк, рос. лук, чеське luk, польське łek.

Пор. лит. laĩkas (дуга, каблук). латв. lūok (каблук, дуга), лит. leĩkti (гнути).

Похідні слова: каблук (дерев'яна дуга), каблукча (перстень, обручка), лукавній (нецирій), лукавити (кривити душею).

„Лук — оружие татарское”. Лекс. 1627. 110.

Слово о п. І. 1187 р.: Луци у них напяржени.

Лука — сіножать, сінокіс; давніше значення: низька місцевість біля ріки, яку часто заливає вода, обхоплюючи її формою лука (дуги).

Ст. слов. lǫka, болг. лъка (вигнутість), лугін (вигін для худоби), серб. лѹка (луг, пристань), чеське louka (луг), польське łaka (сіножать) — пор. назву міста Ostrołęka.

Лит. laĩka (затока, залив), латв. laĩka (подовгаста низька рівнина).

Лекс. 1596. 29: Село — поле, лука, сѣножать.

Лекс. 1627. 218: Сѣножать, лука.

Назви місцевостей: Краснолука, Лужани, Лукавіця.

Лу́ка, ч. ім'я — із церк.-слов. Лукá, староевр. значення якого: воскреситель.

Лекс. 1627 р. 430: „Лукá — евр. въскрешаяй, самому з мертвых встанье. Лат.: от свѣтлости, или разумен”.

Прізвища: Лукашук, Лукашевич.

Лука́вий — нещирый, дволичний, злий.

Лекс. 1627. 318: Лукавен — злостлівый, шкодлівый, незычлівый, нещірый.

В Євангелії: Лука́вий, ст. сл. лукавый — диявол. „Избави насъ отъ лукаваго” — від диявола. Старіший вираз: Избави насъ отъ неприязні” — від диявола.

„Нехай буде ваше слово так-так або ні-ні, а що більше цього, те від лукавого!” Мтв. 5. 37.

Див. лук.

Луки́на, ж. ім'я — див. Лука.

Луки́й, ч. ім'я — із церк.-слов. Лукій, а це з лат. Lucius (від лат. lux, род. відм. lucis — світло).

Лекс. 1627. 430: Лу́кій, от свѣтлости, лат.

Народне Луць, Луцько. Прізвища: Луцюк, Луцький, Луцик, Луценко, Луцишин, Луцкевич.

Луки́я, ж. ім'я — з церк.-слов. Лукія, а це з лат. Lucia — світла.

Народне: Луці́на.

Див. Лукі́й.

Луки́ян, Лук'ян, ч. ім'я — з церк.-слов. Лукіанъ, з лат. Lucianus — від lux, -cis.

Див. Лукі́й.

Лекс. 1627. 430: Лукіан — чюдєн: ім'я, иже в день ясный неделный при полудни уродившогося. Латинськи Луциан, то ест свѣтлозелєн.

Прізвища: Лукіяничук, Лук'яненко.

Лукомор'я — морський залив (затока). Складне слово: лук + море.

Див. лук.

Староукр. форма була „лукоморіє”.

А ще старша форма — „лукъ моря”.

Слово о п. І. 1187 р.: А поганого Кобяка изъ луку моря выторже. 22.

Луку́длів бенкєт. — Луцій Лукулл (106-56 рр. до Хр.) був римським полководцем і консулом, але він прославив-

ся своїми розкішними й ненажерливими бенкетами. Грецький письменник Плутарх пише про нього:

„Щоденні бенкети виявляють з Лукуллі людину недавно розбагатілу. У нього пишались пурпурові килими, дорогоцінними каміннями оздоблені чаші для вина, хори й музика при бенкеті. Він хотів показати себе перед простими людьми різними їстями, по-мистецькому, з великими витратами приготовленими тістечками”.

Звідси й постав вираз „Лукуллів бенкет”, — так звать багаті бенкети.

Одного разу Лукулл вечеряв сам, тому слуга не подав йому надто розкішної вечері. Лукулл висварив за це слугу. Слуга виправдувався, що сьогодні ж немає гостей. Лукулл закричав:

„А хіба ти не знаєш, що я сьогодні приймаю самого Лукулла!”

Луна́ — відгомін, відголос.

Слово „луна” в цьому значенні є тільки в укр. мові, і воно, мабуть, постало в нас як звуконаслідування.

Порівн. у Т. Шевченка: „Піде луна гаєм”.

Лунає пісня; лункий, лунко, лунати.

Луна́, арх. — назва планети, що в нас Місяцем зветься; з лат. *luna*. (У рос. мові місяця далі називають цим лат. словом).

Лекс. 1627. 413: Луна́ або мѣсяц.

Від лат. *luna* походить *lunaticus*, а від нього — „луна́тик” (причинний).

„Луна — місяць. Лунящійся — лунати́к”. Лекс. 1627. 110.

Луп, арх. — вовк; з лат. *lupus*.

Лекс. 1627. 431: Лупп - - лат. волк.

Луп! — рухонаслідування повіками, звідси: лупати очима; вілупити (вибалушити, витріщити) очі.

Луп! луп! — звуконаслідування удару; приспів у дитячій мові: „лупу-цупу, лупу-цупу!”

Лупити (бити), вилупити, вилупцювати (вибити), набити, лупня дати (те саме).

Луска́ — покриття шкіри риби й плазуна.

Церк.-слов. і староукр. луска, серб. лѹска, чеське *luska*, польське *luska*, рос. луска́ (шелуха́, ко́жица).

Лит. *lúkštas* — шкаралуца; латв. *laĩska* — черепок, *laĩkškēt* — лускати. Л у с к á — це також покриття зерен гречки. Порівн. слово л у щ и т и.

Лекс. 1627. 305: Чешуя — лускá рыба.

Лушпá, лушпíни, лушпíння — шкірка з бараболі, яб-лука, грушки; шкаралуца з яйця, горіха. Слово це поста-ло в говорах східньослов'янських мов із старослов. (і староукр.) л у с п а. (Слово „лушпини” є і в російськ. дія-лектах). Слово л у с п á було в укр. книжній мові; озна-чало воно полову, луску, лупу; болг. і рос. л у с п а, поль-ське *łuszczyca* (з тим самим значенням). Слово л у с п á — це, мабуть, контамінація слів л у с к á й л у п í н а.

Слово л у п á (пор. лупити), л у с п á, л у с к á (і л у с-кати та л у щ и т и), л у ш п á (лушпини, лушпиння) ма-ють спільний праслов. (і праіндоевр.) корінь **lu-*.

Лусь! — звуконаслідування тріску чого, коли воно розривається. Склянка л у с ь! Звідси: луснути, лускання. Подвійна форма лулусь! Звідси л у л у с н у т и — сильно тріснути.

Від „лусь” походить слово „лускати”. Напр., лускати зернятка які. Лускання зернятк.

Луч! алуч! — вигук на корову, або вівцю, щоб відій-шла від решти череди.

Луччий — ліпший, кращий. Стцсл. лучии, лучьши, луче. Давнє значення ст. сл. л у ч н и було: „більш підхо-жій”. Корінь той самий, що й ст. сл. дієслова л у ч и т и.

Слово о п. I. 1187 р.: Луце ж потяту бїти.

Лекс. 1627, 158: Плѣска — лушчїнка, з котрои жолуд або орѣх выпадаєт.

Любний — мїлий, близький, улюблений.

Див. л ю б о в.

Слово о п. I. 1187 р.: Врѣже Всеслав жребий о дѣви-цю себѣ лубу.

Любїсток — рід рослини, лат. назва якої *Levisticum officinale*’, а грецька *liggystikon*.

Німці колись помилково переклали цю латинську наз-ву як нібито чар-зілля, що викликає почуття кохання (нім. *Liebe*), і зробили з цього *Liebstöckel*.

Поляки позичили собі це слово в німців і зробили собі з нього *lubszczyk*, а потім — *lubczyk*. А ми взяли со-бі від поляків, і переклали як „любїсток”.

І так народня етимологія лат. *Levisticum* дала нам „чар-зілля на любов” — „любисток”.

В укр. фольклорі: „Чи в любистку ти купався, що ти мені сподобався”. Чуб. „Труди”, 75.

Порівн. б а р в і н о к.

Любо, арх. — див. а л ь б о, а б о.

Слово о п. І. 1187 р.: А любо испити шеломомь Дону.

Любѡв — почування глибокої симпатії до кого.

Ст. слов. любви, род. відм. любѡве; рос. любѡвь; серб. лѹби, лѹбав.

Пор. староінд. *lobhas* (бажання, жага); старонім. *liob* (дорогий, милий), суч. нім. *Liebe* (любов).

Любов до Господа Бога. Катих. 1645 р. 756.

Лекс. 1627. 431: Любіи — милость.

Людмила, ж. ім'я — мила людям, ім'я своє, слов'янське. Це вже вивяснив Лекс. 1627. 431: „Людмила — пріємная лю́дям”.

Люд, -у — народ.

Стцсл. людъ, рос. люд, словен. *ljúd*, чеське *lud*, польське *lud*.

Множина: стцсл. людие, болг. лю́де, укр. лю́ди, рос. лю́ди, серб. лѹди, чеське *lidé*, польське *ludzie*.

Ст. сл. людинъ, укр. лю́дина, староукр. лю́дянинъ.

Лит. *liáudis* (люди), старонім. *liut* (народ), н. нім. *Leute* (люди).

Той факт, що „люди” — це множинна форма слова „люд”, уже почав затиратіся в нашій свідомості. І так, напр., у польській мові утворили собі другу множинну форму „ludy” (від „lud”), бо „ludzie” вже почало сприйматися як нібито множина слова *człowiek*.

Тільки українці утворили собі слово „людина” (від слова „люди”), щоб ним заступити собі слово „чоловік” (лат. *homo*), яке в нас тепер почало означати те саме, що староукр. с у п р у г ь.

Слово „лю́д” у нас уже фактично вийшло з ужитку; ми заступаємо його словом н а р о́ д.

У тих українських селах на Волині й Поліссі, що були далекі від міст, і селяни не знали свого національного (етнічного) означення, вони звали себе просто „людьми”. А що національне означення інших народів (поляків, німців і т. ін.) вони знали, то в них цілком природньо

виходили, напр., такі питання (під час окупації України німцями за Другої світової війни): „Чи то пішли люди [цебто „наші“], чи може німці?”

До 1926-го року в нас писали „люде”, а після того почали писати „люди”.

Не толко люде, лєч мѣста. Катих. 1645 р. 86.

Похідні слова: людство; людяний (гуманний), людяність (гуманність), по-людяному; людство, людський (приналежний до людей, або прикметний людині; напр. Лекс. 1627. 439: Побѣда людская).

Людина — людська істота; гр. *ánthropos*, лат. *homo*.

У всіх слов'янських народів колись було слово *ludinъ* (пор. наш архаїзм *п р о с т о л ю д и н*), але в усіх них воно вже вийшло з ужитку.

**

Першій людині Бог власної назви не дав, — дав їй тільки загальну назву: Чоловік чи Людина (по-євр. *adam*), і про це довідуємось не в перших розділах Світотворення, але аж у 5-м розділі в вірші 2-м: „Й того дня, як були вони створені, кликнув Він їхнє ім'я: *Л ю д ѝ н а*” (*vajjik'ra et-šemat: adam*). Як бачимо, Бог дав одне спільне ім'я чоловікові й жінці: *Л ю д ѝ н а* (*adam*). Найкраще зо всіх імен! Пор. Єва, що перше ім'я мала *Iššah* — Чоловічиця.

**

У фразеології: „Людина доброї волі”. (Див. Єв. Лук. 2. 14).

„Людина людині вовк”, з лат. „*Homo homini lupus est*”. — Ця сентенція походить з комедії староримського письменника Плавта (254-184 перед Н. Хр.) „Осли”.

Ліолі — в дитячій мові: спати і люля — колиска; люляти — колихати до сну. На західніх укр. землях кажуть „колисати”. Слово „люлі” — звуконаслідувальне.

Ліолька — трубка (пурка) з порожньою головкою, яку набивають тютюном і курять; з турецького (як і „цибух” та „тютюн”) *lûbe*.

Слово *lulka* є і в польській мові, але в них частіше є слово *fajka* (з нім. *Pfeife*), по-російському т р у б к а.

Ліюстро — дзеркало; з польського *lustrum*, а це походить з нім. *Lüster* чи з фр. *lustre* — з лат. *lustrare* — блищати. З України і в Москву це слово пішло.

Ст. слов. зѣрцало (зеркало — від зеркати, зйркати — дивитися) у нас змінили на „дзеркало“, — подібно як староукр. „пчела“ змінили на „бджола“ (під впливом наслідування звуків бджоли).

Ліотий — див. календар.

Назва цього місяця походить від укр. прикметника „лютий“ (дуже сердитий). А в лютому в Україні зима найбільше лютує.

Слово о п. І. 1187 р.: Скочи лютим звѣремъ.

У Галичині ще навіть після Першої світової війни казали „лютень“ — через уподібнення до „січень“.

Ліютня — стародавній струнний щипковий музичний інструмент арабського походження. З араб. al-'ūd пішло італійське liuto, а з цього вже польське lutnia і чеське loutna. До нас це слово прийшло з польського lutnia.

Лекс. 1596. 96: Гусли — арфа, ліютня, скрипица.

Лекс. 1627 р. 64: ліютня.

Там таки, 216: Свѣріль — музика на кштатт лютнѣ.

Люціфер, арх. — Сатана; з лат. lux, род. відм. lucis — світло + fero — несу.

Сатана прикидається носієм „розумового просвітлення“.

Люціфер став ся злым. Катих. 1645 р. 96.

Ліюшня — складова частинка селянського воза в Україні. Це внутрішня підпірка (спереду воза) драбини, а зовнішньою підпіркою є кліпак. Рос. ліюшня, польське liúnia (діялект. luznia), чеське lišně — із старонімецького liuhse, яке має різні діалектичні видозміни: liise, leuse, leuchse, lünse.

Лякати́ся — боятися; походить з праслов. *lęk-, що споріднене з лит. leĩkti, liĩkti („гнути“, — знітитися зо страху; стцсл. сълѣко, сълѣшти — („скривлю“, „скривлюся“ зо страху).

Серб. лѣцати се; чеське lekati; польське lękać (się).

Лекс. 1627. 266: Ужалаюся — страшуся, лякаюся, зжахуюся, сполохуюся.

Похідні слова: злякати́ся, налякати, лячно, переляк, перелякати, залякати, полякати.

Ляля — дитячко, лялька в укр. дитячій мові.

Слово це звуконаслідувальне: ля - ла.

Ля́мент, арх. - - лемент; з польського *lament*, що походить з лат. *lamentum* — голосіння (таке, як на похороні).

У другісному значенні — це нарікання, бідкання.

Лекс. 1627. 168: Скарга, ля́мент.

Там таки, 211: Рыдаю — ляментую. Рыданіє — ля́мент.

Т. т., 155: Плакати — ляментувати. 156: Плач — ля́мент.

Лат. *lamentum* — це те саме, що грецьке *threnos*, а воно означає не звичайний плач, а голосіння. Тому в нас не цілком правильно перекладають твір „*Threnos*” Мелетія Смотрицького (к. 1578-1634) словом „плач”.

Ля́мку тягнути — гірко працювати й жити в біді.

Ля́ма чи **ля́мка** — шлея, якою тягнули човни, або й малі кораблі, або дерев'яний прилад з прив'язаною до нього такою шлеею; також ремінь чи шлея у носіїв речей. Бурлаки колись, коли не було пароходів, тягли в Росії лямками кораблі по більших річках.

У Б. Лепкого „Мотря” I: Треба тягнути лямку, поки не викопать ямку 174, Тягнемо чужу лямку, поки не покладуть у ямку 299.

Тепер „тягнути лямку” означає пажко, з трудом у безсиллі щось виконувати.

Ля́мпа — будь-яке світило: нафтове, лойове, оливне, електричне; з польського *lampa*, що походить з нім. *Lampe* чи з фр. *lampe*, джерелом яких є лат. *lampa* — з гр. *lampás*.

З України це слово пішло й у Москву, але росіяни вимовляють твердо: ла́мпа.

Лекс. 1627 р.: Свѣтилник — лампа, каганец и лѣхтѣр. Належить до ла́мпы. Тут же свѣща — ля́мпа.

Там таки, 418: Кандѣло — ля́мпа, каганец оливный.

Т. т., 314: Судина, гожая ку наливаню оливи в лампу.

Ля́мпа́да — кольорова оливна лямпочка перед Іконами в Церкві; з церк.-слов. *лампада*, а це — з гр. *lampada* — від слова *lampro* — я освітлюю.

Див. ля́мпа.

Лекс. 1627. 427: Лампада — свѣща́.

Ляп! — звуконаслідування удару чимсь мокрим. Звідси: ляпати, ляпання, ляпнути.

Лясь! — звуконаслідування удару чим по чому. Звідси ляскати, ляскання бичем, батоном, пугою (нагаєм).

Ляський — те, що пов'язане з ляхом.

Слово лядський появилoся в Україні. І так у „Повісті временних літ” під роком 1019 читаємо: „Пробѣжа лядськую землю”. А під роком 1030: „Бысть мятежь въ земли лядскѣ”. Тому в „Повісті временних літ” (1112 р.) „лядський” написано з малим юсом („lędъskъij”), який у нас згодом почав вимовлятися як я (замість ѣ), то це значить, що це слово в доісторичних часах звучало в нас „лендський” (з носовою вимовою ен = ѣ).

Звідси воно в нас узялося — не відомо.

Коли був прикметник лядський, то мусів бути й іменник „лядь” (з праукр. *lędъ). І, звичайно, тільки з цього староукр. іменника (*лядь) постала в нас назва лях.

Староукр. лядський уже з давніх-давен почав супроводитися його другою версією (фонетичною) — „ляцкый”.

Слово о п. І. 1187 р.: Сулицы ляцкыи.

Слова „лядський” і „лях” колись не мали жодного образливого аспекту, бо назви „Польща”, „поляки” не було ще навіть у XIII в. Поляки тоді себе тільки полянами називали. (Але полянами називалися й тодішні українці в околицях Кнева). Ба, ще навіть у XVI в. поляки на зміну — раз поляками, а раз полянами себе звали, про що свідчать польські писані пам'ятки того часу.

То й не диво, що наші письменники в XVI-XVII вв. для більшої певності далі їх по-своєму ляхами називали.

Див. Лекс. 1627. 433: Влох, чех, лях.

Від слова лях мав би бути прикметник „ляський”. Пор. Підляшшя (земля біля ляхів) — підляський.

Але такого прикметника в нас немає, бо в мові народу зберігається прикметник „ляцький”, що походить із староукр. лядський.

А втім, виглядів на творення прикметника „ляський” (від „лях”) уже й немає, бо ці старі наші слова вже давно заступили слова „Польща”, „поляк”, „польський”.

Слова „лях” і „ляцький” уже відчуються як зневажливі.

Лятичів — Летичів. Як і багато інших назв міст і сіл наших, так і назву міста Летичева поляки сполонізували, і Лятичевом (Latyszów) його назвали.

І так у Чернігівській книзі міській з 1639 р. читаємо про тодішнього польського „Єнерала лятичевського”.

Лящ, лещ, ліщ — риба породи карпа; лат. назва *Suprimus brama*.

Рос. лещ, білорус. лещ, польське *leszcz*, ст. чеське *dlešć*.

Походження цього слова неясне.

„Росским языком и рыбѣ имя есть лещ”. Лекс. 1627. 114.

У переносному значенні лящ — це полічник: „дати ляща” — вдарити кого так, що аж „лясне”.

Назву цієї риби („лящ”) шляхом звуконаслідування пов'язали з полічиком.

Львів, Львова — найбільше місто західніх українських земель. Князь Данило Романович, володар Галицько-Волинської держави, заснував це місто (1256-го р.) і назвав його на честь свого сина „Львовъ городъ”, цебто місто Льва.

Наше старе слово левъ (а також імення Лев) колись відмінялося регулярно, згідно з нашими історично-фонетичними законами: лев, род. відм. льва, дав. відм. льву і т.д., — подібно як день, дня, днем, дні.

Але в говорах Наддніпрянщини згодом уподібнили родову форму льва до називної форми лев, і з цього вийшло: лев, лева, левові і т.д., Та, звичайно, тих назв і прізвищ, що постали від слова на основі його давніх (автентичних) форм відмін, напр. Львів, Львович і т. ін. змінити не можна на „Левів”, „Левович”.

Чужі назви Львова: латинська (з грецького) *Leopolis*, нім. *Lemberg*, фр. *Léopole*, польська *Lwów*, рос. Львов.

Льзя, арх. — можна, вільно, дозволяється; звичайно воно вживається з перечкою не: не лъзя (не вільно).

„Льзя” походить від „льга” (звідси ст. сл. *льгъкъ* — легкий); пор. рос. *льгота*, польське *ulga*, укр. *пільга* (полегша) і т. ін.

Слово о п. І. 1187 р.: Не лъзѣ бѣ пригвоздити.

Льбля — сорочка, одежа в дит. мові.

Льоп! — звуконаслідування гри з водою. Звідси: льопати, льопатися, льопання.

Льос, місц. — жереб; з польськ. los, що походить з нім. Loos (жереб).

Слово це прийнялося було на західніх землях України; на Наддніпрянщині його не знають. Los у поляків також означає долю.

Бирки или льоси — жребія. Син. 6.

Льох — підземне приміщення; з польського loch (того ж значення), що походить з німецького Loch — діра, дупло. Слово це поширилося й закоренилося в Україні так, що майже цілком усунуло з обігу наше старе слово лóгріб. А ще в XVII в. наш писар записав у Полтавських актах (1669 р.): „Тые речи немалый час лежали в том пустом погребѣ”.

А в самих поляків своє слово „pogrzeb” („погріб”) ще десь у XV в. почало зникати під тиском німецького Loch-у.

Великий і малий ю с и в тих старослов'янських словах, що наявні в рукописі „Етимологічно-семантичного словника української мови” митрополита Іларіона, в першій частині видання його друком були — через брак черенок кирилицького письма — виражені буквами у та я (на основі східнослов'янської вимови цих носових звуків).

Тому що згодом у нас наладналася можливість користуватися черенками фонетичної транскрипції, в другій частині цього словника великий ю с уже виражений буквою ϕ, а малий ю с буквою ϕ̄.

І так воно аж до закінчення друку цієї праці.

Слова від „колос” до „комільфѣ” включно вставлені тут редактором, щоб хоч частково виповнити ту прогалину, яка постала через те, що в скрипті бракувало того матеріялу, що мав бути в проміжжі між цими двома реєстровими позиціями.

Увесь той ілюстративний матеріял (діалектичний і фольклорний), що походить з Волині, також поданий тут редактором.